

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

УДК 32

DOI:10.22182/spm.6312019

Година XXVI vol. 63

Број 1/2019.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
E-mail: spm@ips.ac.rs
www.ips.ac.rs

<http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/srpska-politicka-misao/>

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 1/2019. XXVI vol. 63

DOI: 10.22182/spm.6312019

Главни и одговорни уредник

Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања

Ђорђе Стојановић

Извршни уредници

Дејана Вукасовић (за енглеско издање)

Миша Стојадиновић

Редакција часописа

Милан Јовановић, Дејан Ђурђевић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић,

Дејана Вукасовић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожић,

Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић

Секретари часописа

Драган Траиловић,

Слађана Младеновић, Младен Лишанин

Савет часописа

Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић, Радослав Гађиновић,

Миломир Степић, Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић,

Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић

Чланови савета из иностранства

Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova,

Виталиј Шаров, Iver B. Neumann, Goran Kovacic, Ewa Bujwid-Kurek

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Радови СПМ/SPТ налазе се и доступни су у електронским базама научних часописа С.Е.Е.О.Л. (Central and Eastern European Online Library) и ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences).

Прелом и штампа – Ситопринт, Житиште

Тираж: 70 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

С Р П С К А П О Л И Т И Ч К А М И С А О

САДРЖАЈ

Тема броја

ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА У СРБИЈИ И САВРЕМЕНЕ ПОЛИТИКОЛОШКЕ ПАРАДИГМЕ

Владимир Првуловић

СРПСКА ПОЛИТИКОЛОГИЈА У СЛУЖБИ ПОЛИТИКЕ
1968-2018. 11-31

Зоран Аврамовић

ПОЛИТИКОЛОГИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ПОЛИТИКУ 33-46

Милош Кнежевић

ОПСЕНЕ ПОСТ–ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ – Политиколошко
мишљење у „постистинском“ раздобљу 47-74

Миломир Степић

ГЕОПОЛИТИКА: ОД ГЕОГРАФСКЕ И
ПОЛИТИКОЛОШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ ДО САМОСТАЛНЕ
НАУКЕ 75-96

Александра Мировић Јанковић, Петар Матић

ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ ПРЕД ИЗАЗОВОМ
ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ: ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КАО ТЕМА
И ПРОЦЕС У СРПСКОЈ ПОЛИТИКОЛОГИЈИ
– ПОЛИТИКОЛОГИЈА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И
ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ97-113

Марија Борић

ЗНАЧАЈ ПРОФ. ДР РАДОСЛАВА РАТКОВИЋА У
УТЕМЕЉЕЊУ СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ115-131

Никола Јовић

РАЦИОНАЛНОСТ, ЕМОЦИЈЕ И АФЕКТИВНА
РЕВОЛУЦИЈА: ЗАШТО СУ ЕМОЦИЈЕ
ЗАНЕМАРЕНЕ У ПОЛИТИКОЛОШКИМ
ИСТРАЖИВАЊИМА У СРБИЈИ? 133-154

Младен Лишанин

СРПСКА ПОЛИТИКОЛОГИЈА У СВЕТЛОСТИ
МЕЂУНАРОДНЕ НАУЧНЕ ПРАКСЕ155-170

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Радослав Гађиновић

ЛИЧНОСТ У ИЗГРАДЊИ БЕЗБЕДНОСТИ ДРУШТВА171-188

Синиша Домазет, Здравко Скакавац

„ФИШИНГ” – ИЗАЗОВ У ЗАШТИТИ БЕЗБЕДНОСТИ
ПОДАТАКА КОРИСНИКА ИНТЕРНЕТА189-207

Зоран Радивојевић, Весна Кнежевић Предић

ПОСТУПАК ЗАКЉУЧИВАЊА УГОВОРА
МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА 209-225

Драган Станар

РЕВИЗИОНИЗАМ И НОВИ КОНФЛИКТИ: НЕГАЦИЈА
МОГУЋНОСТИ РАТА 227-240

Зоран Р. Пешић

ИНСТИТУЦИОНАЛНА УПОТРЕБА ПОЛИТИЧКЕ
ВОЉЕ У ЈАВНОЈ ПОЛИТИЦИ 241-261

Нада М. Радушки

ЗАШТИТА И ОЧУВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА
ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА У СРБИЈИ 263-281

Александра Јерков

СТРАНКЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА – ПРАВО, ИЛИ
ЗЛОУПОТРЕБА ПРАВА? ИЗБОРИ ЗА СКУПШТИНУ
ГРАДА БЕОГРАДА 2018. ГОДИНЕ 283-298

Весна С. Зарковић

ВЕЛИКЕ СИЛЕ, СТАРА СРБИЈА И СПОРАЗУМ У
МИРЦШТЕГУ 1903. ГОДИНЕ 299-320

Растко Ломпар, Јасна Поповић

ПОЛИТИКА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРЕМА
ШПАНСКОМ ГРАЂАНСКОМ РАТУ 1936–1939:
ИЗМЕЂУ НЕУТРАЛНОСТИ И АНТИКОМУНИЗМА 321-339

Ана Гавриловић, Суада Селимовић
СОЦИЈАЛНЕ И ПАРТНЕРСКЕ СОЦИЈАЛНЕ
УСЛУГЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ КРОЗ ВИЗУРУ
ПАРТИЦИПАЦИЈЕ И ЗАДОВОЉСТВА КОРИСНИКА ... 341-365

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Александра Колаковић
ВЕСНА ЂУКИЋ, „(КА)КО СМО? СТУДИЈЕ КУЛТУРЕ
ПАМЋЕЊА И ПОЛИТИКЕ ИДЕНТИТЕТА У СРБИЈИ” ...367-371

Душан Достанић
„НИЧЕ И КОНЗЕРВАТИВНА РЕВОЛУЦИЈА”373-377

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

This issue's theme:

FIFTY YEARS OF POLITICAL SCIENCE IN SERBIA AND ITS CONTEMPORARY PARADIGMS

Vladimir Prvulovic

SERBIAN POLITICAL SCIENCE IN THE SERVICE OF
POLITICS 1968-2018 11-31

Zoran Avramovic

POLITICOLOGY AND EDUCATION FOR POLITICS 33-46

Milos Knezevic

ILLUSIONS OF POST-POLITICAL SCIENCE – Thinking in
political science in the “post-truth” era 47-74

Milomir Stepic

GEPOLITICS: FROM A GEOGRAPHICAL AND
POLITICAL DISCIPLINE TO AN INDIVIDUAL SCIENCE ... 75-96

Aleksandra Mirovic Jankovic, Petar Matic

POLITICAL SCIENCE FACING THE CHALLENGE OF
GLOBALIZATION: GLOBALIZATION AS A TOPIC AND
PROCESS IN SERBIAN POLITICAL SCIENCE –
POLITICAL SCIENCE OF GLOBALIZATION AND
GLOBALIZATION OF POLITICAL SCIENCE 97-113

Marija Djoric

CONTRIBUTION OF PROF. DR RADOSLAV RATKOVIC
IN JUSTIFICATION OF SERBIAN POLITICAL SCIENCE ..115-131

Nikola Jovic

RACIONALITY, EMOTIONS AND AFFECTIVE
REVOLUTION: WHY EMOTIONS ARE NEGLECTED
IN POLITICAL SCIENCES IN SERBIA?133-154

<i>Mladen Lisanin</i> SERBIAN POLITICAL SCIENCE IN LIGHT OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC PRACTICE	155-170
---	---------

ESSAYS AND STUDIES

<i>Radoslav Gacinovic</i> ON A PERSONALITY IN THE PROCESS OF BUILDING OF SOCIAL SECURITY	171-188
--	---------

<i>Sinisa Domazet, Zdravko Skakavac</i> “PHISHING” – A CHALLENGE IN THE PROTECTION OF SECURITY OF INTERNET USER’S DATA	189-207
--	---------

<i>Zoran Radivojevic, Vesna Knezevic Predic</i> PROCEDURE FOR CONCLUDING TREATIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS	209-225
--	---------

<i>Dragan Stanar</i> REVISIONISM AND NEW CONFLICTS: NEGATION OF THE POSSIBILITY OF WAR	227-240
--	---------

<i>Zoran R. Pesic</i> INSTITUTIONAL USE OF POLITICAL WILL IN PUBLIC POLICY	241-261
--	---------

<i>Nada M. Raduski</i> PROTECTING AND PRESERVING OF THE LINGUISTIC IDENTITY OF ETHNIC COMMUNITIES IN SERBIA	263-281
---	---------

<i>Aleksandra Jerkov</i> POLITICAL PARTIES OF NATIONAL MINORITIES – RIGHT OR ABUSE OF RIGHT? ELECTIONS FOR THE 2018 BELGRADE CITY ASSEMBLY ELECTIONS	283-298
--	---------

<i>Vesna S. Zarkovic</i> GREAT POWERS, OLD SERBIA AND THE MÜRZSTEG AGREEMENT FROM 1903	299-320
--	---------

<i>Rastko Lompar, Jasna Popovic</i> THE POLICY OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA TOWARDS THE SPANISH CIVIL WAR 1936-1939: BETWEEN NEUTRALITY AND ANTICOMMUNISM	321-339
--	---------

Ana Gavrilovic, Suada Selimovic

SOCIAL AND PARTNER SOCIAL SERVICES IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM PARTICIPATION
AND BENEFICIARY SATISFACTION PERSPECTIVE 341-365

REVIEWS

Aleksandra Kolakovic

VESNA DJUKIC, "HOW/WHO ARE WE? STUDIES OF
CULTURE OF MEMORY AND THE POLICY OF
IDENTITY IN SERBIA" 367-371

Dusan Dostanic

"NIETZSCHE UND DIE KONSERVATIVE REVOLUTION".. 373-377

ТЕМА БРОЈА

**ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ПОЛИТИЧКИХ
НАУКА У СРБИЈИ И САВРЕМЕНЕ
ПОЛИТИКОЛОШКЕ ПАРАДИГМЕ**

*Владимир Првуловић**

Мегатренд универзитет

СРПСКА ПОЛИТИКОЛОГИЈА У СЛУЖБИ ПОЛИТИКЕ 1968-2018.

Сажетак

Педесетогодишњица оснивања Факултета политичких наука, заједно са истим јубилејом Института за политичке студије из Београда, послужиле су као поводи за дубље разматрање стања и домета српске политичке науке у време када су ове значајне институције основане, али и да се означе слабости или сметње у њиховом развоју. Као искорак из разматрања прошлости, идеја овог научног скупа је да назначи неке од парадигми за будући развој српске политикологије, у много отворенијим и слободнијим околностима, без директне контроле државне власти.

Циљ овог рада је да утврди да без критичке аналитичности актуелних друштвених, политичких и економских односа у Србији, нема значајнијег продора слободне политикологије. Она би, уз темељиту и озбиљну критичност, морала да буде, на неки начин и антиципаторска, како би предлозима учествовала у отклањању уочених и анализираних слабости у концепту друштвеног развоја или у његовој реализацији. У СФРЈ у време оснивања значајнијих образовних и научних институција у политичким и друштвеним наукама, највећи донети политикологије су били да позитивно образложи самоуправни пројект друштвеног развоја, као позитиван и виши степен развоја социјализма са људским ликом. Тадашња југословенска политикологија дала је значајан допринос и на међународном плану у афирмацији, теоријском осмишљавању и примени концепта активне мирољубиве егзистенције и политике несврстаности, унапређивања људских права и слобода, посебно права националних мањина и оснивања и афирмације Конференције о безбедности и сарадњи у Европи (КЕБС, данашњи ОЕБС). Дакле,

* Електронска адреса аутора: vprvulovic@yahoo.com

на плану истицања успешне мирољубиве политике и дипломатије СФРЈ. Оштрија критика усвајаних уставних или законских решења у унутрашњој политици је, насупротив томе, била санкционисана, у виду одстрањивања критичара из науке или образовања, па све до затворских казни за „непријатељску пропаганду“. Та времена су, на срећу, прошла, али се сада треба одупрети таблоизацији политиколошких расправа, посредством тзв. политичких аналитичара, углавном са подршком мерама актуелне власти.

Кључне речи: Српска политикологија, актуелна политика државне власти, политичке науке, научни институти друштвених и хуманистичких наука, критичност политиколошких истраживања, дипломатија, аналитичност и антиципаторска улога политиколошких истраживања

Пола века београдског Института за политичке студије, коинцидира са истом годишњицом београдског Факултета политичких наука, као матичне институције југословенске и српске политикологије, основаног 1968. године. Као студент уписан на ФПН школске 1968/69, сматрам моју генерацију за прву школовану на овом тада изузетно цењеном факултету, не само у југословенским оквирима. Поносио сам се својим изузетним професорима и сматрам да сам стекао темељна знања за будуће бављење, најпре новинарством, затим дипломатијом и најзад професуром из елитних политиколошких дисциплина: Упоредна политика (Савремени политички системи), Међународни односи и новијом Економском дипломатијом. Зато сматрам да имам права да будем објективни критичар домета тадашње и данашње српске политикологије.

1. ПОГЛЕД УНАЗАД

Потпуно је разумљиво да је држава СФРЈ, на подстицај владајуће партије СКЈ, Факултет политичких наука у Београду, једини у целој федерацији, основала из прагматичних разлога. Оспособити неопходне школоване кадрове за све области друштвеног, политичког и социјалног рада, новинаре за рад у редакцијама средстава јавног информисања и дипломатске почетнике, који ће заменити дипломате регрутоване из партизанских одреда и ретке кадрове школоване у иностранству, који су директно из униформе претворени у дипломатске представнике. За неке, као што су били предратни интелектуалци школовани у иностранству: Коча Поповић, Марко Ристић, Душан Матић, Срђа Прица, Владимир Велебит, Моша Пијаде и још неколицина, овај скок у дипломатију је био изазов, а не проблем, али за овакав узлет југословенске спољне политике било је

потребно много више способних каријерних дипломата. Као податак нека послужи да је осамдесетих година у Савезном секретаријату за иностране послове, уз национални кључ, било запослено око 3.100 службеника, од којих само тројица са докторском титулом из релевантних области политикологије, економије, дипломатије или међународног права.

Политикологија као истраживачка наука је, дакле, била у другом плану, више као услов за предаваче и професоре на новооснованом факултету. ФПН је конципиран по угледу на Велике школе (*Les Grandes Ecoles*) у француском систему високог образовања, као што су у овој области ЕНА (*Ecole Nationale d'Administration*), ЕНС (*Ecole Nationale Supérieure*) и нарочито Сианс По (*Sciences Politiques*). Велике школе су ексклузивитет француског образовног система, категорија изнад факултета, виши облик високог образовања за изабране кадрове, припремане током две године студирања ради полагања тешког пријемног испита и затим школоване током 4-5 година. За оне који не положе пријемни гарантован је упис на трећу годину редовних студија на факултету из сродне области.

Велики професори ФПН, као оснивачи модерне високошколске установе, отворене за све, а не само делегиране функционере, базирали су своја знања и програме проучаваних дисциплина на високим дOMETИМА западне политиколошке науке. Многи од њих су проводили студијске боравке на америчким универзитетима, посредством Фулбрајтове стипендије или директном сарадњом ФПН са Универзитетом у Талахасију, на Флориди. По повратку су студенте импресионирали новим сазнањима из модерних политичких наука са Запада¹, али у својим истраживањима нису се ангажовали (или нису смели) у критичком сагледавању наших друштвених околности и пројеката развоја.

Новине у нашем образовном систему догађају се у време великих студентских протеста и друштвених турбуленција започетих у париском Латинском универзитетском кварту 3. маја 1968. г. и настављених у јуну исте године, у Београду, Загребу, Сарајеву и Љубљани. Такође, у време када се СФРЈ, са великим амбицијама,

1) Проф. Дејвид Истон, амерички политиколог канадског порекла (1917-2014), творац дефиниције политичког система и предводник Америчке системске школе, проф. на универзитетима Чикаго, Харвард, МекМастер, Универзитета у Калифорнији и председник Америчке асоцијације за политичке науке. Такође, на наше политикологе велики утицај су имали и његов вршњак, француски политиколог Морис Диверже (1917-2014), професор у Поатјеу, Бордоу, Правном факултету у Паризу, Универзитету Сорбона1-Пантеон Асас и париском Институту за политичке студије, писац, поред осталих, у то време утицајне књиге *Демократија без народа* (Рад, Београд, 1968) и теоретичар културе Едгар Морен са књигом *Дух времена, Есеји о масовној култури* (Култура, Београд, 1968).

подржаним од Вашингтона и Москве, спрема да од 1961. г. и Оснивачке конференције Покрета несврстаних земаља, преузме лидерство и вођење ове групације земаља Трећег света и највеће гласачке машине у Уједињеним нацијама, која треба да обезбеди извесну равнотежу односа два блока у напетом хладном рату. За такву спољну политику потребни су, заиста врхунски кадрови, са знањем светских језика, са познавањем дипломатске историје и техника, са вештином дипломатске гимнастике и са посвећеношћу интервенисања у светским проблемима и сукобима. Такве кадрове је могао да спреми само специфичан факултет, као што је ФПН, са најбољим професорима и дипломатама, новинарима и политичарима са богатим искуствима. Доказ статуса и репутације тог факултета јесте да су се многи будући министри из несврстаних земаља школовали на њему и стицали знања за бављење спољном и унутрашњом политиком у својим земљама.

За бављење науком, па и политикологијом, држава СФРЈ је основала и финансирала научне институте, којима је био циљ проучавање светских и европских научних токова, објављивање научних радова у домаћој и иностраној периодици и научним часописима, пружање консултантских услуга државној администрацији и припрема елабората и аргументације за теме наручене од стране појединих министарстава и управа. Од бројних научних института, за ову тему су интересантни институти у две гране: у друштвеним и хуманистичким наукама.

Од 11 института друштвених наука поменућемо, не по значају или старости: Институт економских наука, Институт друштвених наука, Институт за европске студије, Институт за политичке студије, Институт за упоредно право, Институт за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду, Економски институт и Институт за међународну политику и привреду.

Од института у области хуманистичких наука, за нас су, у овом раду, релевантни: Институт за новију историју Србије, Институт за савремену историју и Историјски институт САНУ. Сви они и данас постоје и делују, али са транзицијом и друштвеним променама, суочавају се са проблемима финансирања и регрутовања нових кадрова за бављење науком, уз врло скромна примања или концептом економског пословања, уговарањем и наплатом сваког стручног рада, пројекта или елабората. Држава је скоро потпуно престала да буде наручилац послова, па самим тим и финансијер, а нови концепт рада и финансирања се још увек припрема, уз велика спорења.

У првим годинама самосталног рада ФПН, јасно је било да су политичке науке у Југославији, па посебно и у Србији, потпуно у служби актуелне политике Савеза комуниста Југославије, унутрашње и спољне политике југословенске и српске владе, социјалистичког самоуправљања и несврстане политике СФРЈ. То је било тада нормално и прихваћено и ту није могло да буде било каквих одступања. Улога ФПН је била да школује добро изабране, припремљене и посвећене кадрове за службу у свим доменима актуелне државне политике. Југословенски и српски политиколози су могли и били дужни да позитивно анализирају све идеје о развоју друштвених, унутрашњеполитичких и међународних односа. Идеје за политиколошке расправе и анализе су долазиле од политичких органа власти и партије, а политиколози су имали право да их добро фондирају у својим аналитичким књигама, расправама, конгресима и чланцима. Водећи људи партије и државе (Ј. Б. Тито, Е. Кардељ нарочито, В. Бакарић и касније други, млађи) су били задужени да емитују идеје о организацији друштва и унутрашњим односима федералних јединица, а научници да то претворе у норму са политичком анализом и аргументацијом, у уставна и друга правна решења. Тако је било напр. са идејом социјалистичког самоуправљања, као вишим степеном развоја социјалистичког друштва, са месним заједницама, као елементарним обликом организације грађана на терену, са интересним заједницама, са ООУР-има, са положајем република и две аутономне покрајине и др. Најелитнији политиколози и правници (професори Јован Ђорђевић, Најдан Пашић, Бранко Прибићевић из Србије, професори Предраг Вранички, Милан Кангрга, Руди Супек, Гајо Петровић, и Данко Грлић – све док нису елиминисани због критичког часописа Праксис, а касније проф. Душан Биланцић, из Хрватске и други) би били позвани на вишедневно, често и месечно дебатоване и претварања идеја у норму, на Брдо код Крања, у Карађорђево, Опатију или неко друго место, са потпуним миром и обезбеђеним условима да идеје политичара претворе у научне теоријске ставове или уставне норму. У таквим напорима, наши политиколози су били изврсни и врло вешти тумачи и помало стидљиви антиципатори будућег развоја установљених облика удруживања и развоја. Већ и чињеница да су поменути хрватски професори, који су 1964. г. основали критички политички часопис *Праксис* у Загребу, иако борци у НОР-у и комунисти, били сви до једног елиминисани из политичких и научних институција, говори довољно да критичка политикологија и критика постојећег друштва и система није била пожељна нити дозвољена.

Још једна илустрација претходних тврдњи: На основним студијама на ФПН, предмет проф. Бранка Прибићевића о историјском развоју и будућности социјализма, звао се „Социјализам светски процес“.² Да ли се може директније у имену дисциплине дати и основна теза целог наставно-научног предмета? При том, проф. Прибићевић и остали наши политиколози, посебно проф. Најдан Пашић су били тако успешни тумачи развоја социјализма и антиципатори социјалистичког самоуправљања, као социјализма са људским ликом, да су и у иностранству наилазили на бројне подршке и похвале.

Примера ради, познати француски социјалисти у то време, посебно премијер Француске – Мишел Рокар, су били толико одушевљени југословенским самоуправљањем, да су предлагали да се такав систем друштвених односа примени и у Француској!? О томе постоји серија текстова, иступа и чланака М. Рокара у француским научним и политичким часописима и на конференцијама. Знајући за то, на почетку моје дипломатске функције саветника Амбасаде СФРЈ у Паризу, затражио сам састанак са Рокаром, који је прихватио да са собом поведем и све сталне дописнике југословенске штампе из Париза. Тада нам је он саопштио да се стиди својих заблуда о самоуправљању, као могућем облику друштвених односа са несавршеним људима, као утопијом и немогућом мисијом и да се одриче свега позитивног што је о самоуправљању говорио или написао. Били смо шокирани, али нам је било јасно да је почињао расплет југословенске драме и распада, упркос дивним идејама о заједништву, самоуправној свести и успешној трансформацији социјализма.

Транзиција која је уследила, само је потврдила све Рокарове и наше сумње које, скоро да почетка распада СФРЈ, нису нашле места у званичној југословенској политикологији (осим критике проф. Михаила Ђурића поводом уставних амандмана из 1971. г. и кажњавања на две године затвора због „непријатељске пропаганде“, смењивања оснивача и уредника загребачког филозофског часописа „Праксис“ и београдских професора са Правног и Филозофског факултета 1972, 1975. и касније, који су проглашени дисидентима, отпуштани и протерани из академских кругова и институција, а неким су одузети и пасоши).

Велико комешање у редовима власти отпочело је упозорењем, масовношћу студентског протеста и суровим реаговањима полиције, код подвожњака на Новом Београду, 2. јуна 1968. г. Није

2) Бранко Прибићевић, *Социјализам светски процес*, издање „Партизанска књига“, Љубљана, ООУР Монос, Београд, 1979.

случајно да и овај догађај ове године прославља 50-о годишњицу. Под полицијском опсадом је, све време, било седиште „Црвеног универзитета Карл Маркс“, на Филозофском факултету у Београду. А на њему су свакодневно држали предавања истакнути професори Филозофског факултета, познати уметници, културни радници, чак и поједини бивши политичари. Наравно да су за Савез комуниста, осим ухапшених и осуђених „бунција“ Владимира Мијановића, званог „Влада револуција“, Драгомира Олујића, званог „Олуја“ (студента ФПН), Павлушка Имшировића, главног уредника „Студента“ Ђорђија Вуковића, Милана Николића и других, највећу кривицу сносили њихови професори са Филозофског факултета. На више скупова најављена је борба против српских либерала „који кваре и побуњују омладину“, па су 1972. године и касније, са факултета уклоњени познати професори: Љубомир Тадић, Загорка Пешић-Голубовић, Драгољуб Мићуновић, Војин Милић, Небојша Попов, Светозар Стојановић, Михаило Марковић, Миладин Животић и Триво Инђић. У исто време са Правног факултета, осим Михаила Ђурића, који је брзо и осуђен, из наставе су искључени професори Стеван Врачар и Данило Баста (искључени и из партије), превремено је пензионисан познати професор Андрија Гамс, доцент Александар Стојановић је искључен из партије и наставе, Бранислава Јојић, отпуштена и одселила у Мостар, а асистент Војислав Коштуница, искључен са факултета и није могао чак ни да брани докторску дисертацију на Правном факултету.

Други, много позитивнији пример, је из мог личног искуства. На ФПН сам докторирао 1981. г., са дисертацијом на тему „Положај човека у политичком систему социјалистичког самоуправљања“. У образложењу пријаве дисертације, стоји и прихваћено је, да се ради о људским правима и слободама у социјалистичком самоуправном друштву. Без поштовања и развијања људских права и слобода, бесмислено је и говорити о *социјализму са људским ликом*. Дисертација је веома позитивно оцењена од Комисије за одбрану у саставу: проф. др Најдан Пашић, ментор, проф. др Војислав Становчић и проф. др Бранко Прибићевић, чланови.

Будући да је то један од првих доктората тога времена о стању људских права и слобода у друштву, које је претендовало да представља виши степен развоја социјализма, у коме је човек у средишту свих процеса у друштву, позитивне реакције нису изостале. Тада је атлантски свет водио велику офанзиву оспоравања и субверзије социјализма у земљама Варшавског пакта, са посебно оштрим критикама стања у СССР-у по питању људских права, па је и у КЕБС-у (Конференција о безбедности и сарадњи у Европи,

данас ОЕБС), заказана прва експертска Конференција о људским правима и слободама, 1985. г. у Отави. Наша влада ме је, као експерта, именовала за заменика шефа двочлане делегације на овој маратонској тромесечној Конференцији. Затим је, у Берну, крајем 1985, одржана Конференција КЕБС-а о људским контактима, где је посебна пажња била стављена на слободу кретања, право на слободу уласка и изласка (повратка) грађана из социјалистичких земаља. Као експерт био сам именован у нашу делегацију на тој тромесечној Конференцији, која је као и она из Канаде, протекла у жестоким нападима на тадашње социјалистичке земље и контранападима њихових идеолога. Именован сам и у делегацију СФРЈ за Самит КЕБС 1990.г. у Паризу. Као потврда позитивне оцене мог доктората, говори и чињеница да сам, најпре од једног од идеолога СК Србије - Бошка Крунића, био позван да, на више научних скупова, у Београду, Новом Саду и Кикинди, о томе говорим, а од једног од идеолога СКЈ, каснијег Председника Словеније – Милана Кучана, позван да говорим на Комисији СКЈ и припремим нацрт резолуције о људским правима и слободама за 13. Конгрес СКЈ. Нажалост, претпоследњег конгреса у историји СКЈ. Следеће признање је стигло, одлуком председнице СИВ-а Милке Планинц, у виду именовања у трочлану делегацију СФРЈ за редовну тзв. Конференцију континуитета КЕБС (каснији ОЕБС) у Бечу 1986-1989. г., задуженог за „трећу корпу“, познату као хуманитарна димензија Хелсиншког процеса КЕБС. По тадашњем националном кључу, за шефа делегације је одређен Игнац Голоб (Словенија), за члана задуженог за питања безбедности у Европи др Владимир Биланцић (Хрватска), а за економску сарадњу Мустафа Биједић (БиХ). Мени, као представнику Србије, је припала је област сарадње по питањима људских права и слобода, правима националних мањина, сарадње у области образовања, науке, омладине и спорта. Овај пример може да послужи као доказ да је значај неког политиколошког истраживања, додуше које сведочи о позитивном развоју друштвених односа у нашој земљи, званична политика знала да цени и чак, на неки начин, награди. СФРЈ је на обе, горе наведене, конференције КЕБС била истицана, као изузетак и пример како та питања треба регулисати и спроводити. Тек касније ћемо и, по овим питањима, доћи на тапет критике и напада евроатлантских земаља, што је кулминирало санкцијама и бомбардовањем 1999. године.

Следећи пример у корист тврдње да су, у почетку политичке или генерално друштвене науке биле у служби државне политике, је оснивање, интензиван рад и допринос државног Института за међународну политику и привреду (ИМПП) у Београду. Он је основан

1947. г. одлуком Јосипа Броза Тита, на иницијативу и за потребе Савезног секретаријата за иностране послове и других државних институција. Државне институције су Институту достављале теме и проблеме за научну анализу и елаборацију, прихватале и финансирале обраду тема и уврштавале их, као образложења за своје активности. То је заиста био расадник значајних идеја, посебно у области спољне политике и несврстаног покрета, али и припрема млађих кадрова за будућу дипломатску каријеру. Када је, еволуцијом привреде и друштва, са процесом транзиције, та финансијска и политичка подршка државних органа изостала, рад и ефекти рада овог Института су постали скоро занемарљиви, да се не увреде наше колеге из те институције. Морали су се прилагодити новонасталим околностима и зграбити указану шансу да у свом раду буду слободно критички настројени, објективни аналитичари појава у друштву, али без финансијске подршке државе, то је било болно и тешко оствариво. Промене, у организационом смислу и будућем финансирању, су још увек у току, али не само овог научног института.

Дакле, актуелна политика је подржавала, стимулисала и награђивала српске и југословенске политикологе, који су били аналитичари (са умереном дозом критичности), односно пропагатори успешности југословенског модела социјалистичког самоуправљања. Већа критичка аналитичност није долазила у обзир и кажњавана је, запостављањем у каријери, односно таворењем у научном или публицистичком раду. Бројни су примери таквих политиколога који су, због своје критичности, били елиминисани из активног политичког и стручног деловања и рада.

Велика је штета што су таквим односом према конструктивној критици слабости друштвено-економског система социјалистичког самоуправљања, југословенска влада и владајућа партија, дестимулисале даљи развој политиколошке мисли и поред знатног броја талентованих и цењених научника. А простора за објективну критику итекако је било и она би доприносила отклањању уочених слабости и развоју друштва.

Уз све остало или пре свега, морала се озбиљно размотрити чињеница, да друштвена својина над средствима за производњу у самоуправном систему, није поседовала ефикасне методе контроле, попут приватне или државне својине. Без такве контроле постојала је опасност да се она претвори у нешто што је ничије и свачије, према којој, а посебно у складу са балканским менталитетом, се немарно односе они који је користе. Поред тога, са концептом

самоуправљања, уз недовољну свест и мотивацију радника, та друштвена својина је постала економски неефикасна. Привредни развој је опадао, друштвена предузећа су западала у стечај и полако пропадала, остављајући раднике без посла и стварајући бројне социјалне проблеме. Једном речју, друштвени систем социјалистичког самоуправљања је био сувише скуп експеримент, чак и за развијенија друштва, каква је била Француска под владама Социјалистичке партије, а камоли за економски недовољно развијену тадашњу Југославију. Зато се и може говорити о социјалистичком самоуправљању, као утопијском концепту који није био реалан, ни могућ. Ту је наша политичка наука могла да пружи значајнији допринос критичком преиспитивању и неопходним реформама, али је све то, нажалост, изостало.

Због свега тога, најпре југословенска, а затим посебно и српска политикологија, није могла да игра значајнији корективну улогу у бројним друштвеним, привредним и другим експериментима, који су се касније показали као потпуно неуспешни, утопистички и мегаломански засновани, без реалне основе у људској природи и менталитетима, интелектуалној структури и капацитетима тадашњег друштва. Каснији развој, када је држава, деловањем, инструкцијама, а посебно финансирањем, престала да стимулише рад научних института и факултета из ове области, довео је до расипања кадрова, смањеног научног нивоа и домета радова и доприноса српске политикологије.

Није, надаље, случајно да су, после чувеног 5. октобра 2000. г., поједини истакнути представници органа нове власти, а и поједини активисти у променама, похрлили на Факултет политичких наука и у поједине научне институте друштвених наука, да својим активностима, учешћем на скуповима, али и утицајем на студенте, допринесу етаблирању нове власти и извршеним променама. То, нажалост само потврђује изнету тезу да је политикологија, раније у СФРЈ, а по распаду те државе, у Србији, а слично је и у новоствореним независним државама, у служби актуелне државне политике и интереса. У новоствореним државама, су се, најпре, ослободили кадрова школованих на ФПН у Београду, због бојазни од југословенског синдрома или југоносталгије, а затим формирали своје засебне факултете политичких и друштвених наука, који треба да осмисле новостворене државне, националне и културне идентитете. О дOMETИМА данашњих политичких наука у региону најбоље говоре подаци о позиционирању универзитета из нових држава на дну познате Шангајске листе, посебно у области друштвених и политичких наука.

У заокруживању анализе домета југословенске и српске политикологије у периоду до распада СФРЈ, као највеће домете могли бисмо да истакнемо следеће.

На критици централистичког концепта социјалистичког друштва, ствараног на искуствима СССР, теоријско осмишљавање југословенског концепта социјалистичког самоуправљања била је новина и велики корак напред. Увођење друштвене, уместо државне својине над средствима за производњу, уз активну и одлучујућу улогу радничке класе у управљању привредом и друштвеним пословима, кроз систем радничких савета, управних одбора и месних заједница, као облика учешћа грађана у управљању јавним пословима, у иностраној политикологији је истицано као стварни напредак у изградњи *социјализма са људским ликом*. Шта је ту била објективна граница креативне политиколошке мисли, која није изражена, даље развијана, нити афирмисана? Утопијски приступ концепту једнакости људи, без обзира на њихове радне способности и навике, менталитет и образовни ниво и третирање њиховог утицаја једнако са високом стручном и оспособљеном групом најумнијих људи, доводило је до прегласавања у корист оних који имају уже интересе и недовољно способности да сагледају последице својих већинских одлука. То је доводило до преваленције осредњости или медиокретизације управљачке већине, са озбиљним економским и друштвеним последицама: пада квалитета производње и услужних делатности, уравниловке у награђивању, концепта „не могу они мене толико мало да плате, колико ја могу мало да радим“ и губитка мотивације код најстручнијих кадрова, одласка тих најшколованијих кадрова у иностранство, опадања квалитета образовања, здравства и социјалних служби, инфлације и девалвације националне валуте и сл. Актуелна политикологија, у то време, се задовољавала да велича и афирмише политички зацртане смернице друштвеног развоја, уместо да критичком мишљу доприноси отклањању уочених системских слабости. Дакле, на афирмацији самоуправног социјализма, који је био узор и жеља људи из централистичких система источноевропских блоковских земаља, југословенска политикологија је достигла своје врхунце.

Значајне успехе, чак и на међународном плану југословенска политикологија у шездесетим и седамдесетим годинама прошлог века, доживела је кроз промоцију и теоријско осмишљавање концепта активне мирољубиве коегзистенције, као начина за превазилажење блоковске поделе и напетости у тадашњим међународним односима. Такође, на спољнополитичком плану, велики дomet је била афирмација активне улоге Покрета несврстаних

земаља³, који је у то време обухватао две трећине свих независних земаља, посебно у Генералној скупштини Уједињених нација, као и осмишљено остваривање СФРЈ као лидера несврстаних земаља. На тим плановима политикологије посебно значајну улогу су играли Институт за међународну политику и привреду (ИМПП) и Факултет политичких наука, између осталих. За успехе политичке мисли у СФРЈ се могу сматрати наши концепти људских права и слобода којим су превазилажена ограничења централистичког социјализма, на удару западних политиколога. Затим наш концепт, али и реализација равноправности народа и народности у СФРЈ, као и јачања и остваривања, не само административних и културних, већ и економских и социјалних права националних мањина, у чему смо спадали у пионире те политике, често хваљене од мултинационалних држава, али и критиковане, као претеране, од појединих традиционалних европских демократија. Наша политикологија, пратећи веома успешну дипломатију СФРЈ у то доба, је имала значајну улогу у креирању и афирмацији Конференције о безбедности и сарадњи у Европи (КЕБС), на њеној оснивачкој Хелсиншкој конференцији 1975. г. и касније и у раду њених тела и будућих састанака. Са свим суседним земљама СФРЈ је водила умерену политику и пријатељску сарадњу, упркос неким нерешеним питањима. Матичне земље, које су у СФРЈ имале своје бројне националне мањине, истицале су СФРЈ, као пример успешног утврђивања статуса и положаја тих мањина. Али, као што је видљиво из овог набрајања, све су то афирмативни, додуше веома значајни, ангажмани југословенске политикологије на плану афирмације југословенских концепата унутрашњег развоја и спољне политике, значајне за баланс тадашњег блоковског света, дакле опет у служби политике земље.

Нажалост, недостајао је критичко-аналитички наставак продубљеног политиколошког истраживања економских, социолошких, менталитетских и других сметњи да се друштвени и економски развој оствари успешно на свим плановима. Отуда и онакво, напред наведено реаговање бившег француског премијера, социјалисте Мишела Рокара, када је дубље упознао не само предности, него и мане и недостатке таквог концепта развоја социјализма. Шансу да се продубљеном критичком мишљу афирмише и допринесе сагледавању узрока слабости самоуправног концепта, југословенска политикологија је тада пропустила.

3) Између осталих, посебно еминентни Лео Матес (1901-1991), амбасадор и директор ИМПП (1962-1972), аутор познатих књига: „Несврстаност“ (1970) и „Политика суперсила и оружје“ (1988).

После распада СФРЈ и трагичне серије грађанских ратова, који су пратили то противуставно раздвајање, уз тешке последице: етничког чишћења, принудног расељавања, претварања српског народа у Хрватској и Босни и Херцеговини, из конститутивног народа у националну мањину, дивљања примитивних национализма у новоствореним инстант националним државама, измишљања нових језика и националних својстава, самопроглашене независности Косова, операције „Милосрдни анђео“ – односно, напада НАТО снага на СР Југославију без одобрења СБ Уједињених нација и последице тога, су захвалне теме за критичку политичку науку, али још увек обуздане државним опортунизмима и неизвесностима. Политичке науке у Србији су још увек у „зимском сну“, имајући у виду претходно наведене теме и проблеме, више обрађиване у новинским чланцима и ауторским појединачним научним прилозима, него у озбиљним политиколошким делима.

2. ОКРЕНИМО СЕ БУДУЋНОСТИ

После свега, ред је да се окренемо могућим темама српске политичке науке у годинама које су пред нама. Дошло је до смене генерација, извршене су бројне промене у основама економског и друштвеног система, транзиција продире у све поре, нарочито економског живота, а много мање у свест људи, који се, у основи, још увек понашају већински самоуправљачки. Жалосно је видети да су од великих српских економских и производних система, као што су Електронска и Машинска индустрија Ниш, Нисал, Нитекс – Ниш, Гоша - Смедеревска Паланка, Јумко, па и СИМПО-Врање, Магнохром-Краљево и многи други, остале само рушевине. Сурове последице су да је од више десетина хиљада запослених у Нишу, Врању, Краљево, Смедеревској Паланци и другим местима са угашеним индустријским погонима, остало без посла, број запослених спао на само неколико хиљада, а градови запали у тешке економске и социјалне проблеме. Железара у Смедереву и Рударско-Топионичарски Басен Бор, сада су на путу опоравка, захваљујући кинеском капиталу, инвестицијама и управљачкој структури. Остали градови се полако опорављају, захваљујући новим страним директним инвестицијама, уз значајну партиципацију српске државе зарад, за инвеститоре, бесплатног опремања и припреме простора за нове погоне и почетним дотацијама за сваког запосленог које се крећу од 5.000 до 10.000 евра по раднику. Уз то Србија, захваљујући добрим економским резултатима и мање уз помоћ ЕУ, финансира озбиљне инфраструктурне пројекте, као што су путни Коридори 10, 11, и од ЕУ „наручени“ Ниш-Приштина, брзом железничком

пругом Београд-Будимпешта, модернизацијом пруге Солун-Београд и Београд-Бар и др. Ове значајне економске реформе и задаци, а посебно у време сталног добијања од ЕУ нових захтева и задатака на путу припрема за чланство и реализације зацртаних планова из 35 преговарачких поглавља, нуде значајне теме за разматрање и критичку анализу, српским политиколозима и политичким наукама.

Без ређања по значају, покушаћемо да наведемо неке од значајнијих политиколошких парадигми, за озбиљније изучавање у периоду пред нама:

До краја истражити и потпуно разоткрити и објаснити, процес подстакнут и оркестриран од антируског и антикомунистичког Ватикана папе Војтале и западних земаља које су подржавале уништење СФРЈ, пре свега Немачке, Велике Британије, Француске, а затим и САД и подстрекивале проглашавање независности, пре свега Хрватске и Словеније⁴, а затим и Босне и Херцеговине, до данашњег усмеравања Црне Горе и Македоније ка чланству у НАТО-у и признавању самопроглашене независности Косова и Метохије, односно свођења Србије на границе пре Балканских ратова.

Озбиљно урушавање најважнијих елемената српског националног и културног идентитета⁵ (национална припадност, језик, писмо, култура и културна баштина, вероисповест и положај цркве и црквене својине-духовних светилишта у и нарочито изван матице, проблем очувања идентитета у дијаспори и др.), насупрот нарастајућем агресивном мондијализму и теоријским поткама глобализације, информатичкој универзалности и др.

Изградња и довршавање обликовања постраницационог српског друштвеног, економског и политичког система, са аутентичним карактеристикама и системом вредности.

4) План је дефинитивно направљен 7. јуна 1982. г. на супертајном састанку папе Војтале са америчким председником Роналдом Реганом, одржаном у приватној папској библиотеци, када је склопљен савез католичке цркве и америчке владе (назван „Света алијанса“), који је амерички председнички саветник Ричард Ален назвао „највећим тајним савезом свих времена“. У том плану је као један од елемената процеса рушења совјетског блока и СССР-а, закључено да Југославију, као државу, треба растурити. О томе више у књизи историчара-академика Милорада Екмечића *Дуго кретање између клања и орања-Историја Срба у Новом Веку (1492-1992)*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.

5) „Српска нација би морала да посвети више пажње, кроз образовни систем, али и деловање политичких партија и тзв. културне елите, обуздавању агресивног самооптужујућег југословенства, превладавању потцењивања српског националног бића и идентитета и тзв аутошовинизма у јавном животу, медијима..... Не смемо дозволити даље урушавање српског националног и културног идентитета, сада најпре од (нео) југословенских екстремиста, од мондијалиста, глобалиста и умишљених „светских људи“, који су изгубили везу са својим личним идентитетом и пореклом.“, Владимир Првуловић, *Српски национални интерес*, Прометеј, Нови Сад, 2018, стр. 207-208.

Са продором избеглица из ратом захваћених подручја и умножавањем броја азиланата, проучити профилисање мултикултурног и мултирелигиозног, упоредо са српским националним друштвом.

Стално анализирати услове, предности, цене и последице наших напора на испуњавању захтева из 35 преговарачких поглавља на путу укључивања у Европску унију, као стратешког циља државе Србије⁶.

Трајно решавање проблема неуставне самопроглашене независности наше покрајине Косово и Метохија, подршке западних сила том отцепљењу и њихов притисак на Србију за потписивање трајног правно обавезујућег споразума Београда и Приштине о статусу и свим последицама по српски народ, историјске и духовне споменике и светиње и будућност српске државе. Које су могуће варијанте таквог споразума: подела, разграничење, пристанак за столицу Косова у УН, гаранције за заштиту преосталог српског народа на том простору и ефикасну међународну заштиту српске својине, културних и историјских споменика и баштине?

Стање у правосудном систему Републике Србије, велики проблеми и пропусти, непринципијелност у избору и оцени рада судија, гомилање и застаревање предмета, толерисање кршења људских, економских, политичких, ауторских и других права, представља и ако се стање не промени, представљаће и даље, једану од највећих препрека за наше чланство у Европској унији. За сада се све то завршавало променом министра правде или председника појединих судова, без суштинских успеха на превазилажењу поменутих проблема. По многим оценама страних експерата, у Србији живимо у правном хаосу, без стварне и ефикасне правне заштите. То је недопустиво стање и мора се, под хитно, темељито мењати.

6) „У време када Република Србија чини огромне напоре да, са једне стране, испуни све постављене критеријуме (Копенхагенске и друге) Европске уније и отвори, а затим и затвори 35 преговарачких поглавља, као услова за пријем у ЕУ (оријентационо 2025. г.), Европска унија пролази кроз турбулентни период развоја, са изазовима нових унутрашњих подела и груписања, са кризом институција и са смањеним утицајем у глобалним геополитичким односима у глобализованом свету. Да ли ће се Европска унија (после изласка Велике Британије 2019.г) и решавања кризних питања односа према незауостављивом таласу избеглица, економске кризе у неколико земаља, као и покушаја сецесије Каталоније, прегруписати у три круга земаља или довести у питање опстанак ове велике економске и политичке интеграције са око пола милијарде становника?“; Владимир Првуловић, „Криза ЕУ: унутрашња и спољнополитичка димензија - Европској Унији је потребна терапија“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2018, стр. 85.

Листа пожељних истраживачких подухвата из политикологије тиме није исцрпљена, већ су ово само неке од значајних тема и дилема, којима би се озбиљни истраживачи могли бавити.

Наравно, то захтева добро осмишљене, мотивисане и продубљене, колективне напоре истраживача из политичких наука на више института и факултета, који би континуирано истраживали основне елементе сваког од поменутих проблема, имали критички, а не маркетиншки однос према стању у друштву, према плановима развоја и доприносу основних друштвених и политичких фактора: науке, образовања, владе, државним службама, правном систему, политичким партијама и њиховим програмима, изборном телу, српском друштву у целини. За такве резултате су неопходни школовани, искусни, темељити и храбри истраживачи, упознати са највишим дOMETИМА светске политичке науке и спремних да понесу ризике својих јавно изнетих критика и предлога за промене. Српска политикологија која би само објашњавала и правдала постојеће стање и смиривала могуће тензије у друштву, нема никаквог смисла. Да ли смо створили атмосферу која би мотивисала и помогла такве истраживачке подухвате, дала им заслужено место у размишљањима и одлучивањима, право је питање? По свему изгледа да, као организовано друштво, до сада нисмо охрабривали, нити помагали такве истраживачке подухвате. Промене у финансирању јавних истраживачких института и њихових сарадника су, можда, прилика да се стимулишу такви научно-истраживачки напори и да се српска политикологија заиста афирмише као значајан фактор у организовању, владању и свакодневном животу српског друштва. Ако се то не деси, онда ће српска политикологија и даље бити у служби актуелне политике и власти, више као пропагандно-лобистички центар за величање потеза власти, наравно без „таласања“. У овој фази развоја и свих драматичних промена које су се десиле у српском друштву, у интересу је државе, парламентарне и извршне власти, да пред собом има критичку политиколошку анализу предности и слабости односа у друштву, како би на време реаговала на анализирани слабости и цело друштво водила у жељеном смеру. Гурање слабости и критика под тепих, тзв. завлачење главе у песак, никако нам неће помоћи да избегнемо грешке из прошлости и водимо друштвени свеукупни развој ка просперитету за све наше грађане. Српска политикологија мора да буде одважна у објективној критичкој анализи и антиципацији, односно предлагању нових потеза власти и државе у целини, како би оправдала своје постојање и средства уложена, на овај или онај начин, у њен опстанак и даљи напредак.

Критичност истраживача и њихова утемељеност и подстицајност за позитивне промене, мора се заснивати на провереним чињеницама, искуству и упоредивости са сличним проблемима и рецептима за њихово решавање у развијенијим демократским земљама ЕУ, на које желимо да се угледамо. Без тога се, за ту критичност, од стране власти могу налепити етикете, да о томе говоре и пишу аутори који припадају опозиционим партијама или желе да се афирмишу као аутошовинисти. Прави политиколози морају бити отпорни на такве приступе и етикетирања, морају истрајати, а не одустајати од критичке анализе, која ће ако не одмах, а онда на дужу стазу донети резултате, у виду исправљања бројних недостатака, посебно у практичној примени добро зацртаних смерница и планова. До сада нисмо уочили ни такве рационалне и добро утемељене критике српских политиколога, нити позитивне промене на бази њихових препорука. Није случајно да се онда, на свим средствима информисања, посебно аудиовизуелним, појављује већи број тзв. политичких аналитичара различитих образовних опредељења (ретко политиколога), углавном припадника или симпатизера владајуће коалиције, који прежвакавају и за народ, на простији начин, тумаче поједине политичке, економске и друге одлуке, за разумевање од стране „широких народних маса“. За те сврхе, убризгавањем средстава, али и добрих препорука, на тржишту штампаних медија, егзистира и добрим тиражима, а приступачним ценама, функционише десетак листова таблоидског карактера, који се такмиче у политичком заглупљивању своје читалачке публике. Овим се не залажемо да њима треба да онемогућити постојање и функцију коју врше, већ би, образовањем и васпитањем, требало за њих оставити место које и заслужују: да описују љубавне и друге сплетке „познатих личности“, преношење вести са ТВ-ријалити програма и сеанси и пласирање полуинформација, а не пресудан утицај на милионско читалиште. Тешко је борити се против запостављања читања озбиљнијих штива и литературе од стране младих, у ситуацији поплаве разних друштвених мрежа и џанк културе коју емитују, у ситуацији када још, од малих ногу, родитељи препуштају малој деци слободу коришћења слободног времена за компјутерске игрице, пријатељства преко Фејсбука, Твитера и Инстаграма, са свим ризицима по њихов духовни и интелектуални развој, али и безбедност.

Каква би улога политичких наука, па посебно и Факултета политичких наука у Београду, могла и морала да буде у формирању квалитетних кадрова и довољно образованих почетника за нашу дипломатију и њене боље и веће домете. Некада су са ФПН, али и

студија права и економије, излазили кадрови, са добрим знањем два светска језика спремних да се, кроз каљење уз искусне каријерне дипломате, најпре у реферадама за одређена подручја и земље, а затим у седиштима амбасада, после годину дана приправничког стажа, квалификују за почетна места на дипломатској лествици: аташеа, трећег секретара и сл. Данас се у нашој дипломатији углавном регрутују, по различитим, најчешће партијским критеријумима, недовољно образовани кадрови за ову струку, па се годину дана допунски „образују“, после радног времена, у некој врсти „вечерње“ дипломатске академије, у којој их уче, али очигледно не науче довољно, бивше дипломате (што је боље или за науку непознати предавачи). Дакле, кадрови- свршени студенти неодговарајућих факултета и образовних институција, без претходне озбиљне припреме, шаљу се у дипломатску ватру, у надметања са прекаљеним дипломатским борцима из других земаља, па су и резултати њиховог рада најчешће врло скромни. На овај начин се директно елиминише и запоставља смер дипломатије и међународних односа, не само на ФПН, већ и другим факултетима. Сетимо се прве и до сада једине генерације српских економских дипломата (28), који су 2010. године, послати у најважније светске трговинске и економски најмоћније центре, недовољно припремљени и углавном регрутовани из некадашњег Министарства за економију и регионални развој, које им је било координатор и надлежна институција за комуникацију и инструкције, а који су се вратили са минорним резултатима и затим укинута, као посебан сој дипломатских представника. За земљу наших могућности, ово је био сувише скуп и неуспешан експеримент економске дипломатије⁷, уз недовољну концепцијску и кадровску припрему, за иначе једну важну и широко примењивану врсту дипломатије, која даје изузетне резултате у економски најмоћнијим земљама.

У време када смо као држава, концентрисани и изузетно ангажовани на решавању сложеног питања правнообавезујућег споразума Београда и Приштине о Косову и Метохији, када смо у интензивнијој комуникацији са седиштем Европске уније у Бриселу, око темпа и дужине рокова за квалитетно затварање преговарачких поглавља, као услова за чланство у ЕУ, Републици Србији је неопходна, спремна, брза, ефикасна и комуникативна дипломатска служба, са најквалитетнијим кадровима и најбољим резултатима. То се не може постићи са приученим партијским функционерима преквалификованим у дипломатске представнике и приученим у Дипломатској академији Министарства спољних послова (МСП),

7) Vladimir Prvulović, *Economic diplomacy*, fifth edition, Megatrend University, Beograd, 2015.

уз сво дужно уважавање њених напора. На неколико поновљених конкурса МСП за пријем нових дипломатских приправника, није било довољног одзива квалитетних кандидата, тако да нису ни попуњена предвиђена места, а уместо њих регрутоваће се кандидати из постојећих политичких структура Србије. Да ли то може донети задовољавајуће резултате у предстојећим тешким дипломатским борбама које Република Србија мора да води? Можемо и сами да наслутимо како ће се те борбе одвијати и какви ће резултати, уз високо постављене циљеве, бити постигнути.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

Уз знатан напор, покушајмо да будемо оптимисти. Србији је, као модерној држави, сутрашњој чланици Европске уније, неопходна квалитетна, критична и антиципаторска политикологија. Имамо за школовање кадрова за тај посао, довољно стручних високошколских установа (пре свега ФПН, али и других државних и приватних факултета друштвених наука), за извесном традицијом и до сада запаженим резултатима. Поседујемо и напред набројане државне научне институте који се баве политичким, економским и друштвеним истраживањима. Имамо високо постављене циљеве државне политике, чију реализацију треба стално, добро и критички пратити и анализирати. То је и смисао рада ових бројних образовних и научних институција. Прошла су, надамо се, времена када је држава или партија (партије) на власти, тражила само похвале и комплименте, а забрањивала критички научни приступ анализираним појавама у политичком и друштвеном животу. Дакле, надамо се да су прошла времена, када је српска политикологија била искључиво у служби актуелне политике државе или партије. Сада је обавеза српске политикологије да, кроз радове и ангажман својих најквалитетнијих професора, научних саветника и сарадника, покаже своју спремност и стручно помогне превазилажењу уочених и анализираних проблема у функционисању државе – Републике Србије. Држава, ако не може довољно финансијски и третманом да помогне рад тих институција, требало би макар да их у том раду и стварању не омета. Добићемо квалитетније стручњаке за политичка, економска, друштвена питања, од, до сада свеприсутних и истих, политичких аналитичара.

ЛИТЕРАТУРА

- Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања – Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*, Завод за уџбенике, Београд, 2008.
- Прибићевић Бранко, *Социјализам светски процес*, Партизанска књига, Љубљана, ООУР Монос, Београд, 1979.
- Првуловић Владимир, *Српски национални интерес*, Прометеј, Нови Сад, 2018.
- Првуловић Владимир, „Криза Европске Уније: унутрашња и спољнополитичка димензија - Европској Унији је потребна терапија“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2018, стр. 85-112.
- Easton David, *The Political System*, Alfred A. Knopf. Inc, 1953.
- Prvulović Vladimir, *Economic diplomacy*, fifth edition, Megatrend University, Beograd, 2015.

Vladimir Prvulovic

SERBIAN POLITICAL SCIENCE IN THE SERVICE OF POLITICS 1968-2018

Resume

The aim of this paper is to establish that without a critical analysis of the current social, political and economic relations in Serbia, there is no significant penetration of free political science. It would have to be, in some way anticipatory, with a thorough and serious criticality, in order to participate in the proposals to eliminate the observed and analyzed weaknesses in the concept of social development or in its realization. In the SFRY, the greatest achievements of political sciences were to positively explain the self-managing project of social development, as a positive and higher degree of development of socialism with a human character. The then Yugoslav political science made a significant contribution to the affirmation, theoretical design and implementation of the concept of active peaceful existence and policy of non-alignment, the promotion of human rights and freedoms, especially the rights of national minorities, and the establishment and affirmation of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE, today's OSCE). A sharp critique of the adopted constitutional or legal solutions in domestic politics was, in contrast, sanctioned, in the form of removing critics from science or education, to imprisonment for "hostile propaganda." These times, fortunately, have passed, but now it is necessary to resist the tabloidation of political discussions, through the so-political analysts, mainly with the support of the current government.

Keywords: Serbian politics, current policy of state power, political science, scientific institutes of social and humanistic sciences, criticality of political research, diplomacy, analytical and anticipatory role of political research

* Овај рад је примљен 18. септембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

Зоран Аврамовић*

Институт за педагошка истраживања, Београд

ПОЛИТИКОЛОГИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ПОЛИТИКУ

Сажетак

У раду се указује на проблеме научног статуса политикологије. Поред епистемолошких питања значајна су и интердисциплинарна повезивања ове науке. Од посебног сазнајног значаја је однос теорије и праксе у овој науци. Теорија поседује професионалну аутономију али у пракси је отворен простор за деловање припадника других професија. У другом делу разматра се интерактивни однос између политике и образовања. Разликују се спољашњи однос политике и образовања (образовна политика) и унутрашњи (образовање за политику). Основни проблем образовне политике је да са становишта власти одреди образовне циљеве друштва и средства за њихово остваривање. С друге стране, образовање за политику се суочава са више проблема. Сваки концепт образовања за политику полази од следећих чињеница: (1) власт човека над човеком, (2) последице политике погађају све чланове друштва, (3) политичко деловање припада јавној области живота. Значајно је и који све агенси учествују у образовању за политику. У закључку се тврди да је основни циљ образовања за политику да субјект (грађанин) државе и друштва буде одговоран за политички избор и опредељење.

Кључне речи: политикологија, наука, образовна политика, образовање за политику, агенси образовања

Да би неко знање стекло статус науке оно мора да испуни следеће епистемолошке услове: објективност, поузданост, прецизност, општост, систематичност. Заправо, научност се проверава критиком која није ништа друго него провера и оповргавање њених аргументативних исказа. Као облик научног знања, теорија настоји

* Електронска адреса аутора: zoran.a@sezampro.rs

да опише и објасни испитивану појаву познавањем извесних *нужних* и *довољних* услова под којима је та појава вероватна.

Друштвена стварност је изузетно комплексна и не може се сазнати једном врстом знања. Човек сазнаје само оно што има неко значење за њега, неке вредности. Целина стварности не може бити предмет научног сазнања јер је огромна њена сложеност и разноликост. Разликовање *каузалног* и *разумевајућег* сазнања заправо је разлика између предмета природе и друштва. У друштву и култури појаве увек садрже неки смисао и значење.

Политичке науке се унутар свога предметног подручја фрагментизују. Расте број посебних политиколошких дисциплина са тенденцијом ширења. Да ли је то њен сазнајно-предметни развој или је можда отварање кризе једне научне мисли?

Други проблем је „спољашњи“: однос политичких и других научних дисциплина. Друштвена пракса, као и стварност увек су жилавије од теоријских конструката. Једна наука није довољна да би се продрло у тајне стварности постојања. За дубље истраживање, откривање и решавање друштвених проблема, науке почињу да се „удружују“. Политичка наука шири круг наука са којима сарађује. Она и њој предметно блиске науке укрштају се на три сазнајна нивоа: а) чињенице, подаци, б) методе, технике, процедуре, в) формалне структуре знања, систематизоване теорије и појмови.

Проблем научности политикологије налази се у њеним основним појмовима: моћ, власт, интереси, борба, интеграција, сарадња. Део политиколошких знања су и вештине управљања људима и ситуацијама.

Проблеми научне консолидације политикологије извиру, поред научних, из повећаних захтева за *практичном применом сазнања*. Политиколог је стручњак који се, углавном припрема за политичку праксу. Политика је делатност чије се последице деловања тичу свих чланова друштва и која пресудно утиче на правце друштвеног развоја и индивидуалну судбину. Макс Вебер је тврдио да се „на свим подручјима заједничког делања без изузетка појављује најдубљи утицај творевина власти“¹.

Политика је практична делатност која је стално на кладкалицу између „контемплативне схеме“ и „активне оријентације“². У овој делатности друштвене ситуације и актери се убрзано мењају. Политичка власт (влада) управља свакодневним проблемима на

1) Макс Вебер, *Привреда и друштво*, Просвета, Београд, 1976, стр 45.

2) Karl Manhajm, *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968.

основу закона и других нормативних прописа, чиме стиче велику социјалну моћ. Ако је политика простор свакодневног доношења одлука о друштвеним активностима са становишта законских и нормативних решења онда је слобода надметања идејних и вредносних пројеката за власт услов без кога нема демократског облика владавине.³

Политиколог је професија, а свака професија захтева поседовање одређеног знања, вештине и способности. Основни елементи професије су: 1) систематски заокружена теорија о одређеној области, 2) постојање стручног ауторитета, 3) институционална заштита статуса професије, 4) етички кодекс професионалног удружења, 5) специфични стил живота припадника професије⁴.

Неотклоњив проблем за ову професију налази се у томе што у политичкој пракси може али и не мора да ужива стручни ауторитет. Политичка област друштва је отворена за све грађане, све друштвене професије и друштвене групе. Ко осети зов моћи, власти, јавних интереса или пак ко има идеју како да инструментализује политичку власт за своје посебне интересе, слободно може да се политички активира. У том пољу друштва и државе диплома политиколога нема исту вредност и практичну аутономију као низ других професија.

1. ПОЛИТИКОЛОГИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ

Какав је однос између политичких наука и образовања? Како образовање утиче на политику? Да ли и политичко деловање зависи од образовања? Може се ставити приговор да и политикологија и образовање нису науке у строго епистемолошком значењу појма науке. Оба облика знања се везују за друге науке - социологију, историју, педагогију, психологију, филозофију. Ако су основни појмови политикологије моћ, власт, интереси, сукоб, интеграција, а образовања знање и вредности могли бисмо да одбацимо било какву повезаност ове две области знања и праксе. Међутим, ниједна моћ, власт, сукоб, интеграција нису лишени неког знања и неких вредности.

Оно што мора да интересује истраживаче образовања једнако се односи на систем политичке власти и промене које она изазива у друштву. Каког су квалитета те промене? Да ли су промене развојне или деструктивне? Колико су израз континуитета а колико

3) Зоран Аврамовић, *Невоље демократије у Србији*, М. В. Press, Нови Сад, 2002.

5) Вођо Милошевић, *Умеће рада*, Филозофски факултет, Нови Сад, 1997.

дисконтинуитета? Колико на промене утичу инострани а колико домаћи чиниоци? У борби за политичку власт да ли је образовање средство? Ко је субјект промена? Политичари или стручњаци? Инострани фактор?

Политику и образовање повезује два основна чиниоца: знање о политици и политичка пракса, политичко деловање у које могу да се укључе сваки грађанин који није стекао систематско политичко образовање. Околност да је и политика део школских програма у друштвеним наукама а на посредан начин и целог система образовања (наставни планови и програми, уџбеници, наставне методе, наставници) упућује на закључак да је образовање претпоставка политичког деловања.

Иако квалитет политике зависи од образовног чиниоца, политичка власт има пресудну улогу у конципирању свих елеменат образовног система. Противречна интеракција политика не може да се заснује без одређених знања и вредности али с друге стране политичка власт одређује оквире образовног система. Другим речима, можемо да разликујемо спољашњи однос политике и образовања (образовна политика) и унутрашњи (образовање за политику).

Да прво размотримо политичко одлучивање о образовању.

1.1. Политичка власт одлучује о образовању

Политичка власт има кључну улогу у доношењу одлука о свим елементима образовног система. Међутим, овај однос политике и образовања се на различите начине концептуализује и остварује: решења се крећу од политички арбитражне одлуке до високог степена аутономије образовања. Проблем се дефинише као моћ политике да посредује између друштвене динамике и образовне инертности. Политичка власт поседује инструменте да »пропушта« друштво у образовање (нормативна регулација: закони, прописи, финансирање, кадрови, простор, евалуација).

Каква је природа односа између образовања и политике? образовање се у друштвеној подели рада издваја из политичког система али истовремено се многоструким нитима преплиће са државним поретком у коме се одвија васпитно-образовна динамика.

У погледу сазнајних и функционалних разлика између образовања и политике могу се констатовати две чињенице. Образовни систем је трајнији од политичких одлука, али политичка констелација ипак оставља траг на образовном систему. Политичко

гледите, надаље, увек је партикуларно, оно захвата један аспект друштвено-историјске стварности док образовање тежи реализацији целовите слике света једне државе и друштва.

Сазнајна и културна трајност образовања и променљивост политичке власти чине овај однос свакодневно неизвесним. Специфичну аутономију образовања политичка делатност владајућих снага и систем државних установа могу да сузе и прошире. У том погледу значајно је како политички актери дефинишу појам „образовна политика“? У најопштијем значењу, то је подручје усмеравања образовног развоја једне заједнице са становишта одређених циљева. Са прагматског становишта, образовна политика мора да пође од затеченог стања у образовању, од инвентара образовних ситуација – институција, структуре запослених, просторног распореда, међудржавних односа, остваривања истраживачких пројеката у образовању.

Усмеравање образовног развоја националне заједнице није остварив без идеје о *континуитету*. Темељни постулат образовног развоја није само пројекција очекивања већ и настојање да се оно што је већ остварено у образовној историји народа у неком другом облику структурише⁵. Идеја континуитета се остварује у зависности од система институција и у складу са економским, друштвеним, културним и научним развојем.

Замисао основних *циљева* представља други кључни елемент усмеравања образовног развоја. Планови у образовању увек садрже приоритете образовних потреба. У неким друштвеним околностима акценат ће бити померен на социјалне захтеве, у другим, на индивидуалне. Улога и оправданост образовних установа, вредновање њиховог рада, промена културних потреба али и позитивни систем одлучивања – у директној су зависности од циљева образовне политике⁶.

Избор приоритета у образовној политици последица је система одлучивања. Распон циљева креће се од чувања образовне традиције, подстицања квалитета образовања, стварања једнаких образовних шанси, ослобађање/децентрализација курикулама, јачање веза са међународним установама, повезивање са научно-истраживачким радом. У основи сваког одлучивања је питање: шта је темељни интерес друштва у образовању?

5) Зоран Аврамовић, „Друштвене и политичке карактеристике српског образовања и васпитања 1804-2014“ у зборнику *Два века образовања у Србији* (приредио Зоран Аврамовић), Институт за педагошка истраживања, Београд, 2004, стр. 325

6) *Држава и образовање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2003.

Одређивање циљева образовне политике неодвојиво је од избора *средстава* за њихово остваривање. Реч је о систему финансирања, начину образовања кадрова, расположивост институција, коришћењу научно-истраживачких резултата. Репертоар средстава креће се у троуглу – буџет, законски прописи, политички програм.

Избор циљева и средстава образовне политике одређује карактер општих вредносних оријентација друштва: прагматско, национално, интернационално, елитистичко, масовно, локално, универзално, информатичко, идентитетско.

Могу се разликовати два генерална типа *одлучивања* о образовној политици – демократско и недемократско. Недемократски систем одлучивања је карактеристичан за једнопартијске системе и личне диктатуре. У таквим системима власти образовни систем је потпуно зависан од политичке власт која одлучује о следећим елементима образовног система: 1) степен централизованост система (одлуке се доносе у Министарству), 2) јединственост и разноликост система (наставних програма, обука наставника, коришћени методи/учења), 3) нивои регулисаности система, 4) усмереност на образовне циљеве и наставни програм или на ученика, 5) усклађеност елемената система (школа, локална заједница, пренесене надлежности, министарство, инспекција), 6) фокусираност система на квантитет или на квалитет и ефикасност⁷.

Проблем политичке одлуке је у процени ваљаности изабраног решења. Нема правила за избор најбољег решења.

1.2. образовање за политику

У чему је основни проблем образовања за политику? Може ли се образовати за оно што је у непрекидном току, за делање у ирационалном свету вредности? Проблем на почетку XXI века је како образовати за политику када она губи своју аутономију (продор бизниса, иностранства, криминала...) и када се темељно мењају значења политике (средство технокапиталистичких интереса).

Политичко образовање (и васпитање) је неопходно јер без култивисања осећања „народ не може остати у форми и у уставу”⁸. Будући да политичко образовање има посла са влашћу, оно треба да осветли позитивне и негативне особине личности која има моћ

7) *Држава и образовање*, нав. дело.

8) Osvald Špengler, *Propast Zapada*, Književne novine, Beograd, 1989, стр. 223.

(самопоуздање – ригидност, оптимизам – песимизам) али на једнак начин и систем институција (тежа и противтежа).

Проблем би се могао формулисати и на други начин: да ли постоји нека супстанција политике која се налази у свим њеним историјским и савременим облицима? На ово питање може се одговорити потврдно: (1) власт човека над човеком или једне групе људи над другима, (2) у сваком друштву последице политичке власти погађају мање или више све грађане, (3) јавне области појединачног и друштвеног живота припадају политици. Кључни елемент политике је власт. Једна раширена и популарна дефиниција политике – „уметност могућног”, „вештина људи који владају” – такође указује да је у њеном средишту власт човека над човеком.

Политика је једна област моћи у друштву и њене последице тичу се свих чланова. Припадници политичких странака су главни актери политичког живота. С друге стране, сваки одрастао члан друштва се „бави” политиком макар у ситуацији када излази на биралиште и бира „своју” политички странку. Уколико се клони и тог чина, неће га мимоићи последице владајуће политике.

Следећа дилема концепта образовања за политику тиче са самог односа према општој ствари (интересује ме – не интересује ме). У којој мери је циљ политичког образовања да припреми (или одвраћање) појединца за учешће у животу политичког друштва а колико је можда намењено онима који теже политичком деловању? Да ли сваког појединца треба васпитавати и образовати за политику ако се зна да је та делатност ствар слободног избора? Нико није обавезан да се интересује и бави политиком.

Образовање за политику укључује још једну значајну идеју. Политика није само власт изабраних (узурпатора) над осталим грађанима и групама. Представници власти својим деловањем васпитно делују на грађане. Њихов пример породичног, моралног, интелектуалног живота је од великог значаја за понашање грађана. Нација и грађани државе могу да се поносе али и да се стиде својих представника. Отуда, бирање политичке репрезентације налаже озбиљност и одговорност оних који бирају. Добро уређена држава није само она која има рационалне институције. Исто тако, ако не и више, квалитет људи који су у политичким установама је тачка у којој се разликују образован и необразован грађанин.

Шта би били циљеви политичког васпитања и образовања? Концептуализација циљева условљена је карактером политичког система (демократија, диктатура, монархија), али и схватањем

аутономије личности (политика је увек избор појединца). Са свешћу о релативности садржаја политичких циљева може се утврдити да садржај овог типа васпитања и образовања обухвата: 1) стицање политичког знања (држава, власт, идеологије); 2) Знање о односу циљева и средстава политичког деловања; 3) стицање социолошког знања (групни, класни, национални интереси у друштву, неједнакости у моћи и богатству); 4) васпитање за политичку делатност (политички субјект); 5) развој политичких способности и политичких особина личности (сазнајних, емоционалних, моралних); 6) мотивација за патриотску свест (наше–страно); 7) васпитање политичких осећања (однос плаховитог и благог елемента).⁹

Образовање о коме је реч треба да омогући појединцу разумевање природе и функције политике, да објасни потребу за политичким поретком, да понуди мерила за избор добрих и рђавих односа у друштву.

Образовање за политику обухвата стицање политичког знања и практиковање вештина специфичних за ову делатност. Овај процес се одвија путем институција али мора да рачуна и на политичку даровитост, таленат. Једино у политичком животу могу да се појаве личности без формалног високог образовања или из других практичних професија (Де Гол је био војник, Реган је био глумац, Мејџор зидар, а Тито машинбравар).

Каква су средства васпитања и образовања за политику? Предавање, лични пример политичара, текст (књига, уџбеник, новина), медији.

Мислиоци политике највише инсистирају на *личном примеру* политичара као основном средству образовања за политику. Политичар васпитава следбенике (подмладак) својим примером, својим речима, својим понашањем. „Осећање части, осећање дужности, дисциплине, одлучности – не уче се из књига. Оне се имају разбудити живим узором у бићу које струји”¹⁰. Избор политичке личности обухвата све стране егзистенције. Ту спада образовање, породично порекло, мотивација за бављење политиком, интелектуалне, емоционалне и вољне особине. На одлуку грађанина утиче све: физички изглед, приватни живот, политичка мудрост и храброст.

Промена политичке власти је неизбежност друштвеног развоја али питање за теоријску мисао није суштина саме промене већ средства којима је та промена остварена и какве последице остварује

9) Зоран Аврамовић, *Образовање у токовима друштва знања*, Завод за уџбенике, Београд, 2013.

10) Oswald Spengler, *Propast Zapada.*, нав. дело, стр. 218.

у другим областима друштва. Свака промене владајућег поретка по правилу изазива промене у другим друштвеним делатностима и подсистемима државног поретка. Уколико су средства насилна и изван правног поретка онда су циљеви проблематични (интереси појединих група, утопијски холизам, пророковање, деструкција традиције). Мирна средства промене полазе од рационалних и реалних планова и ослањају се на поступно остваривање друштвених промена. Карл Попер ова средства именује као „поступна технологија”. Свака промена мимо процедуре скопчана је са дезорганизацијом или импровизацијом.¹¹

Како се *предаје* политичко знање? Реч је о знању посебне врсте, о знању у коме се укршта разум, воља, емоције, морал. И овде се мора разликовати знање за учешће (или препознавање) у политичком животу заједнице и знање за политичку каријеру. Први тип знања је намењен свим члановима друштва и оно је компилација политике, филозофије, социологије, историје, психологије, географије, педагогије. Нећемо погрешити ако у овом знању препознамо енциклопедијски концепт или интелектуализам који не обраћа пажњу на практично делање. Уколико следимо Манхајма (1968) ово знање открива „структуралну повезаност између одлука и начина гледања, између друштвеног процеса и вољног процеса” или, другим речима, то знање открива структуралну ситуацију у основи историјског догађаја.

Знање које се предаје политичару, или ономе ко то жели да постане, везано је за одређену вољу, оно је окренуто делању, техникама владања, односи се на „маневарски простор”. За овај тип знања погодне су партијске школе.

Разни облици политичког *текста* такође могу бити погодно средство за васпитавање и образовање политичке личности. Књиге о политичким догађајима, политичке (ауто)биографије, теоријске студије о политици, незаобилазни су извори у процесу васпитања и образовања за политику.

Основни смисао образовања за политику јесте у томе да учини појединца (младу или зрелу личност) одговорним за властити политички *избор* политичког представника (политичку личност, вредносну оријентацију програма) или властиту политичку активност. На избор политичке личности или странке, снажно утиче укупан лик политичара јер је он човек који узима најактивнију улогу у општем друштвеном животу. Приликом избора политичке

11) Karl Popper, *U traganju za boljim svetom*, Paideia, Beograd, 1998.

личности мора се правити разлика између водећих функционера државе и владе и представника на свим нивоима власти. Грађанин на изборима не поклања само поверење кандидату за представничка тела, већ и право да бира своје сараднике.

Какав ће бити политички пут друштва зависи од грађана; они могу изабрати напредак или декаденцију, могу бити за демократију или за диктатуру. Политички образована личност разумева на одређен начин историју, догађаје схвата са одређеног становишта, има изграђену вредносну (животну) оријентацију. Образовање за политику треба да утиче на развој свести о неодојивости општег и личног интереса у свакодневици и стратегији друштвеног развоја. А развој политичке личности није апликација политичких налога и програма одраслих већ динамика сталних избора политичких вредности у противречној друштвеној стварности. Њен је задатак да заузме став према околностима које се стално изнова обликују, а то значи имати одређен однос према стварности (свету).

Који *агенси* васпитања и образовања остварују постављене циљеве? Агенси су саставни део друштвеног карактера: сваки друштвени систем подстиче карактерне црте личности као пожељне (тежња ка новцу, оданост вери, усвајање идеологије, обожавање нације и других култура). У искуству разумевања света истакнуто место припада институцијама (породица, школа, црква, политичка партија, медији, држава) и спонтани – контекстуалним чиниоцима (група вршњака, изненадне историјске ситуације).

Политичка социјализација се одвија током целог живота и сви агенси васпитања и образовања за политику налазе се у динамичком односу (усвојене вредности и нове ситуације). „Политички” агенси су покретачке силе у обликовању садашњости и будућности, заправо схватања људи шта треба желети, чему се надати. У најширем значењу речи, агенси политичког васпитања и образовања обезбеђују лојалност држави, идентификацију са основним симболима и ауторитетима политичке заједнице, слободу мишљења и понашања као услов промена. С друге стране, агенси обезбеђују формирање мишљења и ставова о добру и злу у политици. Зашто су преовладале опције (култ силе, расе, мит крви и тла, моћ судбине), а у другим ситуацијама (слобода, право, једнакост, мир) питање је за други тип расправе.

Проблем са агенсима социјализације огледа се у томе што су они најчешће у контрадикцији. Појединац је током свог развоја изложен дејству различитих искустава чије су последице традиционализам, ауторитарност, конформизам, аутономност,

демократизам. Школа са својим програмом може да подстиче црте аутономне личности, а црква ауторитарне, породица традиционалне, а политичке партије конформистичке. Оваква чињеница упућује на питање да ли васпитање и образовање треба да тежи једном типу личности? Или, да одвојимо ова два циља: *образовање* може да служи било којим вредностима а *васпитање* само оним вредностима које су сличне онима које су деловале у ситуацији учења.

У савременим друштвима политичко знање и деловање одвија се у условима „нове технологије”. Политичко мишљење се коренито мења. То није мишљење о ономе што настаје већ пуко заузимање ставова о текућим догађајима. Губи се знање *sui generis*. Повећава се „ирационални маневарски простор” а сужава „рационални склоп” друштва¹².

Под притиском светског тржишта и профита долази до промене традицијског наслеђа политике. Појмови о слободи, достојанству, правди, истини, који су натопљени историјско-културним искуством, бледе и нестају пред суровом прагматиком дана, индустријом забаве, масовном потрошњом. Мења се култура, опада интересовање за истином, правдом, слободом.

Да ли се рађа нови тип политичке личности? У новим друштвеним и технолошким условима политичке личности на врху државне власти не одликују се мудрошћу, знањем и визијом. Њихов задатак је да реализују економско-технолошки интерес владајућих група у држави или савезу држава. Појављују се „катастрофални људи”, политичари који имају моћ да изазову несагледиве катастрофе. Они све више прелазе на етику убеђења а одбацују етику одговорности. Морал нестаје из политике. Идеје правичности, истине, добра, среће, нису више примарне моралне вредности. Очигледан је пораст моралне хетерономије, ширење корупције политичара и администрације.

Да ли политичари доносе одлуке на темељу закона и устава или дицизионистички а у складу са интересима водећих кругова капитала и новца. Експерти се све више намећу а потискују изабрана политичка тела. Нови политичар тежи власти, не због вредности друштва које хоће да оствари, већ да би постао извршилац интереса новог техничко-капиталистичког интереса. Он је постао лутка посебних групних интереса. Јавност постаје роба која се купује. Хегелово разликовање истине и заблуде у јавном мишљењу помера се у корист заблуде (посебно у спољним политичким пословима).

12) Karl Manhajm, *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968.

Вест се може купити и то је поразно за јавни живот. „Тиранија мањине” добија своје технолошко упориште.

Може ли се нешто учинити против оваквог кретања савременог света?

Образовна политика и образовање за политику су од великог значаја за укупни живот друштва и државе, за разумевање општег добра, институција власти и облика моћи, за развијање вредносних оријентација и за утицај на карактерне црте личности. Политичка делатност има кључну улогу за развој и функционисање целовитог друштва, али мора се знати да је она саткана од контрадикција: добро и зло, слобода и принуда, врлина и корупција, разум и страсти. Политика је тежња за моћи али и за одговорношћу. Структурни елементи појма „политика” који треба да концептуализују васпитање и образовање јесу природа и функције, политичко знање и мишљење, одлучивање, морални идеали, политичка личност, политичке партије, јавност.

Политичко образовање полази од супстанцијалних чинилаца политичког деловања: власт и њене последице. Ако је политика спој знања о моћи и променама у друштву, мора се одредити шта је циљ васпитања и образовања за политику. Потребно је политички образовати чланове друштва али тешкоће се појављују у процесу регрутовања политичких личности у противречном деловању агенаса политичке социјализације. Циљеви политичког образовања су условљени карактером политичког система а средства су лични пример, предавање, текст, медији. Основни задатак васпитања и образовања за политику су да учини појединца одговорним за властити избор. Да би се овај циљ постигао неопходна је и ваљана образовна политика. Политиколошка истраживања треба да обратe пажњу на ове аспекте предмета.

ЛИТЕРАТУРА

Аврамовић Зоран, *Невоље демократије у Србији*, М. В. Press, Нови Сад, 2002.

Аврамовић Зоран, „Друштвене и политичке карактеристике српског образовања и васпитања 1804-2014“ у зборнику: *Два века образовања у Србији* (приредио Зоран Аврамовић), Институт

за педагошка истраживања, Београд, 2004.

Аврамовић Зоран, *Образовање у токовима друштва знања*, Завод за уџбенике, Београд, 2013.

Вебер Макс, *Привреда и друштво*, Просвета, Београд, 1976.

Држава и образовање, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2003.

Manhajm Karl, *Ideologija i utopija*, Nolit, Beograd, 1968.

Milošević Božo, *Umeće rada*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1997.

Popper Karl, *U traganju za boljim svetom*, Paideia, Beograd, 1998.

Špengler Oswald, *Propast Zapada.*, Književne novine, Beograd, 1989.

Zoran Avramovic

POLITICOLOGY AND EDUCATION FOR POLITICS

Resume

The paper points to the problems of the scientific status of political science. In addition to epistemological issues, interdisciplinary connections of this science are also significant. Of particular cognitive importance is the relation between theory and practice in this science. The theory possesses professional autonomy, but in practice there is an open space for the activities of members of other professions. The second part considers the interactive relationship between politics and education. The external relationship between politics and education (education policy) and internal (education for politics) is discussed. The basic problem of educational policy is to determine from the point of view of the authorities the educational goals of the company and the means for their realization. On the other hand, education for politics faces several problems. Each concept of education for politics starts from the following facts: (1) the rule of man over man, (2) the consequences of politics affect all members of society, (3) political action in relation to the public domain of life. It is also significant that all agents participate in policy education. In conclusion, it is claimed that the basic goal of education for politics is that the entity (citizen) of the state and society be responsible for the political choice and determination.

Keywords: politics, science, education policy, education for politics, education agencies

* Овај рад је примљен 2. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Милош Кнежевић**

Институт за политичке студије

ОПСЕНЕ ПОСТ-ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ

Политиколошко мишљење у „постистинском“ раздобљу

Сажетак

У раду се разматра хипотеза постојања „времена после истине“ у политици, политикологији и друштвеним наукама уопште. Синтагма постистинско време се третира као једна од идеолошких интенција препознавања сегментарног стања епохе, применом идеологема постизма или послеизма. Уз постизам, други оперативни модус хронополитичког обележавања карактера времена је ендизам или идеологема о окончању разноликих феномена људског света при крају историје. Оба алата атрибуирања политичких феномена функционишу унутар модела афирмације постојећег поретка некритичке обезнањености и одсуства могућности препознавања стварних узрока и детерминизма друштвене кризе.

Сазнајни и интерпретативни статус истине доводи се у сумњу у свим друштвеним па отуда и у политичким наукама. У политикологији тим више јер је политика такав облик људске праксе у коме се истина тешко открива. У променљивој политици се заправо конфигуришу приближне истине - истиноликости. Релативност и интерактивност истине у политици рефлектује се и на политикологију. Одатле потиче и синтагма „постполитикологија“ у контрафактуалном и парадоксалном стању политикологије после политикологије.

Аутор разматра хипотезу постполитиколошке не/могућности, са становишта у коме се уважавају политичке метаморфозе али оспоравају како одумирање политике тако и науке о политици; нарочито онако како се на томе настоји у неомарксизму и

* Електронска адреса аутора: milos.knezevic@ips.ac.rs

неолиберализму. Идеолошка и доктринарна антиесенцијалистичка интенција подруштљавања политике и неутралисања и неутрализовања политике, по мишљењу аутора није издржала пробу времена. У закључку аутор сматра да је политикологија преживела ударе транзиционе конфузије и ендистичко и постистичко докрајчавање. Такав закључак даје разлоге уверењу да политикологија, као посебни научни корпус у области друштвених наука, ни издалека није исцрпела могућности мултидисциплинарног развоја.

Кључне речи: постистинско доба, политички простор, идеологија, транзиција, контрафактуалност, постполитика, постполитикологија

1. УВОД: ХРОНОПОЛИТИКА „ПОСТИРАЊА“

Политика се испољава у људској димензији времена које се уобичајно назива историјом. Историја садржи политичке токове, као што политика уобичава сопствени простор и историју. Простор и време су физикални аксиоми који се у филозофији сматрају фундаменталним категоријама постојања. Те категорије се на теоријски начин уочавају и у емпиријској политици. Постоји корисна навика на временску линеарност која, углавном, никада не изневерава.

У сфери политике просторну и временску наглашеност политичке праксе оличавају просторна политика – *геополитика*, и политика времена - *хронополитика*. Просторне компоненте политичке динамике обично су уочљивије од временских.¹ Политичко време се често своди на евиденцију, календар или хронику политичких збивања. Даље од дескрипције низа политичких догађаја се обично не искорачује, тако да тумачењу измиче активна, формативна хронополитичка димензија. А она се тиче управљања расположивим временом у две димензије: политичког догађаја и представљања политичког догађаја.

Непосредни политички догађај се разликује од његовог медијског представљања. У убрзаном политичком животу савременог доба једно и друго су често неразговетно преплетени. Одатле, није потребно само прецизно разликовање узрока и последица, у очекиваном следу онога што је било пре и што је настало после, него и самеравање времена медијског представљања политике

1) Видети: Кнежевић Милош, *Мозаик геополитике*, глава „Просторност као компонента (з)бивања“, стр. 108-111, Институт за политичке студије, Београд, 2008.

са временом политичког тока, односно догађања. У том смислу занимљиво је хронополитичко разликовање Томаса Мајера између времена трајања политичког процеса и времена медијске производње. „Оно настаје из техничких могућности и посебних својствености производа медијског сустава, која нису ускладива са осебујним временским мјерама политичког процеса. Превласт крајње кратког времена медијске производње у јавној политичкој арили узрокује, са своје стране, обезвређивање оних структура и организација политичког сустава које, примјерено своме конститутивном својству, остају везане за дуго вријеме политичког процеса.“²

Поред несклада споре политике и брзих медија, односно политике и њених представа, делују међутим и други чиниоци. Са опсесивним таласом катастрофичких уверења да су многе појаве људског света исцрпљене и доспеле до свог краја, проширен је вакуум страха од неизвесне будућности. Цивилизацијске и културне промене су тако драматичне да су местимично доведени у питање темељи модерног доба. Идеолозима тог стила интерпретације чини се да је сазнајно одређење актуелног времена није толико важно колико је важан дубоки епистемолошки рез којим се позната прошлост напросто одсеца од непознате и безимене садашњости.

Искључиво настојање на садашњости у идеолошкој форми политичког презентизма, прожима слепа вера у будућност, политичка футуристика.³ Угоднија будућност се прагматично мери, прорачунава и предодређује. Зато постаје свеважно оно што се догађа управо у овом часу - Сада - у свету као вазда младом лицу места безбројних дешавања. Важно је, дакле, оно што је настало после и сада представљено, а не оно што је опстало и као репати остатак јучерашњице и можда претрајало до данас. Традиција се, заправо, селективно одбацује јер је претходно замрло. Одатле је на идеолошком ударном таласу „постизма“ све оно што се некада тицало трајних временских предиката различитих појава људског света, а више се не тиче.

Чак и у најслободоумнијим и на изглед аполитичним тумачењима догађаја у времену провејава извесна политичка условност, покатакд и присила временске деобе. Тако се на основу одређења момента у садашњости одређује и оно што следи – након

2) О томе: Meyer Thomas, *Mediokracija. Medijska kolonizacija politike*, глава „Političko vrijeme i medijsko vreme“, стр. 33, *Politička misao*, Zagreb, 2003.

3) Видети: Кнежевић Милош, „Време и простор глобализације. Силицијумско архе човечанства“, поглавље „Презентизам – шилитање Великог Сада“, стр. 225-226, и „Будућност - та празнолика сабласт“, стр. 227-228, чланак у зборнику *Време глобализације*, приредио Милош Кнежевић, ДК „Студентски град“, Београд, 2003.

или после. Операција постирања повратно дефинише садашњост тога „после“ као пост-стања некога или нечега. Одређење временске деобе у историјским токовима врши се на основу селекције узрока, разлога, мотива, интереса. Такво одређење скоро никада није лишено утицаја политике.

У пост-стању истакнут је прекид са оним што је претходило. Када је реч о политици, а о њој је реч, постирани феномени имају тек секундарно значење, јер су есенцијално неименовани. Временски префикс „пост“ ставља се испред епохе, периода, етапе, фазе која је окончана а чије име је познато. Примарно значење је на тај начин неодређено, будући да је суштина онога што је уследило после познатог непозната. Пристанак на неодређеност обележава нарочита обезнањеност усред есенцијално неименоване садашњости која тече после есенцијално именоване прошлости.

2. ЧИНИОЦИ УТИСКА КРАЈА

Знање краја не означава и крај знања о крају. Догађај краја и одсуство догађаја краја неке цивилизацијске и политичке појаве изазивају и прате амбивалентна расположења. У складу са потребама које извиру из конкретних историјских ситуација, крај неке појаве се, како кад и како где, и жели и не жели:

а) Жељени крај. У извесним случајевима крај нечега или некога једва се чека, а када се догоди то се прима са олакшањем и радошћу. Такав крај изгледа као коначно ослобођење од нагомиланих невоља и тегоба. Док се још није догодио такав крај се нестрпљиво зазива као прекраћење мука и разрешење, а када се догоди дочекује се као разрешујући одушак, остварење најдубљих надања и стремљења. Најзад, тако ишчекивани или догођени крај појаве чини се као испуњење жеља и обећања. С обзиром на очекивања и надања већине заинтересованих, тако жељени крај, могао би се означити као позитиван крај феномена;

б) Нежељени крај. У другим случајевима крај неке појаве се ни покоју цену не жели, избегава се, против њега се бори и колико год може успорава и одлаже. У злослутној позадини хипотезе таквог краја се препознаје крајња претња и опасност коју би свим силама требало отклонити и избећи. У таквом крају се не опажа никакво разрешење проблема. Успоравање и одлагање краја се врши са стрепњом и страхом да се изван контроле такав катастрофалан крај ипак може догодити. Разумљиво, такав ирационални и нехумани крај се не зазива и не жели. У устрашеним слутњама таквог краја нема места радовању. Нико га не доживљава као остварење жеља.

У такав крај се не полагају наде јер никоме не доноси спас него пропаст и повратак из хуманог у натурално стање света без човека и човечанства. Одатле би се нежељени крај, с обзиром на очекивања и надања већине заинтересованих, могао да се означити као хипотеза негативног краја феномена.

Предочена амбивалентна схватања (не)догађања краја упућују на непрестано и поновљено разматрање односа почетка и краја тумачених појава у свету политике, поготову. Потребно је имати у виду да се у људским стварима почетак нечега што би требало да буде у будућности, обично логички и емотивно повезује са крајем нечега што је било у прошлости. Настојање на сазнању почетка и краја појава је, уједно, и тежња ка променама при чему конкретно уочени почетак и крај означавају извесност промене.

Појава која није окончана увећава неверицу у исказе да се крај појаве одиста догодио, јер њено претрајавање указује на нешто друго. Противречна ситуација даљег постојања појаве и истовременог исказа да она више не постоји, ствара проблематичну ситуацију.

Изложеном разликовању модуса односа почетка и краја политичких појава потребно је додати и разлике између проверљивих и утврдљивих појединачних крајева и почетака политика и политикологија одређеног типа и, како се у ендистичком маниру каже, опште и фаталне кризе политикологије у целини. Шта, заправо, наводи скептике - ендисте и постисте - на надахнута пророштва и обзнане краја политикологије? Као пример оцртавања мотива може да послужи неколико карактеристичних ситуација које нису истородне нити значењски истоветне, али ипак понеке тумаче нагоне на сумњу у будућност науке о политици, или на катастрофичко становиште да те будућности више нема.

а) *Претапање политикологије са другим областима и дисциплинама као чинилац утиска краја.* Иако је политикологија под дословним именом формирана из побуда усредсређеног и целовитог тумачења политике, у прошловековним развојним стадијумима усвајала је и користила доприносе других наука, попут: права, економије, социологије, филозофије, психологије, антропологије, етнологије итд.⁴ У новијем интерактивном процесу те науке, испољене у мноштву делимично политизованих дисциплина, враћају политику у жижку истраживања и тумачења. Тако се политикологија на ривалски начин депривилегује а њена тежња ка монопољу тумачења политичких феномена у знатној мери релативизује.⁵

4) Видети: Мејно Жан, *Uvod u političku nauku*, глава „Odnosi sa ostalim disciplinama“, стр. 78-87, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Београд, 1960.

5) О томе, између осталог, размишља и Хенис, који пише: „Историја политичке науке у

Предоченом се, међутим, може приговорити нетачно препознати историјски редослед побуда настанака и развоја политикологије, будући да су по једном од уверљивих становишта, све поменуте дисциплине настале, пре свега, из темељног филозофског и правног тумачења политике. Као јединстена наука политикологија је настала у временској, тј. историјској вертикали континуитета тумачења политике, али и хориозонталним повезивањем интерпретативних аспеката и димензија других такође политизованих друштвених наука.⁶ Тако се, без обзира на порекло, корене и предисторију, увредило мишљење да је политикологија нова и млада наука, што у бити није тачно.

Време формирања политикологије потребно је разумети као завршну секвенцу једног одиста старог и импозантног мисаоног пута. У миленијумском кругу европске мисаоне традиције, мишљење политике било је на почетку под именом политике, затим је у вишевековним исечцима историјске кружнице истрајавало под другим именима да би се, напослетку, вратило свом осавременењеном политичком имену *политикологија*.

Све оно што се тицало плодне предисторије политикологије у дубинама историјске вертикале у самој политикологији није довољно уважавано јер су предност имала хоризонтална повезивања са сродним друштвеним наукама.

б) Слом политике коју је политикологија подржавала. Када је практична политика упражњавања моћи, на коју је одређена политикологија у целини била ослоњена и коју је идеолошки и доктринарно подржавала, превладана, сломљена и одбачена, у координатном систему разних дисциплина такве политикологије, може се чинити као да је и она сама доживела слом. Идеолошко и доктринарно идентификовање политикологије са политиком на власти изазива тешку зависност институционализоване науке о политици од институција политике. Прекид опојне везе политике и идеологизоване науке изазива апстиненцијални синдром и теоријску конфузију.

времену прекида који лежи иза нас јесте историја њеног растварања на мноштво неповезаних појединачних дисциплина које су скоро потпуно заборавиле своју везу са старом политиком. Та еманципација појединачних наука, које се издвајају из старе обухватне политике, најпре је обележана својим настојањем да стару практичну оријентацију замене теоријском... Нове науке не желе више да буду „изведене“ из политике - захтев, који приморава на то да се сви политички састојци и односи према садашњости - а то нису само теолошки него и историјско-културни - искључе колико год је могуће, како би се у датом случају поново увели као „чињенице“. Henis Vilhelm, *Politička i praktička filozofija*, глава „Rastvaranje političke nauke“, стр. 131, Nolit, Beograd, 1983.

6) Mejno Žan, *Uvod u političku nauku*, глава „Јединство политичке науке“, стр. 71-78, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1960.

У односу у коме је наука подређена политици, слом надређене практичне политике доживљава се трауматично као сопствени теоријски слом. Траума окончања подређеног политичког односа науке под политиком, доживљава се много драматичније, као крај теорије, тј. политикологије. Не увиђа се да је оно што је одиста пропало, пре свега, идеолошка, доктринарна и пропагандна компонента политикологије тог типа. А не увиђа се јер се пре тога такав тип „теорије“ издашно напајао и надимао горивом политичке моћи, а када је извор напајања пресахао ни обесмишљена теорија тог типа више није могла да „ради“.

У овом историјском контексту крај политикологије ишчитава се кроз политичке, идеолошке и доктринарне наочари високе диоптрије. Не разабера се јасно, наиме, ситуација у којој политикологија начелно, методично и систематично као предмет истраживања тумачи не само једну него више историјских и презентних, те реалних и потенцијалних политика. Отуда ни историјски крај само једне од таквих политика не означава неминовни крај сваке политике или политикологије у целини. И у мањкавом разабрању може, додуше, бити скривено чврсто идеолошко уверење о истоветности политике и прислужне политикологије одређеног екслузивног типа. Напослетку, овако идеолошко ендирање поручује да када пропадне политички прво, пропада и политиколошки (по)везано друго!

в) Политички плурализам и напуштање монистичке политикологије. Утисак да се догађа или се већ догодио крај политикологије, може да настане и када је политикологија сведена на становиште теоријског монизма. Тада искључиво и нетелорантно теоријско једно изгледа као атеоријско ниједно. Потискивање и нестанак теоријског плурализма међу појединим политиколошким дисциплинама или, споља и изнутра гледано, у читавом политиколошком корпусу, подстиче доживљај сумрачног заласка политикологије. Максимална редуција на безалтернативни политички монизам доводи до монистички обликоване и условљене политикологије која себе сматра једином аутентичном политиколошком могућношћу.

Томе насупрот, уобличава се у критичко становиште о скончавању политикологије у екслузивној псеудонауочној идеологији, за коју се сматра да ниуколико није нити може бити безалтернативна основа науке о политици. У овом случају реч је, у ствари, о крају једнопартијске политикологије у друштвеном и политичком амбијенту краја политичког монизма. Неочекивани крај реалног социјализма појачао је дилеме о научном карактеру

политикологије у епохи политичког монизма. У том времену било је, наиме, немогуће успоставити политикологију која би обухватала више теоријских погледа на политику изван доминантног модела, на пример, самоуправног социјализма. Уколико је то и чињено, научни разлози проналажени су на плану приказивања историје политичких идеја, идеологија и теорија, али не и на плану живих и делатних токова у границама актуелног политичког поретка моћи.

Одатле, прелазак политикологије из кризног стања политичког и политиколошког монизма у почетно стање политичког и политиколошког плурализма може да створи утисак о крају политикологије. Губитак равнотеже и интерпретативног ослонаца у само једној политици, пољуљану политикологију нагони на потрагу за друкчијим интерпретативним предметима, циљевима и сврхама. То не би требало да значи да се у сучељавању са политичким плурализовањем колико-толико компактни и конзистентни теоријски корпус политикологије и сам плурализује у више политикологија. Пре би се могло рећи да теоријски плурализам у раздобљу транзиције запањује политикологију изнутра, те да тај процес очитује у нарастање броја различитих теоријских праваца који своје место проналазе у разним политиколошким дисциплинама.

Како год тумачили прелазак политикологије несклоне плурализму на тумачење политике у условима политичког плурализма, као једно од становишта потребно је узети у обзир и оно које плурализовање доживљава ендистички. Јер, дошло се до краја „свега онога за шта се политички и политиколошки залагало“. Тај крај је, међутим, такође привидан јер се догађа управо у оном неуверљивом слоју политичког дискурса који је и пре тихог очаја над крајем, био снажно идеолошки импостиран. Тако исходи да привидни крај једне врсте идеологизоване и монистички устројене политикологије у условима обновљеног плурализма, није уједно и стварни крај политикологије као науке о политици. Такав привидни крај не само да је преживела политикологија у целини, него су још увек жива у транзицији анахронизована политиколошка становишта.

2) *Појмовна збрка у политикологији.* Друштвена пометња обично изазива неред у мислима и до тада устаљеним поимањима односа и појава у друштву. Као и много пута у прошлости, у превратним временима се догађа неподударење друштвених токова и њихових теоријских, односно научних назирања. Историјске промене захтевају уверљива објашњења која у клими сазнајног дефицита изостају. Догађаји се одвијају а да нису правремено схваћени. Међу онима који, пре свега, желе да спознају узроке

друштвене кризе, настаје хитња да се проблеми друштвеног живота што пре промисле и пруже што истинитија истинита објашњења.

Конфузија идеја, идеала и идеологија може, такође, да изазове друштвену пометњу. У кризним ситуацијама извесне идеологије и науке нити пружају нити желе да пруже уверљива разумевања насталих прилика. Штавише, затварање очију пред политичком збиљом, изазива сазнајни аутизам, неспособност да се схвати егзистенцијални хронотоп. Стога нарастање појмовне збрке погодује расту уверења о пропадању оних друштвених наука које нису успеле да апсолвирају проблеме које првенствено истражују и тумаче.

Неред међу појмовима у главама, осликава неред међу појавама у збиљи. Шта се са неком науком догађа када се њени кључни појмови и технички термини доведу у питање? Њена терминологија и категорије се преузимају или замиру као застареле. Тиме, она губи специфичну разлику у односу на друге друштвене науке. Политикологија се, такође, суочава са превратним процесима спрам којих се претходно формирани појмовни и категоријални апарат показао као ентропично неадекватан или подложен својатању и преузимању. Теоријски плурализам прожет еклектицизмом додатно је појачао конфузију.

Конфузно стање политикологије, настало после радикалног политичког лома претходног монистичког поретка, навело је понеке тумаче на помисао да се појмовно и категоријално неадаптирана политикологија примакла своме тужном крају. На оне политиколошке области и дисциплине које више нису одговарале политичким циљевима транзиције и посттранзиције, пала је тешка сенка докрајчавања. На такву ендистичку помисао тумаче те врсте навела је конфузна ситуација у којој више није било могуће препознати опште прихваћени модел и стандарде политиколошке терминологије, језика, говора, дискурса.

Реч је, дабоме, о теоријском жаргону претходне друштвено-политичке формације који је упражњаван у марксистички оријентисаној политикологији. Са пропашћу покрета и поретка који је у свом времену учитаван у теоријску рефлексију такве политикологију, пропао је и њен идеолошки говор, односно политички језик. Зар је потребно подсећати да је многим пропаст тог језика личила на пропаст саме науке о политици. Политикологија је у условима транзиције ипак надживела пропаст политичког језика, терминологије и категоријалног апарата са којим се служила у времену пре обнове теоријског плурализма. Упркос појмовној пометњи и језичкој конфузији, крај политиколошког дискурса се

није догодио. Насупрот појмовне исцпрљености политичког говора, посвуда у медијима влада политичка логореја.

д) *Економизовање политикологије*. Данас превладава мишљење да скоро сви савремени друштвени феномени изничу из економске подлоге. Чини се као да је индивидуална и колективна свест економизована. Економска основа није препозната само у свакодневљу и свету живота него и у бројим друштвеним наукама. Више политиколошких дисциплина садржи и третира економију, а пре свих и више од свих политичка економија и економска политика.

Изградња економског приступа друштву у претпрошлом веку укључивало је, наиме, политичку димензију њеног теоријског бића. Да је економска база та која узрокује и детерминише политичку и духовну надградњу постало је традиционално становиште марксизма и других левих светоназора. У другој половини прошлог века догодио се, међутим, обрнути процес у коме је политичка економија деполитизована лишавањем политичке димензије у својој темељној конституцији. Друкчији приступ указивао је на техницизовану економику као теорију емпиријских токова капитала и функционисања капитализма у целини. Идеолошки и доктринарни основ економике препознат је у старијој филозофији либерализма и, потом, и новијег неолиберализма који је завладао на глобалном плану и у западном свету, потиснувши при том кејнсијанску теорију и праксу државе благостања.⁷

Урушавањем претходног поретка и почетком посткомунистичке транзиције неолиберализам је постао званична економска идеологија и политика посткомунистичких режима. Потискивање државе из привреде, драстична дерегулација и приватизација означавали су идеал промене и реформски циљ у скоро свим друштвеним областима, укључујући науку, просвету и образовање. Либерална и неолиберална теорија превладале су и на тим пољима. За једне тумаче неолиберализам је још увек моћна полуга изласка из кризе док су други уверени да је управо некритички прихваћени неолиберализам чинилац који је продубио и погоршао социоекономску кризу.⁸

Политикологија се, међу другим друштвеним наукама, суочила са неолибералним и либертаријанским интерпретативним таласом који је садржао јаке емпиристичке премисе тржишног

7) О томе: Beri Norman, *Uvod u modernu političku teoriju*, poglavlje „Jednakost, sloboda i država blagostanja“, str. 314-323, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

8) О томе: Душанић Јован, *Неолиберализам*, глава „Неолиберални корени кризе“, стр. 139-142, Catena mundi, Београд, 2015. Такође: Катић Небојша, *Из другог угла*, глава „Неолиберални дух времена“, стр. 13-16, и „Идеологија монетерна политике“, стр. 52-55, Београд, 2015.

фундаментализма.⁹ Изазов је представљао тржишни екстремизам и генерални налог маркетизовања, тј. изласка науке на тржиште и уласка тржишта у науку. Догодио се снажан продор профитних и конкурентних тржишних мерила у научно расуђивање, чије друго лице су трендови меркантилизовања и комерцијализовања научних установа и научне делатности. Ако се томе дода и становиште да се у промењеним условима транзиције политика све више може и мора схватати као вештина, техника и технологија одлучивања, ситуација у којој се нашла политикологија била је одиста суштински промењена.

Тржишни неолиберализам је, дакле, у много чему одговорао новим потребама политиколошких интерпретација. Уколико је техничко-технолошки и нормативно-процедурално-институционални приступ политици одговарао „телосу“ транзиције, онда је и транзициона тржишна основа у том процесу имала великог удела. У преплету технолошко-економских токова исход је економизована политикологија у снажном свођењу на добитну економску димензију политике. Аналогон редуktivном процесу десупстанцијализовања политичке економије на економику је тежња свођења геополитике на геоекономију.¹⁰

Непобитно је да свака политика има економску цену коштања, оно што је мање разматрано јесте недоумица колика је цена коштања политикологије. Парадокс је, наиме, у томе што остаје нејасан емпиријски и сазнајни статус транзиционе политике као мета-димензије политикологије у транзицији? Скоро да није могуће проценити шта је, у овом часу а и иначе, у чему растворено: да ли политика у економији или економија у политици? Или је, пак, поменута дилема неумесна јер су обе појаве, иако повезане, ипак самосвојне и самобитне?

Напоследку, остаје недоумица да ли ће савремена политикологија успети да у конзистентном облику задржи основни предмет анализе и синтезе или ће подлећи интерпретативном становишту растварања политике у економији, баш као што се догодило и догађа политичкој економији у односу на економику. Уколико се прихвати предочни начин мишљења, зар се постполитичко стање не исказује као протоекономско? Управо у таквој атмосфери конверзије политике у економију и политикологије у економику,

9) Видети: Boaz David, *Libertarijanizam. Osnove*, glava „Tržišni proces“, str. 149-187, CLSD, Beograd, 2003.

10) О томе: Кнежевић Милош, *Призма геополитике. Геополитичка димензија националног идентитета*, глава „Геоекономија и принципи универзалне трговине“, стр-214-216, Институт за политичке студије, Београд, 2013.

настаје помисао да се политикологија нарастајућим економизовањем ближи крају, или, да се тај крај већ увелико догодио.

3. ПАНДОРИНА КУТИЈА „ПОСТОВА“

Изрећи или написати речи „пост“ или „постирање“ а не одредити ближе значење и смисао коришћеног префикса или глагола није довољно, јер може упутити на нешто погрешно. Пошто се реч „пост“ у историографском, филозофском и политиколошком жаргону употребљава са превасходним значењем временске разделнице између онога пре и после, није згорег размотрити због чега и како настају недоумице око онога што је отпрва и наизглед јасно, а уствари није. Јер, време пре и после постојања неког истојијског или политичког феномена подложно је, такође, политичким проценама и њима сходним разграничењима. Када је нешто одиста постало и нестало у свету политике, не зависи само од добродушног осведочења трајања појаве него и од политичког интереса и воље да неко или нешто јесте или није.

Реч је о способности политичког располагања временом у експанзивној сфери политике. Када узмогне и када хоће политика, дакле, одређује оно „сада“, и у односу на то „сада“ оно што је било пре и настало после. Археофутуристика указује на алогичне обрте, упирући прст на оно што ће се тек догодити у прошлости и на оно што се већ догодило у будућности. Но и ти обрти – прошлости која ће се догодити и будућности која се догодила – као жустра кретња у смеру апсурда више говоре о додворавању међусвету фикција, него о тачном времену на историјском часовнику.

Још једном и стално тако, у постмодернистичком дискурсу време је отсечно подељено на оно „пре“ и оно „после“. Нагомилане су темпорално, послеизовано одређене идеологеме. У каткад индиферентном, покаткад крајње заинтересованом и страсном докрајчавању, мноштву друштвених и духовних феномена у дугом низу прикачен је временски префикс „пост“.

Из отворене Пандорине теоријске кутије посвуда су се разлетеле одреднице: *постполитика, постэкономија, постфилозофија, постуметност, посткомунизам, постосоцијализам, постреволуција, постмарксизам, посткапитализам, постиндустријализам, постдемократија, постпарламентаризам, постпоредак, постауторитаризам, посттоталитаризам, постколонијализам, постимперијализам, постхероизам, постхуманизам, постетичност, постутопизам, постисторија, постлиберализам, поствестернизам,*

постамериканизам, постевропеизам, постхришћанство, пострелигиозност, постбалканство, постјугословенство, постнационалство, постбиополаризам, постфилозофија, посполитикологија, постмодерна, постпостмодерна, постконцептуализам, постфутуризам, постпостизам, постистинитост, итд.

Лакомислено нагомилавање феномена у пост-стању указује на децентрираност и деконцентрисаност, разградњу и растворност некада макар и минимално именованих појава у разименованој послеизованој смеши. На делу је много пута коришћени означитељски клише: пређашње стање је колико-толико поименце познато; садашње је још увек несазнато, заправо, загонетно; док је атакични и анархични наратив о постистинском стању, мада у много чему апсурдан, наводно ипак потребан, чак иако се пласира изван минималних логичких и историјских одређења.¹¹

А опет, зар није разумљиво помислити да се у постистичкој наративи нешто алтернативно, друкчије и ново помолило на идеолошком хоризонту. Једна идеологија је доживела несумњиви крај док се друга, рецимо, суочила са „ренесансом“ властитих пракси и пројекција. Изгледа, међутим, да се смена идеологија не догађа правилно, ритмично и линерано. Дешава се да, чак и када је очекивано, дотадашњу идеологију у политичком простору надомести друга, антиподна и антагонистичка идеологија, очекивање ипак не испуни. У таквим случајевима исходи да историјски пад није доживела само идеологија претходног режима него и заменска идеологија која јој била алтернативна.

Да је привидно нова или обновљена стара идеологија такође у ризику од докрајчавања указује Имануел Валерштајн: „Доба 1789-1989. могло би се звати добом тријумфа и доминације либералне идеологије; у том случају, 1989. година такозваног краја комунизма, обележавала би заправо пад либерализма као идеологије. Нечувено и невероватно, данас, када оживљава вера у слободно тржиште и значај људских права, кажете ви? Не баш толико невероватно.“¹²

11) О дискурзивном „постирању“ Михаил Епштајн има веома критичко мишљење: „Магија префикса ‘пост’ омогућавала је да се знаком опраштања обележи и одбаци у прошлости све што је још јуче изгледало савремено и актуелно... Овај начин обнављања, међутим, оптерећен је сопственим поразом. ‘Пост’ мишљење пати од зависности тих истих појмова, који се покушавају оставити у прошлости – вуче их за собом њихова концептуална плацента.“ Видети: Епштајн Н. Михаил, *После будућности, Судбина постмодерне*, том други, глава „С оне стране постмодернизма. Од ‘пост’ до ‘прото’“, стр. 289, Драслар партнер, 2010.

12) Видети: Valerštajn Immanuel, *Posle liberalizma*, glava „Slom liberalizma“, str. 197, Službeni glasnik, Beograd, 2005.

Када је нешто идеолошки пало на дно и било унижено до проказаности, нешто друго, по свему судећи, није неизбежно идеолошки устало нити се узвисило на Олимп опште прихваћености. Чини се да постоје мутне историјске ситуације у којима идеолошка смена није непобитно кристалисана. Предочени пример двоструког пада, то јест истовременог краја социјализма и краја либерализма, изгледа да није само довитљива теоријска конструкција. Реалност пресуђује: тријумф првог није потпуно победнички, као што ни пораз другог није потпуно губитнички. У међусобном релативизовању тако варљивог типа идеолошких односа одлучујућу улогу играо је превратни историјски контекст у коме је настала транзициона слика посткомунизма и постлиберализма.

Либерализам не услеђује идеолошки неизбежно у посткомунистичкој ситуацији јер, како примећује Валерштајн, и сам доживљава пад улазећи такође у нарочито послеизовано стање. У интерпретативном исходу показује се да посткомунизму не следи нужно либерализам већ да су на делу два једнако „испостирана“ идеолошка корпуса – посткомунизам и, гле чуда, постлиберализам.¹³ Предочено указује на потребу обазривости при употреби префикса „пост“ и „нео“. Јер постлиберализам може бити схваћен и као неолиберализам, што значи да у ономе „после“ може да уследи обнављање старог у „новом“ историјском облику. То, такође значи да либерализам не замире у савремености већ се адаптира у нову идеолошку форму која меморише и ревитализује његово првобитно историјско језгро.

4. ХУДЕ ИСТИНЕ ПОСТИСТИНСКОГ ДОБА

Има ли истине у временима која карактеришу раширено незнање, заблуде и лажи? Пучки је раширено мишљење да би когод у своје или нечије друго име трага за истином требало, колико год може, да избегава политику. Уколико пожели да сазна битне одреднице властитог места у простору и времену у коме траје и претрајава, по том становишту требало би да се клони политике. Јер, у политици, ма колико се трудио, неће пронаћи истину о сопственој индивидуалности и истину колективитета коме припада. Нацији или држави, на пример. У политици је, наиме, садржана идеолошки изопачена слика стања из које се не могу разабрати ваљани обриси онога што је уистину животно вредно и битно. Такво становиште о односу истине и политике формирано је и пре него што медијски

13) Као пример таквог расуђивања, видети: Grej Džon, *Liberalizam*, glava „Zaključak: Post-liberalizam“, str. 119-135, CID, Podgorica, 1999.

обзнањен крај истине и почетак постистинског времена. Оно се налази у мњењу да је свака политика у бити индиферентна спрема истине, или неистинита, али не само зато што је неспозната и неоткривена, него што је таква конститутивно.

Криза вредности и фактицитета истине која врхуни у постистинском стању уједно указује на кризу људскости. Криза хуманости и хуманизма указује, такође, на сваковрсну кризу веровања која уводи у нихилистичко стање свести. Религиозна осећања су уздрмана ширењем празноверја. Ђани Ватимо сматра да се: „Може прихватити теза да је хуманизам у кризи због тога што је Бог мртав; то јест да је права суштина кризе хуманизма – смрт Бога коју је, што није пуки случај, најавио Ниче, истовремено и први радикално не-хуманистички мислилац наше епохе. Веза између кризе хуманизма и смрти Бога чини се парадоксалном, само ако се сматра да је хуманизам неизоставно перспектива која човека ставља у центар света, сматрајући га господарем битка.“¹⁴

Ипак, скептички и нихилистички став да у историји, друштву и људском свету уопште, више нема истине - што би требало да значи да истине нема ни у политици - побуђује чуђење које изазива на промишљање његове поткрепљености. Релативност истине и пољуљаност њеног ауторитета указује се на разне начине. Један од могућих начина користи Кетрин Белси у књизи посвећеној постструктурализму. „Метафизички системи вере, који полажу право на истину, сви се позивају на неко трансцендентално означено. За хришћанство је то Бог, за просветитељство разум, а за науку закони природе. Али ако значење схватимо као ефекат језика, а не његов узрок, ове основе губе свој трансцендентални значај... Као последица свега овога, истина више није на располагању као извор ауторитета...“¹⁵

Истина и слобода могу бити заробљене у изобличеним представама које не рефлектује стварне могућности обистињавања и ослобођења. Савремена политика све више тежи да се уподоби медијском облику који је представља. Политички догађаји су медијски догађаји, донекле додуше, не у потпуности. Изванмедијска истина политичког догађаја и медијска истина догађаја нису подударне. Медијатизација политике гради значајну разлику у којој релациона истина увире у релативизам два тока догађаја: политичког у политичкој пракси и медијске представе те догађајне праксе, у току

14) Видети: Vatimo Ćani, *Kraj moderne*, глава „Krizа humanizma“, str. 33-34, Bratstvo – jedinstvo, Novi Sad, 1991.

15) О томе: Belsi Ketrin, *Poststrukturalizam. Sasvim kratak uvod*, глава „Dekonstrukcija Sosira“, str. 80, Službeni glasnik, Beograd, 2010.

или после догађаја. Сазнање истине о политичком догађају се ствара у још компликованијем односу у три такође неподударна хронотопа: 1/ политичког догађаја; 2/ медијског представљања политичког догађаја и 3/ учинка политичког догађаја у јавном мњењу.

Недоумевање има ли или нема истине у политици са становишта њене медијске представе све више губи значај. Проверљива тачност представљене политичке чињенице је у медијима одавно заменила истину. На инсценирану политику надодаје се инсценација политике у медијима. Већ у примарној политичкој инсценацији рачуна се на појачане ефекте секундарне медијске инсценације. Инсценирана политика се тако одиграва двоструко: у главном току и оном накнадном току који је медијски представља и гради као чињеницу у јавности. Томас Мејер је то удвајање изразио овим речима: „Преинсценација одређује ступањ до којег се догађаји у свијету морају медијски преобразити како би били прикладни за медијску позорницу или до којег би сами изванмедијски актери требали приправити властите медијске презентације како би испунили темељне увијете приступа медијској позорници.“¹⁶

Поменути појам који реферише појаву „преинсценације“ уденут је у све масовнију појавну и појмовну феноменологију у којој превладавају драматургија, драматизација и театаралност политике. Није реч само о механичком уносу умећа фантазирања „драмских уметности“ у политички живот, већ о много снажнијем тренду хиперорганизовања фикција у свету живота. Тај тренд је свом силином обухватио и политику у којој се обнављају тежње теологије предестинације, апсолутне контроле и предвидљивости. Одатле потичу безбројне агенде, планови, опције, синопсиси, сценарији и инсценације политичких феномена у медијском животу. У политичким процесима теку, заправо, коинсценације политике.¹⁷

5. ПОСТХУМАНИСТИЧКЕ ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Могу ли на таласу секторске одиозе према просветитељству друштвене науке преживети постмодерно пројектовани дебакл хуманизма? Може ли бити ичега људског после хипотетичког нестанакa човека и човечанства? Очекивана претпоставка да после

16) Видети: Meyer Thomas, *Mediokracija. Medijska kolonizacija politike*, глава „Preinscenacija i koinscenacija“, стр. 77, *Politička misao*, Zagreb, 2003.

17) Мајер додаје и ово запажање: „У посљедњој инстанцији медијски дјелтници увијек као вратари регулирају врсту и опсијег приступа. Коначни медијски производ стога је готово увјек коинсценација у коју једнако улази инсценацијска понуда политичких актера, а у неком случају, дакако, и њезина потпуна деструкција.“ Meyer Thomas, *Mediokracija. Medijska kolonizacija politike*, глава „Preinscenacija i koinscenacijsa“, стр. 78, *Politička misao*, Zagreb, 2003.

апокалипсе тако нечега напросто не може да буде, пада у воду скоријим указивањима да може, штавише, да се налазимо усред једне такве ситуације – усред постхуманог времена. А онда, када је већ обесхрабрујуће тако, можда краја хуманости, хуманизма и хуманистичких наука могу да преживе друштвене науке, наравно, само уколико се битно разликују од хуманистичких. Рецимо, натурализоване, неутрализоване и техницизоване друштвене науке лишавају се хуманистичке димензије и преживљавају квантоманијску најезду егзактног сцијентизма. Науке на неки волшебан начин остају друштвене али губе својство хуманистичких? Може ли се то замислити?

Уколико је понеко уверен да може, дужан је да одговори како, зашто и као шта, у уображењу постхуманог и постхуманистичког остатка? Упркос виртуалној навали покушајмо да останемо логични: ваљда, као дехуманизоване, деполитизоване и деидеологизоване некадашње науке о друштву. Али, науке са вештачким ароматичним додатком друштвености, сада већ справљене на основу критеријума егзактних наука и технологије!? Може ли се тако нешто уопште догодити? Или је реч само о једној од новијих контрафактуалних идеологема, заправо симулакрума привидног разрешења конфузног стања у правцу „блиставе јасноће“?

Иако је гадљива на вулгарну идеологију, велике идеје и велике приче, постмодернистичка струја мишљења („после мишљења“) ипак није лишена идеолошких основа. Штавише, постмодернизам је у много чему овлашно филозофски софистикована идеологија потврде постојећег стања, атрактивни вербални зачин непромењених односа ствари и бића. Идеолошка блискост, сличност а спорадично и истоветност, либерализма (неолиберализма и либертаријанства) са разним варијацијама постмодернизма је несумњива.

Дејвид Харви је уочио тесну везу неолиберализма и постмодернизма: „Неолиберализација је захтевала, и на политичком и на економском плану, изградњу неолибералне, тржишно засноване популистичке културе диференцираног конзумеризма и индивидуалног либертаријанизма. У том светлу нолиберализам се показао много компатибилнији оном културном импулсу који је био познат под називом „постмодернизам“, који се већ дуго скривао у заседи, а сада је могао да се појави у пуном цвату, и културно и интелектуално као доминантан покрет. То је био изазов који су 1980-их година корпорације и елите разрадиле до савршенства.“¹⁸

18) Видети: Harvi Dejvid, *Kratka istorija neoliberalizma*, glava „Konstrukcija saglasnosti“, str. 63, Mediteran, Novi Sad, 2012.

Међусобне позајмице и заодевањем (из)ношеног појмовног руха, указују на епохалне успоне и падове у кризним таласима који заплускују утврде глобалне моћи.¹⁹ После фазе развоја поједине друштвене науке запале су у стање помањкања луцидних идеја и стагнације. Пол Вирилио, такође, сматра да се наука обрела пред тешким искушењима: „Мање везана за ‘истину’ него некад, интересујући се само за тренутну ‘ефикасност’, наука се данас ближи свом крају, својој грађанској декаденцији... Као панични феномен прикривен постигнућима ракета и оруђа, савремена наука се губи у самој прекомерности свог тобожњег напретка. Као да се стратешка офанзива црпе у пространству тактичких освајања, технонаучка прогресивно разара научне изворе и лишава их сваког знања.“²⁰

Из мњења, толико увереног да је знање, како је већ наступио крај времена у својини човека, следи као изувијани бршљан слично мњење да је време људскости ренесансног, просветитељског и рационалистичког хуманизма, такође прохујало. Поново је на делу крљаво консеквентна идеологија постизма. Мора напокон бити окончано и оно што се као последња одбрана одупире метеорској киши морбидних крајева: човека, света живота, људског света, човечанства, природе, филозофије, Бога... Али не тако што се скончавање само препознаје него тако што ће, иако још живо, макар само у мислима, бити дотучено квргавом батином крајизма.

И шта онда преостаје када више нема хуманости и хуманизма? Наравно, неко омрачено стање после свега што иоле подсећа на људскост и човека! Какво је то стање после човека? Има ли ичега иза имена и у имену таквог стања? Није ли то техно-гулаг, можда гробље без достојних обележја пострадалих? Да ли је то постхуманост у нељудској пракси и постхуманизам у раздуховљеној сфери – „постхумана хуманистика“?²¹ Јесте, то су та два, рекло би се екстремно испостирана - *макси-пост-стања*. И ето контрадикције: пред очима промиче грлено набусти добошар краја који дискурзивно преживљава апокалипсу света коме је негда припадао, само да би је

19) Иглтон сматра да постмодернизам није теоријска грешка. „Он је, између осталог, идеологија једне специфичне епохе Запада, када понижене и увређене групе почињу поново да освајају део своје историје и сопства.“ Иглтон Тери, *Илузије постмодернизма*, глава „Заблуде“, Светови, Нови Сад, 1997.

20) Видети: Вирилио Пол, *Информатичка бомба*, стр. 8, Светови, Нови Сад, 2000.

21) Како изгледа разматрање „постхуманизма“, „постантропоцентризма“, „постхумане хуманистике“, у књизи једне од заступница тих форми постизма, видети у: Brajdoti Rozi, *Posthumano*, глава „Posthumanizam: Život s one strane sopstva“, стр. 43-87, „Postantropocentризам: Život s one strane vrsta“, стр. 87-179, стр. 179-225 „Posthumana humanistika: Život s one strane teorije“, Fakultet za medije i komunikacije Univerzitet Singidunum, Beograd, 2016.

постапокалиптички некрофилно обзнанио. И да би угасио светло за собом.²²

Када је антропоцентричност тако усиљено растројена и када на цивилизацијском обзору најзад више нема човека нити људског друштва, зашто би онда било икаквих друштвених наука? Ето новог после-стања у разтеоретизованом времену после сваке теорије; ето нас у времену у коме слепој пракси није потребна видовита теорија. То време је послеизовано време постнаучности. Или можда не баш сваке науке, него понајпре оне која је до сада словила као друштвена наука. Она се, наиме, као баластно знање, одбацује у ропотарницу дисфункционалне сувишности.

Дистинкције које се успостављају и уважавају у току профилисања друштвених наука, важе и у међусобним односима различитих политиколошких дисциплина унутар политикологије као једне од друштвених наука.²³ Чак и када би желела, политикологија не би могла да се проблемски, идеацијски и методолошки затвори према другим друштвеним наукама. Незамисливо је, такође, да се политикологија у потпуности затвори према основном истраживачком предмету политици. Таква настојања у политикологији означила би самопорицање и самоукидајуће намере.

Иако су све осетнија настојања процедурализовања, технологизовања и натурализовања идеолошких и политичких феномена, и та настојања, ма колико се приказивала као неутрална, напослетку се испољавају као тенденциозна и инструментална, отворено или прикривено идеолошка и политичка. Мада у међународним односима постоји неутрална и неутралистичка политика, политика у есенцијалном смислу не може бити неутрална.²⁴ У крајњем исходу привидно деидеологизујућих и деполитизујућих настојања генеришу се стања технократског легитимизовања постојећег поретка.²⁵ Баш као што вели Вирило, наука се све већом

22) Размишљајући о констатацији краја времена као краја историје, Иглтон уочава парадоксалност таквог становишта: „јер, да би се то учинило, морамо неизбежно прихватити логику коју одбацујемо. То би било слично као када би смо говорили о тренутку када је време почело, или када би смо замишљали да нешто што називамо вечношћу почети у тренутку наше смрти.“ Иглтон Тери, *Илзује постмодернизма*, глава „Амбиваленције“, стр. 44, Светови, Нови Сад, 1997.

23) О томе: *Kako otvoriti društvene nauke. Izveštaj Gulbenkijanove komisije za restrukturisanje društvenih nauka*, Volerstin, Juma, Keler, Kocka Lekur, Mudimbe, Mušakoi, Prigožin, Tejlor, Trujoo, zbornik, глава „Valjanost distinkcija među društvenim naukama“, str. 47-62, CID, Podgorica, 1997.

24) О томе, у целости: Кнежевић Милош, „Обрасци у менама мишљења. Разноликост и несталност образаца у свету живота“, глава „Мит неутралне политике“, стр. 65-66, зборник *Промене образаца мишљења*, Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011.

25) Станиша Новаковић овим редом предочава критичке примедбе упућене науци (и технологији) из пера филозофа Арне Неса: а) друштвена неангажованост, б) служење

блискошћу са информацијама и фактима удаљује од знања па тиме и од истине. Прокламована тежња настојања људског управљања стварима изопачава у управљање људима као стварима.

6. ТРАНЗИЦИЈА ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ - ПРОТРАНЗИЦИОНА ПОЛИТИКОЛОГИЈА

У епохалним ломовима социоекономских, политичких и идеолошких, те националних, државних и геополитичких структура, дешавају се ломови у политичкој мисли, политикологији. У сусрету са неочекиваним политичким догађајима политичка теорија губи равнотежу и сигурност. Политикологија се суочава са изазовима и искушењима новог политичког стања које „баца у воду“ онај део њених постигнућа који се састојао у функционалној подршци дотадашњем поретку и легитимизовању његове моћи. Будући да је поредак пропао и напуштен таква врста науке о политици нагло губи тло под ногама, ако упркос свему настави да ради на „стари начин“ њен рад се очитује као „рад у празно“.

Политикологија се, дакле, у целини помера из чврсте идеолошке узглобљености и креће у различитим правцима, свакако друкчијим од монистичке предетерминације претходног правца. То кретање, у складу са конвенцијама политичке кинетике, како је и поменуто, може се назавати транзицијом политикологије. Таква транзиција је упадљива, као што су су неспорне и промене унутар саме политикологије. Тиме што се поменути процеси препознају и методично раздвајају још увек се не указује довољно на савремене политиколошке интенције. Поновимо, оне у вредносном и идеолошком погледу могу бити усмерене у два дивергентна правца:

а) Транзиција политикологије. Први правац се односи на афирмисање и легитимизовање политикологије у историјској еволуцији, и како је речено, спољашње транзиције политикологије или политикологије у транзицији. Тиме се залаже за друкчије тумачење и разумевање епохалног преокрета и рестаурације капиталистичког поретка у његовим социоекономским и политичким формама. Сматра се наиме да је, попут других друштвених наука, и политикологија у транзицији, тј. преласку од теоријског монизма ка теоријском плурализму, конкретније речено, од варијетета на широку

држави, в) елитизам и привилегије, г) морална равнодушност, д) подршка технократији, њ) средство манипулације, е) политичка неутралност, ж) неслужење народу, з) редукционизам, и) идеолошки догматизам. Према: Новаковић Станиша, *Савремена организација и улога науке*, глава „Савремене критике науке и технологије“, стр. 174-177, Институт за филозофију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2001.

скали левице и марксизма, ка мноштву хетерогених левих и десних теоријских профила. Савремена левица је у посткомунистичком периоду доживела одиста велике промене.²⁶

Целовита репозиција политикологије у транзицији од једне ка другој теоријској и идеолошкој платформи, још увек не значи апсолутну преминајућу протранзиционих теоријских становишта. Политиколошко комешање настало у прекретном плурализму актуализованог мноштва праваца не мора да значи да је само један од тих праваца постигао неповратну превагу и преузео већинску контролу над акцијама на политиколошком пољу. Такође, у таквим плуралним околностима тешко је оствариво обавезно важење само једне политиколошке парадигме. Уколико би се тако нешто догодило наликовало би претходном раздобљу политиколошког монизма;

б) *Транзициона или протранзициона политикологија*. У другом правцу отвореног залагања за корените промене у облику транзиционе политикологије, остварује и оправдава идеја о неопходности друштвених промена. У овом унутарполитиколошком приступу сматра се да је колико могућа толико потребна концентрација реформских ставова у синергично и компактно протранзиционо становиште. Полазећи од стања теоријског плурализма, формира се и потом практикује становиште да је најефикаснији облик неолиберална транзициона политиколошка теорија. То значи да се у мноштву теоријских и научних приступа либерализам у актуелној неолибералној верзији препознаје као доминантна и супериорна теорија. Штавише, сматра се да је англосаксонски, тј. евроамерички тип неолиберализма најзад пронађени, а понеки сматрају и коначни облик преуређења живота у условима транзиционог посткомунизма. Контролу политичког и политиколошког поља на имплицитан и експлицитан начин преузима, дакле, импортовани неолиберализам. Неолиберална парадигма се намеће као општеважећа и, како је речено, безалтернативна, што све више наликује на не тако давно напуштени политички и политиколошки монизам. У односу на наметљиве неолибералне парадигме у политикологији, остали интерпретативни обрасци су доведени у ситуацију споредног важења и декоративног значаја.

26) О томе: Beri Norman, *Uvod u modernu političku teoriju*, глава „Opadanje marksizma i uspon komunitarizma“, стр. 34-43, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

7. ПОЛИТИКОЛОГИЈА И ПОСЛЕ СОПСТВЕНОГ „КРАЈА“

Постоје ризикантне ситуације надживљавања и после привидног краја. После свега реченог, предочени појам и реч *постполитикологија*, који се спорадично указују на замагљеном хоризонту тумачења садашњости и будућности политикологије, у ствари је једна од новијих постистичких идеолошких негација. По том својству негација политикологије се ничим изузетним не издваја из серије постистичких негирања других друштвених наука. Јер слично се подједнако неумешно и неуспешно примењује и на филозофију, право, економију, социологију, психологију...

У постмодернистичком маниру изречено, будућност постполитикологије је у постбудућем времену. Је ли то пројекција даље будућности која ће да проистекне из неке ближе и утекне у неку још даљу будућност? Нешто као дискурзивни мултифутурни конструкт неограниченог броја будућности које се, замишљене већ сада, у поворци нижу једна за другом, или једна поред друге, у разлепотаном будућносном бескрају. Ипак, здрав разум из вазда будног рационалног прикрајка налаже да се упитамо какво је то постбудуће време? Да ли после уврежене навике да садашњости нужно следи будућност, неочекивано предстоји и будућност после будућности? Као и све у зачараном имагинаријуму „шта да је“ и „када би“ ситуација, те контрафактуала (противчињеница), алтернатива и опција, хипотеза и кондиционала, тај упит не може да буде ништа више од час забавне час заморне игре на срећу са недоумицама.²⁷

Склоност омаловажавања и негирања политикологије као формиране науке о политици, испољава се битно идеолошки. Тежња да се умањи значај политикологије и она уклони са положаја науке која пропитује политику, не може бити ништа друго до политичка и идеолошка тежња. Тиме што је идеолошка и политичка не значи да је скроз истинита, али ни потпуно лажна. Идеологему постполитике и постполитикологије прожима жеља преточена у тежњу да им се најзад види крај, из перспективе сагледавања неповратног деполитизованог и детеоретизованог друштвеног стања. Значи ли то да постполитиколошко стање може да се разуме као стање у коме још увек има политике али више нема потребе за науком о политици?

27) О томе у целини. видети: *Виртуална историја. Да се догодило другачије*, посебно Фергусон Нил, „Виртуална историја: ка ‘хаотичној’ теорији прошлости“, стр. 5-59, Градац, бр. 196-197, Чачак, 2014.

Мада је то практично немогуће ипак је потребно имати у виду преобликовање традиционалних друштвених наука, под паском дисфункционалности и хеуристичке минорности у постмодерном контексту. Слична, ако не и много већа опасност погађа и политичке науке на основу становишта да је за актуелне политичке процесе непотребна посебно конфигурисана наука помоћу које би се ти процеси тумачили и објашњавали. Одатле се употреба одреднице *мета* или *пост*, у пропитиваном случају односа политике и политикологије, може схватити на бар два начина:

а) *Политика надживљава крај политикологије*. Прво схватање се испољава као превазилажење политикологије самодовољним и подразумеваним политичким процесима и структурама, при чему маргинализовање и урушавање политикологије није праћено истовременом политичком ентропијом. Јер, ма како била схваћена, политика као извантеоријска пракса надживљава политикологију као теорију политике. Политичка теорија замире у вировима саодоволне политичке праксе.

Схема разликовања политике као праксе и науке о политици као теорије, прилично је једноставна јер упућује на два времена одсутности: као што је постојало теоријски неосвешћено време пре конституције политикологије, тако исто је било неминовно време у коме је она већ превазиђена. Првобитна предполитиколошка свест о потреби формирања политикологије довршава се у свести о њеној постполитиколошкој непотребности.

По овом схватању у континуитету политичког времена дешава се прекид, дисконтинуитет постполитиколошког времена. Поновимо, идеолошки пројектовани *ендизам* (крајизам) и *постизам* (послеизма) односе се само на науку о политици, али не и на емпиријску политику која се, буди речено, сматра неутралном и објектном праксом. Исто тако, ни „мета“ предлогак политичког – који би у шаљивом духу могао да се срочи као *изаизовање* - не утиче на егзистенцијални статус политике. У овом сумарном, такође идеолошком, оспоравању политикологије њено докрајчивање и крај; стање настало после њеног краја, као и; мета-стање које јој претходи или наводи, које је иза или испод – све то не угрожава политичке односе и политику у целини. У овом модусу тумачења, дакле, политика, не одумире и не нестаје по чувеном марксистичком пророштву, што се не би могло рећи за политикологију;

б) *Политика и политикологија доживљавају истовремени крај*. Друго схватање указује на двоструко малаксавање и одумирање, а тиме и на обострано превазилажење политике и

политикологије. Политика не надживљава политикологију, јер обе у некој тачки садашњости и будућности доживљавају (ендистички) крај и западају друштвено после-стање. Настаје постполитичко друштво нормативне, процедуралне и институционалне анархије – безвлашћа; акратије – стања без владавине; аномије - безакоња и; атаксије - беспоретка. У таквим претпостављеним друштвеним постполитичким стањима политикологија не само да није потребна него није ни могућа.

Тече, дакле, постполитичко и постполитиколошко време у коме су политичка пракса и политичка теорија постале једнако излишне и нестале јер су превладали метаполитички социјални и културни механизми друштвеног самоуређивања. Ваља замислити такво стање и над тим стањем се такође замислити: политика је капиларно растворена у друштвеном супстрату и више не постоји, као ни политикологија, осим као археолошка и меморијска дисциплина. У овом модусу интерпретативних уверења политика и политикологија се крећу „руку под руку“, клизећи низбрдо у (пост) историјски неповрат.

У критичком дијагностичком и прогностичком дискурсу постаје видљиво да ознаке „краја“ и „пост-стања“ политике и политикологије, иако су понеком можда и допадљиве, већма ипак нису уверљиве. Уколико би могло довољно уверљиво да се замисли, постполитиколошко стање представљало би, заправо, замирање научних истраживања политике и крај политикологије какву познајемо. Камо среће да је на делу само безазлени занесењачки утопизам и ухронизам пронаданих али нестварних постполитичких околности. Није само у питању фантазма о крају свега што осмотримо и чега се дотакнемо, реч је ипак о нечему другом што, ни пре ни после, него управо сада спада у домен идеологије.

Најзад, потребно је запитати се шта се, у ствари, жели када се неки феномен, попут политикологије, на пример, умишљено докрајчава, иако још увек уочљиво траје у стварности изван умишљаја? Шта се одиста хоће у фингираном стању које је, наводно, почело после краја политикологије који се, заправо, никада није догодио. Да ли је у питању идеолошка тежња да се услед немоћи тумачења или неког супротног интереса, предмет тумачења демолира декларативним докидањем и извикивањем краја? Није ли симулација краја феномена уједно и махање белом заставом пред мноштвом могућности његовог продуженог испољавања, чији опсег превазилази ововремену способност разумевања?

Контрафактуалне симулације постполитикологије су се показале као настојања подруштвљавајућег и неутрализујућег детеоретизовања науке о политици. Постполитиколошко тумачење бесполитичких друштвених процеса је техницизовани испраћај политикологије у вербалну оностраност, мимо и изван сваке политичке реалности. Зашто не рећи да је политикологија рањива али одржива друштвена наука. Објава постистинске постполитикологије наликује лажној читуљи политикологије на огласној табли минулих појава. У инсценираној постполитиколошкој процесији ипак се уочава један не тако мали недостатак, недостаје, тобоже преминула наука. Нема је на испраћају јер је упркос „естетици нестанка науке“ још увек жива и делатна, кадра да са дозом хумора пропрати сва ружна туговања и обесна радовања „ожалошћене породице“ ендиста и постиста.

Напослетку, ваља подсетити да је политикологија умешно преживела спорадично злурада катастрофичка предвиђања да би се, упркос повремених падова у злослуђења, домогла нових шанси у новом веку и миленијуму. Ни после толиких агоналних *крајизовања*, *послеизовања* и *изаизовања*, ни политика ни политикологија нису минувале са хоризонта тумачења. Далеко од тога, противно сујевеверним постполитичким и метаполитичким предсказањима краја политике, и надаље се живи у хиперполитизованом свету који, између свих али и пре свих друштвених наука, на теоријски начин настоји да тумачи и разумева управо политикологија.

ЛИТЕРАТУРА

- Вирилио Пол, *Информатичка бомба*, Светови, Нови Сад, 2000
- Виртуална историја. Да се догодило другачије*, Фергусон Нил, „Виртуална историја: ка ‘хаотичној’ теорији прошлости“, *Градац*, бр. 196-197, Чачак, 2014.
- Душанић Јован, *Неолиберализам*, *Catena mundi*, Београд, 2015.
- Епштајн Н. Михаил, *После будућности*, *Судбина постмодерне*, том други, Драслар партнер, 2010.
- Иглтон Тери, *Илузије постмодернизма*, Светови, Нови Сад, 1997.
- Катић Небојша, *Из другог угла*, *Catena mundi*, Београд, 2015.
- Кнежевић Милош, „Време и простор глобализације. Силицијумско архе човечанства“, зборник *Време глобализације*, приредио Милош Кнежевић, ДК „Студентски град“, Београд, 2003.

- Кнежевић Милош, „Обрасци у менама мишљења. Разноликост и несталност образаца у свету живота“, зборник *Промене образаца мишљења*, Дом културе „Студентски град“, Београд, 2011.
- Кнежевић Милош, *Призма геополитике. Геополитичка димензија националног идентитета*, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
- Новаковић Станиша, *Савремена организација и улога науке*, Институт за филозофију Филозофског факултета у Београду, Београд, 2001.
- Belsi Ketrin, *Poststrukturalizam. Sasvim kratak uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Beri Norman, *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Boaz David, *Libertarijanizam. Osnove*, CLSD, Beograd, 2003.
- Brajdoti Rozi, *Posthumano*, Fakultet za medije i komunikacije Univerzitet Singidunum, Beograd, 2016.
- Valerštajn Imanuel, *Posle liberalizma*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Vatimo Đani, *Kraj moderne*, Bratstvo – jedinstvo, Novi Sad, 1991.
- Grej Džon, *Liberalizam*, CID, Podgorica, 1999.
- Kako otvoriti društvene nauke. Izveštaj Gulbenkijanove komisije za restrukturisanje društvenih nauka*, Volerstin, Juma, Keler, Kocka Lekur, Mudimbe, Mušakoi, Prigožin, Tejlor, Trujo, zbornik, CID, Podgorica, 1997.
- Meyer Thomas, *Mediokracija. Medijska kolonizacija politike*, Politička misao, Zagreb, 2003.
- Mejno Žan, *Uvod u političku nuku*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1960.
- Harvi Dejvid, *Kratka istorija neoliberalizma*, Mediteran, Novi Sad, 2012.
- Henis Vilhelm, *Politička i praktička filozofija*, Nolit, Beograd, 1983.

Milos Knezevic

ILLUSIONS OF POST-POLITICAL SCIENCE

-Thinking in Political Science in the “post-truth” era-

Resume

Just like every other thing in the human world, political practice, too, has gone through significant changes in this new century and millennium. The political metamorphosis has opened various possibilities of interpretation of contemporary politics. Following the collapse of communism and establishment of ideological and political pluralism there has begun a new historical situation. In the process of ending of monistic point of view there has happened a chaotic pluralization even of the phenomenons with singular identity. Mutation of politics in the spirit of post-Moderna did not affect understanding of real space and time solely, but also its speculative, sacral and virtual derivatives. Examination of credibility of classic understanding of political phenomenons is related to the changed character of the new age. In epistemological sense it is defined as the “post-truth” age. In the post-truth age there have been associated dilemmas on the fate of politics to traditional dilemmas regarding possibilities and limits of the truth in politics. It turned out that the things which affect politics affect politikology, too. Cognitive status of the truth in politics is relationistic one. Political truths are deeply relative and unstable and they only seem to be the truths.

Political crisis are not only the theme of research in politikology, but also the factor of crisis in politikology. Politikology is also subjected to dilemmas expressed in postmodernist manner of general relativization. In this paper author underlined the relativity of the abovementioned relativizations and also debatable logical and cognitive status of the truth regarding the truth in the “post-truth” age.

In this paper the author also analyzed a hypothesis on disappearance and ending of politics and politikology, taking into consideration the heritage of marxism and formulas of neoliberalism. Merging and matching of these attitudes is appearing in postmodernist ideologies of “posting”, that is, the ideologies of processing of subsequent phenomenon after the time of the previous phenom and the ideologies of the ending – finishing and the very end of the phenomenon. The author analysed manipulative and realpolitik reality of the terms “after” and

“the end” in social context. The author made conclusion that in both of the cases the word is about counterfactual ideologemas, because the phenomenons of politics and politikology, which have been predicted to come to the end, do go through the process of change, but obviously have not come to the end.

Keywords: post-truth era, political space, ideology, transition, counterfactuality, postpolitics, post political science

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

Миломир Стенић*

Институт за политичке студије, Београд

ГЕОПОЛИТИКА: ОД ГЕОГРАФСKE И ПОЛИТИКОЛОШКЕ ДИСЦИПЛИНЕ ДО САМОСТАЛНЕ НАУКЕ**

“La politique des États est dans leur géographie.”

Napoleon I

Yves Lacoste /sous la direction de/,

Dictionnaire de géopolitique,

Flammarion, Paris, 1993, стр. 12.

Сажетак

У раду се прати историјски развој геополитике – од појаве њене претходнице политичке географије крајем 19. века, до неокласичне и постмодерне геополитичке мисли у првим деценијама 21. века. Еволуција геополитике подељена је на пет фаза и шесту у коју улази упоредо са мултиполаризацијом света. Анализа подразумева контекст преобликовања глобалних односа, најзначајније геософске правце (геодетерминизам, геопосибилитетизам, геонихилизам...), кључне теоријско-концепције поставке, корифеје научне и практичне геополитике... Аутор сматра да је савремена геополитика постала самостална наука и то доказује њеним обухватним предметом проучавања, комплексном дефиницијом, специфичним методолошким апаратом, аутентичним геополитичким методом и поделом на бројне дисциплине и субдисциплине. Истичући да је

* Електронска адреса аутора: milomir.stepic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научног пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

на Балкану геополитика егзистенцијално важна, констатује да она у српској науци није довољно заступљена.

Кључне речи: територијализација политике, геософска схватања, развој геополитике, геополитичка наука, српска геополитичка мисао

1. ГЕОГРАФСКИ ПРОСТОР КАО ФАТУМ

Простор никада није престао да фасцинира човека и инспирише га за највећа прегнућа и жртве ради његовог заузимања, поседовања, заштите, контроле, коришћења и уређења. Фетишизација простора с правом траје од најранијих облика људског постојања и организовања, а домети његовог вредновања сежу само на први поглед до ирационалног прецењивања. За људско постојање простор је егзистенцијална категорија, те је, упркос идеолошким и псеудонаучним покушајима да се обезвреди и обесмисли, задржао неупитну важност. Иако је традиционално опажање простора тродимензионално, у нераскидивој вези са временским чиниоцем постаје четвородимензионално и у контексту просторно-временског континуума прераста у петодимензионално, нема сумње да он има својство вишедимензионалности (културни, економски, медијски, виртуелни... простор). Човек је у непосредној вези са *геопростором* (географским простором) као делом географског омотача Земље, који се не може свести само на „природно окружење“, већ представља сложен амбијентални систем у коме се одвијају најразличитији природни и антропогени процеси. Дакле, важно својство геопростора је динамичност, а не статичност, како често сматра традиционална географија. Када се део геопростора политичком/административном границом одели од друге целине постаје *територија*, где се временом изграђују материјалне и нематеријалне специфичности које чине њен идентитет.¹

Освајање геопростора и борба за његово поседовање траје од искона. У чему је смисао привлачности геопростора? Зашто геопростор има „вредност по себи“ и током читаве историје представља предмет свеколиких интереса? Шта изазива геопросторну „халапљивост“ – од обрачуна првобитних људских група за сувљу и већу пећину, издашнији извор воде, боље ловиште, пространију, плоднију и безбеднију „властиту“ област, до савремених, (пост)

1) О релацијама простора, геопростора и територије у геополитичком контексту детаљније видети у: Миломир Степић, „Поимање простора и геополитичност савременог света“, у: *Савремени човек и савремени свет* (уредници: Селимир Радуловић, Драган Станић), Матица српска; Библиотека Матице српске, Београд, 2017, стр. 81-83.

глобалистичких надметања за лежишта енергената, комуникацијске коридоре, кључна острва, мореузе и земљоузе, геостратегијске поморске и копнене правце, континентална средишта и океанска прочеља, цивилизацијске, економско-финансијске, политичке и институционалне центре и векторе...? Вредност конкретног геопростора проистиче из квантитативних и квалитативних особина. Његова величина (површина) омогућује наглашенији гео- и биодиверзитет, боље предуслове за размештај становништва, већу вероватноћу за постојање природних богатстава, манифестацију снаге и безбедности, аргумент одвраћања непријатељске агресије и смањену осетљивост на окупацију и губитак државе. Садржина одређеног геопростора подразумева предности и недостатке географског положаја, дужину, типове и стабилност граница, однос према копним и морским површинама у окружењу, количину и разноврсност стратешки важних ресурса, број, размештај, структуру и приврженост (лојалност) становништва, позицију главног града и функционалност мреже насеља, густину и квалитет саобраћајне и друге инфраструктуре, ефикасност економског система, сврсисходност војних потенцијала, повољност локације централне територије и адекватност административно-територијалне организације. Укупно, они чине „опипљиве“ („тврде“) чиниоце моћи, а у њиховој идентификацији и валоризацији ради политичке (и друге) употребљивости иницијалну, пресудну улогу има географска наука.

„Клатно“ политичких (и политиколошких) схватања улоге географских чинилаца осциловало је између два геософска одклона – геодетерминизма и геоиндетерминизма. Важно је напоменути да се првобитно под *географским* подразумевало, у ствари, само физичкогеографско. Стога би било прецизније рећи да се ради о физичкогеографском детерминизму и физичкогеографском индетерминизму. У теорији географије детерминистички приступ апострофира пресудан утицај природне стране геопростора на укупне друштвене феномене. У случајевима застрањивања у вулгарни географизам апсолутизује их као искључиве факторе од којих потпуно зависе диференцирање раса, етно-психолошке особине становништва, економски системи, идеолошко-политичке разлике, друштвена и државна уређења, а „чија је конкретизација нарочито дошла до изражаја у виду колонијализма, расизма и наци-фашизма“². С друге стране, индетерминистички правац доводи у питање утицај природне средине на људски живот, политичке и укупне друштвене токове, свдећи је само на неизбежну „арену“ у којој се

2) Миломир Степић, „Српски пример детериторијализације националног интереса“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, № 3/2015, стр. 24.

одвијају вишедимензионална (пост)модерна друштвена надметања. Такве идеје све више мутирају у геонихилистички екстремизам и радикално порицање било каквог значаја физичкогеографске на социо-сферу. Предност, у једном дискурсу, добија узајамност друштвених фактора, често редукованих само на економске (економизам³⁾), у другом природна својства простора „покорава“ технологија (технодетерминизам), а у трећем се у оптицају уместо физичког, опипљивог геопростора појављује нестварни, сајбер-простор (геовиртуелизам).

2. ДИКТАТ(УРА) ГЕОГРАФИЈЕ У ГЕОПОЛИТИЦИ

Пре више од једног столећа блашовски (гео)посибелизам понудио је уверљиво решење проблема: никако вештачко уравнотежавање, већ истински, рационалан однос природних и друштвених феномена. Француски географ, један од зачетника хорологистичког правца и оснивач тзв. географије човека, П. В. д ла Блаш (*Paul Vidal de la Blache*), није био на становишту умереног, „меког“, наспрам радикалног, „тврдог“ геодетерминизма, него је био поборник тезе да физичкогеографски чиниоци дају могућности, које људи и људске заједнице, у мањој или већој мери стваралачки користе, уобличују и реализују. Овај приступ постаће немерљиво важан у научном разматрању међузависности географског и политичког. Њиме је могуће аргументовано објаснити како се прожимају нешто чврсто, опипљиво, материјално и конзистентно као што су географски чиниоци, и нешто аморфно, релативно, неопипљиво и нематеријално као што су политичке појаве и процеси. Управо из те каузалности проистиче геополитика – и у научном и у практичном смислу. Ипак, од протогеополитичких представа и раних геополитичких концепата, до неокласичне и постмодерне геополитичке мисли, геодетерминистичка схватања жилаво су се задржала током свих фаза њеног развоја.

Прва фаза развоја геополитике обухвата, у ужем смислу, само време од појаве имена геополитика на самом крају 19. века до Другог светског рата, а у ширем смислу понире знатно дубље у историју, те подразумева прве спознаје „опросторења политичког“ и „политизовања просторног“. На ране сакралногеографске перцепције дуализама висија и низија, планина и равница, речних развоја и долина, морских приобаља и континенталних залеђа,

3) *Ekonomski rečnik*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2010, str. 167-168 и <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17350> (25/09/2018.)

шума и степа, тајги и тундри... геополитички је над(о)грађена основна, најважнија планетарна дихотомија – земље и воде, тј. копна и мора. Из тога су изведена два фундаментална геополитичка појма – телурократија („моћ посредством копна“) и таласократија („моћ посредством мора“) – који подразумевају и њихов природно предиспониран, вечни антагонизам као „први закон геополитике“, те склапање стратегијских савеза на истом принципу као „други закон геополитике“.⁴ Не може се оспорити да они јесу *геодетерминистички* утемељени, али нису једнозначни нити су (остали) апсолутни. Исто се односи и на средином 20. века артикулисано шмитовско двојство основних принципа („закон“) организације простора – Номос Копна и Номос Мора.

Надмоћ таласократије над телурократијом истицао је утемељивач поморске геостратегије амерички адмирал А. Т. Мехен (*Alfred Thayer Mahan*), „први геополитичар међу војним писцима и први војни писац међу геополитичарима“⁵. Иако не спада у ригидне детерминисте, он је физичкогеографским чиниоцима давао најчешће пресудну, па и предодређујућу улогу у профилисању САД као водеће светске силе, којој Атлант и Пацифик омогућују „макроострвски положај“, тј. обезбеђују заштиту, али и доминацију. Ипак, научна геополитика зачала се у Европи. Мајка-наука геополитике је географија, тј. њен антропогеографски субсистем у чијем саставу се налази дисциплина политичка географија. Њен родоначелник је Ф. Рацел (*Friedrich Ratzel*), чија су теоријска полазишта била органицистичка, био- и геодетерминистичка и еволуционистичка. У двотомној *Антропогеографији* (1882-1891) и нарочито у капиталном делу *Политичка географија* (1897) апострофирао је јединство људи и геопростора кроз појам „животни простор“ (*lebensraum*). Сходно томе, надметање за простор представио је, у ствари, као исконску борбу за опстанак – како у природи, тако и између држава. За предмет проучавања политичке географије одредио је просторне аспекте државе, чија се „својства састоје од особина народа и особина тла“⁶. Политичка географија имала је (и има) свој *raison d'être*, а „одатле до стварања нове науке, геополитике, требало је учинити само један корак“.

Тај корак убрзо је учинио шведски професор политичких наука и државно-правни писац Рудолф Кјелен, који је 1899. године први

4) Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 139, 143.

5) Nemanja Božić, *Posleratna globalna strategija SAD*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1974, стр. 63.

6) Friedrich Ratzel, *Politische Geographie – oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, Oldenbourg, München und Berlin, 1903, стр. 4.

употребио појам *геополитика*.⁷ У делу *Држава као животни облик* (1916) пошао је од биологистичког (органицистичког) става да држава има особине живог организма и његових циклуса. Постављајући основе система науке о држави, одредио је пет субсистема, од којих је један геополитика (остала четири су кратополитика, демополитика, екополитика и социополитика). Геополитиком је сматрао науку о држави као географском организму, истичући важност њених територијалних својстава као што су пространост, границе, облик територије, положај, самодовољност. Иако је Кјелен био „кум“ геополитике, њен научни „отац“ несумњиво је британски географ Х. Џ. Мекиндер (*Halford John Mackinder*). Његов чланак „Географска осовина историје“ из 1904. године и данас се сматра „главним геополитичким текстом у историји те дисциплине“⁸. На географским датостима тријалистички је засновао „природни размештај моћи“ и структуру света: Осовинска област – Унутрашњи или ивични полумесец – Земље спољашњег или острвског полумесеца. Посебно је потенцирао Осовинску област (*Pivot area*), физичкогеографски заштићено и за поморске силе неосвојиво евроазијско средиште које контролише Русија и из кога долазе кључни историјски импулси. У другој варијанти из 1919. године (и трећој из 1943.) извршио је њено преименовање у Срце копна (*Heartland*) и територијалну корекцију, те поставио незаобилазни постулат геополитике: „Ко влада Источном Европом, управља Срцем копна; Ко влада Срцем копна, управља Светским острвом; Ко влада светским острвом, управља Светом“⁹. У том контексту, био је теоријски креатор тзв. Санитарног кордона, проталасократске „завесе“ земаља од Балтика до Јадранског, Егејског и Црног мора, која је задржала значај током читавог 20. века, а и данас је актуелна у виду „формуле“ Кина+16.¹⁰

Слична мекиндеровском, „мекшем“ геодетерминизму (мада мисаоно „дубља“) била је геософска синтеза руских евроазијаца из 1920-их година. Њихов концепт посебног континента Русије-Евроазије, нарочито онако како га геополитички артикулише П. Н. Савицки (*Петр Николаевич Савицкий*), јесте специфично

7) Rudolf Kjellén, „Studier öfver Sveriges politiska gränser”, *Ymer*, vol. 3/1899, Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, Stockholm, 1899, стр. 283-331.

8) Александар Дугин, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 47.

9) Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality – A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Company Ltd, London, 1919. (наведено према: Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Relity*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996, стр. 106. /електронско издање/)

10) Milomir Stepić, „Geopolitička uloga Istočne i Jugoistočne Evrope: sanitarni kordon ili region-kapija?“, *Ekonomska politika i razvoj* (redaktori: Aleksandar Živković, Dejan Molnar, Žaklina Stojanović, Emilija Manić), Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Beograd, 2015, стр. 203-228.

место-развоја, јединствена целина, географски индивидуалитет, тј. „географски, етнички, привредни, историјски итд. (итсл.) ,предео‘ истовремено“¹¹. Међутим, насупрот британској и руској умеренодетерминистичкој школи, поставила се од 1930-их до краја Другог светског рата немачка нацистичка геополитика. Она се извргла у екстремну, изопачену, злочиначку *ултрадетерминистичку* доктрину чији је задатак био да на псеудонаучни начин образложи пројекат етно-демографског и територијалног прекомпоновања света. У служби свеобухватне геополитизације била је „поплава“ наменских термина – моћ и простор (*macht und raum*), геополитика простора (*raumgeopolitik*), велики простор (*grossraum*), крв и тло (*blut und boden*), народ без простора (*volk ohne raum*), свест о границама (*grenzbewusstsein*)... Географ К. Хаусхофер (*Karl Ernst Haushofer*), водећа личност тог правца, заступао је тезу да би геополитика требало да се концентрише на решавање девет група проблема, који су сви, мање-више, повезани са животним простором (*lebensraum*-ом) и који, тобоже, недостаје Немцима као „младој“ нацији и држави. Ради „нужности“ промене подређене немачке позиције у свету, залагао се за успостављање Новог поретка (*Neue Ordnung*) на основама *континенталистичке* (телурократске) пан-идеје. Резултат би требало да буду меридијански издужене пан-области – Пан-Америка, Евроафрика, Проширена источноазијска развојна зона и условно Пан-Русија – које би биле супротност таласократској „идеји хоризонтале“ („експанзији по паралели“) и претња британско-америчкој глобалној доминацији.

3. ПОЛИТИКОЛОШКО УРАВНОТЕЖЕЊЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

У теоријском и практичном обрачуна са немачком геополитиком често су, „чистећи савест“, предњачили управо географи. Упоредо са стигматизацијом хаусхоферовског наслеђа, нова, редефинисана, не-детерминистичка геополитика поставила је концепцијске темеље Хладном рату и биполаризму. Због „нацистичког греха“ она се само привидно нашла у стању хибернације, а термин геополитика по правилу је избегаван. У ствари, геополитичка питања проучавана су у историографским, правним, економским, социолошким, безбедносним, војним и другим наукама. Природно, највише их је било у географским (популациона, политичка, економска, регионална географија...) и политичким наукама (политичка

11) Петр Николаевич Савицкий, „Географический обзор Росии-Евразии“, *Россия – особый географический мир*, Прага, 1927, стр. 219-232. (наведено према: Петр Николаевич Савицкий, *Континент Евразия*, Аграф, Москва, 1997.)

историја, међународни односи, теорија спољне политике, политичка антропологија...). У том криптогеополитичком приступу геодетерминистичке поставке се потискују, а опада и теоријско-концепцијски утицај географије и географа. Примат у научном смислу преузимају политикологија и политиколози, а у практичној примени, персонално, дипломате, војни експерти, геостратези... И само као изузетак – географи.

Друга фаза развоја геополитике почела је још током Другог светског рата. Заступници *идеалистичког* (традиционалистичког) приступа геополитици, међу којима су доминирали угледни амерички географи, са антинацистичког становишта обрачунали су се и са самом геополитиком. Научно формиран под снажним утицајем Е. Симпл (*Ellen Churchill Semple*) и Р. Хартшорна (*Richard Hartshorne*), махом су само политичку географију признавали за науку, а геополитику одбацивали као злоупотребу географије, псеудонауку, експанзионистички оријентисану догму, искривљен поглед на односе у свету, апологију за (територијалну) крађу итд. У томе су предњачили Д. Витлзи (*Derwent Whittlesey*), Х. Вајгерт (*Hans Weigert*), Р. Ш. Ипе (*Robert Strausz-Hupé*) и нарочито А. Баумен (*Isaiah Bowman*), који је, реагујући на нацистичку тезу о америчком, а не немачком пореклу геополитике, као и на прозивке да је „амерички Хаусхофер“, већ 1942. године одговорио оштро интонираним чланком „Географија насупрот геополитике“¹². У ствари, иза Бауменове критике крије се прикривена геополитичност јер он Немачку идентификује не само као злочиначку, него и као супарничку, континенталистичку силу, успостављајући кључну разлику – нацистичким „злим намерама“ и насилним методама супростављене су америчке „добре намере“ које подразумевају рационална средства, поступност, сарадњу и реализам.

Управо друга струја, *реалистичка* школа геополитике, такође ће се фундирати током Другог светског рата, а узоре ће пронаћи у адмиралу Мехену и Мекиндеру. Њен најистакнутији представник био је професор међународних односа са Јејла Н. Спајкмен (*Nicholas John Spykman*). Нашао је „праву меру“ географије у геополитици, сматрајући да моћ државе јесте делимично, али није претежно географски условљена и статична, него је променљива и зависи од динамике међународних односа. У његовом „приступу међународним односима, спољној политици, интересима великих сила и геополитици преплитале су се две основне нити: географичност и глобалност

12) Isaiah Bowman, „Geography versus Geopolitics“, *Geographical Review*, American Geographical Society, New York, Vol. 32, № 4/1942, стр. 646-658.

(географска глобалност и глобална географичност)¹³. Сходно томе, свет је поделио на Западну хемисферу, којој припадају С. и Ј. Америка, и Источну хемисферу, која се састоји од Евроазије, Африке и Аустралије. Геополитичку структуру Источне хемисфере чине: Heartland (унутрашњост евроазијске копнене масе под контролом СССР), Rimland (ободни евроазијски појас који опкољава Heartland, односно СССР) и појас Спољашњих континената и острва (Африка, Аустралија, океани са архипелазима). Потенцирао је (за САД) значај контроле Rimland-а ради постизање глобалне доминације и предложио контра-став Мекиндеровом: „Ко контролише Rimland, влада Евроазијом; Ко влада Евроазијом, контролише судбине света“¹⁴. На тим постулатима је почивало потоње америчко-совјетско сучељавање, те се Спајкмен оправдано сматра геополитичким теоријско-концепцијским утемељивачем Хладног рата.

Одмах је то конкретизовао Џ. Кенан (*George Frost Kennan*) – прво у „дугом телеграму“ од 22. фебруара 1946. године, а препознатљивије у чланку који је уследио 1947. године¹⁵. Његови ставови јесу били проткани антируским историјским, географским и цивилизацијским детерминистичким стереотипима, али су истицали СССР првенствено као такмаца у контексту послератних међународних односа. На фактичкој замени теза да постоји совјетски експанзионистички притисак на Запад, а не обрнуто, те на његовим анализама и препорукама да се СССР мора сузбијати америчком иницијативом на сваком месту и у свакој политичкој ситуацији зависно од променљивости совјетског деловања, проистекла је потоња хладноратовска *Стратегија обуздавања* (*Strategy of Containment*). САД ће је практично спроводити опкољавајући Совјетски Савез посредством Rimland-а као јединственог геополитичког, геостратегијског и геоекономског система кога су чинила три субсистема по формули: евроазијска „кљешта“ + пактови + несврстани.¹⁶

Реализовале су је „легије“ америчких политиколога-практичара и дипломата, нарочито „лукави лисци“ у међународним односима и велики znalци геополитике – Х. Кисинџер (*Henry Alfred Kissinger*) и З. Бжежински (*Zbigniew Kazimierz Brzezinski*). Први, чија активност

13) Миломир Степић, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016, стр. 265.

14) Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944, стр. 43.

15) George F. Kennan („Mr.X“), „The Sources of Soviet Conduct“, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations Inc, New York, № 25/july 1947, стр. 566-582.

16) Опширније о овим субсистемима и њиховом функционисању видети у. М. Степић, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, нав. дело, стр. 290-304.

може да се поистовети са три кључна појма – реал-политика, детант и равнотежа моћи – према мишљењу Ј. Хепл готово сам је (током биполаризма) реафирмисао појам геополитика, поистовећујући га са светском политиком равнотеже сила.¹⁷ Други, сматрајући чак да Стратегија обуздавања није довољно ефикасна, применио је геополитичке постулате осмишљавајући антисовјетско деловање у авганистанској „карики“ Rimland-а и урушавању Источне Европе. С друге стране, неколицина географа настојала је да на основама научне геополитике истакне геопросторни смисао глобалних односа. Међу њима, можда најконсеквентнију и на класичној геополитичкој мисли засновану, али не и геодетерминистички извитоперену концепцију понудио је С. Коен (*Saul B. Cohen*). У неколико верзија свог модела – три хладноратовска (1963, 1973. и 1982.) и два постхладноратовска (1991. и 2003.) – свет је поделио на „геостратегијске сфере“ и унутар њих „геополитичке регионе“, између којих се на више места (првенствено у Источној Европи) појављују контактне зоне са две могуће функције: да буду „конфликтни појасеви“ (“chatterbelt”) или „мостовски региони“ (“gateway region”)

4. ОД ПОСТМОДЕРНОГ НЕГИРАЊА ДО РЕАФИРМАЦИЈЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

Окончање (привремено!) Хладног рата произвело је тријумфалистичку еуфорију Запада. Победник је мање-више оправдано протумачио да се његов атлантистички, таласократски, rimland-истички геополитички концепт показао као надмоћан у односу на руски, телурократски, heartland-истички. Изгледало је у последњој деценији 20. века да дугорочном успостављању униполарног „Новог светског поретка“ ништа не може стати на пут. Из тога је изведен закључак да геопростор у „глобалном селу“ више неће имати значај јер ће бити надвладан информатичко-технолошким напретком и брзином модерних средстава комуникације, тј. доћи ће до „компресије времена и простора“¹⁸. Из те маштовито замишљене компресије света ће произаћи и „крај географије“, како је још раније најављивао Х. М. Маклуан (*Herbert Marshall McLuhan*). Следствено, као резултат дегеографичности неминовно ће произаћи дегеополитичност. Али, није се све одвијало према пропагандним порукама челника глобалистичког Запада. Свет је улазио у епоху

17) Leslie Hephpl, “Geopolitics, Generals and the State in Brasil”, *Political Geography Quarterly* 5, supplement 1986. (S79-S90) Наведено према: Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham (Maryland), 2003, стр. 25.

18) Miroslav Pečujlić, *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002, стр. 56.

латентне дестабилизације и „убрзања историје“, а геополитика у доба научне зрелости, практичне неопходности и друштвеног уважавања.

Трећа фаза развоја геополитике била је видљиво обележена интеракцијом међународно-политичких трендова и научне мисли, која је у првим годинама после пада Берлинског зида такође подлегла глобалистичким наративима. На Западу се све отвореније испољавао не само научно и практично неутемељен геополитички ревизионизам, већ и постмодерни *антигеополитички радикализам*. Релативно брзо се одустало од утопистичке занесености Фукујамином неохегелијанском тезом о „крају историје“, према којој после окончања биполарног идеолошког и геополитичког антагонизма више неће постојати разлози за конфронтације крупних размера, а готово догматски је почело заступање лутваковског учења о сеоби моћи и сукоба на поље геоекономије. Занемаривало се да између геополитике и геоекономије постоје прожимања, али и суштинске разлике, првенствено у домену циљева, метода, исхода, носилаца, просторних оквира и домета.¹⁹ Међутим, истовремено са гласним реторичким ниподаштавањем простора, постало је све очигледније ширење НАТО и ЕУ као организација Западне цивилизације²⁰ на штету постсовјетског православног Истока. Када је Русија, споро се отржењујући од опијености комунистичким интернационализмом, а потом и мегатрендовском (псеудо)демократијом, препознала да је геополитички начин мишљења и делања питање опстанка и да су геополитички интереси увек испред идеолошких, са Запада су почеле све отвореније оптужбе за геодетерминистичку анахроност, обнову нацистичке идеје „крви и тла“, неоимперијализам и неосовјетизам, покушај „заустављања точка историје“ и ревизије светског поретка, „малигни утицај“ у постсовјетском, блискоисточном источноевропском, балканском простору.

Четврта фаза развоја геополитике током последње деценије 20. века одликује се ренесансом геопросторног поимања међународних односа на свим нивоима – од микрорегионалног и међудржавног до макрорегионалног и глобалног. У помоћ се призивају, у штампаном и електронском виду поново објављују, те у новом контексту детаљно проучавају дела Мехена, Мекиндера, Савицког, Хаусхофера, Спајкмена... „Повратак“ географа геополитици постаје драгоцен, али она у правом смислу постаје мултидисциплинарна јер се њоме,

19) Blagoje Babić, „Geoeconomija – stvarnost i nauka“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, vol. 6(1)/2009, стр. 48-49.

20) Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996, стр. 161.

упоредо са логичним учешћем политиколога, са мање или више знања и успеха све више баве философи, социолози, новинари, историчари, официри, безбедносни стручњаци и намножени „аналитичари“ различитих професионалних профила. У теоријском смислу нема повратка на геодетерминизам, али географски чиниоци се на посибилистички начин веома уважавају. Посебно се апострофирају друштвеногеографски аспекти геопростора – размештај, структура и променљивост становништва, насеља, енергетике, ресурсних и индустријских региона, саобраћајних коридора (нарочито нафтовода и гасовода), централних и периферних области државе, религијско-цивилизацијских средишта, граница... Геополитика постаје прави „хит“ у малим државама и кризним регионима – на Балкану, земљама бившег СССР, Централној Европи, Латинској Америци, исламском свету. На Западу, најпре у САД, *неокласична геополитика* постаје начин на који се трага за задржавањем глобалне доминације или неким обликом предводништва у измењеном свету. У раширеној лепези приступа – од географских до философских – парадигматичну концепцијско-геополитичку црту имају два, која су јасно територијално структурисана, картографски визуелизована и, штавише, у стварности су се показала релевантним. Један, С. Хантингтона (*Samuel Phillips Huntington*), заснива се на „цивилизацијском детерминизму“ и подразумева поделу света на 8-9 цивилизацијских целина²¹, које ће се формирати првенствено на религијским основама, а чије ће контактне зоне одликовати конфликтност (најалармантнија на додиру Исламске са осталим цивилизацијама). Други, З. Бжежинског (*Zbigniew Brzezinski*), заснован на „русофобном детерминизму“ и класичној геополитичкој идеји тзв. великих простора заоденутој у спајкменистичко рухо, чине Западна, Јужна и Источна област дуж евроазијског обода (трodelни *neo-Rimland*) које опкољавају и сузбијају Русију као Средишњу област Евроазије (*neo-Heartland*).²²

Пета фаза развоја геополитике одвија се у атмосфери убрзаног, епохалног преобликовања света током прве две деценије 21. века. Запад под вођством САД добија снажну конкуренцију, која своју хетерогеност и интересну поливалентност превазилази захваљујући израженом интегративном фактору – антиуниполаризму, тј. антиамериканизму. Доминација таласократских, атлантистичких сила и идентитета, која је почела још од Колумба, постепено,

21) Samuel P. Huntington, „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations, Inc., New York, vol. 72, № 3/summer 1993, стр. 22-49; Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, нав. дело, стр. 26-27.

22) Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001, стр. 37.

али уочљиво слаби и уравнотежује се долазећим, динамичним, евроазијским, континенталистичким делом света. Прво опорављена Русија, а потом још директније ојачала Кина, праћене Индијом, Бразилом, Јужном Африком и Ираном, врше незауостављиву геоекономску, геополитичку, геостратегијску и гекултурну мултиполаризацију света. Бранећи стечене позиције, САД на челу Запада продужиле су „континуитет хладног рата“²³ против Русије, на чију су се страну, индиректно, на све бројније начине и све учесталије, сврставале и друге земље. Била је неопходна теоријско-концепцијска геополитичка „формула“ по којој би се одвијале такве суштинске глобалне промене. Руси су се вратили класицима евроазијства и на тим темељима изградили свеобухватни неоевроазијски поглед на свет. Заснивао би се на модернизованом моделу *место-развоја* (слободније схваћен *genius loci*), тј. на сакрално-географским, етнонационалним, религијским, државотворним, културним и другим одликама специфичне геопросторне целине Русије-Евроазије као пијемонта ширег интегрисања на континенталистичким принципима. Просторну слику новог, полицентрично (пре)уређеног света, према идеји А. Дугина (Александр Гельевич Дугин), чиниле би четири меридијански издужене, хаусхоферолике, пан-области – Англо-америчка, Евро-афричка, Пан-евроазијска и Пацифичко-далекоисточна.²⁴ Кина се придружила (одговорила!) пројектом сопствене евроазијске надмоћи, који је, према кинеском обичају, персонификовао и обелоданио сам председник државе Си Ђинпинг (习近平). Иницијатива „Појас и пут“ („Један појас, један пут“), тј. „Нови пут свиле“, кога чине копнени „Економски појас пута свиле“ и „Поморски пут свиле за 21. век“ (планира се и „Арктички пут свиле“, а логично је очекивати и „Ваздушни пут свиле“) представља премрежавање Евроазије (и Африке) геокомуникацијским и геоекономским рутама које ће обезбедити кинески продор и примат. У ствари, ради се о „Свиленој (геополитичкој) концепцији“²⁵, пројекту захваљујући коме би Кина могла да постане прва сила у историји са одликама обједињеног, *целовитог геополитичког идентитета* – и телурократског, и таласократског (и аерократског, и сајберкратског...). Не би требало пренебрегнути и исламски свет, који покушава да изађе из вишевековног подређеног статуса аморфног геополитичког објекта Запада. Актуелни трендови указују да он постаје аутентичан, све самоуверенији „играч“ светских размера и

23) Срђа Трифковић, *Континуитет хладног рата*, Геополитика, Београд, 2017.

24) <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-1.jpg> (27/09/2018)

25) Milomir Stepić, Ivan Zarić, „Serbia and Geopolitical (non)Complementarity of the Danube strategy and the New silk road“, in: *Danube and the New Silk Road* (editor: Duško Dimitrijević), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2016, стр. 452.

гради сопствену геополитичку будућност, утемељену првенствено у *религијској (цивилизацијској) самоспознаји*, те у енергетском богатству, демографском потенцијалу и централном глобалном геополитичком положају („Исламски Heartland“²⁶).

5. НАУЧНИ ТЕМЕЉИ САВРЕМЕНЕ ГЕОПОЛИТИКЕ

Развојни пут геополитике био је компликован, тешко проходан, са многим успонима и падовима, скретањима на беспућа идеолошке злоупотребе и успонима на пиједестал супернауке. Прошла је кроз стигматизацију, оспоравање и сузбијање, али и поштовање, практиковање, чак и тривијализовање. Више се не може сматрати „помодарством“, „новим приступом“ и „субјективизованим схватањем“, већ аутентичним, теоријски утемељеним и на научним чињеницама заснованим поимањем прожимања географских и политичких феномена. Савременој геополитици не могу да се оспоре особине синтезног приступа, мултидисциплинарности, контактности, транснаучности, иновативности, актуелности, универзалности, динамичности... Њен предмет проучавања одавно је превазишао симплификовану и архаичну анализу „опросторења политичког“²⁷ и проширио се на међузависност географског положаја, природних ресурса, комуникацијских коридора, стратегијских вектора и укупних географских чинилаца (и природних и друштвених), на једној страни, и политичких појава и процеса у најширем смислу, на другој страни, и то са становишта објективизованих интереса државних, субдржавних, наддржавних и недржавних субјеката. Из ових поставки проистиче дефиниција геополитике²⁸, која не може да остане свагдашња и непроменљива, већ мора да се прилагођава динамици географских и политичких процеса.

Упоредо са убрзавањем и компликовањем постмодерних светских процеса, у геополитици су све потребнија геолошка, историографска, социолошка, полемолошка, економска, правна, философска, културолошка, теолошка, безбедносна, информационо-технолошка и друга знања. Стога је она повезана са многим блиским наукама, што не значи да постаје мање географска и политиколошка. (*шема 1*) Напротив! Њена географичност не може се више сузити на парцијалне физичкогеографске услове,

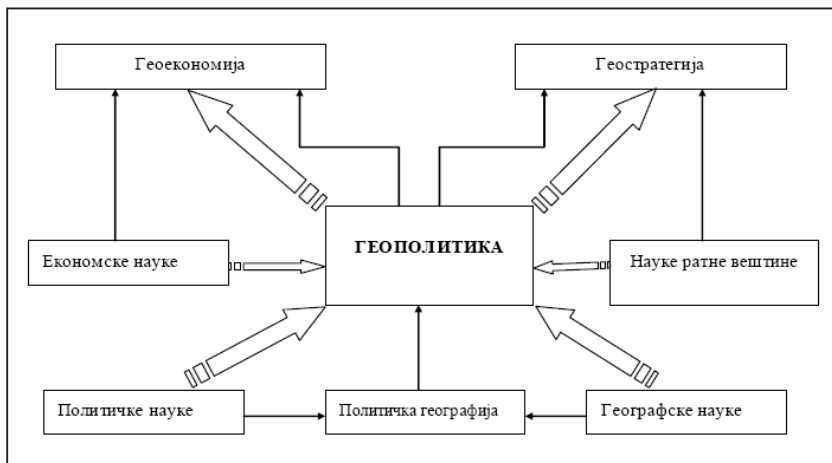
26) Миломир Степић, Степић, „Исламски Heartland“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, № 1/2017, стр. 57-80.

27) Radovan Pavić, „Teritorijalizacija političkog“, *Ekonomika*, Ekonomika, Beograd, № 4-6/1994, стр. 81.

28) Појмовно одређење, предмет проучавања и дефиницију геополитике детаљније видети у: М. Степић, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, нав. дело, стр. 19.

обезбеђивање „просторне арене“ за политичке догађаје или, пак, на примењену политичку географију, већ обухвата читав систем традиционалне географије, па и из ње изведене науке и струке (демографију, етнологију, науку о насељима, региономику, просторно планирање...). Такође, политиколошка димензија геополитике не подразумева само територијалну димензију међународних односа, глобалних послова и дипломатије, већ све обимније и комплексније поље политикологије – од лимологије до електоралне политике и од глокализације до политичке стратегије у најширем смислу. Сходно томе, методологија геополитичких истраживања постаје све сложенија, а број неопходних метода непрекидно се увећава. Упоредо са општим научним принципима, те основним, општим и посебним методама (не само) друштвених наука, у савременој геополитици неопходни су најновији приступи, поступци и технике доласка до објективних сазнања као што су системски приступ, моделовање, симулације, сценаристика, регионализација, геоматика... Како се научна геополитика развија већ више од једног столећа, она је изнедрила и сопствени, специфичан – геополитички метод.

Шема 1: Повезаност геополитике са блиским наукама

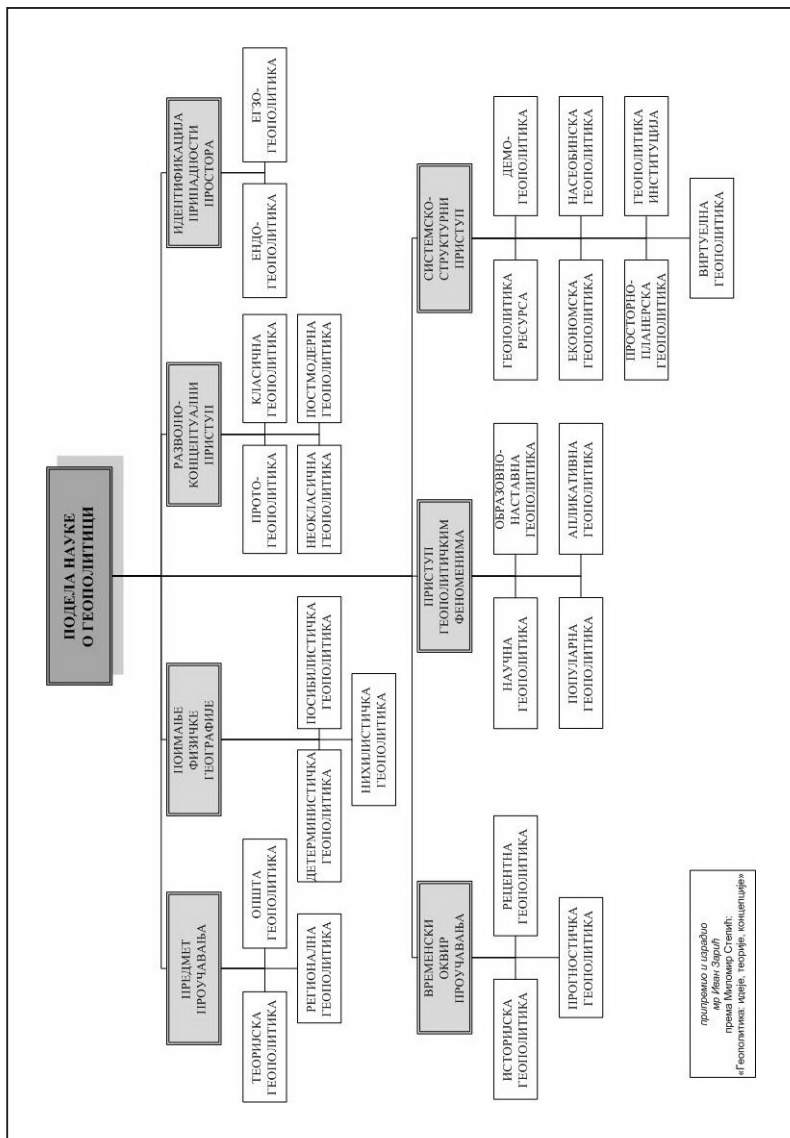
Извор: Зоран Килибарда, Милан Мијалковски, *Геополитика и тероризам*, Научна књига; Академија за дипломатију и безбедност, Београд, Београд, 2006, стр. 12.

У систему наука геополитику на први поглед није тешко позиционирати. Она свакако спада у друштвене науке, мада из физичке географије делимично „усисава“ и својства природних наука. Али, да ли је могуће савремену, веома развијену геополитику још увек сврстати у неки од субсистема наука-староседелаца – првенствено у (антропо)географски и политиколошки? Негативан одговор не проистиче само из „комплекса“ да су је и једна и друга резолутно одбацивале, а и данас је често маћехински сумњиче да није ништа више од метода, екстравагантне мистификације, конјунктурне надринауке... Истински разлог требало би тражити у чињеници да је она „већ свукла ‚тесну кожу‘ научне дисциплине или субдисциплине и постала посебна, истина контактна и прожимајућа – наука“²⁹. О еманципацији геополитике, постизању самосталног статуса и научним дOMETИМА сведочи њено разгранавање са више различитих становишта: предмета проучавања, поимања физичке географије у бићу геополитике, развојно-концептуалног приступа, политичке припадности простора, временског оквира проучавања, поимања геополитичких феномена, системско-структурних својстава.³⁰ (шема 2) Пред таквом, развојно далеко одмаклом геополитиком, постављају се нови и све тежи задаци – да се теоријско-методолошки све дубље фундаира и да, упоредо, проникне у геопросторну природу интензивних глобалних промена, осмисли и проучи будуће геополитичке концепције светских сила и њихове макро-, мезо- и микрорегионалне пројекција, идентификује и анализира нове чиниоце моћи и инструменте контроле територије, да аргументима утиче на одлуке политичке класе и буде јавно присутнија, али да не подлегне нити вештачкој елитизацији, нити пропагандној тривијализацији. То ће бити *шеста фаза развоја геополитике*.

29) Миломир Степић, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, у: *Свет и нове геополитичке парадигме* (уредник: Миломир Степић), Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 21.

30) М. Степић, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, нав. дело, стр. 23-34.

Шема 2: Геополитика: кључна становишта поделе на основне дисциплине

припреmio и obradio
 др Иван Зарић
 према Миломир Стенић:
 «Геополитика: од географске и политиколошке дисциплине»

* * *

Где је српска геополитика? Будући да се српски народ и српске земље налазе на Балкану, једном од стратешки најважнијих региона света, геополитички начин размишљања и деловања су егзистенцијално важни. Управо на таквом Балкану српски простор је најпространији и својом централном позицијом игра улогу „балканског Heartlanda“³¹. Стога нерешено српско питање, иако вишедимензионално, првенствено је геополитичко питање.³² Упркос томе, геополитика у српској науци, политичком животу и државничкој пракси нема дугу традицију, нити јој се посвећује дужно поштовање. У функционисању старе и обновљене српске државе могу да се препознају конкретна геополитичка знања, али њене научне корене требало би тражити тек у делу географа Ј. Цвијића. Његови следбеници углавном су писали на политичкогеографске теме, а геополитику између два светска рата, под немачким и француским утицајем, спорадично афирмишу правници. После Другог светског рата се маргинализује на антинацистичким и идеолошким основама, али се њени садржаји ипак појављују, првенствено у текстовима војних писаца и за потребе војне стратегије. У академском смислу наговештај њене рехабилитације било је увођење предмета политичка географија 1979. године на Географском факултету Универзитета у Београду. Била је то више закаснела рефлексна реакција на експанзију геополитике у Хрватској током МАСПОК-а него какво-такво, мимикријско, конституисање српске геополитике.

Истинско конституисање геополитике у српској интелектуалној средини почиње са сломом СФРЈ, али то још увек није значило да политичка номенклатура схвата њен практични значај за опстанак народа и стварање новог, националног државног оквира. Тада је тек започела борба за њено право на постојање, која и даље траје. Предрасуде и отпори су и даље снажни јер „геополитика је немилосрдно директна, огољује непријатне истине, ствари назива правим именима, по правилу је политички некоректна, непожељна за идеолошко-партијска застрањивања и непријатељ псеудонаучног лицемерја“.³³ У домаћем високошколском образовању и даље је заступљена само спорадично, а често је предају они који су „ненаучени већ постали учитељи другима“³⁴. Да би се „провукла“ у болоњизоване

31) Миломир Степић, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001, стр. 107.

32) Миломир Степић, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004.

33) Миломир Степић, „Време је да се утемељи српска геополитика“, *Печат*, ИП „Наш Печат“ а.д. Београд, № 471/2017, стр. 20.

34) Владика Николај Велимировић, *Мисли о добру и злу*, Евро; Невен, Београд, 1999, стр. 7.

наставне планове неретко се као предмет појављује уз још неку дисциплину или струку (геополитика и геоекономија, геополитика и геостратегија, геополитика и становништво, геополитика и медији...). С друге стране, постоји медијска инфлација геополитике, која подразумева (не)намерну банализацију, погрешна тумачења, анализе за једнократну употребу, страначке и дневнополитичке тенденциозности, пристрасне ставове (проамеричке, проруске, пронемачке, пробританске, прокинеске...). Упркос свему, српска научна геополитичка мисао убрзано напредује и већ се појављују обриси аутентичне српске геополитичке школе, теоријски засноване на посибилитичким и неокласичним поставкама, а проблемски оријентисане најпре на регионалну (балканску) геополитику, те у системско-структурном смислу углавном на саобраћајну, етно- и лимо-геополитику. Неопходно је да њено формирање, иако закаслело, буде национални приоритет. Јер, према речима филозофа Милана Брдарца: „Геополитика је данас најозбиљнија наука. Ко геополитику не зна, тај не зна где је у овој историји, у овом историјском тренутку.“³⁵

ЛИТЕРАТУРА

- Велимировић Владика Николај, *Мисли о добру и злу*, Евро; Невен, Београд, 1999.
- Дугин Александар, *Основи геополитике*, књига 1, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Дугин Александар, *Основи геополитике*, књига 2, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Килибарда Зоран, Мијалковски Милан, *Геополитика и тероризам*, Научна књига; Академија за дипломатију и безбедност, Београд, Београд, 2006.
- Младеновић Милош, *Шта је геополитика*, Велвет, Београд, 1994.
- Савицкий Петр Николаевич, „Географический обзор России-Евразии“, *Россия – особый географический мир*, Прага, 1927, стр. 219-232.
- Степић Миломир, *У вртлогу балканизације*, ЈП Службени лист СРЈ; Институт за геополитичке студије, Београд, 2001.
- Степић Миломир, *Српско питање – геополитичко питање*, Јантар-група, Београд, 2004.

35) <https://www.youtube.com/watch?v=NjMKXC-bM18> (1:00:40 - 1:01:30) приступљено 08/07/2018.

- Степић Миломир, „Српски пример детериторијализације националног интереса“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, № 3/2015, стр. 23-44.
- Степић Миломир, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд, 2016.
- Степић Миломир, „Време је да се утемељи српска геополитика“, *Печат*, ИП „Наш Печат“ а.д. Београд, № 471/2017, стр. 20-21.
- Степић Миломир, „Исламски *Heartland*“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, № 1/2017, стр. 57-80.
- Степић Миломир, „Од (нео)класичних ка постмодерним геополитичким постулатима“, у: *Свет и нове геополитичке парадигме* (уредник: Миломир Степић), Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 13-36.
- Степић Миломир, „Поимање простора и геополитичност савременог света“, у: *Савремени човек и савремени свет* (уредници: Селимир Радуловић, Драган Станић), Матица српска; Библиотека Матице српске, Београд, 2017, стр. 81-100.
- Трифковић Срђа, *Континуитет хладног рата*, Геополитика, Београд, 2017.
- Babić Blagoje, „Geoeconomija – stvarnost i nauka“, *Megatrend revija*, Megatrend univerzitet, Beograd, vol. 6(1)/2009, стр. 30-57.
- Bžežinski Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica; Romanov, Banja Luka, 2001.
- Božić Nemanja, *Posleratna globalna strategija SAD*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1974.
- Bowman Isaiah, „Geography versus Geopolitics“, *Geographical Review*, American Geographical Society, New York, Vol. 32, № 4/1942, стр. 646-658.
- Cohen Saul B, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham (Maryland), 2003.
- Kennan George F. („Mr.X“), „The Sources of Soviet Conduct“, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations Inc, New York, vol. 25/july 1947, стр. 566-582.
- Kjellén Rudolf, „Studier öfver Sveriges politiska gränser“, *Ymer*, Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, Stockholm, vol. 3/1899, стр. 283-331.

- Mackinder Halford John, *Democratic Ideals and Reality*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996.
- Pavić Radovan, „Teritorijalizacija političkog“, *Ekonomika*, Ekonomika, Beograd, № 4-6/1994, стр. 80-84.
- Pečujlić Miroslav, *Globalizacija – dva lika sveta*, Gutenbergova galaksija, Beograd, 2002.
- Ratzel Friedrich, *Politische Geographie – oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges*, Oldenbourg, München und Berlin, 1903.
- Spykman Nicholas, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace & Co., New York, 1944.
- Stepić Milomir, „Geopolitička uloga Istočne i Jugoistočne Evrope: sanitarni kordon ili region-kapija?“, *Ekonomika politika i razvoj* (redaktori: Aleksandar Živković, Dejan Molnar, Žaklina Stojanović, Emilija Manić), Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost, Beograd, 2015, стр. 203-228.
- Stepić Milomir, Zarić Ivan, „Serbia and Geopolitical (non)Complementarity of the Danube strategy and the New silk road“, in: *Danube and the New Silk Road* (editor: Duško Dimitrijević), Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2016, стр. 447-466.
- Huntington Samuel P, „The Clash of Civilizations?“, *Foreign Affairs*, Council on Foreign Relations, Inc., New York, vol. 72, № 3/summer 1993, стр. 22-49.
- Huntington Samuel P, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996.
- Ekonomski rečnik*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, Beograd, 2010.
- <http://www.geopolitica.ru/sites/default/files/map-1.jpg> (27/09/2018)
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17350> (25/09/2018.)
- <https://www.youtube.com/watch?v=NjMKXC-bM18> /1:00:40 - 1:01:30 (08/07/2018.)

Milomir Stepic

GEOPOLITICS: FROM A GEOGRAPHICAL AND POLITICAL DISCIPLINE TO AN INDIVIDUAL SCIENCE

Resume

The geopolitical way of thinking and acting has deep historical roots. However, geopolitics as a science exists only for a little more than a century. Its predecessor is geography, i.e. an anthropo-geographical discipline – political geography. Since 1899, when the term geopolitics first appeared and by the beginning of the 21st century it has passed through five evolutive phases. Postmodern geopolitics represents (is) the sixth development phase, which passes alongside the emergence of a multipolar world. The evolution of geopolitics is directly linked to the cycles of transformation of the global order, ascending and descending phases of major and regional powers and changes in the political map of the world. Also, it implies the most significant geosophical directions (geodeterminism, geoposibilism, geonihilism...), key theoretical-conceptual settings and ideas of the authorities of scientific and practical geopolitics. Contemporary geopolitics has overcome a subordinate status within a(n) (only) geographical and/or political system and has become an independent science. This is proved by its characteristic subject of study, complex definition, its own methodological apparatus, authentic geopolitical method and division into numerous disciplines and subdisciplines. Geopolitics especially comes to prominence in the Balkans. It is essentially important for the Serbian people and the Serbian lands, which span through its considerable part and are at its center. Nevertheless, it is not sufficiently represented in our science, university teachings and political practice.

Keywords: territorialisation of politics, geosophical concepts, the development of geopolitics, geopolitical science, Serbian geopolitical thought

* Овај рад је примљен 9. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Александра Мирковић Јанковић**

Институт за политичке студије, Београд

*Петар Матић***

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ ПРЕД ИЗАЗОВОМ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ: ГЛОБАЛИЗАЦИЈА КАО ТЕМА И ПРОЦЕС У СРПСКОЈ ПОЛИТИКОЛОГИЈИ – ПОЛИТИКОЛОГИЈА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ***

Сажетак

Овај рад разматра како развој српске политикологије, тако и савремене трендове у политичким наукама генерално, у контексту глобализације и пратећих процеса. Аутори истичу како је глобализација у великој мери допринела алијенацији политичких наука из националних оквира. Премда су данас политичке науке највећим делом усмерене на проучавање актуелних глобалних процеса, у раду се жели указати на то да је ипак неопходно да политикологија, у извесној мери, остане усмерена и на проучавање партикуларних, националних и историјских искустава везаних за утемељење фундаменталних облика друштвеног организовања, било да је реч о политичкој заједници, то јест држави, или нацији. Маркирају се два нивоа еволутивног развоја политичких наука у свету: ниво дисциплинарне еманципације, то јест њихово утемељење као самосталне научне дисциплине у оквиру друштвених наука, и ниво националне еманципације, који је везан за усмерење

* Електронска адреса ауторке: aleksandra.mirovic.jankovic@ips.ac.rs

** Електронска адреса аутора: petar.matic@ips.ac.rs

политикологије на национално историјско искуство и процесе друштвеног и политичког развоја одређене земље, то јест процесе изградње заједнице, нације и државе (*community, nation- and state-building*), њихову динамику и специфичне форме. Констатује се да је, у случају српске политикологије, овај други ниво научног развоја остао њена „слаба карика“, уз дату анализу узрочника који су допринели таквом стању. На основу тога, износи се закључак да је српска политикологија директно из фазе интернационализма (марксистички утемељеног) прешла у етапу глобализације. Реч је о актуелној развојној фази која се одликује тиме да је глобализација постала не само веома популарна и једна од значајнијих тема политичких наука у нас (развијена је својеврсна *политикологија глобализације*), него је глобализацијски процес, у својој форми вестернистичке унификације, уз још неке друге дисциплине друштвених наука, захватио и саму српску политикологију (тако да имамо на делу и *глобализацију политикологије*). Поред тога, указује се на тренд у политичким наукама, али и сродним научним дисциплинама, ка примени својеврсне изоморфистичке праксе, по угледу на концепт институционалног изоморфизма, а која води некритичком преузимању или, једноставно речено, „пресликавању“ одређених идеја и решења из других политиколошких традиција. У том контексту, присутна је општа криза идеја, које у великој мери бивају угушене предоминантним парадигмама, попут теорије јавног или рационалног избора. Док је у актуелним светским оквирима приметан управо повратак идеја у средиште политиколошке мисли, може се констатовати да такав тренд још увек није заживео и у српској политикологији.

Кључне речи: глобализација, политичке науке, српска политикологија, национална еманципација, изоморфизам, криза идеја, политички развој, модернизација, еволуција

Развој политичких наука у већини држава, како европских и уопште западних, тако и осталих, може се пратити кроз два, често веома повезана, аналитичка нивоа.¹ Први ниво развоја политичких наука, који је представљао један глобални процес или тренд, везан је за њихову постепену еманципацију као самосталне научне дисциплине у оквиру друштвених наука, односно ослобађање од

1) На ова два нивоа у еволутивном развоју политичких наука, која су, иако у аналитичком смислу одвојена, заправо међусобно веома блиско повезана, указао је грчки ауторски двојац – Никифорос Диамандурос (*P. Nikiforos Diamandouros*) и Михалис Спурдалакис (*Michalis Spourdalakis*), са Атинског универзитета, анализирајући управо историјски развој и савремене трендове политикологије у Грчкој. Видети: P. Nikiforos Diamandouros, Michalis Spourdalakis, "Political science in Greece", *European Journal of Political Research*, vol. 20, No. 3–4, 1991, стр. 375 и даље.

туторства које је дуго над њима, а пре свега када је реч о истраживању друштвеног и политичког система, имала правна наука. Ваља овде подсетити и на то да су политичке науке иначе биле једне од последњих, у оквиру корпуса друштвених наука, у погледу стицања свог независног дисциплинарног статуса. Реч је о процесима који су се у развијеним земљама одвијали још с краја XIX века, док је у случају српске политикологије, која је морала да следи исти тај пут на овом свом развојном нивоу, требало да прође скоро седам деценија наредног, XX века да бисмо имали политичке науке етаблиране као посебну научну и академску дисциплину. За оснивачку годину, у том смислу, узима се 1968. – када је при Београдском универзитету основан Факултет политичких наука и, у оквиру њега, Институт за политичке студије који ће, пак, врло брзо постати самостална научно-истраживачка институција.

Други ниво еволутивног развоја политичких наука неретко је везан за партикуларно, национално историјско искуство и процесе друштвеног и политичког развоја одређене земље, односно процесе изградње заједнице, нације и државе (*community, nation- and state-building*), њихову динамику и специфичне форме. Дакле, овај други ниво развоја политичких наука представљао би заправо њихову националну еманципацију, на основу чега би онда оне и могле да преузму улогу једног од кључних агената у поменутиим процесима изградње државе-нације, али и да допринесу очувању и, ако је то потребно, модернизацији националног идентитета.

Но, за ово потоње, поред политичких наука, круцијалну улогу имају и неке друге академске дисциплине, попут на пример: језика и књижевности, историје и етнографских студија, које су, заправо, примарно посвећене дугорочном континуитету у погледу појединих идентитетских категорија, то јест елемената националног идентитета. Стога и не чуди да су управо те дисциплине на универзитетима у оним друштвима, попут на пример грчког, где се и данас веома држи до постојања развијене националне (само)свести, „биле прве које су се систематски практиковале... и оне којима се скоро па искључиво придавала пажња током XIX века“,² дакле, током процеса изградње модерне нације и државе. И не само то, већ су ове дисциплине задржале ту „доминацију... унутар грчког интелектуалног живота“ и након Грчко-турског рата (1919–1922) и формалног краха грчког иредентизма, то јест током значајног дела XX века.³ Ове напомене дате за друге, горепоменуте научне дисциплине – којима, при разматрању научног доприноса о коме је реч, ваља придодати и

2) Исто.

3) Исто, стр. 376.

још неке, попут географије и геополитике, па чак и оних које су усмерене, на пример, на националну културу и уметност – важне су због указивања на значај који наука генерално може имати, а историјска и савремена пракса то недвосмислено и потврђују, када је реч о процесима конституисања (дакако, и конструисања) и изградње нације и државе. Како је, међутим, држава, сама по себи, политиколошка „тема број један“, односно један од главних предмета истраживања унутар корпуса политичких наука, те како су поменути процеси неретко данас повезани са процесима политичке модернизације, демократизације, демократске консолидације, институционалног инжењеринга и другим који су у фокусу пажње савремене политикологије, овој и припада, може се рећи по природи ствари, круцијално место у тој врсти научних доприноса. Да би политикологија, пак, могла да ефикасно врши ту своју друштвену улогу и дâ очекивани допринос друштвеном и политичком развоју, она сама мора проћи кроз онај други ниво сопствене еволуције, који подразумева њену националну еманципацију. Сматрамо да је српска политикологија баш ту заказала, што ће рећи да је тај еволутивни ниво научног развоја остао њена „слаба карика“.

Ако бисмо се ослонили на ону схему историогијског развоја социологије коју је конципирао Мартин Елброу (*Martin Albrow*), и то управо на основу односа ове дисциплине према теми и проблемима глобализације⁴ – а која је, према нашем уверењу, донекле применљива и у погледу политикологије – можемо констатовати да је српска политикологија прескочила не само фазу утемељења као националне

4) Према тој периодизацији коју је изнео Елброу, социологија је, у свом дисциплинарном развоју, до сада прошла кроз пет различитих фаза: раздобље универзализма; националног етаблирања, интернационализма; индигенизације и актуелну, мада не нужно и последњу фазу глобализације. Више о одређењу ових развојних фаза социологије, као и критици Елброуове схеме, видети: Роналд Робертсон, „Глобализација као проблем“, у: *Unaffected Globalization, Globalization: Towards One World* (Reading Materials), (selected by Obrad Savic), International Summer School for Democracy, Пераст, 2001, стр. 45–50, такође и: Александра Мирковић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 23–28.

Важно је назначити да универзализам о коме овде говори Елброу, као прва фаза дисциплинарног развоја социологије, нема ништа заједничко са оним универзализмом и процесом унификације који су карактеристични за савремену глобализацију; већ се, према одређењу које даје сам аутор, односи на онај рани или просветитељски универзализам у чијој су основи биле идеје хуманизма и братства. Дакле, ту је реч о раној социолошкој тежњи да се „устпостави наука о човечанству и за човечанство, утемељена на безвременским начелима и проверљивим законима“ (према: Роналд Робертсон, „Глобализација као проблем“, нав. дело, стр. 45; Александра Мирковић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, нав. дело, стр. 24). Такође, када је реч о интернационализму, ваља указати на једно веома добро запажање које је у вези с њим изнео Елброу – да је он постао доминантна фаза у послератној науци генерално, с тим што је имао различите облике на Западу и у социјалистичким друштвима, те док је преовлађујући облик западног интернационализма била теорија модернизације, у овом другом случају на делу је био марксистички интернационализам (в. Исто, стр. 25–26).

дисциплине, већ и ону коју је поменути аутор назвао раздобљем индигенизације; те да је директно из фазе интернационализма (у овом случају, марксистички утемељеног) прешла у етапу глобализације.

Чини се да је веома важно да се овде мало задржимо на тим, у случају српске политикологије, прескоченим фазама и њиховом објашњењу које је изнео сам Елброу, јер оно може у значајној мери помоћи у расветљавању и бољем разумевању стања у којем се данас налазе и политичке и друштвене науке генерално. Наиме, раздобље националних социологија (које је, како сматра овај аутор, трајало од друге половине XIX века па све до после 1945. год.), везано је за професионално и академско утемељење ове дисциплине у западним и прозападним (нпр. Јапан) земљама, и његово основно обележје јесте то да су тада – премда нису биле потпуно напуштене ни оне раније, просветитељским идејама инспирисане „универзалне аспирације“ – „интелектуални производи... почели јако да личе на националне културе“.⁵ Но, оно што је посебно интересантно јесте то да је Елброу управо у споју западних националних социологија са „остацима универзализма“ из прве развојне фазе видео генератор новонастале „тежње за ексклузивном интелектуалном хегемонијом, блиском империјалним територијалним тежњама држава-нација, повезаних с матичном културом“.⁶ Раздобље индигенизације, пак, Елброу везује за профилисање социологије у земљама тзв. Трећег света током 70-их година прошлог века, те инсистира на његовој стриктној дистинкцији од фазе националног естаблирања дисциплине, мада се чини да је то, у суштини, непотребно и неоправдано, будући да се ради о веома повезаним процесима. Наиме, ту индигенизацију карактерише супротстављање странаој, претежно западној терминологији и методама, уз одбацивање страних теорија и њихових доминантних парадигми и тема, с једне стране, и стављање нагласка на сопствене националне и културне традиције, с друге.⁷ Важно је подвући да кључ успешног дисциплинарног, као и друштвено-политичког развоја свакако није у потпуном и априорном одбацивању свега што долази споља, али је нужно критичко промишљање и, дакако, прилагођавање постојећем друштвеном и културном контексту и сопственој традицији.⁸

5) Према: Роналд Робертсон, „Глобализација као проблем“, нав. дело, стр. 46.

6) Исто.

7) О томе смо више говорили у: Александра Мировић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, нав. дело, стр. 26.

8) Роналд Робертсон (*Ronald Robertson*) се, на пример, не слаже потпуно са оним схватањем индигенизације које је дао Елброу; те, ослањајући се на пример Јужне Америке, тврди да ту није толико реч о одбацивању страних теорија, метода и тема, већ пре о позивању на неке западњачке идеје (најпре на оне хегелијанске и марксистичке, а касније и постмодернистичке) и то ради развоја теорија друштвене модернизације које су заправо предлагале примену

Иако је, дакле, ова или слична фаза националне еманципације, како смо је ми овде именовали, неопходна и када је реч о развоју политикологије, она је у случају српског друштва и народа била дуго времена блокирана, како из објективних, тако и неких субјективних разлога. И не само то, већ је такав научни развој сматран и за непожељан. Пре свега, српски народ је дуго времена бивствовао унутар вишенационалне политичке заједнице супранационалног карактера, и међу његовим припадницима генерално, а то нарочито важи за један значајан део његове интелектуалне елите и научних посленика, временом је постала доминантна идентитетска парадигма заснована на идеји југословенства или, прецизније речено, одређеној њеној форми (тзв. хрватска варијанта те идеје), која је такође имала такав, наднационални карактер.⁹ При томе, никако не треба изгубити из вида ни утицај тада формално владајуће комунистичке идеолошке матрице,¹⁰ где је управо један од базичних постулата био заснован на принципу тзв. интернационализма. У таквим контекстуалним условима, објективно гледано, постојале су мале или никакве шансе за националну еманципацију српске политикологије. Но, чини се да је донекле већи и далекосежнији проблем био тај што ни дуго након „разби-распада“ друге Југославије – да употребимо тај израз који неки аутори преферирају у разматрањима југословенских дезинтеграционих процеса¹¹ – дакле, када су се стекли извесни

северноамеричког модела развоја, али уз његову јасну диференцијацију и прилагођеност националном контексту (в. Исто, стр. 26–27; Роналд Робертсон, „Глобализација као проблем“, нав. дело, стр. 49).

9) Једном другом приликом, говорећи о идеји југословенства и њеним различитим варијантама, те донекле сличној идеји „еврунијства“, указали смо већ на ту склоност Срба ка прихватању супра- и транснационалних идентитетских категорија. О томе видети: Александра Мировић, Зоран Милошевић, „Склоност Срба ка прихватању супра- и транснационалних идентитетских категорија: Југословенство и ‘евроунијство‘“, у: Момчило Суботић (ур.), *Српско питање на Балкану* (Зборник радова са истоименог научног скупа), Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 389–418.

10) Свакако да постоје и другачија мишљења када је реч о експресији и очувању партикуларних, етно-културних идентитета током трајања југословенске социјалистичке творевине. Тако се, на пример, на једном месту каже следеће: „Претпоставка да је социјализам у СР БиХ (или СФРЈ у целини /курзив – аутори/) потирао етнонационалне и културалне разлике неистинита је, макар очекивана у време када којекакви идеолози разлике ретроспективно конструишу СФРЈ као пословичну ‘тамницу народа’“ (Damir Arsenijević, Nebojša Jovanović, „Bespuća politološke zbiljnosti“, *Реч*, по. 75/21, Београд, 2007, стр. 184). Можемо се, наиме, делимично сложити са оваквом тврдњом, макар када је реч о већини других, данас диферентних етно-културних идентитета, од којих су неки доживели „процват“ а неки и своје конституисање управо током те југословенске фазе. Но, када је реч о српском народу и његовом националном идентитету који је, након разних југословенских пројеката, био скоро потпуно деконструисан, чини се да је у овом случају југословенска идеја генерално, а не само у њеној социјалистичкој фази, ипак фигурирала, у том идентитетском смислу, као својеврсна „тамница“.

11) Израз „разби-распад“ – којим се заправо жели истовремено, а опет сасвим јасно и прецизно указати како на спољне, тако и на унутрашње дезинтегришуће факторе у случају

објективни услови, међу српским политиколозима углавном није било спремности и воље да се уђе у ту фазу научног развоја. Није било ни храбрости, с обзиром на новонасталу духовну климу и општу тежњу за дистанцирањем од недавне, ружне прошлости обележене међуетничким сукобима који су попримили неслућене размере и произвели велика страдања, а чему, ако нису биле узрок, онда су засигурно допринеле међусобно антагонистичке, националистичке идеологије и праксе. Наиме, изгледа да су у српској политикологији – за разлику од политикологија у другим бившим југословенским републикама, које су одмах кренуле пут националне еманципације, упоредо са истим таквим процесима који су већ дубоко били захватили тамошња друштва и новоуспостављене државе – и даље доминирале оне, са вредносног аспекта очигледно дубоко интериоризоване матрице из времена југословенства (супранационална матрица у идентитетском смислу и интернационалистичка у идеолошком смислу), које су се тако, макар у овом случају, показале као веома постојане и отпорне на промене. Такав интелектуални контекст испоставиће се и као веома плодно тло за продор новог универзалистичког таласа, донетог на крилима савременог процеса глобализације који је, креиран и наметан од стране новоуспостављених глобалних центара моћи, попримио заправо форму вестернизације. При томе, ту првенствено мислимо на нормативно-идејну и системско-институционалну универзализацију, у смислу глобалног ширења, па и наметања, како одређених вредности и других норми, културних образаца и идеја, тако и системских решења, институционалних механизма и процедура карактеристичних за развијена западна друштва. Како је реч о једном веома комплексном и вишедимензионалном друштвеном феномену или, како неки, не без основа, сматрају, пројекту,¹² ваља нагласити да поменути процеси и појаве представљају само неке од многобројних димензија и манифестних облика савремене глобализације. Да бисмо овде били и сасвим прецизни, рећи ћемо

југословенске заједнице – прихвата све већи број аутора, док ауторство над њим припада уваженом и поштованом колеги Милошу Кнежевићу, чије име, по нашем али и другим мишљењима, спада у сам врх савремене српске политикологије.

12) Том фундаменталном теоријском дилемом – да ли глобализацију третирати искључиво као неки објективно постојећи и незауостављив процес или и као одређен (неолиберални) пројекат тзв. глобализма, који, дакле, има и идеолошки карактер, или је то, пак, све један теоријско-аналитички конструкт (мит) – бавио се, између осталих, и Владимир Вулетић у више својих радова. Видети, на пример: Владимир Вулетић, „Ривалски приступи у изучавању глобализације“ (нарочито део: „Глобализација – процес и пројекат“), у: *Аспекти глобализације*, (прир. Ивана Пантелић, Владо Павићевић *et al.*), Београдска отворена школа, Београд, <http://www.bos.rs>, стр. 26–28; такође, за шири увид у дебате о глобализацији видети и Социолошку хрестоматију коју је приредио исти аутор: Владимир Вулетић (прир.), *Глобализација: Мит или стварност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

да се ту заправо ради о тзв. друштвеној глобализацији, чија би онда специфична подврста била и својеврсна научна глобализација, баш како је то и она политичка глобализација.¹³

Но, на тај начин, глобализација не само што је постала једна од популарнијих тема политичких наука у нас (те се може већ говорити о својеврсној *политикологији глобализације*), него је глобализацијски процес, у тој својој форми вестернистичке унификације, захватио и саму српску политикологију (тако да имамо на делу и *глобализацију политикологије*), као уосталом и неке друге дисциплине друштвених и хуманистичких наука, попут, на пример, социологије. Но, друштвене науке у Србији нису у том погледу никакав издвојен случај, будући да глобализација ових научних области такође представља својеврсни светски тренд. Како је, говорећи о актуелном глобализацијском дискурсу, Ентони Гиденс (*Anthony Giddens*) рекао: „То је у друштвеним наукама, као и у политици, сада вероватно најзначајнија дебата, јер она има снажан утицај како на свет политичке теорије, тако и на свет друштвених наука“.¹⁴ Стога и не чуди што се за те расправе о овој теми почео користити један, на помало духовит, а свакако креативан начин осмишљен термин – „гло(бла–бла)лизација“.¹⁵

Тако су, заправо, и у српском контексту политичке, али и друге друштвене науке постале и саме проактивни чинилац глобализације, односно њеног данас доминантног облика, док су српски политиколози и други, у њиховом значајном броју, свесно или несвесно постали промотери тог и таквог процеса. Услед тога, већ и сами изоловани покушаји унутар српске политикологије да се покрену неке теме од националног значаја (као што су, на пример, очување и модернизација националног идентитета, /ре/дефинисање националних интереса, развој националне политичке мисли итд.) или, пак, тек наговештаји да питање националног може постати легитимни предмет анализе, наилазили би одмах на априорну

13) Више о различитим аспектима и димензијама савременог глобализацијског процеса видети: Александра Мирковић, Петар Матић, *Изаови и парадокси глобализације*, нав. дело, стр. 35–37; као и: Александра Мирковић, „Глобализација: Ризици и могућности“, *Политичка ревија*, Vol. 6, бр. 01, 2005, стр. 173–190.

14) Ентони Гиденс, „Свет који нам измиче: Прво предавање“, у: Владимир Вулетић (прир.), *Глобализација: Мит или стварност*, нав. дело, стр. 145.

На тај утицај глобализације на поједине социолошке концепте, који су, ваља истаћи, значајни и за саму политикологију, доста рано је указао и већ поменути Елброу. Видети, на пример: Martin Albrow *et al*, “The impact of globalization on sociological concepts: Community, culture and milieu”, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Vol. 1, No. 4, 1994, стр. 371–389.

15) Видети: Владимир Вулетић, „Ривалски приступи у изучавању глобализације“, нав. дело, стр. 24.

осуду и етикетирање тих који су се уопште усудили да у том правцу аналитички мисле и спроводе своју истраживачку делатност, и то као националиста најгоре врсте или тзв. етно-националиста. Према је у теоријском дискурсу још увек отворено то питање да ли је национализам уопште и могућ у некој другојачијој форми или, пак, у његовој основи заправо мора увек фигурирати принцип етничитета, треба признати да су поменути критицизми, ако ништа друго, макар стизали од стране оних који су „добро“ упућени у материју. Реч је, заправо, о томе да се уопште није на адекватан начин разумела новонастала потреба за државотворним деловањем, нити се схватила нужност обнове и развоја националне (само)свести на „здравим“, пре свега компетитивним основама, што би, између осталог, допринело и развоју и сврсисходној употреби националних компаративних предности. Мада на први поглед можда изгледа парадоксално, испоставиће се да је управо то оно што је постало императив и што, ако се жели (п)остати аутентичан и конкурентан, мора да се обезбеди у условима савремених глобализацијских процеса који су учинили то да велика већина данашњих друштава и држава постане у значајној мери унифицирана.¹⁶ Институт за политичке студије и поједини његови сарадници, који су и сами немали број пута били мета поменутих критичких напада, свакако ће остати сведоци да је ипак било и оних који су, добро проценивши *momentum* српског друштва и његове потребе, те глобалне трендове, указивали на неопходност таквог развојног пута, и то у времену обележеном „беспућима политиколошке збиље“¹⁷ у Србији.

Институт за политичке студије из Београда јесте, заправо, једна од најзначајнијих националних институција која, у оквиру свог научно-истраживачког рада, истрајно спроводи истраживања свих наведених проблема и питања везаних поље националног,

16) Више о утицају савремених глобализацијских процеса на национални идентитет (кроз пратеће процесе денационализације и ширење интернационалних, трансационалних и наднационалних веза и односа, као и институција таквог карактера), те о његовом, рекли бисмо, несмањеном значају, као и капацитетима за одрживост у тим условима, видети: Александра Мировић, „Значај и одрживост националног идентитета у савременим глобализацијским и интеграционим процесима“, *Национални интерес*, год. VIII, Vol. 13, бр. 1, 2012, стр. 79–109.

17) Реч је о парафрази одређене критички усмерене формулације – вероватно инспирисане једним другим, познатим хрватским насловом – која се у свом изворном облику односи пре свега на хрватску политиколошку збиљу и ону у оквирума БиХ, па тиме и на неке тамошње српске политикологе, али индиректно је она у вези и са читавом политикологијом са ових простора, указујући на њено генерално кризно стање. Наиме, текст који је тако насловљен бави се критиком теза које је, у својој познатој студији о БиХ, изнела хрватска политиколошкиња – Мирјана Касаповић и које су многи на релацији Загреб–Мостар–Бања Лука–Београд здушно подржали, а тичу се тврдње да је консociјација једини демократски модел који омогућава стабилизацију, а тиме и опстанак босанско-херцеговачке државе. Видети: Damir Arsenijević, Nebojša Jovanović, „Беспућа политолошке збиљности“, нав. дело, стр.173–189.

као и уопште различитих појава у политичком пољу. Током дужег периода, Институт је реализовао више истраживачких пројеката који су пратили развој савремене политиколошке мисли у светским оквирима. Тако је Институт у наведеном периоду од 50 година проучавао низ фундаменталних питања и пратио актуелна достигнућа политичких наука. У жижи интересовања су се налазили и још увек се налазе кључни политиколошки феномени и процеси попут: политичких институција и политичких система *in genera*; савремене глобализације и њених различитих димензија и аспеката; интеграционих и дезинтеграционих процеса и њихових последица, као и других питања везаних за актуелне трендове у међународним односима; те нарочито значајних истраживања везаних за проблеме националне идентификације; концептуализација и продубљивања најзначајнијих достигнућа у области политичке теорије; анализе процеса креирања и учинака практичних јавних политика: итд.¹⁸ Последња два пројекта Института: првенствено су се односила на изградњу и развој политичких установа и питања везана за очување националног идентитета и јачање државног капацитета. Још увек актуелни пројекат на коме Институт тренутно ради носи наслов „Демократски и национални капацитети политичких институција у Србији у процесу међународних интеграција“.¹⁹

Но, вратимо се феномену и процесу глобализације српске политикологије. Један од индикатора овог процеса јесте таква појава коју смо ми препознали као својеврсни научни изоморфизам, именујући га тако на основу паралеле са тзв. институционалним изоморфизмом, као истом или сличном имитативном праксом која се у обилатој мери примењује у политичком деловању и институционалном инжењерству, нарочито у случају земаља у развоју и транзиционих друштава, а која је у институционалној теорији означена као изоморфистичка институционална промена.²⁰ Наиме, баш како у институционалној пракси имамо појаву једноставног преузимања, односно копирања и практично „калемљења“ одређених модела и институционалних решења, без икаквог њиховог прилагођавања постојећем друштвеном контексту, тако је и у научно-теоријској пракси постало више него уобичајено да се безпоговорно

18) Детаљније погледати на *web* презентацији Института за политичке студије из Београда: <http://www.ips.ac.rs/mision-and-vision/> (приступљено: 18/ 10/ 2018).

19) У прилог томе говоре и бројни зборници са међународних и националних скупова у организацији Института за политичке студије, као и његова редовна периодика попут часописа као што су часописи: Српска политичка мисао, Serbian Political Thought, Национални интерес и др.

20) О институционалном изоморфизму видети: Paul J. DiMaggio, Walter W. Powell, “The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields”, *American Sociological Review*, Vol. 48, No. 2, 1983, стр. 147–160.

прихватају и преузимају, без икакве претходне критичке анализе или макар њихове адаптације постојећој стварности, концепције, па и читаве парадигме, методе и теоријско-епистемолошки приступи који доминирају у западњачкој, пре свега англо-саксонској литератури. И док се поједина „велика“, а заправо често добро маркетиншки брендирана имена узимају за безпоговорне научне ауторитете, њихове концепције се узимају за нешто што се не сме ни на који начин довести у питање, па иако су оне, у конкретном случају, потпуно неодговарајуће или, пак, одавно већ превазиђене са аспекта савременог емпиријског искуства и друштвено-политичког развоја.

И овде, у случају политиколошког изоморфизма, као и у случају оног институционалног, можемо такође разликовати три врсте узрочних чинилаца који утичу на развој такве праксе. Реч је, наиме, о споља изазваном изоморфизму, то јест оном који се намеће путем принуде или притисака од стране екстерних субјеката који наступају са позиције моћи и/или од којих домаћи актери на неки начин зависе. Потом, ту је меметички изоформизам, када се таква пракса спроводи самоиницијативно и на бази добровољности, будући да се преузете концепције и парадигме третирају као „поуздани“ или „стандардни одговори“ на одређену врсту аналитичких проблема и дилема са којима се политиколози суочавају. Такође, у политиколошкој динамици овде може се уочити и тзв. нормативни изоморфизам који је везан за процесе професионализације, односно за ширење одређених норми и стандарда саме политиколошке професије, што је данас нарочито интензивирано у условима велике мобилности и интерактивности стручњака и научних посленика.²¹ Но, као што у случају друштвено-политичке и институционалне праксе, такав изоморфизам, мада модеран и популаран, није нужно и функционалан, а неретко је заправо парадоксалан, јер, уместо успоставе функционалног институционалног система, води у стање „институционалног хаоса“ или „нереда“;²² тако и на пољу теорије, он не може дати неке продуктивне резултате који би допринели друштвеном и политичком развоју, већ пре подстиче њихову хаотичну динамику. Може се приметити да је све то одраз једне дубље кризе идеја и уопште кризе интелектуализма, са којима се српско друштво и српски народ суочавају током једног већ дужег временског периода.

21) Ове три врсте изоморфизма, односно механизма или узрочних чинилаца изоморфистичких процеса, само у контексту спровођења институционалне промене, маркирали су у својој студији Пол Димађо (*Paul J. DiMaggio*) и Волтер Пауел (*Walter W. Powell*). Видети: Исто, стр. 150–154.

22) Разматрајући случај транзиционе Србије, о „институционалном хаосу“ или „нереду“ и последицама истог говорио је професор Милан Јовановић. Видети: Милан Јовановић, „Политички систем и институционални неред“, *Политичка ревија*, год. II, број 1, 2003, стр. 125–146.

Значај које имају саме идеје за даљи развој политиколошких и истраживања у оквиру друштвених наука уопште, уочен је и све више се истиче и у међународним оквирима. Заправо, једна од кључних тачака у сфери савремене политикологије, пре свега у развијеним западним демократијама, јесте повратак идејама и измештање од до скоро преобладавајућих парадигми, попут теорије рационалног избора. О томе су објављене и бројне студије, чланци, зборници и монографије.²³ Поред тога, ваља подвући и податак да су политичке науке, током последњих пет декада, значајно прошириле свој утицај у широј сфери друштвених наука.²⁴

У контексту динамике политичких наука у ери глобализације, поједини аутори повезују чак и појам космополитизма са њеним развојем. Тако, на пример, Едгар Гранде (*Edgar Grande*) тврди да је неопходно направити велики заокрет у политичким наукама, те да је потребна и комплетна ревизија постојећих парадигми. Он се заправо залаже за измештање политикологије са националног на транснационални ниво, и то по узору на домете бихејвиоралне револуције у друштвеним наукама.²⁵ Сматрамо, међутим, да ова аналогја није сасвим одговарајућа и да, како смо већ раније појаснили, политикологија ипак мора да остане, макар у једном свом делу, усмерена на национални ниво анализе, уз уважавање свих специфичности тог контекстуалног оквира. Гранде, пак, сматра да би један од резултата таквог тектонског померања у политичким наукама било уклањање постојећих баријера између емпирицизма и нормативистичког приступа у сфери политикологије, што види и као значајан допринос тог процеса транснационализације.²⁶

Премда су неки аутори истакли да је „демократија једина игра у граду“²⁷, након слома њеног главног идеолошког ривала – комунизма, може се уочити да у савременом добу преовладава криза демократије и демократских режима, условљена слабљењем легитимитета демократских институција и удаљавањем грађана од демократских процеса. Та криза, као још једна од последица

23) Један од таквих зборника јесте свакако и онај који се односи на улогу идеја у политикологији и широј сфери друштвених наука: Daniel Béland, Robert Henry Cox (eds.), *Ideas and Politics in Social Science Research*, Oxford University Press, Oxford, UK, 2011.

24) Видети: Kenneth Prewitt, “Political Ideas and a Political Science for Policy”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 600, Sage Publications, Inc. in association with the American Academy of Political and Social Science, 2005, стр. 14.

25) Edgar Grande, “Cosmopolitan Political Science”, *The British Journal of Sociology*, vol. 57, iss. 1, London School of Economics and Political Science, Wiley and Sons, London, 2006, стр. 89

26) Видети: Исто.

27) Хуан Линц и Алфред Степан, *Демократска транзиција и консолидација – Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа*, Филип Вишњић, Београд, 1998.

савремене глобализације, створила је готово непремостиви јаз између мултипликованих интернационалних, транснационалних и националних актера и елита, с једне, и грађана, с друге стране. Посматрано из те перспективе, може се уочити да се и савремена политиколошка мисао у извесној мери удаљила од потреба грађана, који би, у коначној инстанци, требало да буду крајњи бенефицијари политичких иновација и достигнућа.

На основу свега наведеног, може се извући закључак да је политичка наука у Србији у великој мери глобализована, али да је мало урађено на еманципацији политичке науке као дисциплине која би превасходно требала да води политикологији као самосталној научној дисциплини. На актуелна кретања у домену српске политикологије утичу пре свега западна достигнућа и вредности у овој сфери, те се уочава тенденција ка вестернизацији политикологије у Србији. У том контексту уочљиво је некритичко преузимање доминантних парадигми, па и читавих модела који доминирају у Западној политикологији, те се ова појава може означити и као облик политиколошке изоморфичке мимикрије. Но, ипак за пуну националну еманципацију одговорност не лежи искључиво на политичкој науци, већ и на бројним дисциплинама друштвених наука. Тај проблем се уочава и у дисциплинама попут социологије, филозофије, правне науке, лингвистике итд. Други, круцијални проблем који захвата друштвене науке у целини, али и политикологију као засебну научну дисциплину је својеврсна криза идеја. Та криза идеја је уочена на Западу, те се бројни аутори враћају идејама као кључним за разумевање политичких процеса и анализу деловања бројних актера у политичкој арени. Посматрано из тог угла, може се уочити да је тежиште савремене мисли у политикологији стављено на разматрање „идеја о идејама“. Савремена политиколошка мисао у Србији није успела да се „отргне из канџи глобализације“, те је и даље под јаким утицајем преодминантних политиколошких расправа које се одвијају углавном на Западу. С друге стране, у Србији и даље егзистира жива расправа о самом процесу глобализације који се разматра како из економске, социолошке, тако и из политиколошке перспективе. Тако, феномен глобализације и надаље окупира пажњу истраживача и политиколога у Србији.

ЛИТЕРАТУРА

- Вулетић, Владимир (прир.), *Глобализација: Мит или стварност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.
- Вулетић, Владимир, „Ривалски приступи у изучавању глобализације“, у: *Аспекти глобализације*, (прир. Ивана Пантелић, Владо Павићевић *et al.*), Београдска отворена школа, Београд, <http://www.bos.rs>, стр. 24–34.
- Гиденс, Ентони, „Свет који нам измиче: Прво предавање“, у: Владимир Вулетић (прир.), *Глобализација: Мит или стварност*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003, стр. 143–154.
- Институт за политичке студије, Београд, *web* презентација: <http://www.ips.ac.rs/mision-and-vision/> (приступљено: 18/ 10/ 2018).
- Јовановић Милан, „Политички систем и институционални неред“, *Политичка ревија*, год. II, број 1, 2003, стр. 125–146.
- Линц Хуан, Степан Алфред, *Демократска транзиција и консолидација – Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
- Мировић, Александра, „Глобализација: Ризици и могућности“, *Политичка ревија*, Vol. 6, бр. 01, 2005, стр. 173–190.
- Мировић, Александра, „Значај и одрживост националног идентитета у савременим глобализацијским и интеграционим процесима“, *Национални интерес*, год. VIII, Vol. 13, бр. 1, 2012, стр. 79–109.
- Мировић Александра, Матић Петар, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Мировић Александра, Милошевић Зоран, „Склоност Срба ка прихватању супра- и транснационалних идентитетских категорија: Југословенство и ‘евроунијство’“, у: Момчило Суботић (ур.), *Српско питање на Балкану* (Зборник радова са истоименог научног скупа), Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 389–418.
- Робертсон Роналд, „Глобализација као проблем“, у: *Unaffected Globalization, Globalization: Towards One World* (Reading Materials), (selected by Obrad Savic), International Summer School for Democracy, Пераст, 2001.

- Albrow, Martin *et al*, “The impact of globalization on sociological concepts: Community, culture and milieu”, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Vol. 1, No. 4, 1994, стр. 371–389.
- Arsenijević Damir, Jovanović Nebojša, „Bespuća politološke zbiljnosti“, *Печ*, no. 75/21, Београд, 2007, стр. 173–189.
- Béland, Daniel, Henry Cox, Robert (eds.), *Ideas and Politics in Social Science Research*, Oxford University Press, Oxford, UK, 2011.
- Grande Edgar, “Cosmopolitan Political Science”, *The British Journal of Sociology*, vol. 57, iss. 1, London School of Economics and Political Science, Wiley and Sons, London, 2006, стр. 87–111.
- Diamandouros P. Nikiforos, Spourdalakis Michalis, “Political science in Greece”, *European Journal of Political Research*, vol. 20, No. 3–4, 1991, стр. 375–387.
- DiMaggio Paul J., Powell Walter W., “The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields”, *American Sociological Review*, Vol. 48, No. 2, 1983, стр. 147–160.
- Kenneth Prewitt, “Political Ideas and a Political Science for Policy”, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 600, Sage Publications, Inc. in association with the American Academy of Political and Social Science, 2005.

Aleksandra Mirovic Jankovic, Petar Matic

**POLITICAL SCIENCE FACING THE
CHALLENGE OF GLOBALIZATION:
GLOBALIZATION AS A TOPIC AND
PROCESS IN SERBIAN POLITICAL
SCIENCE – POLITICAL SCIENCE OF
GLOBALIZATION AND GLOBALIZATION
OF POLITICAL SCIENCE**

Resume

This paper discusses the development of Serbian political science as well as contemporary trends in political science in general, in the context of globalization and the accompanying processes. The authors point out that globalization has largely contributed to the alignment of political science from the national framework. Although today political science is mostly focused on the study of current global processes, the paper wishes to point out that it is nevertheless necessary that politicology, to a certain extent, remains focused on the study of particular, national and historical experiences related to the founding of fundamental forms of social organization, whether it is a political community, the state, or the nation. The two levels of evolutionary development of political science in the world are marked: the level of disciplinary emancipation, that is, their foundation as an independent scientific discipline within the social sciences, and the level of national emancipation, which is related to the orientation of politics to the national historical experience and the processes of social and political development of certain countries, that is, the processes of building a community, nation and state (community, nation- and state-building), their dynamics and specific forms. It is noted that, in the case of Serbian politics, this second level of scientific development remained its “weak link”, with a given analysis of the causes that contributed to this state. On the basis of this, the conclusion is drawn that Serbian political science went directly from the stage of internationalism (Marxist basis) to the stage of globalization. It is about the current developmental phase, which is characterized by the fact that globalization has become not only a very popular one and one of the more important topics of political science in us (a certain kind of

globalization has been developed), but a globalization process, in its form of Western unification of different disciplines of social sciences, has affected Serbian political science itself (so that we have a part in the globalization of political science). In addition, it points to a trend in political science, but also related scientific disciplines, to the application of a kind of isomorphic practice, based on the concept of institutional isomorphism, which leads to uncritical retrieval or, simply speaking, “mapping” certain ideas and solutions from other political tradition. In this context, there is a general crisis of ideas, which are largely suppressed by prevalent paradigms, such as the theory of public or rational choice. Whereas in the current world frames, the return of ideas to the center of political thought is noticed but it is visible that such a trend has not yet come to light in Serbian political science.

Keywords: globalization, political science, Serbian politics, national emancipation, isomorphism, crisis of ideas, political development, modernization, evolution

* Овај рад је примљен 25. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Марија Ђорић**

Институт за политичке студије

ЗНАЧАЈ ПРОФ. ДР РАДОСЛАВА РАТКОВИЋА У УТЕМЕЉЕЊУ СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ**

Сажетак

Предмет истраживања овог рада је анализа улоге проф. др Радослава Ратковића у стварању српске политикологије, као и његов допринос у конституисању српских научно-истраживачких институција, попут Факултета политичких наука, Института за политичке студије и удружења „Наука и друштво”. Анализом садржаја ауторка је дошла до закључка да је научноистраживачки опус проф. Ратковића био богатог и хетерогеног карактера, док су централне категорије његовог промишљања биле идеологија, наука и стварност. У раду је посебно истакнута његова улога у контексту истраживања аустромарксизма. Значај проф. др Радослава Ратковића у утемељењу српске политичке науке се може сагледати не само на пољу теорије, која је резултирала објављивањем 15 књига и великог броја научних радова, већ и у формирању неких пропедеутичких предмета који се и данас изучавају на Факултету политичких наука у Београду, попут *Увода у политичку теорију*.

Кључне речи: Радослав Ратковић, српска политичка наука, политичка теорија, идеологија, политика, наука

* Електронска адреса ауторке: marija.djoric@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција” (евиденциони број 179009), финансираном од стране Министарства просвете и науке Републике Србије.

УВОД

Проф. др Радослав Ратковић припада оној плејади српских научника који су оставили неизбрисив траг још за време свог живота, не само у теоријском, већ и у практичном смислу речи. За време свог дугог и надамне плодотворног стваралачког живота, Радослав Ратковић је садашње и будуће генерације српских политиколога задужио вишеструко.

Пре свега, он је један од оснивача Факултета политичких наука у Београду и његов први декан. Утемељивач је неких предмета који данас представљају „азбуку” политикологије, попут *Основа политичких наука* (данас под називом *Увод у политичку теорију*), више пута је веома успешно вршио дужност шефа Катедре за политичку теорију и методологију и руководиоца истоименог смера последипломских студија.

Поред неоспорно велике улоге у стварању српске политичке науке и факултета, он је 1968. године био оснивач и директор још једне веома значајне институције, Института за политичке студије, која ове године обележава 50 година свог јубиларног постојања.

Осим тога, професор Ратковић је био оснивач многобројних научних друштава, међу којима треба посебно издвојити удружење „Наука и друштво”, у коме је био активан члан и председник све до своје смрти. Његов друштвени ангажман је био препознатљив не само у Србији и тадашњој Југославији, већ и у иностраним научним круговима – био је члан „Америчког удружења за политичке науке”.

Његов теоријски опус је изузетно богат различитим темама, међу којима је посебан фокус стављен на елаборирање политике, идеологије и друштвене стварности, што је бритким и виртуозним стилем преточено у 15 научних монографија.¹ Последњу књигу под називом „Политика, теорија, идеологија, стварност” проф. Ратковић је објавио у својој 88. години живота.

Значај једног професора се огледа не само у томе колико научних радова остави иза себе, већ и у квалитету наставног кадра који успе да изнедри. Познато је да је Радослав Ратковић био ментор десетинама магистара и доктора наука, од којих су многи данас угледна имена у научном и политичком животу. Последњи пут, проф. Ратковић је био члан докторске дисертације² на Факултету

1) Многе од ових књига се и данас користе на основним и последипломским студијама на друштвеним факултетима у Србији.

2) Ауторка овог текста је била последњи доктор наука који је имао част да му проф. Ратковић буде члан комисије за одбрану докторске дисертације.

политичких наука, 12. јула 2013. године, само месец дана пре своје смрти, што сведочи о активизму, као његовом круцијалном животном принципу.

Познато је да је Радослав Ратковић био политички активан (био је поносан што је био један од аутора IV главе програма СКЈ), вршио је многобројне значајне политичке функције, од којих треба посебно истакнути функцију председника Уставног суда Републике Србије.

Професор Ратковић је за свог живота добио многобројна признања, награде и повеље. Одликован је Орденом братства и јединства са златним венцем 1965. и Орденом рада са црвеном заставом 1980. Током 1977. године је добио Седмојулску награду за допринос развоју друштвенополитичких наука, да би 1984. добио награду АВНОЈ-а.

Имајући у виду колики је друштвени и научни ангажман проф. др Радослав Ратковић уложио да би утемељио српску политичку науку, овај рад посвећен његовом лику и делу ће представљати тек малу захвалност нових нараштаја и младих политиколога за све оно што је проф. Ратковић оставио њима у научно завештање.

1. БИОГРАФСКИ ПОДАЦИ О ПРОФ. ДР РАДОСЛАВУ РАТКОВИЋУ

Иако је рођен у Ужицу 15. јула 1921. године, почевши од матурирања³ 1939. године, па све до смрти, Радослав Ратковић ће бити везан за Београд у коме ће „постати и остати велико и угледно име у интелектуалном и политичком свету”.⁴

Правни факултет је завршио 1949. године и то као један од најбољих студената у генерацији, да би на истом факултету одбранио и докторат 1963. године, који је 1965. објављен у форми научне монографије. Од тада, па све до краја свог живота, Радослав Ратковић ће бити посвећен истраживању друштвенополитичких феномена и научном стваралаштву. Звање редовног професора стекао је 1968. године на Универзитету у Београду. Иначе, своју наставничку каријеру Ратковић започиње још 1951. године на Правном факултету у Београду (на предмету *Наука о друштву*). Иако је од почетка веома

3) Радослав Ратковић је матурирао у Трећој мушкој гимназији у Београду.

4) Драган Симеуновић, „Биографски подаци о проф. др Радославу Ратковићу”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр. XII.

успешно градио научну каријеру, Ратковић је имао и новинарског искуства⁵, да би наставио у Институту за међународну политику и привреду, након чега се отиснуо у свет дипломатије 1953. године.⁶

Као левичар по опредељењу и животном систему вредности, Ратковић је учествовао у народноослободилачком рату, да би 1945. године постао члан КПЈ. Био је веома активан члан Партије и учествовао је и у стварању њеног програма.

Утицајан на разним друштвеним⁷ и политичким пољима, Ратковић је ипак бити упамћен по оснивању Факултета политичких наука, што је велики допринос не само српској, већ и југословенској политичкој науци. Као врстан ерудит и познавалац друштвенополитичких токова Радослав Ратковић је припадао не само политичкој, већ и научној авангарди старе Југославије, која је имала смелости да унесе одређени *новум* у промишљању реалне стварности. Један од таквих *новума* била је и Висока школа политичких наука (основана 1960. године) из које се касније изродио и Факултет политичких наука у Београду. То је уједно био и први пример оснивања факултета политичких наука у једној социјалистичкој земљи, каква је тада била Југославија. Ратковић је тврдио да је „Висока школа политичких наука била савезна установа у коју је из свих република упућиван одређен број људи који су оцењени као оспособљени својим дотадашњим радом, својом квалификацијом и успешним радом у пракси”⁸. Висока школа политичких наука имала је две круцијалне идеје:

1. Вршење дедогматизације кроз ослобађање од крутог бирократског система.

2. Развијање критичке мисли унутар постојеће друштвене праксе и стварности.

Користећи своје личне и професионалне везе са тадашњим председником Савета београдског Универзитета, Душаном Поповићем, проф. Ратковић је издејствовао да Висока школа

5) Писао је најпре у „Младом борцу”, а потом и у „Борби” и „Комунисту”. Интересантно је напоменути да је Ратковић као млади левичар објављивао и песме у часописима (нпр. песма „Јутро града” у „Младом борцу објављена 1947. године), а био је активан и у омладинском часопису за књижевност и културу под називом „Полеј”.

6) Када се вратио у земљу 1958. године Радослав Ратковић је наставио са обављањем функција у државном апарату.

7) Био је судија Уставног суда, а касније и председник Уставног суда Републике Србије.

8) „Извод из говора проф. др Радослава Ратковића о оснивању Факултета политичких наука на скупу уприличеном поводом његовог 90. рођендана”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр. XXXVI.

политичких наука прерасте у факултет, и на тај начин уђе под окриље београдског Универзитета. Касније је та одлука, под утицајем Љубисава Марковића, потврђена и у Скупштини Србије. На тај начин је Радослав Ратковић (од стране пријатеља звани Ера), успео да створи прву генерацију политиколога који су се уписали као студенти Високе школе политичких наука, а дипломирали као студенти Факултета политичких наука. О њима је Ратковић рекао следеће: „Та генерација храбрих младих људи заслужује наше признање”.⁹

Нове генерације су му се можда на неки начин и одужиле тако што му је непосредно након његове смрти 2014. године приређен зборник под називом „Радослав Ратковић – живот и дело”, у коме су приказани најзначајнији сегменти његовог професионалног и приватног живота.¹⁰ Посебно би требало споменути други део зборника у коме су некадашњи ученици, сарадници и поштоваоци дела Радослава Ратковића, анализирали живот и професионално стваралаштво овог угледног професора. То је био уједно и први зборник посвећен неком професору са Факултета политичких наука у Београду. Овај пројекат је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, што сведочи о његовом значају.

2. ЦЕНТРАЛНЕ ПОЛИТИКОЛОШКЕ ТЕМЕ У ДЕЛИМА ПРОФ. ДР РАДОСЛАВА РАТКОВИЋА

Стваралачки опус проф. др Радослава Ратковића је уједно и лако и тешко анализирати – лако је због његове концизне, лаконске мисли и стилске префињености, а и тешко, јер се професор Ратковић као прави ерудита бавио многобројним значајним друштвенополитичким темама, о којима је осим теоријског, имао и значајно практично искуство. Његово стваралаштво је можда најреалније описала Латинка Перовић, рекавши да се оно налази између „политике и науке”.¹¹

9) „Извод из говора проф. др Радослава Ратковића о оснивању Факултета политичких наука на скупу уприличеном поводом његовог 90. рођендана”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), нав. дело, стр. XXXIX.

10) Зборник има 495 страна, а осим домаћих аутора, у његовом стварању су са својим радовима учествовали и многобројни научни радници из иностранства (чак њих 14 из 8 земаља).

11) Латинка Перовић, „Уз сећање на Радослава Ратковића о кључној парадигми српске интелигенције”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр. 31.

Библиографија радова проф. др Радослава Ратковића најбоље говори о његовом научном прегнућу. За свог живота је објавио 15 монографија, међу којима су неки значајни уџбеници попут *Основе социологије* и *Основи марксистичке теорије друштва*. Иако је поникао у сфери социологије, Ратковић је већи део свог истраживачког рада веома успешно посветио политичким наукама.

С обзиром да је политикологија често бивала оптужена да „черупа перје других научних дисциплина да би се њиме китила”¹², како је то већ тврдио Јирген фон Кемпски, проф. Ратковић је покушао да укаже на **основаност науке о политици**, у оквиру чега могу да се издвоје следеће тематске области којима се он бавио¹³:

1. Утврђивање науке о политици као старе науке
2. О историјском развоју политичке мисли и теорије
3. Развој политичких наука као академских дисциплина
4. Предмет и метод политичких наука
5. О имену науке о политици
6. Однос политичких и других наука

Ратковић је у својим радовима веома јасно одговорио на питање које је некада поставио Карл Манхајм: Да ли је наука о политици уопште могућа?¹⁴ Ово питање су постављали они који су политикологију доживљавали као релативно нову науку, иако је она заправо била веома стара, ако не и најстарија друштвена наука.¹⁵ Главни проблем је био у томе што се наука о политици није разликовала од њеног студијског програма, верификованог на универзитетима. Чињеница на коју је упорно указивао професор Ратковић јесте да је политика као наука постојала још у античким временима, док се као академска дисциплина зачала релативно касно. Прве студије политике су на универзитету формализоване 1613. године у Лајдену (Холандија), да би затим била основана катедра за студије политике на Универзитету Упсала у Шведској 1922, итд.¹⁶

12) Jürgen Von Kempfski, *Wissenschaft von der Politik – sozusagen*, Merkur, 1966, стр. 457; Цит. према: Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 22.

13) Више о томе у: Радослав Ратковић, *Основи науке о политици*, Институт за политичке студије, Факултет политичких наука, Београд, 1977.

14) Карл Манхајм, *Идеологија и утопија*, Нолит, Београд, 1968, стр. 91.

15) Радослав Ратковић, *Основи политичких наука*, Завод за уџбенике и наставна средства, 1987, стр. 19.

16) Према: Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије,

Ратковић је веома експлицитно објаснио и историјски развој политичке мисли и теорије, указујући да се мисао о политици развија веома рано и то у старим цивилизацијама Кинеза, Индијаца, Маја и Феничана. Још у 5. и 6. веку пре нове ере се, према мишљењу Ратковића, у расправи софиста и Сократа може видети критичко промишљање о тадашњем политичком уређењу.¹⁷ Касније су Аристотел¹⁸ и Платон у својим делима засновали читав засебан правац у политичкој мисли, који је био етички обојен.

Ратковић је у својим делима указивао да се настава науке о политици развила још код старих Грка у антици и то у форми „дворске науке”, којом се бавио узак круг људи и владара.¹⁹ Из тога се може јасно видети ексклузивитет науке о политици којом су се бавили „само одабрани”, па се чак ишло дотле да се сматрало да се политиком баве само они који се спремају да преузму или очувају власт. Тај ексклузивитет је, према Ратковићу, и један од главних разлога зашто је политика споро прихватана на универзитетима.²⁰

Да би једна наука била прихваћена као наука, она мора имати свој предмет и метод. Ратковић је као врстан научни радник то добро знао и стога у својим радовима експлицитно инсистирао на посебности предмета и метода науке о политици. По њему је наука о политици одвајкада имала посебан предмет истраживања, а то је – политичка сфера, коју сачињавају разни елементи попут политичке свести, политичке активности, специфичне организационо-институционалне структуре, међународних односа и политичке прошлости.²¹

Када је реч о методу, Ратковић је сматрао да свака наука због специфичности свог предмета има и свој специфичан метод, па тако и наука о политици. Па ипак треба нагласити да специфичан, тј. посебан метод не значи „потпуно различит, већ различит у одређеној мери”.²² Евидентно је да све друштвене науке имају методе

Београд, 2009, стр. 20.

17) Радослав Ратковић, *Основи политичких наука*, нав. дело, стр. 19.

18) Посебно је Аристотел у свом делу „Политика” дао значајан допринос емпиријском истраживању политичких система. Он је анализирао 158 устава полиса у античкој Грчкој; Видети: Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003.

19) Радослав Ратковић, *Основи политичких наука*, нав. дело, стр. 25.

20) Исто, стр. 58.

21) Последња два елемента су често оспоравана од стране неких аутора, али ми их сматрамо валидним. Видети: Радослав Ратковић, *Основи политичких наука*, нав. дел, стр. 75.

22) Драган Симеуновић, „Радослав Ратковић и основаност науке о политици”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Драган Симеуновић, Марија Ђорић), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр.51.

који се међусобно преплићу, али које су условљене предметом истраживања, па се самим тим међусобно разликују. Осим тога, треба имати на уму и чињеницу да су све друштвене науке (па самим тим и политикологија), презеле методе од природних наука, да би их касније надограђивале. Оваквим запажањима проф. Ратковић је доказао посебност и основаност предмета и метода науке о политици, што се може сматрати значајним научним доприносом.

Елаборирајући проблеме који се тичу имена науке, Ратковић је утврдио да наука о политици има више имена, што може стварати разне врсте забуна и дилема. До сада је у политичкој теорији утврђено бар шест назива попут „политичке науке”, „политичка наука”, „наука о политици”, „политологија”, „политикологија”, „научна политика” итд.²³ Сматра се да је у духу српског језика најбоље користити израз „политикологија” или „наука о политици”,²⁴ иако се често може срести и термин у множини („политичке науке”), што је како Ратковић истиче, последица традиције таквог означавања посебних друштвених наука.²⁵ Клаус фон Бајме сматра да су нормативне политичке теорије, које науку о политици доживљавају као интегративну, у великој мери допринеле оваквом схватању.²⁶

Како друштво представља широк конгломерат најразличитијих сфера, укључујући и политичку сферу, тако је и наука о политици усмерена на сарадњу са многобројним друштвеним наукама. Ратковић је у својим радовима посебно указивао на значај сарадње и повезаности између политикологије и филозофије.²⁷ То је и логично, с обзиром да је она (уосталом као и многе друге друштвене науке) настала из филозофије, са којом и даље постоји чврста веза која се најдоминантније манифестује преко политичке теорије и политичке филозофије. Како је истицао Мијат Дамјановић, за Радослава Ратковића је политичка филозофија представљала безбедни кров многих политика, „пре свега оних академских, али и реалполитичких”.²⁸ Осим односа са филозофијом, Ратковић је анализирао и однос других наука са политикологијом, попут, економије, права, војних наука, социологије итд.

23) Више о томе у: Драган Симеуновић, *Увод у политичку теорију*, нав. дело, стр. 25-27.

24) Исто.

25) Нпр. „правне науке”, „економске науке” и сл.

26) Klaus Von Beume, *Suvremene političke teorije*, Stvarnost, Zagreb, 1977, стр. 16.

27) Ратковић је први српски политиколог који је анализирао однос политикологије са другим друштвеним наукама.

28) Мијат Дамјановић, „Човек од речи”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр.

Проф. др Радослав Ратковић је у својим научним радовима оставио значајан траг на пољу утврђивања и доказивања основаности политикологије, што се може сматрати великим научним и друштвеним доприносом. Храбро бранећи посебност предмета и метода науке о политици, указивао је на дистинкцију између политике као науке и академске дисциплине, инсистирао на томе да је наука о политици једна од најстаријих и све то аргументовао и поткрепио научним чињеницама.

Посебност научног кретања проф. Ратковића се огледала и у томе што је значајан део свог живота посветио двома значајним темама – идеологији и аустромарксизму. Прва тема се увек провлачила не само у његовом теоријском, већ и у практичном стваралаштву, док је аустромарксизам феномен који је био предмет његове докторске дисертације.

2.1. Радослав Ратковић о идеологији

Идеологија заузима веома значајно место у научноистраживачком стваралаштву Радослава Ратковића. Он је заправо, идеологију изучавао у дијалектичком односу са науком, сматрајући да се, попут замршеног клупка, ове две друштвене појаве међусобно условљавају и преплићу.

Идеологија и наука су често због неадекватног научног одређења биле у контроверзном односу, те је Ратковић истицао како је „актуелност ових проблема у теорији само израз практичних друштвених стања, тј. постојања друштвених потреба и социјалних снага заинтересованих да се ови проблеми на њима одговарајући начин схвате и реше”²⁹. Често се однос између науке (пре свега политичке теорије) и идеологије симплификовао, па се на њега гледало као на однос „истине” и „неистине”, са чиме се Ратковић није слагао. Његов закључак да је однос науке идеологије условљен променама у друштву и да стога не може бити статичан, потпуно је валидан, чак и данас. По њему је наука омогућавала објективну истину у одређеним условима, док идеологија може нагињати неистини, али у појединим ситуацијама може чак и кореспондирати са истином. Овај комплексан однос Ратковић објашњава на следећи начин: „Научно мишљење – док год постоји основа идеолошког мишљења – не може да буде ослобођено идеолошких елемената”³⁰. Са друге стране, идеолошко мишљење може бити антипод свему

29) Радослав Ратковић, *Теорија, идеологија, стварност*, Факултет политичких наука, Београд, 2009, стр. 170.

30) Исто, стр. 188.

ономе што је научно. Из ове корелације произилази закључак да је однос идеологије и науке процес и да се „не може обухватити формално-логичком формулом”.³¹

Он је био против некритичког мишљења када је реч о процесу „деидеологизације”, која је ишла ка томе да решава одређене друштвене проблеме без утицаја идеологије. Ратковић није био за укидање идеологија, већ се залагао за „укидање идеолошког монополизма”.³²

У Ратковићевим научним делима постоје два значења идеологије:

1. По једноме, идеологија је „укупност друштвене свести ових или оних облика социјалних обједињења (класа, народа, држава, друштвених група, организација итд.)”.³³

2. По другоме, идеологија је „специфична појава у друштвеној свести – мање или више нетачна, илузорна, ограничена свест, која настаје услед дејства друштвених чинилаца (структуре, социјалног положаја и одговарајућих интереса) на сазнање, чега субјекти идеолошког мишљења нису свесни”.³⁴

Полазно Ратковићево становиште у феноменолошком истраживању идеологије јесте проблем погрешне или искривљене свести. Корени идеје о погрешној свести су атавистички и њихова основа јесте религијског карактера.³⁵ Заправо, идеја о могућности погрешне свести се везивала најпре за сумњу заједнице у исправност мишљења некадашњих пророка, тј. у њихова предсказања. Због свега тога Ратковић сматра да је у предзаједницама теза о погрешној свести била емфатичког карактера, а да тек код модерног проблема погрешне свести имамо потребу за строгим доказима.³⁶

Научна анализа идеологије је могућа, сматра Ратковић, тек стварањем одређених историјских услова, међу којима истиче:

1. „Испољавање класних супротности и борбе у капиталистичком друштву и појава одговарајућих идеолошких сукоба.

31) Исто.

32) Марија Ђорић, „Схватање идеологије у делу Радослава Ратковића”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр. 82.

33) Радослав Ратковић, *Теорија, идеологија, стварност*, нав. дело, стр. 159.

34) Исто.

35) Радослав Ратковић, „Идеологија”, *Основи политичких наука – практикум*, (ур. Драган Симеуновић), Ферко, Београд, 1994, стр. 146.

36) Исто.

2. Формирање научне мисли о друштву (социологије)³⁷

Највећу улогу у теоријском промишљању феномена идеологије Ратковић приписује Марксу и Енгелсу, мада се у његовим радовима може видети и то да велики значај у елаборирању проблема идеолошке свести придаје одређеним социологистичким схватањима. Основна улога идеологије, према мишљењу Радослава Ратковића, јесте да буде нека врста споне између људи (повезујући њихово понашање), али и да их води ка одређеним системима вредности, нормама и принципима. Посебно је наглашавао улогу идеологије у оквиру револуционарних кретања.

Знајући колика је опијајућа моћ идеологије, Радослав Ратковић је био против сваког облика искључивости и једностраног промишљања. Због свега тога је са великом пажњом рашчлањивао феномен идеологије, држећи се „мајнхамовског“ посматрања идеологије – „са објективно научног становишта и гносеолошком неутрализацијом“.³⁸

Можда је Дејвид Меклилан (*David Mc Lellan*)³⁹ био у праву када је рекао да је идеологија нејнеухватљивији феномен у друштвеним наукама, али Радослав Ратковић је упркос несталности и аморфности овог феномена успео да га рашчлани до танчина и продре у његову суштину. Он је дубоко спознао идеологију не само на теоријском, већ и практичном плану, што се може видети у његовим радовима, али и у мудро промишљању стварности (*phronesis*), својственом овом великом професору.

2.2. Радослав Ратковић о аустромарксизму

Докторска дисертација на тему *Политичка теорија аустромарксизма*, коју је Радослав Ратковић одбранио 1963. године на Правном факултету Универзитета у Београду (а објавио 1965.) је у многоме утицала на његов теоријски правац истраживања. Овај рад је уједно и био најзаслужнији за Седмојулску награду коју је проф. Ратковић примио 1977. године.

Анализа аустромарксизма није била нимало једноставан задатак, с обзиром да је Ратковић теоријски обрадио најзначајнија

37) Радослав Ратковић, *Теорија, идеологија, стварност*, нав. дело, стр. 159.

38) Марија Ђорић, „Схватање идеологије у делу Радослава Ратковића“, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Драган Симеуновић, Марија Ђорић), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр. 82.

39) Видети више о томе у: David Mc Lellan, *Ideology*, Open University Press, Buckingham, 1996.

дела аустријских марксиста и то почевши од касне друге половине 19. века, па све до 50-их година 20. века. Посебан фокус у овом истраживању Ратковић је ставио на теоријски оквир Карла Ренера, Ота Бауера, Макса Адлера, Густава Екштајна, Роберта Данеберга, Фридриха Адлера, Фрица Винтера, Карла Кауцког итд. Дела свих ових теоретичара су била понаособ представљена у Ратковићевој дисертацији, и то са подробном анализом аустријске социјал-демократије.

Обрађивање овакве теме је у то време било авангардно и може се с правом рећи да Ратковић у ондашњој Југославији није имао релевантног саговорника из неколико разлога: у СФРЈ је провладало мишљење источних марксистичких школа у којима није било адекватног места за аустромарксисте; ово питање је отварало критику једнопартијске државе, што се сматрало веома осетљивом темом; аустромарксизам је од стране стаљинистичке школе био третиран као нека врста опортунизма, ревизионизма и буржоаског система вредности, те стога „ликвидиран по кратком поступку”.⁴⁰

У својој докторској дисертацији Ратковић је указивао на два основна значења аустромарксизма. Према првом, аустромарксизам се односи на корелацију идеологије, теорије и праксе Социјалдемократске партије Аустрије⁴¹; док се друго значење аустромарксизма односи на скуп свих вредносних идеја које су створили истакнути чланови и теоретичари те партије, а које су нашле адекватан пут у практичној политици. Посебан фокус у аустромарксистичкој теорији Ратковић ставља на три кључна детаља:

1. Наглашавање „људског фактора”, тј. еманципације која ће обичног човека водити ка социјалистичкој борби.

2. Тежња за познавањем реалне стварности и прилагођавање политике таквој врсти стварности.

3. Јединство политичке странке, са тенденцијом уједињења завађених партијских струја.

Ратковић је експлицитно истицао да је Аустроугарска прва земља у Европи која је имала развијен раднички покрет и актуелизовано национално питање. Тешко је било констатовати који су то механизми за очување вишенационалних држава, али је Ратковић

40) Радослав Ратковић, *Политичка теорија аустромарксизма*, Институт за изучавање радничког покрета, Београд, 1965, стр. 265.

41) Овде је Ратковић веома експлицитно објаснио организацију и структуру партије, пропаганду и најзначајније теоретичаре партије.

сматрао да марксизам може дати одређене теоријске одговоре и чињенице анализом постојећег стања. За сваку вишенационалну државу је важио регионализовани одговор, јер „нема ни природне вишенационализоване заједнице, нити идолатрије мононационалне државе”.⁴²

По мишљењу Радослава Ратковића, аустромарксисти су веома успешно развили три националне доктрине. Најпре је до Првог светског рата Карл Ренер формирао идеју о трансформацији Аустроугарске монархије у републику (реч је о демократској федерацији). Потом је након пораза у Првом светском рату идеја аустромарксиста кореспондирала са прихватањем немачког “аншлуса”. И на крају, имамо трећу доктрину која је најближа Ото Бауеру⁴³, по којој се подржава независна Аустрија и постојање аустријске нације.

Професор Ратковић је сматрао да је идеја аустромарксизма у тадашњој југословенској федерацији неправедно запостављена, посебно због тога што су поједини делови те федерације некада били под окриљем „црно-жуте” монархије. Анализом аустромарксизма Ратковић је дошао до једне веома битне теоријске констатације, а то је да народи припадају етничким скупинама, док је пак, нација – политичка категорија: „Народ је блискост по криви, а нација различит политички интересни колектив. Немци јесу један народ, али су од више нација и држава. А то су аустромарксисти са болом установили”.⁴⁴

Интересантан је став Радослава Ратковића о улози националних покрета у контексту аустромарксизма. Он је критиковао аустријску реформистичку струју: „Уместо да у националним покретима види револуционарну снагу да борбу радничке класе за рушење феудално-капиталистичког поретка и успостављање демократије, националне слободе и социјализма, веже уза се и стави се на њено чело, она је националне покрете одбијала од себе и бацала их у наручје националних буржоазија”.⁴⁵ Ово је уједно по

42) Драган Веселинов, „Поглед професора Ратковића – аустромарксисти и национално питање”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр. 63.

43) Једна од препознатљивих Бауерових идеја је био миран распад Аустроугарске на националне државе.

44) Драган Веселинов, „Поглед професора Ратковића – аустромарксисти и национално питање”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014, стр. 63.

45) Радослав Ратковић, *Политичка теорија аустромарксизма*, Институт за изучавање

Ратковићу, био и круцијални разлог неуспеха аустријског концепта социјалдемократије.

Аустромарксизам није био хомогеног карактера. Он је, као и сваки идеолошки концепт био проткан одређеним разликама, које су у овом случају биле најочљивије у промишљањима Ренера и Бауера. Овде је заправо реч о односу конзервативних и прогресивних струја, што је и било својствено сваком социјалистичком покрету. Па ипак, чини се да у својим закључцима Ратковић некако више фаворизује Бауера у односу на Ренера. Можда је то због чињенице што су Бауерове идеје више биле усредсређене ка брзом и непосредном стварању социјализма.⁴⁶

Може се рећи да је Ратковићев елаборирање аустромарксизма имало за циљ да осветли деловање различитих социјалистичких покрета и самим тим отвори неки нови пут социјализма, на који би се ослањала тадашња Југославија.

Проф. др Радослав Ратковић ће остати запамћен по много чему, али му савремена српска политикологија мора одати признање бар за две велике ствари:

- Прва је теоријско утемељење српске политичке науке кроз сијасет монографија, научних радова и конференција. Радослав Ратковић је међу првима храбро стао у одбрану основаности предмета и метода науке о политици, оформио њен категоријални апарат и дао значајан печат у области политичке теорије.

- Друга, можда још значајнија ствар за коју се великодушно изборио проф. Ратковић јесте институционализација политичких наука. Он је био један од родоначелника Факултета политичких наука у Београду и његов први декан, али и оснивач подједнако важне институције као што је Институт за политичке студије.

Допринос научног и политичког деловања проф. др Радослава Ратковића се може најбоље видети у томе што је оставио неизбрисив траг у научној сфери и име које и данас помињемо са дужним поштовањем. На том мукотрпном путу борбе за место политикологије у научном систему и Универзитету, Ратковић је оставио велико интелектуално наслеђе свим садашњим и будућим политиколозима,

радничког покрета, Београд, 1965, стр. 26.

46) Према Бауеру, нико и ништа не би требало да спречава радничку класу у остваривању социјализма.

потврђујући ону Цицеронову мисао *Litterarum radices amarae, fructus dulces* (Корени рада су горки, али су плодови слатки).

ЛИТЕРАТУРА

Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003.

Веселинов Драган, „Поглед професора Ратковића – аустромарксистички и национално питање”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014.

Дамјановић Мијат, „Човек од речи”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014.

Ђорић Марија, „Схватање идеологије у делу Радослава Ратковића”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014.

Манхајм Карл, *Идеологија и утопија*, Нолит, Београд, 1968.

Перовић Латинка, „Уз сећање на Радослава Ратковића о кључној парадигми српске интелигенције”, у зборнику: *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014.

Ратковић Радослав, „Идеологија”, *Основи политичких наука – практикум*, (ур. Драган Симеуновић), Ферко, Београд, 1994.

Ратковић Радослав, *Основи науке о политици*, Институт за политичке студије, Факултет политичких наука, Београд, 1977.

Ратковић Радослав, *Основи политичких наука*, Завод за уџбенике и наставна средства, 1987.

Ратковић Радослав, *Политичка теорија аустромарксизма*, Институт за изучавање радничког покрета, Београд, 1965.

Ратковић Радослав, *Теорија, идеологија, стварност*, Факултет политичких наука, Београд, 2009.

- Симеуновић Драган, „Биографски подаци о проф. др Радославу Ратковићу”, *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014.
- Симеуновић Драган, „Радослав Ратковић и основаност науке о политици”, *Радослав Ратковић: живот и дело*, (ур. Симеуновић Драган, Ђорић Марија), Удружење Наука и друштво Србије, Савез антифашиста Србије, Фондација Heinrich Böll Stiftung, Београд, 2014.
- Симеуновић Драган, *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Mc Lellan David, *Ideology*, Open University Press, Buckingham, 1996.
- Von Beyme Klaus, *Suvremene političke teorije*, Stvarnost, Zagreb, 1977.
- Von Kempfski Jürgen, *Wissenschaft von der Politik – sozusagen*, Merkur, 1966.

Marija Djoric

CONTRIBUTION OF PROF. DR RADOSLAV RATKOVIC IN JUSTIFICATION OF SERBIAN POLITICAL SCIENCE

Resume

The main aim of this paper is to analyze the role of prof. Radoslav Ratkovic in the creation of Serbian political sciences, as well as emphasizing its importance in the constitution of some very important institutions such as the Faculty of Political Science, the Institute for Political Studies and Associations "Science and Society". By analyzing the contents of Ratković's texts, the author came to the conclusion that the scientific research of prof. Ratkovic was heterogeneous, while the main categories of his thinking were ideology, science and reality. In particular, his role should be emphasized in the context of the Austro-Marxism research, which was also the theme of Ratkovic's PhD thesis. Its significance in the founding of Serbian political sciences can be seen not only within the theory, which resulted in the publication of 15 books and a large number of scientific papers, but also in the formation of some propedeutic subjects that are still being studied at the Faculty of Political Sciences in Belgrade, such as Introduction to the Political theory.

Keywords: Radoslav Ratković, Serbian political sciences, political theory, ideology, politics, science

* Овај рад је примљен 10. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Никола Јовић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

РАЦИОНАЛНОСТ, ЕМОЦИЈЕ И АФЕКТИВНА РЕВОЛУЦИЈА: ЗАШТО СУ ЕМОЦИЈЕ ЗАНЕМАРЕНЕ У ПОЛИТИКОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА У СРБИЈИ?*

Сажетак

Рад проблематизује питање емоција у истраживањима друштвених феномена. У првом делу рада демонстрирана су основна теоријско-епистемолошка полазишта на којима почива анализа. У другом делу рада описана је генеза укључивања емоција у шири спектар друштвених дисциплина, као што су психологија и економија, док се у трећем фокус ставља на значај емоција у политиколошким истраживачким праксама, пре свега у теорији одлучивања. У том делу се износе аргументи који подупиру основну тезу аутора, да су емоције неизоставан предмет истраживања када се ради о политици и политичким одлукама. У последњем делу рада су изложени аргументи који пружају објашњење зашто су у политиколошким истраживањима у Србији емоције занемарене.

Кључне речи: рационалност, рационални избор, емоције, афекти, афективна револуција, когниција

* Електронска адреса аутора: nikola.jovic@fpn.bg.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачког пројекта Универзитета у Београду – Факултета политичких наука, Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту, (евиденциони број: 179076), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. УВОД

Када су приликом Шестодневног рата 1967. године израелски Премијер Леви Ешкол и Министар одбране Моше Дајан разматрали идеју о преемтивном нападу (*preemptive war*) на Египат, а потом на Јордан и Сирију, да ли је њихова одлука била под утицајем емоција које су осећали? Када је последњих дана пред бомбардовање СР Југославије, Слободан Милошевић одбио понуду Ричарда Холбрука (*Richard Holbrooke*) да прихвати договор у Рамбујеу, да ли је његова одлука била под утицајем емоција које је осећао? Када се након терористичког напада 11. септембра 2001. године број заинтересованих за војну службу у САД удвостручио, да ли су млади амерички регрути били под утицајем емоција? Да ли би грађани Србије приликом гласања о уласку Србије у НАТО били под утицајем емоција када би заокруживали одговор НЕ?

Оваква питања можемо постављати за готово сваку важну политичку одлуку кроз историју. Ми их међутим не постављамо, јер не верујемо да се у одговорима на њих крију ваљани и валидни научни увиди који могу помоћи долазак до објашњења зашто се одређени феномен догодио на одређени начин. Не постављамо оваква питања јер смо научени да су људске одлуке рационалне, а емоције ирационалне. Ову ригидну научну претпоставку о савршеној људској рационалности пред изазов је довела научна револуција коју су у највећој мери афирмисали Данијел Канеман (*Daniel Kahneman*) и Амос Тверски (*Amos Tversky*). Идеја о когнитивним предубеђењима (*cognitive bias*) и когнитивним хеуристикама „кородирала“ је идеју о савршеној рационалности на рационалност коју данас називамо ограниченом (*bounded rationality*). Савременици смо нове научне микро-револуције, која се надовезује на когнитивну, и подразумева укључивање у истраживачке програме емоција/афеката¹ као нове варијабле која утичу на процес одлучивања.

2. МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА РАДА

Постоји неколико теоријско-епистемолошких темеља на којима почива овај рад, а које су фундаментално важне за разумевање методолошких ставова о емоцијама. **Прво**, приступ који у раду користим за разумевање процеса одлучивања јесте методолошки индивидуализам. Идеја методолошког индивидуализма први пут се у друштвеним наукама јавља у књизи Макса Вебера (*Max Weber*),

1) Уз препознавање свих разлика ова два појма, у овом раду ће се због њихове међусобне повезаности оба користити да означе исту ствар.

Економија и друштво из 1922. године.² Тврдећи да је социологија „генерализујућа наука“³, Вебер износи став да је сваки социјални феномен неопходно истражити на индивидуалном нивоу, а да затим за разлику од дескриптивних дисциплина, као што је историја која тај феномен само описује, социологија треба да понуди објашњење за читаву класу феномена који су са њим слични. У том процесу своју апликативност показује управо генерализујућа способност социологије као науке. Након Вебера, који је дао само скицу методолошког индивидуализма, ова теоријска доктрина еволуира и достиже свој развијени методолошки облик у радовима Џона Елстера (*Jon Elster*). У својим рукописима Џон Елстер се интензивно бавио проблемом разумевања и објашњења људског понашања и одлучивања, користећи се сазнајном апаратуром методолошког индивидуализма. За њега методолошки индивидуализам представља приступ који све „друштвене феномене - њихову структуру и њихову промену - објашњава на начин који анализира само индивидуе - њихова својства, циљеве, уверења и њихове акције“.⁴ Дакле, да би објаснио неки феномен, осим објашњења узрочних веза, неопходно је утврдити и механизме који функционишу на индивидуалном нивоу. Тек онда уз помоћ генерализујуће моћи социолошке науке можемо механизме микрофеномена користити за објашњење узрочних или функционалних законитости макрофеномена.

Друго полазиште овог рада произилази из самих поставки методолошког индивидуализма које нас последично воде до основног предмета истраживања, а то је људско делање (људске одлуке). Кључно полазиште методолошког индивидуализма, када је реч о експликацији друштвених феномена, је „да се свако објашњење, на бази апстрактне психологије, мора утемељити у сврсисходном индивидуалном делању и избору“⁵. С тога, уколико прихватимо методолошки индивидуализам и његове постулате то подразумева да је почетни ниво истраживања феномена индивидуални. Како каже Вебер „задатак социологије је да колективне појмове разложи до нивоа ‘разумљивог’ делања, тј. без изузетка, до нивоа људи који су у међусобној интеракцији“.⁶ Редуковањем феноменолошке стварности

2) Фразу *Methodische Individualismus* је заправо сковао Веберов студент, Јозеф Шумпетер, у свом раду из 1908. године *Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*.

3) Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, University of California Press, Los Angeles, 1978, стр. 20.

4) Jon Elster, “Marxism, Functionalism and Game Theory”, *Theory and Society*, no.11 (4)/1982, стр. 453.

5) Милован Декић, „Методолошки индивидуализам и објашњење друштвених норми”, *Годишњак Факултета политичких наука*, вол. 7, бр. 9/2013, стр. 33.

6) Милован Декић, „Разумевање и објашњење: да ли је друштвена наука већ уједињена?”, *Политичке перспективе*, бр. 3/2013, стр. 54.

и спуштањем са макро-холистичког на микро-индивидуалистички ниво долазимо до основне градивне јединице сваког социјалног догађаја који потенцијално истражујемо, а то је људско делање (*human action*). Како истиче Џон Елстер „основна јединица друштвеног живота је индивидуална људска одлука. Објашњење друштвених институција и друштвених промена полази од тога да оне настају као резултат акција и интеракције појединаца“.⁷ У сржи методолошког индивидуализма налази се идеја да се „до коначног објашњења неког феномена стиже се само путем разумевања мотива делатника који својим делањем учествују у производњи макрофеномена“.⁸ Поједностављено, то значи да иза свих дипломатских и војних сукоба и сарадњи, групних одлука, институција, закона и прописа стоје индивидуалне људске одлуке, као основне јединице социјеталне стварности. Као такве, оне су темељни предмет социолошких и политиколошких истраживања.

Треће полазиште овог рада произилази из претходна два и односи се на коришћење одређеног епистемолошког приступа. У питању је приступ које носи назив рационални избор (*rational choice theory*). Теорија рационалног избора је у политичке науке и социологију ушла превасходно из економије. Економски теоретичари сматрали су да људи приликом доношења економских одлука теже максимализацији своје добити и да се сходно томе рационално и прорачунато понашају. Фундаменталне претпоставке и постулати теорије рационалног избора нису се много мењале, као ни њен циљ да понуди научно ваљано разумевање људског понашања. Када је реч о људском понашању, оно је последица индивидуиних жеља и уверења, а намерно деловање у складу са њима чини понашање рационалним. Како Лудвиг фон Мизес (*Ludwig von Mises*) истиче „људско понашање је понашање са намером“.⁹ Према овом виђењу људи се понашају тако да доносе одлуке које су у складу са њиховим преференцијама и циљевима, узимајући у обзир контекст ситуације у којој се одлука доноси, друге актере, њихове стратегије и циљеве. Практично, рационални избор се може објаснити на следећи начин: „Да бисмо објаснили зашто се особа у датој ситуацији понаша на један начин, а не на други, морамо посматрати његову акцију као резултат два узастопна процеса филтрирања. Циљ првог филтрирања је да из мноштва потенци-

7) Jon Elster, *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge University Press, New York, 1989, стр. 13.

8) Милован Декић, „Разумевање и објашњење: да ли је друштвена наука већ уједињена?“, нав. дело, стр. 54.

9) Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, Ludwig Von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1998, p.11.

јалних опција издвоји оне које су изводљиве, тј. оне акције које истовремено задовољавају низ физичких, техничких, економских и политичко-правних услова. Друго филтрирање има за циљ да се из скупа могућих алтернатива изабере једна опција коју треба спровести¹⁰. Да бисмо разумели ове индивидуално сложене процесе филтрирања, морамо ући у црну кутију доносиоца одлука, што подразумева познавање пре свега његових мотива и преференција. Познавање преференција актера у социјалној интеракцији је основни предуслов за ваљано коришћење теорије рационалног избора. Због тога се теорија рационалног избора управо гради и критикује на аксиомима који се односе на преференције (*Completeness, Transitivity, Continuity*). Да закључимо „разумевање делања циља на откривање узрока понашања који су смештени унутар домена субјективно јаких разлога, зависних од специфичних контекста у којима актер оперише. Другим речима, узроци који објашњавају зашто се идеал-типски појединац понаша тако како се понаша или зашто верује у то што верује су његови субјективни разлози за то¹¹. Дакле, не постоји објективна рационалност, што значи да се само познавањем субјективних преференција може разумети одређено понашање. Управо се у таквој концепцији отворене рационалности, како је назива Рејмон Будон, пружа могућност за разумевање субјективних емоционалних компоненти приликом одлучивања.

Четврто полазиште на којем почива овај рад јесте тврдња да је немогуће истраживати, разумевати и објашњавати људско понашање и процес доношења одлука без укључивања у анализу емоционалних варијабли. Под емоцијалним варијаблама подразумевам управо она емотивна и афективна стања у којима се налази доносилац одлуке приликом одлучивања. Да би се ваљано истраживала улога емоција у процесу доношења одлука, неопходно је класификовати и извршити диференцијацију емоција. Основна подела у истраживачким праксама је подела на емоције које су повезане са процесом одлучивања и на емоције које нису повезане са процесом одлучивања. Емоције које су повезане и индуковане самим процесом доношења одлука или тежином и сложености одлука називају се интегралне емоције (*integral emotions*). То могу бити емоције као што су страх, стрес, анксиозност или нека друга емоција индукована процесом избора. Са друге стране се налазе споредне емоције (*incidental emotions*) које још називамо и случајне емоције. Споредне емоције нису релевантне за тренутну одлуку у смислу да нису са њом повезане нити њом индуковане, али се

10) Jon Elster, *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, нав. дело, стр. 13.

11) Милован Декић, „Разумевање и објашњење: да ли је друштвена наука већ уједињена?“, нав. дело, стр. 54.

доносилац одлука контекстуално налази под њиховим утицајем, што им даје значајну улогу у процесу доношења одлука. Без обзира на који се тип емоционалне индукованости ослања, однос на релацији рационалност-когниција-емоције¹² заправо је триангуларни чвор за разумевање људског понашања, а елиминисање било ког од ова три елемента учинило би анализу непотпуном. Како упозорава Лудвиг вон Мизес „доносилац одлуке мора да узме у обзир све оно што се дешава у његовом телу, али и друге податке као што су време или ставови његових суседа”.¹³ Уколико доносилац одлуке узима све то у обзир, онда и истраживач који настоји да разуме логику људског деловања мора да анализира сваки аспект одлуке, па тако и емотивни.

3. КАКО СУ ЕМОЦИЈЕ УШЛЕ У ИСТРАЖИВАЧКЕ ПРОГРАМЕ РАЦИОНАЛНОГ ИЗБОРА?

Методолошка знања представљају један од најзначајнијих изазова за научнике и истраживаче у свим дисциплинама. Када је реч о политиколозима, са једне стране, налази се проблем који је последица премало знања о онтолошким, епистемолошким и теоријским парадигмама и оскудност оперативних знања која се односе на методе селекције, прикупљања, обраде и тумачења података. Са друге стране, како истиче Јан Шапиро (*Ian Shapiro*), постоји проблем са „превише” методологије, односно, ситуацијом у којој су наша истраживања покренута методолошком апаратуром (*method driven*), а не природом проблема (*problem driven*) који се истражују. Како истичу Грин и Шапиро „истраживања која су методолошки покренута доводе до самодоволјне конструкције проблема, злоупотребе података на различите начине и других сличних патологија које се могу сумирати старом изреком која каже да уколико од алата имамо само чекић, све око нас почиње да нам личи на ексер”.¹⁴

Нормативна теорија одлучивања, односно класична теорија рационалног избора, се од свог настанка суочавала са овом проблематиком. Основни проблем у теорији одлучивања, без обзира на научну дисциплину у оквиру које се анализира, је проблем рационалности људских избора. То се превасходно односи на питање

12) Без обзира на све критике рационалног избора које долазе од стране истраживача који се баве когнитивним и емоционалним аспектом одлучивања, рационални избор и даље остаје један од најконкурентнијих епистемолошких оквира за разумевање људског понашања.

13) Ludwig von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics*, нав. дело, стр. 11.

14) Ian Shapiro, “Problems, Methods and Theories in the Study of Politics, or What’s Wrong with Political Science and What to do About it”, *Political Theory*, No. 4/2002, стр. 598.

како утврдити критеријуме рационалности уз помоћ којих бисмо могли да разумемо одлуке које нарушавају принципе рационалности. Критеријуми рационалности које је утврдила нормативна теорија одлучивања и који су у науци важили до 50-их година XX века, доведени су у питање психолошким истраживањима аутора који истражују у оквиру дескриптивне теорије одлучивања (Морис Але, Леондард Севиц, Херберт Сајмон). Психолошка истраживања су показала да доносиоци одлука често крше нормативна начела рационалности. Механизми који доводе до кршења тих начела углавном су когнитивно-психолошке природе. Једна од главних теорија у оквиру ове истраживачке праксе је *Теорија изгледа*¹⁵ Данијела Канемана и Амоса Тверског, која сматра да људи нису савршено рационални, а “кривце” за нарушавање принципа рационалности, ови аутори виде у различитим когнитивним ефектима. Такође, постоји много других алтернативних приступа класичној теорији рационалног избора као што су “БПЦ теорија (Х. Гинтис), теорија ординарне рационалности (Р. Будон), РРЕЕММ теорија (З. Линденберг), теорија изгледа (prospect theory) (Д. Канеман и А. Тверски), теорија ограничене рационалности (Х. Сајмон) или теорија когнитивне дисонанце (Л. Фестингер)”¹⁶. Овим алтернативним приступима, аксиоматика рационалног избора доведена је у питање чиме је отворена могућност да рационални избор постане приступ који је много више склон концепту отворене рационалности, него „скупченим” методолошким укалупљивањем људских одлука и понашања сопственој аксиоматизацији.

Ова врста проширивања парадигме, пре свега кроз њено отварање за алтернативне постулате, омогућила је истраживачима да се баве откривањем и објашњењем како „заиста” људи доносе одлуке, шта на њих све утиче и каква је улога психолошких аспеката у том процесу, како когнитивних, тако и емоционално-афективних. Ово ослобађање од „стега” пропозиција рационалног избора омогућило је да истраживања буду усмерена на реалне проблеме процеса доношења одлука, а не на укалупљивање истраживачких пракси теоријској аксиоматизацији. Рационални избор је тако надограђен налазима који упућују на важност когнитивних чинилаца у процесу одлучивања (Херберт Сајмон, Данијел Канеман), еколошких чинилаца (Герд Гигеренцер) и у последње време афектним и емоционалним чиниоцима (Јозеф Форгас, Алис Ајсен, Гордон Боуер). Осим психолога који су лабораторијским експериментима

15) Daniel Kahneman and Amos Tversky, “Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk”, *Econometrica*, Vol. 47, No.2/1979.

16) Милован Декић, “Методолошки индивидуализам и објашњење друштвених норми”, нав. дело, стр. 34-35.

истраживали улогу емоција у процесу одлучивања, посебан замах њиховом незаобилазном увршћивању у истраживачке програме дали су и неуробиолози попут Антонија Дамасија (*Antonio Damasio*). Његова истраживања су показала да особе којима је из неког разлога центар за емоције у мозгу суспендован (повређен), не могу да доносе одлуке. Логички, они знају шта би требало да раде, али су практично неспособни да донесу и најпростије бинарне одлуке. Због тога је, према тумачењу Дамасија, очигледно да емоције имају веома важну улогу у нашем одлучивању.¹⁷ Осим психолошких доказа, ово је био непобитан доказ да су студије емоција у процесу одлучивања постале неопходност. Револуција је могла да почне.

4. ИМА ЛИ МЕСТА ЕМОЦИЈАМА У ИСТРАЖИВАЧКИМ ПРОГРАМИМА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА?

Вратимо се сада корак уназад како бисмо повезали одлуке и политику. Основна истраживачка јединица према премисама методолошког индивидуализма јесте појединачна људска одлука или творања. Одлуку увек доносе појединци, чак и у консензусном начину одлучивања. Дакле, политичка уверења, идеологије и прагматичне стратегије остварују се у политичким процесима тако што политички актери доносе одлуке. Грађани одлучују о томе да ли и за кога гласати? Да ли протестовати? Како протестовати? Да ли ући у партију? Са друге стране, политичари доносе одлуке да ли се кандидовати на изборима? Да ли направити коалицију са једном или другом странком? Да ли променити идеолошко опредељење партије? Да ли напасти другу државу? Да ли јој увести санкције? Да ли признати другу државу? Сва ова питања су питања политике и реализују се тако што се доносе одлуке. Иако звучи излишно, ова врста размевања често изостаје у анализи политичких процеса. Дакле, политика не постоји без одлука, а одлуке не постоје без емоција. Парафразираћу Ника Фријду (*Nico Frijda*) који истиче да је спремност на деловање централни аспект емоција.¹⁸

Да бих показао да су емоције важне за разумевање процеса одлучивања, изнећу две врсте аргумената. Једне називам меким аргументима (*soft arguments*) и то су они који долазе из теоријско-филозофског угла. Друге називам чврстим аргументима (*hard arguments*) и то су они који долазе као налази из емпиријских истраживања.

17) Antonio Damasio, *Descartes' Error: Emotion, Reason and the Human Brain*, Avon Books, New York, 1994.

18) Nico Frijda, *The Emotions*, Cambridge University Press, New York, 1986.

Меки аргументи – „Још од настанка људске цивилизације, уметници, писци и филозофи били су фасцинирани деликатном везом између осећања и размишљања, афекта и когниције”¹⁹. Много пре него што ће експериментална психологија показати да емоције имају важну улогу и утицај на процес доношења одлука, антички мислиоци Платон и Аристотел су тврдили да су емоције блиско повезане са људским деловањем и акцијама које људи предузимају. Платон је био један од првих филозофа који је сматрао да афекти код људи подстичу један примитиван начин реаговања и одлучивања који се налази насупрот разумном и рационалном одлучивању. То је био један од разлога зашто је сматрао да његовом идеалном *Републиком* треба да владају филозофи, јер су они највише отпорни на утицаје афективних подстицаја. Осим тога, Аристотел се питао како са самопоуздањем размишљати о практичним одлукама када „у пуно случајева није сигурно у шта треба веровати и шта треба чинити”²⁰. Оно што је он приметно јесте да „када су људи пријатељски и помирљиво расположени, мисле једно, а када су љути и непријатељски расположени, мисле нешто посве другачије, или исто, али различитим интензитетом”²¹. Дакле, много година пре модерне психологије Аристотел упућује на то да емоције могу имати своје боје. Осим тога, Аристотел сматра да емоције често представљају подстицај за одређено деловање. На пример, када је човек љут има подстицај за осветничким деловањем. Када га је срам онда има подстицај за аутодеструктивним понашањем.²² Аристотел закључује да су „емоције сви они осећаји који толико промене људе да утичу на њихове просудбе”²³.

Утицајем емоција на когницију и одлучивање бавили су се и други класични филозофи и теоретичари (Сократ, Епикур, Свети Августин, Декарт, Паскал, Кант). Рене Декарт је у свом делу „*Страсти душе*“ из 1649. године записао да се емоције дешавају у мисаоним деловима нашег бића и да имају улогу показатеља шта је нама стварно битно, „шта је важно у нашим душама, или, како бисмо данас рекли, у нашем стварном ја”²⁴. Ову функцију емоције могу обављати чак и када тога нисмо свесни, што заправо значи да је Декарт много пре психоаналитичара сматрао да емоције могу имати подсвесну реализацију. Када је реч о психолозима, и

19) Joseph Forgas, “Feeling and Doing: Affective Influences on Interpersonal Behavior”, *Psychological Inquiry*, Vol. 13, No.1/2002, стр. 2.

20) Keith Oatley and Jennifer Jenkins, *Razumijevanje emocija*, Naklada slap, Jaska, 2007, стр.12.

21) Исто, стр. 12.

22) Исто, стр. 13.

23) Исто, стр. 12.

24) Исто, стр. 16.

пре експерименталних анализа, многи од њих су показали теоријско интересовање за ову тему (Сигмунд Фројд, Гарбијел Тард, Гистав ЛеБон). Један од оснивача психологије и истраживача заслужних за њено издвајање као засебне науке, Вилхем Вунт (*Wilhelm Wundt*), рекао је крајем XIX века да људи готово „никада нису у стању које је ослобођено емоција”.²⁵ Овај познати немачки експериментални психолог, лингвиста и филозоф желео је да истакне да су сва „ментална стања, укључујући наше мисли и перцепције, преплављена афектима”.²⁶

Посматрано ретроспективно кроз историју науке о понашању, најчешће је улога афективних стања у процесу одлучивања била квалификована негативно, као когнитивна странпутица која води грешкама и која се налази насупрот рационалним одлукама. Емоције и афекти су углавном били представљени као импулси који код људи искључују рационални мод, а укључују примитивне процесоре размишљања и понашања. Тек модерна експериментална лабораторијска истраживања уносе рефлексiju у ове ставове, показујући да емоције могу имати и позитивне и негативне ефекте на процесе одлучивања.

Чврсти аргументи – Иако истраживање емоција сеже далеко у прошлост филозофске мисли, савремена истраживања у психологији, економији и политичким наукама се превасходно ослањају на лабораторијске експерименталне студије које откривају чврсте аргументе за тезу о снажном утицају емоција на доношење одлука. Због тога не би требало да чуди што неки аутори сматрају да смо данас сведоци „афективне револуције” (*affective revolution*) и којој се рађа нова „афективна наука” (*affective science*).²⁷ У прилог тој тези, Питерс, Вестфјал, Герлинг и Словиц у својој познатој студији из 2006. године²⁸ показују да емоције могу имати четири различите улоге у процедури одлучивања и следствено томе аргументовано доказују да су емоције незаобилазна компонента истраживања процеса одлучивања:

- **Афекат као информација** – Емоционална сензитивност којом „осећамо” одређени избор заправо нам може служити као

25) Wilhelm Wundt, *Outlines of psychology*, Thoemmes Press, Bristol, 1998, стр. 92.

26) Eran Halperin, Ruthie Pliskin, “Emotions and Emotion Regulation in Intractable Conflict: Studying Emotional Processes within a Unique Context”, *Advances in Political Psychology*, Vol. 36, No. 1./2015, стр. 119-150

27) James Gross and Lisa Barrett, “The emerging field of affective science”, *Emotion*, No.13(6)/2013. стр. 997–998.

28) Ellen Peters, Daniel Vastfjall, Tommy Garling and Paul Slovic, “Affect and Decision Making: A “Hot” Topic”, *Journal of Behavioral Decision Making*, No.19./2006, стр. 80-81.

информација приликом доношења одлуке. Значај емоција види се у томе што овакве врсте осећаја могу обликовати наш вредносни доживљај одређених алтернатива о којима размишљамо и између којих бирамо. Уколико нам се око одређених алтернатива јави неко негативно/позитивно осећање, наш процесни систем тај осећај доживљава као информацију која је подједанко меродавна у процесу калкулација оптималних избора. У току процедуре одлучивања, доносиоци одлука истражују своја осећања о том избору и питају се „Како се осећам у вези с тим?”²⁹ а добијени одговори на ова питања делују као информације приликом процене и одлучивања.³⁰

- Афекат као заједничка валута (*common currency*) – Када се индивидуе сусрећу са веома комплексним одлукама где постоји избор између више неизвесних а пожељних алтернатива, прилично је тешко интегрисати конфликтне разлоге за и против неке алтернативе. Управо у таквим ситуацијама, људи могу примењивати стратегију афективног поједностављивања тако што им афекат служити као мерна јединица за упоређивање осећаја поводом избора А у односу на избор Б или Ц. Дobar пример за то је експеримент у којем се показује утицај ефекта антиципиране жалости.³¹ Налази ове студије су показали да када људи размишљају о потенцијалним исходима они имају одбојност према оним изборима за које осећају да ће им произвести емоцију жаљења (*regret-averse*). Ова врста емоционалног антиципирања води одлукама које су изгледније, односно одлукама које су сигурније да неће довести до таквих осећаја (*risk-averse*).³²
- Афекат као „усмеритељ пажње” (*spotlight*) – Интензитет и врста афективних осећања може служити доносиоцу одлука да усмери своју пажњу на одређене информације приликом доношења одлуке. Као пример може да послужи експеримент Роберта Берона у којем су учесници експеримента имали улогу интервјуера за посао. Експеримент је показао да су интервјуери у радосном расположењу памтили више позитивних

29) Norbert Schwarz and Gerald Clore, “Mood as information: 20 years later”, *Psychological Inquiry*, No. 14/2003, стр. 294–301.

30) Paul Slovic, Melissa Finucane, Ellen Peters, and Donald MacGregor, “The affect heuristic”, in: T. Gilovich, D. Griffin, & D. Kahneman (eds.), *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment*, Cambridge University Press, New York, 2002, стр. 397-420.

31) Marcel Zeelenberg, “Anticipated regret, expected feedback and behavioral decision making”, *Journal of Behavioral Decision Making*, No. 12/1999, стр. 93-106.

32) Исто, стр. 93-106.

ствари о интервјуисаном и генерално га оцењивали боље и показивали наклоност приликом запослења. Са друге стране, интервјуери који су били у тужном расположењу, памтили су већи број негативних особина код испитаника и изражавали значајно мању вољу да их запосле. Пажња срећних интервјуера била је усмерена на позитивне стране кандидата за посао док је пажња тужних интервјуера била усмерена на њихове негативне стране, што показује да наше расположење може бити усмеритељ пажње приликом селекције податка и процесуирања одлука.³³

- **Афекат као мотивација** – Начин на који обрађујемо информације и доносимо одлуке под значајним је утицајем мотивације која га покреће. Приметили смо и сами да смо око ствари које нам много значе далеко више мотивисани него око ствари око којих не осећамо ништа. Афекти су у том смислу повезани са нашим приступом решавању проблема и доношења одлука. Доказано је да одређене емоције мотивишу индивидуу на различите начине, једне воде активним, а друге пасивним стратегијама.³⁴ На пример, емоција беса мотивише особу да буде проактивна. Мотивација произилази управо из намере да се промене фактори који су заправо и узрочници беса. Такве врсте дискретних емоција буде висок ниво активације код доносиоца одлука. Са друге стране, страх изазива савим другу врсту реакција код доносиоца одлука. Код уплашених особа много је мањи ниво активације, а сама емоција води ка самозаштити и „бекству” од одлуке.³⁵ Дакле, љут доносилац одлуке ће радити на реализацији својих циљева, док ће се уплашени доносилац одлуке повући.

33) Robert Baron, “Interviewer’s Moods and Reactions to Job Applicants: The Influence of Affective States on Applied Social Judgments”, *Journal of Applied Social Psychology*, Vol.17, No. 10/1987, стр. 911-926.

34) Shane Connelly, Blaine Gaddis and Whintey Helton-Fauth, “A closer look at the role of emotions in transformational and charismatic leadership”, in: F. Yammarino & B. J. Avolio (eds.), *Transformational and charismatic leadership: The road ahead*, Elsevier, Oxford, No. 2/2002, стр. 255-283.

35) Shannon Seitz, Charles Lord and Cheryl Taylor, “Beyond pleasure: Emotion activity affects the relationship between attitudes and behavior”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, No. 33/2007, стр. 933-947.

4.1. Један пример чврстих доказа: утицај емоција на процену вероватноће приликом доношења одлука

Вилијам Рајт и Гордон Боуер су истраживали на који начин расположење доносиоца одлуке утиче на процену вероватноће одређених исхода. Пре елаборације налаза из своје експерименталне студије, они наводе да су их три налаза других студија о утицају расположења на когнитивне процесе навела да размишљају на такав начин:

- „Осећања делују као селективни филтер за све стимулансе који долазе, фокусирајући пажњу на оне аспекте ситуације (стимулансе) који су у складу са тренутним расположењем. На тај начин осећања делимично одређују како ће стимуланси бити кодирани у нашој меморији (*mood-congruent learning*)“.³⁶
- „Осећања такође утичу и на то којих ћемо се информација накнадно присећати (*mood-context retrieval*).“³⁷
- „Осећања утичу на доступност различитих идеја и стратегија које се користе приликом доношења ризичних одлука“.³⁸

Рајт и Боуер су у свом раду кренули од претпоставке да је процена вероватноће неког исхода, тј процена ризика, приликом доношења одлуке субјективна и да „расположење може имати директне ефекте на процену неизвесности будућих догађаја“.³⁹ Њихово истраживање је показало да на процену вероватноће велики утицај има расположење на тај начин што су „срећни субјекти процењивали већом вероватноћу да се остваре позитивни исходи и знатно мањом вероватноћу да се догоде негативни исходи. Са друге стране, тужни субјекти су процењивали мањом вероватноћу да се остваре позитивни исходи, док су процењивали већом вероватноћу за негативне догађаје“.⁴⁰ Рајт и Боуер су овај механизам назвали *Mood-state-dependent retrieval of information*.⁴¹

Питање које се поставља је какве импликације субјективне вероватноће могу имати на сферу политике. Пре свега, готово свака политичка одлука доноси се у вакуму неизвесности и ризика. Доносилац одлуке у том вакууму располаже познатим и непознатим

36) William Wright and Gordon Bower, “Mood effects on subjective probability assessment”, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, No. 52/1992, стр. 277.

37) Исто, стр. 277.

38) Исто, стр. 277.

39) Исто, стр. 276.

40) Исто, стр. 276.

41) Исто, стр. 276.

исходима, исходима са већим или мањим вероватноћама. Приликом сваке одлуке, он процењује њихову извесност путем својих когнитивних алата и доноси одлуку у складу са проценама извесности. Процена вероватноће исхода једна је од кључних променљивих у свакој одлуци, а посебно у политици. Данас, на основу налаза из лабораторијских експеримената знамо да на процену параметара вероватноће утиче и расположење. Да ли је Кенеди био добро расположен и оптимистичан приликом доношења одлуке везано за Кубанску ракетну кризу или је био нерасположен и песимистичан, свакако представља питање које нас мора заинтриговати како бисмо што боље разумели свеукупност физиолошког и емоционалног контекста доношења свих одлука па и политичких.

5. ЗБОГ ЧЕГА СУ ЕМОЦИЈЕ ЗАНЕМАРЕНЕ У ПОЛИТИКОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА У СРБИЈИ?

Од како су емоције постале значајан део фокуса у истраживањима процеса одлучивања, расте и фондус знања о томе како оне утичу на когнитивне радње као што су процењивање и одлучивање (*judgement and decision-making*). Овај тренд, међутим, заобишао је нашу академску заједницу. Разлоге за то класификоваћу у неколико аргумената.

Методолошки индивидуализам – Истраживање и разумевање емоција и њиховог утицаја на политичке одлуке подразумева прихватање одређене методолошке парадигматике. Питање методолошке парадигме је између осталог и питање нивоа анализе. Са једне стране стоји индивидуални ниво анализе у виду методолошког индивидуализма, док је са друге стране холистички ниво анализе у виду методолошког холизма.⁴² Мало је аутора у оквиру теорије одлучивања који се емоцијама не баве на индивидуалном нивоу, а како је код нас методолошки индивидуализам научно занемарен, последично су у истраживачким програмима занемарене и емоције и афекти.

Зашто је тако? Пре свега, методолошки индивидуализам се у научној заједници у Србији, посебно код старијих истраживача, дуго сматрао некомпатабилним са марксистичким научним наслеђем оличеним у методолошком холизму, системском приступу и

42) Укратко, методолошки индивидуализам подразумева да је основна јединица истраживања социјалних феномена индивидуа, док методолошки холизам држи да индивидуа никада није независна од структура које је контекстуално окружују те да су управо те структуре најважнији предмет истраживања.

структурализму. Међутим, овакав доживљај некомпатибилности често је заправо био последица „кривог читања” Марксових онтолошких и епистемолошких идеја. Иако се бавио проблемима који су били колективни/групни Маркс је у својим анализама пре методолошки него онтолошки заузимао холистичка становишта. У прилог томе можемо узети и Марксово онтолошко становиште у делу *Света породица* у којем он износи став да је „историја ништа без људи који теже остварењу својих интереса“.⁴³ Управо на том прагу многи аутори данас попут Елстера, Коена и Роемера покушавају да прилагоде Марксов метод савременим начелима методолошког индивидуализма. Ови аутори и други аналитички марксисте данас одбацују Марксов „методолошки колективизам” и окрећу се методолошком индивидуализму. Ово „спуштање” на индивидуални ниво анализе, Елстер пореди са сличним процесом у биологији јер је према његовом мишљењу „спуштање са нивоа друштвених институција и агрегатних обрасца понашања на појединце, исто као и спуштање од ћелија до молекула“.⁴⁴ Овај процес промене методолошке апаратуре не прати политиколошка заједница у Србији.

Људске одлуке као основне јединице истраживања – Идеја да се разумевање друштвених феномена своди на индивидуу и њено понашање није наишла на добар пријем у научној заједници која је гајила класни поглед на основну јединицу истраживања и структурални детерминизам. Индивиде у том смислу нису биле предмет истраживања, осим у дескриптивним биографским истраживањима, док су се објашњења друштвених феномена сводила на екстерне структуре, издвојене од индивидуа. У том смислу, научна традиција политиколошких истраживања у супротности је са саветом Вебера који сматра да се „приликом објашњавања друштвених феномена, колико год је могуће, уздржава од употребе опскурних колективистичких појмова као њихових узрока, и да свако објашњење утемељи у сврсисходном, смисленом делању људи. Појмови као што су „култура“, „класа“, „менталитет“, „норме“ или „традиција“ могу се користити само као описни, док су у експланаторном смислу они од ограничене употребљивости”.⁴⁵ Тек је у последњих десетак година нешто већи број аутора који у фокус својих истраживачких програма стављају одлуке појединаца.

43) Милован Декић, “Разумевање и објашњење: да ли је друштвена наука већ уједињена?”, нав. дело, стр. 69.

44) Andrew Levine, Elliott Sober and Erik Olin Wright “Marxism and Methodological Individualism”, *New Left Review*, No.162/1987, стр. 71.

45) Милован Декић, “Разумевање и објашњење: да ли је друштвена наука већ уједињена?”, нав. дело, стр. 53.

Међутим, и они то раде без увођења у анализу емоција и афеката. Одлуке се посматрају и анализирају или као идеализоване, где су доносиоци одлука савршено рационални, или као когнитивно оптималне, где су доносиоци одлука ограничено рационални. У том смислу, разумевање индивидуалних одлука се код нас још увек обрађује из две перспективе (рационалне и когнитивне) док је перспектива емоција занемарена.

Рационални избор – Рационални избор дели судбину методолошког индивидуализма у политиколошкој заједници у Србији. Наиме, теорија рационалног избора полази од основне претпоставке да су сви сложени друштвени феномени подстакнути индивидуалним људским делањем. Стога, када желимо да објаснимо друштвене промене, настанак и мењање друштвених институција, друштвене норме и покрете морамо почети од разматрања одлука појединаца. То значи да без индивидуа и њихових одлука нема рационалног избора. Управо због тога, рационални избор је једна оперативна епистемолошка парадигма која захтева другачији експланаторни приступ истраживача од онога што је доминантан образац међу политиколозима у Србији. Рационални избор захтева познавање и прихватање методолошког индивидуализма као и овладавање знањима која се у нашој научној заједници нису могла добити. Та знања можемо поделити на традиционална и савремена знања у оквиру теорије рационалног избора. Када је реч о традиционалним знањима то се, пре свега, односи на теорију игара и базично познавање статистике. Са друге стране, истраживачима недостају и савремена знања из области психологије и бихевиоралне економије која омогућавају модеран приступ теорији рационалног избора. Иако је последњих година теорија рационалног избора изазавана налазима из психологије и бихевиоралне економије, она је и даље веома важан епистемолошки оквир за разумевање понашања људи. Управо ти изазови пред којима се теорија рационалног избора налази, нашој научној заједници представљају довољан аргумент за одбијање и непризнавање релевантности овог приступа, самим тим и изговор за његово некоришћење. Међутим, разумевање и коришћење теорије рационалног избора. неопходно је како би се спроводила истраживања о утицају емоција и афеката на процес одлучивања. Теорија рационалног избора била је епистемолошки оквир за доказивање релевантности тврдње да когнитивни механизми, предубеђења и хеуристике имају значајан утицај приликом одлучивања. Докази који су изведени из когнитивних експеримената били су у супротности са постулатима и аксиомима теорије рационалног избора, што је довело до „когнитивне револуци-

је”. Исти методолошки образац користе и истраживачи који се баве емоцијама у процесу одлучивања, који настоје да кроз оспоравање постулата рационалног избора, после когнитивне, афирмишу „афективну револуцију”.

Мултидисциплинарност – Један од кривних проблема који нашу политиколошку заједницу чини неспремном да се бави утицајем емоција у политици јесте веома оскудна мултидисциплинарност знања. Премало знања из психологије, посебно социјалне психологије, теорије игара, статистике и економије онемогућује политикологе у Србији да се озбиљно баве бихевиоралним, когнитивним и посебно емоционалним аспектима политичких феномена. Доминатно усмерење на политичку филозофију и историјски приступ у академским програмима политичких наука довело је до пролиферације метафизичких дебата и дескрипције док су емпиријске студије и објашњења друштвених/политичких феномена реткост. Модерна политичка наука се данас све више ослања на фондус знања из психологије. Познавање психологије је пресудно за ваљано разумевање многих кључних дисциплина које граде или допуњују политичку науку као што су економија, безбедност, дипломатија, социологија и друге. Без познавања психологије не може се разумети понашање политичких актера нити психолошки ефекти одређених институционалних решења. Да бисмо разумели политику морамо разумети политичке одлуке, да бисмо разумели политичке одлуке морамо разумети психологију доносиоца одлука као и „психолошки утицај” који те одлуке могу имати на друге. Кључ црне кутије процеса одлучивања налази се у познавању психолошких механизма о којима је причао Џон Елстер и о којима већ деценијама шири знање Данијел Канеман.

6. ЗАКЉУЧАК ИЛИ ШТА ЈЕ ПРОБЛЕМ СА ЕМОЦИЈАМА?

Емоције су у политиколошкој заједници у Србији, као и у другим научним заједницама широм света дуго сматране за ненаучни предмет истраживања. Док је значајан део научних заједница променио свој став према укључивању емоција у истраживачке програме, однос наше научне заједнице према емоцијама остао је прилично исти. Данас се, као и пре, емоције доживљавају као ирационалне и неистраживе препреке савршене рационалности. Емоције су на вредносном нивоу бивале одбачене пре него што би се и њихово практично анализирање поставило као тема. Услед немогућности јасног и прецизног дефинисања емоција, како су

истраживачи у политичким наукама у научно-конзервативним срединама навикли, испоставља се да је „природна реакција да се емоцијама порекне статус корисне научне категорије”.⁴⁶ Једна немогућност води негирању и неистраживању реалности онаква каква јесте. Уколико немамо чисте и јасне форме, платонизоване појмове, како их назива Николас Насим Талеб, онда их нећемо ни укључивати у истраживачке програме, без обзира на њихову потенцијалну релевантност. Због тога је важно поставити питање да ли су емоције релевантне. Намера овог рада је била управо да проблематизује то питање и да понуди аргументе за потврдан одговор. Аргументе бих на крају сумирао речима Томкинса, који тврди да људи имају различите циљеве, а да нам емоције управо служе да рангирамо преференције избора.⁴⁷ У том смислу емоције су кормилари наших мотива, циљева и преференција, нашег делања и одлука и оваква поставка представља темељ когнитивних теорија емоција. Закључио бих да су емоције кормилари наших мотива, циљева и преференција, нашег делања и одлука, а оваква поставка представља темељ когнитивних теорија емоција.

ЛИТЕРАТУРА

Декић Милован, „Методолошки индивидуализам и објашњење друштвених норми”, *Годишњак Факултета политичких наука*, бр. 9/2013, стр. 31-49.

Декић Милован, „Разумевање и објашњење: да ли је друштвена наука већ уједињена?” *Политичке перспективе*, бр. 2/2013, стр. 49–75.

Baron Robert, “Interviewer’s Moods and Reactions to Job Applicants: The Influence of Affective States on Applied Social Judgments”, *Journal of Applied Social Psychology*, Vol.17, No. 10/1987, стр. 911-926.

Connelly Shane, Gaddis Blaine and Helton-Fauth Whintey, “A closer look at the role of emotions in transformational and charismatic leadership”, in: F. Yammarino & B. J. Avolio (eds.), *Transformational and charismatic leadership: The road ahead*, Elsevier, Oxford, No. 2/2002, стр. 255-283.

Damasio Antonio, *Descartes’ Error: Emotion, Reason and the Human*

46) Jon Elster, *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge University Press, New York, 2007, стр.186.

47) Silvan Tomkins, *Exploring Affect: The Selected Writings of Silvan S Tomkins*, (ed. E. Demos), Cambridge University Press, New York, 1995 .

- Brain*, Avon Books, New York, 1994.
- Elster Jon, "Marxism, Functionalism and Game Theory", *Theory and Society*, no.11(4)/1982, стр. 453-82.
- Elster Jon, *Explaining Social Behavior: More Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge University Press, New York, 2007.
- Elster Jon, *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge University Press, New York, 1989.
- Forgas Joseph, "Feeling and Doing: Affective Influences on Interpersonal Behavior", *Psychological Inquiry*, Vol. 13, No. 1/2002, стр. 1-28.
- Frijda Nico, *The Emotions*, Cambridge University Press, New York, 1986.
- Gross James and Barrett Lisa, "The emerging field of affective science", *Emotion*, No.13(6)/2013, стр. 997-998.
- Halperin Eran and Pliskin Ruthie, "Emotions and Emotion Regulation in Intractable Conflict: Studying Emotional Processes within a Unique Context", *Advances in Political Psychology*, Vol. 36, No. 1/2015, стр. 119-150.
- Kahneman Daniel and Tversky Amos, "Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk", *Econometrica*, Vol. 47, No. 2/1979, стр. 263-291.
- Levine Andrew, Sober Elliott and Wright Erik Olin, "Marxism and Methodological Individualism", *New Left Review*, No.162/1987, стр. 67-84.
- Oatley Keith and Jenkins Jennifer, *Razumijevanje emocija*, Naklada slap, Jaska, 2007.
- Peters Ellen, Vastfjall Daniel, Garling Tommy and Slovic Paul, "Affect and Decision Making: A "Hot" Topic", *Journal of Behavioral Decision Making*, No.19/2006, стр. 79-85.
- Schwarz Norbert and Clore Gerald, "Mood as information: 20 years later", *Psychological Inquiry*, No. 14/2003, стр. 294-301.
- Seitz Shannon, Lord Charles and Taylor Cheryl, "Beyond pleasure: Emotion activity affects the relationship between attitudes and behavior", *Personality and Social Psychology Bulletin*, No. 33/2007, стр. 933-947.
- Shapiro Ian, "Problems, Methods and Theories in the Study of Politics, or What's Wrong with Political Science and What to do About it", *Political Theory*, Vol. 30, No. 4/2002, стр. 596-619.

- Slovic Paul, Finucane Melissa, Peters Ellen and MacGregor Donald, “The affect heuristic”, in T. Gilovich, D. Griffin, & D. Kahneman (eds.), *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment*, Cambridge University Press, New York, 2002, стр. 397-420.
- Tomkins Silvan, *Exploring Affect: The Selected Writings of Silvan S Tomkins*, (ed. E. Demos), Cambridge University Press, New York, 1995.
- von Mises Ludwig, *Human Action: A Treatise on Economics*, Ludwig Von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1998.
- Weber Max, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, University of California Press, Los Angeles, 1978.
- Wright William and Bower Gordon, “Mood effects on subjective probability assessment”, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, No. 52/1992, стр. 276–291.
- Wundt Wilhelm, *Outlines of psychology*, Thoemmes Press, Bristol, 1998.
- Zeelenberg Marcel, “Anticipated regret, expected feedback and behavioral decision making”, *Journal of Behavioral Decision Making*, No. 12/1999, стр. 93-106.

Nikola Jovic

RACIONALITY, EMOTIONS AND AFFECTIVE REVOLUTION: WHY EMOTIONS ARE NEGLECTED IN POLITICAL SCIENCES IN SERBIA?

Resume

The paper deals with the issue of emotions in the research of social phenomena. The first part of the paper demonstrated the basic theoretical and epistemological principles on which the analysis is based, which are methodological individualism and the theory of rational choice. In addition, the work rests on two fundamental methodological positions. The first positions highlights an individual human decision as the basic unit of every social phenomena and, consequently, as the basic unit of sociological analysis. The second position refers to the claim that emotions and affects are an indispensable subject of research programs in social science.

The second part of the paper describes the genesis of involving emotions in a wider range of social disciplines, such as psychology and economics. The study of emotions in social sciences has long been anathematized, because emotions, except in psychology, have long been considered as a non-scientific variable. The author emphasizes that today we witness the affective revolution that puts emotions and their role in the decision-making process at the center of research practices. Cognitive and affective revolutions have led to an extension of the paradigm of a rational choice, primarily through its opening for alternative postulates. The author claims that this kind of “opening” of the paradigm has enabled researchers to deal with the explanation of how “really” people make decisions, what affects them, and what is the role of psychological aspects in the process of decision making, both cognitive and emotional-affective.

In the third part of the paper, the focus is on the importance of emotions in political research practices, primarily in decision-making theory. In this section author puts out arguments that support his basic thesis, that emotions are an indispensable subject of research when it comes to politics and political decisions. These arguments primarily relate to experimental findings that show that emotions can have and have

different roles in the decision-making process. The author in this section lists these roles and explains each of them individually: (1) Affect as information; (2) Affect as a “common currency”; (3) Affect as a “attention spotlight”; (4) Affect as motivation.

In the last part of the paper, author presented arguments that should provide an explanation why emotions are neglected in political science in Serbia. The first argument relates to the level of analysis. Namely, methodological individualism in the scientific community in Serbia, especially among the older researchers, has long considered incompatible with the Marxist scientific heritage that cultivated the tradition of methodological holism. The second argument relates to human action as the basic unit of social action. While introducing of emotions into research programs request reduction of social phenomena to an individual human action, in our scientific community the basic level of analysis is group, whether it is a class, nation or state. The third argument relates to ignorance and denial of methodological usefulness of the theory of rational choice. The use of other epistemological approaches such as structuralism, functionalism, and lately institutionalization has prevailed in our scientific community. One of the reasons for this is the necessity of possessing specific knowledge in order to use the scientific power of rational choice (game theory and statistics). The fourth argument relates precisely to the criticism of the lack of multidisciplinary in our political community, which, in order to deal with the impact of emotions, need knowledge in psychology and behavioral economics.

Keywords: rationality, rational choice theory, emotions, affects, affective revolution, cognition

* Овај рад је примљен 10. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Младен Лишанин**

Институт за политичке студије, Београд

СРПСКА ПОЛИТИКОЛОГИЈА У СВЕТЛОСТИ МЕЂУНАРОДНЕ НАУЧНЕ ПРАКСЕ**

Сажетак

Истраживања у области политичких наука у Србији карактерише неколико хроничних и акутних проблема, који узрокују просечно врло низак квалитет остварених резултата. У односу на академску заједницу у научној области политичких наука – а у оквиру ширег корпуса друштвено-хуманистичких наука – ови проблеми су генерисани како егзогено, тако и ендогено. У егзогене проблеме, или спутавајуће факторе, спадају они који су последица неадекватних институционалних решења везаних за рад ресорног министарства, матичног научног одбора, различитих комисија и стручних тела, и, пре свега, изразито оскудног финансирања (далеко испод европског просека) заснованог на готово неодрживом систему. Ендогени проблеми, генерисани од стране самих припадника академске заједнице у процесу истраживања или објављивања остварених резултата, међутим, барем су једнако озбиљни, а дугорочно можда и штетнији по стање дисциплине у Србији. Они се односе на суштинску неусклађеност академског понашања са међународно прихваћеним добрим праксама у областима као што су: академска етика, поштовање ауторских права, рецензирање чланака, монографија и пројеката, непотизам, успостављање и промовисање клијентелистичких мрежа, али и питања личног и професионалног

* Електронска адреса аутора: mladen.lisanin@ips.ac.rs.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“, бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Првобитна верзија текста изложена је на националном научном скупу „Стање и перспективе српске политичке науке и савремене политиколошке парадигме“, одржаном 14.11.2018. године у Београду, у организацији Института за политичке студије.

интегритета заснована на недовољном личном усавршавању и унапређивању категоријално-појмовног апарата дисциплине. Аутор чланка тврди да су, за разлику од егзогених проблема који се махом односе на адекватност правног оквира и доступних материјалних ресурса за истраживање, ендогени проблеми веома тешко решиви у временском распону од једне или чак двеју генерација, тим пре што субоптималне академске праксе подстичу погубне елементе система заснованог у доброј мери на негативној селекцији, чиме се, у крајњој инстанци, и последице егзогених ограничења прогресивно умножавају. У практичној сфери, ово значи да добар део остварених резултата политиколошких истраживања има изразито малу или нема никакву ефективну употребљивост, што целој научној области отежава силазак са пословичне „куле од слоноваче“ у стварни свет, и отвара питање о суштинској егзистенцијалној кризи дисциплине. Закључак је да савремена српска политикологија, барем средњорочно гледано, има још лошију перспективу него што би се дало закључити пуком анализом нормативног и институционалног оквира. Отуда препорука за решавање акутних и хроничних проблема српске политикологије мора, поред захтева за ревидирањем и оптимизацијом институционалног система награда и казни, да обухвати и позив на интернализацију добрих пракси у оквиру саме академске заједнице.

Кључне речи: Србија, политичке науке, друштвено-хуманистичке науке, академска пракса

1. УВОД

Стање и перспективе истраживања у области друштвених наука уопште, а политичких наука (политикологије) посебно, у савременој Србији у највећој мери значајно одударају од широко прихваћене међународне праксе, како у погледу релевантних правила и институционалних аранжмана у оквиру којих се истраживања спроводе, тако и у погледу самог начина спровођења истраживачких пројеката и квалитета остварених резултата. Узроци заостајања су бројни и неодвојиви су од проблема у другим секторима, попут високог образовања или јавних финансија.

Дебате о стању и перспективама политикологије у Србији не одвијају се у вакууму, и упркос чињеници да су многи проблеми посебно карактеристични, готово ендемски, већина њих се у већој или мањој мери јављају и у осталим европским, нарочито (пост) транзиционим друштвима. Разлика је у томе што у већини других академских заједница ови проблеми представљају аномалију и одступање од добре праксе, док су у случају Србије они саставни

део праксе. Када је реч о чисто академским дискусијама о природи, сврси и трансформацијама политичких наука у савремено доба – дакле темама које нису директно везане за често субоптималне начине спровођења самих истраживања – стање је нешто мање поразно, захваљујући доприносима домаћих истраживача у оквиру својих под-дисциплина, али и спорадичним значајним остварењима у области преводилачке делатности, чиме се домаћа истраживачка пракса приближава глобалним токовима.

Кроз различите формалне и неформалне видове међународне сарадње, учешћа на конференцијама и у међународним пројектима, различите облике истраживачке мобилности и објављивање чланака у иностраним часописима, српски истраживачи су укључени у европске и глобалне академске токове. Ово у највећој мери важи за истраживаче из области природних и техничких наука, који су, уосталом, махом цитиранији и боље међународно рангирани од својих колега из друштвено-хуманистичког поља. Постоји, међутим, и одређен број случајева у којима се наведени облици међународног присуства остварују и у области политичких наука – иако у значајно мањој мери. Једно истраживање из 2013. године показало је да 53,5% истраживача у области друштвено-хуманистичког поља има просечан или низак индекс нивоа научно-истраживачке активности (синтетичка варијабла која обухвата објављивање, учешће на конференцијама, ангажман на пројектима и истраживачке боравке у иностранству).¹ Ови квантитативни подаци, међутим, не говоре ништа о квалитету остварених резултата, а он је, с обзиром на све проблеме и ограничења о којима ће бити речи, далеко нижег нивоа него што то квантитативна анализа наговештава.² Није извесно, исто тако, да овакве епизоде доприносе значајнијој промени стања када је реч о интернализацији добрих међународних пракси, што је, уз материјалне аспекте, нужан корак ка квалитативном побољшању перспектива у српској политиколошкој заједници.

Истраживања у области политичких наука у Србији карактерише неколико хроничних и акутних проблема, који узрокују просечно врло низак квалитет остварених резултата. У односу на академску заједницу, ови проблеми су генерисани како егзогено, тако и ендогено. У егзогене проблеме, или спутавајуће факторе, спадају они који су последица неадекватних институционалних

1) Иван Стошић, Бојана Радовановић и Михајло Ђукић, *Истраживања у области друштвених наука у Србији: преглед стања, карактеристични проблеми и препоруке*, Институт економских наука, Београд, 2013, стр. 48-54.

2) Перо Шипка, „Десет година наглог раста српске научне продукције: Али шта је са њеним квалитетом?“ у зборнику: Александар Костић (ур.) *Наука: стање, стратегија, перспективе*, САНУ, Београд, 2016, стр. 33-62.

решења везаних за рад ресорног министарства, матичног научног одбора, различитих комисија и стручних тела, и, пре свега, изразито оскудног финансирања (далеко испод европског просека) заснованог на готово неодрживом систему. Ендогени проблеми, генерисани од стране самих припадника академске заједнице у процесу истраживања или објављивања остварених резултата, међутим, барем су једнако озбиљни, а дугорочно можда и штетнији по стање дисциплине у Србији. Они се односе на суштинску неусклађеност академског понашања са међународно прихваћеним добрим праксама у областима као што су: академска етика, поштовање ауторских права, рецензирање чланака, монографија и пројеката, непогизам, успостављање и промовисање клијентелистичких мрежа, али и питања личног и професионалног интегритета заснована на недовољном личном усавршавању и унапређивању категоријално-појмовног апарата дисциплине.

Раније поменута испреплетаност научно-истраживачке сфере са сродним секторима попут сектора високог образовања и јавних финансија производи различите последице по квалитет истраживачког процеса. У овом контексту се може говорити и о процесу политизације академске сфере, омогућене пре свега значајном улогом ресорног министарства у организовању истраживачких пројектних циклуса и у свим фазама професионалног напредовања истраживача, укључујући бодовање академских резултата и категоризацију научних часописа. Са друге стране, политизација се може посматрати и као саставни део ендogene групе проблема са којима се суочава истраживачка заједница у Србији.

2. ЕГЗОГЕНИ ПРОБЛЕМИ

Када је реч о високом образовању, велики део проблема везан је за некомпетентно спровођење пакета тзв. болоњских реформи, нарочито у области докторских студија,³ као и за институционалну а тиме и практичну фрагментираност система високог образовања, будући да је у систему који обухвата осамнаест државних и приватних високошколских установа⁴ готово потпуно непознат концепт интегрисаног универзитета. Фрагментираност је још већа у случају акредитованих научних института који се баве друштвеним и хуманистичким наукама (такође њих осамнаест).⁵ Потписивање

3) Бобан Стојановић *et al.*, *Квалитет докторских студија у области друштвених и хуманистичких наука у Србији*, Група за анализу и креирање јавних политика, Београд, 2018.

4) Filip Ejdus, *Mapping and Analysis of the Social Science Research System in Serbia*, Perform, Belgrade, 2018, стр. 5-11.

5) Исто.

засебних уговора о сарадњи између истраживачких институција, или између истраживачких и високошколских институција само делимично отклања проблеме фрагментираности и не представља системско решење. На пољу остварених научних резултата, исходи су такође у далеко већој мери одређени личним залагањем и компетенцијама истраживача него било каквим видом системске подршке од стране академског система.

Фрагментираност универзитета, где су факултети – иначе еквивалентни департамента на већини иностраних високошколских установа – готово потпуно изоловани једни од других, такође је једна од егзогених околности које негативно утичу на квалитет академских перформанси. Разуђеност је још већа у погледу научно-истраживачких института, од којих већина представља самостална правна лица, што уз потпуну организациону и истраживачку аутономију која је несумњиво позитиван аспект, подразумева и искљученост института из активности универзитета, како у области истраживања, тако и у области високог образовања.

У погледу јавних финансија (и са њима повезаним проблемом политизације области науке и истраживања, а неvezано за конкретан облик финансирања већине научних истраживања у Србији – тзв. пројектно финансирање, које подразумева да је хонорар за рад на неком од пројеката које додељује Министарство просвете, науке и технолошког развоја истовремено и плата истраживача), јасно је да су целокупна издвајања у сфери истраживања и развоја у Србији далеко испод европског просека. Према подацима УНЕСКО-а и Организације за економску сарадњу и развој (ОЕЦД), док су просечна издвајања за истраживање и развој на нивоу Европске уније око 2%, а на нивоу земаља чланица ОЕЦД нешто испод 2,5%, у Србији су она испод 1% бруто домаћег производа.⁶ Када се овоме дода чињеница да је српски бруто домаћи производ по глави становника, према подацима Светске банке, готово шестоструко мањи од БДП по глави становника на нивоу Европске уније (\$5900 према \$33723 у 2017. години), овакви подаци још упечатљивије илуструју материјални контекст у коме делују српски истраживачи.⁷ Истини за вољу, наведене димензије односе се на финансирање из

6) Видети: UNESCO Institute for Statistics, *R&D Spending by Country*, Internet, <http://uis.unesco.org/apps/visualisations/research-and-development-spending/>, 05/02/2019; OECD Science, Technology and R&D Statistics, Main Science and Technology Indicators, Gross domestic spending on R&D, Internet, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, 05/02/2019; The World Bank, *Research and development expenditure (% of GDP)*, Internet, <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?locations=RS>, 05/02/2019

7) The World Bank, *GDP per capita* (current US\$), Internet, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=RS-EU> 05/02/2019

свих извора, укључујући и приватне, али то само имплицира да је у конкретним областима основних истраживања у друштвеним и хуманистичким наукама, традиционално перципираним као научне области мање практичне примењивости а тиме и друштвеног значаја, стање још поразније.

Осим финансијског аспекта, од значаја је и организационо-логистички. Он се односи на питања везана за расписивање пројектних конкурса, за стицање истраживачких и научних звања (пре свега, одређивање критеријума на основу којих се звања стичу и у њима напредује), за категорисање научних часописа,⁸ за успостављање и вођење регистра истраживача, и слично. Такође, уз раније поменути ниво финансирања, субоптималан је и сам начин финансирања научно-истраживачког рада:⁹ покушаји да се ова проблематика реши троструко су продужили предвиђено трајање пројектног циклуса (оригинално 2011-2014, још увек у току). Предвиђени комбиновани институционално-пројектни модел финансирања, преко новооснованог Фонда за науку¹⁰, можда ће отклонити део ових проблема, али ће дефинитивно моћи да се евалуира тек по истеку будућег пројектног циклуса. У односу на друге раније наведене аспекте, на реализацију научно-истраживачког рада у оквиру пројектних циклуса републичког министарства, а нарочито на квалитет остварених резултата, негативно делују неадекватан процес рецензирања пројектних предлога, непропорционално вредновање остварених резултата објављених у земљи и иностранству¹¹, као и дужина трајања процедурâ за изборе у истраживачка и научна звања.

3. ЕНДОГЕНИ ПРОБЛЕМИ

Раније изложени проблеми несумњиво отежавају бављење научно-истраживачким радом у Србији, што за последицу има чињеницу да је већина остварених резултата релативно ниског квалитета у европским и глобалним оквирима, посебно у друштвено-хуманистичком пољу. Ови проблеми су комплексни и њихово

8) Дејан Пајић, „Има ли импакт фактор алтернативу?“ у зборнику: *Зборник радова са научно-стручног скупа „СНТПИ '09: Систем научно-технолошких и пословних информација“*, 19-20. јун 2009, Центар за евалуацију у образовању и науци, Београд, 2009, стр. 57-60; Перо Шипка, „Интернационализација и евалуација као изазови српске хуманистике“ у зборнику: А. Костић (ур.) *Наука: стање, стратегија, перспективе*, САНУ, Београд, 2016, стр. 309-329.

9) Институт за упоредно право, *Упоредна анализа начина финансирања научне делатности од стране државе*, Институт за упоредно право, Београд, 2018.

10) Закон о Фонду за науку Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 95/2018.

11) Бранко Урошевић и Душан Павловић, „Истраживања у друштвеним наукама у Србији после 1990. године“, *Политичке перспективе*, 2/2013, стр. 103-128.

отклањање захтевало би свеобухватну промену институционално-нормативног оквира за академски и научни рад, при чему пракса показује да систем, из различитих разлога, нема капацитете да се у адекватном смислу и мери реформише, барем на кратак и средњи рок. Било би погрешно, међутим, приписати све недостатке у области друштвено-хуманистичких истраживања у Србији мањкавостима институционално-нормативног оквира, односно егзогену групацију проблема. Проблеми ендемог типа, они које различитим врстама неадекватних академских пракси производе сами чланови академске заједнице, у најмању руку су једнако значајни. Ове праксе су бројне и готово ендемски укоренење, а могу се сврстати у три веће групе – при чему неке од пракси представљају пресеке двеју или свих групâ.

У прву групу спадају праксе везане за најраспрострањенији облик академског непоштења: плагирање и аутоплагирање.¹² Свесно или нехотично преузимање делова текста из постојећих библиографских јединица и других извора без адекватног навођења и цитирања сматра се потпуно неприхватљивом академском праксом. Исто важи и за вишеструку употребу идентичних одељака сопственог текста без реферирања на оригиналну верзију. Плагијати и аутоплагијати препознати су као дела која за собом повлаче различите врсте последица; пракса међутим, говори да се ови случајеви, када је реч о објављивању чланака и монографија, у најбољем случају завршавају дискретним ограђивањем уредника и аутора и евентуалним повлачењем спорних чланака. Када је реч о присуству плагијата у различитим типовима дисертација и завршних радова, они се често предупређују употребом софтвера за откривање плагијата (као што су *Copyscape*, *iThenticate* или *Turnitin*), док њихово накнадно откривање, барем формално, повлачи за собом одузимање академског звања, а потенцијално и додатне дисциплинске/етичке санкције. У пракси, међутим, санкције неретко у потпуности изостају, посебно у околностима када починилац употребом политичког утицаја или других механизма спречава доношење одлуке о спорном питању, или утиче на формирање тела које би требало да одлучује о прекршају. Са проблематиком плагијата и аутоплагијата, и са њима повезаном проблематиком генералне академске честитости, уско је повезана и пракса фиктивних коауторстава, када се, из различитих разлога, туђи академски резултати присвајају уз знање стварног аутора, дописивањем сопственог имена као аутора чланка или друге библиографске јединице у чијем настанку се ни на који начин није учествовало.

12) Владимир В. Водинелић, „Забрана плагирања и право цитирања у науци“, *Правни записи*, Год. VI, Vol. 1, 2015, стр. 126-200.

Друга група обухвата праксе везане за различите облике непотизма, као и стварање и ширење клијентелистичких мрежа. Један број чланова академске заједнице учествује у стварању релативно затворених кругова за изразито лојалну а неетичку и често противправну сарадњу која члановима мреже омогућава стицање различитих врста користи, од материјалне добити, преко повлашћеног положаја у стручним и научним телима (укључујући редакције научних часописа), до неоснованог напредовања у рангу (што за собом често повлачи наношење директне штете припадницима академске заједнице који имају аспирације и услове за напредовање али не представљају део клијентелистичке мреже). Ово је истовремено један од начина на које се отежава међуинституционална мобилност унутар академске заједнице: интерес клијентелистичке мреже најчешће није успостављање било каквих облика сарадње који не би били под контролом или утицајем чланова мреже.

Трећа група пракси односи се на индивидуалне академске капацитете припадника академске заједнице. Наиме, захваљујући утицају бројних фактора који потичу из групе егзогених проблема, као и из других двеју целина у оквиру ендогене групе, напредовање у научним звањима могуће је и без елементарног рада на константном унапређењу сопствених академских и професионалних капацитета. Отуда се догађа да један број припадника академске заједнице, у различитим научним и наставним звањима, континуирано објављују резултате истраживања заснованих превасходно на изворима из сфере публицистике. Истовремено, употреба монографске грађе као извора драматично предњачи над коришћењем релевантне научне периодике, при чему је коришћена монографска грађа неретко застарела. Такође, услед недовољног познавања светских језика, значајан број истраживача користи искључиво домаће изворе, заобилазећи релевантне међународне часописе и доприносећи на тај начин даљој провинцијализацији српске политикологије, како у теоријско-методолошком, тако и у супстантивном смислу. Оваква пракса се често камуфлира позивањем на потребу да се домаћа политиколошка сцена ослободи наводно наметнуте стеге доминантних глобално заступљених академских дискурса; међутим, уз дозу легитимности која се оваквом апелу може признати, мора се нагласити да је жељени исход могућ једино као резултат претходног темељног упознавања са доминантним, међународно присутним академским токовима, а не њиховим *a priori* одбацивањем. Чињеница да велики број објављених резултата међу референцама не садржи ниједну релевантну међународну публикацију (или садржи њихов

изразито мали број, најчешће секундарно цитиран) ни на који начин не доприноси тежњи за развијањем аутентичног националног или регионалног политиколошког израза. Отуда су и објављени резултати неретко потпуно научно и друштвено ирелевантни и банални у најбољем, а памфлетистичко-сензационалистички, понекад налик теоријама завере, у најгорем случају. То доводи до тога да неки аутори, ако и објављују у иностранству, то чине у предаторским публикацијама које достављене материјале по правилу прихватају без икаквих измена, уредничких интервенција или рецензентске процедуре, најчешће тражећи новчану надокнаду заузврат.

Разуме се да постоје бројне врсте субоптималних пракси које се налазе у пресецима приказаних група ендогених проблема. Један од најупечатљивијих примера јесу неадекватне рецензентске процедуре. Било да је реч о рецензирању чланака, монографија или пројектних предлога, рецензентски процес се често спроводи *pro forma*, без икаквог разматрања стварних квалитета текста а понекад и издавањем бланко позитивних рецензија. Рецензентски критеријуми могу бити произвољни и вишеструко проблематични: неоправдано ниски или неоправдано оштри. Код научних чланака ово се најчешће догађа када се рецензије не спроводе у *double blind* форми, односно када је рецензенту познат идентитет аутора, и/или обратно. Ригорозније нормативно уређивање рецензентских процедура свакако би представљало део решења за наведене проблеме. Јасно је, међутим, да је то само нужан, али никако и довољан услов – наиме, на тај начин би се отклонио део егзогених проблема. На токове и исходе рецензентских процеса евидентно утичу и фактори из свих раније дефинисаних група ендогених проблема: пракса плагирања/аутоплагирања и фиктивних коауторстава, постојање непотизма и клијентелистичких мрежа, као и нивои индивидуалних професионалних квалитета припадника академске заједнице.

Треба нагласити да, без обзира на то што су представљене праксе нешто видљивији у сфери науке, ни област наставе, посебно у високом образовању, не остаје имуна на ове и сличне проблеме. Ово је једним делом последица чињенице да су високообразовне установе по правилу акредитоване и за научноистраживачки рад. Међутим, постоје и негативне праксе, такође у пресеку група ендогено индукованих проблема, које је посебно односе на наставну делатност. Оне су најчешће у вези са процедурама акредитације студијских програма (које, опет, задиру и у сферу егзогених проблема), као и са компетенцијама наставног кадра (ова врста проблема нешто је израженија у области приватног високог образовања, где институције нешто чешће прибегавају ангажовању

особља чије квалификације из различитих разлога не одговарају захтевима акредитованих студијских програма).

4. ЗАКЉУЧАК

За разлику од егзогених проблема који се махом односе на адекватност правног оквира и доступних материјалних ресурса за истраживање, ендогени проблеми су веома тешко решиви у временском распону од једне или чак двеју генерација, тим пре што субоптималне академске праксе подстичу погубне елементе система заснованог у доброј мери на негативној селекцији, чиме се, у крајњој инстанци, и последице егзогених ограничења прогресивно умножавају. У практичној сфери, ово значи да добар део остварених резултата политиколошких истраживања има изразито малу или нема никакву ефективну употребљивост, што целој научној области отежава силазак са пословичне „куле од слоноваче“ у стварни свет, и отвара питање о суштинској егзистенцијалној кризи дисциплине.¹³

Један аутор сматра, а такав став није стран значајном броју научника и истраживача у Србији, да ће „договор и сарадња у оквирима академске заједнице, што значи свих наука, увек [ће] бити лакши од договора са политичарима“.¹⁴ Међутим, да би ово важило, нужан предуслов би била, поред осталог, демонтирања раније описаних клијентелистичких мрежа које најчешће окупљају чланове како из академске, тако и из политичке сфере – у неким случајевима, један појединац може бити представник обеју заједница истовремено. Дакле, као и код већине других сложених друштвених система, готово да није могуће отклонити један појединачан проблем без истовременог суочавања са осталима. Такође, упркос увреженом мишљењу, потенцијално ефикасно унапређење нормативно институционалног оквира, укључујући и аспект финансирања научног рада у области политикологије, само по себи не би нужно

13) Joseph Leggold and Miroslav Nincic, *Beyond the Ivory Tower: International Relations Theory and the Issue of Policy Relevance*, Columbia University Press, New York [NY], 2001; Bent Flyvbjerg, *Making Social Science Matter*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001; Bent Flyvbjerg et al. (eds.) *Real Social Science: Applied Phronesis*, Cambridge, 2012; Paul C. Avey, Michael C. Desch, “What Do Policymakers Want From Us? Results of a Survey of Current and Former Senior National Security Decision Makers”, *International Studies Quarterly*, Vol. 58, No. 2, 2014, стр. 227-246; Јелена Жарковић Ракић et al., *Имплементација научних резултата у области друштвених наука у процесима креирања јавних политика у Србији*, Институт економских наука, Београд, 2016.

14) Драган Симеуновић, „Друштвене и хуманистичке науке између оспоравања и нове улоге у савремености“, *Српска политичка мисао*, Vol. 58, No. 4, 2017, стр. 13-23. Cf. Smith Rogers M., “Should We Make Political Science More of a Science or More about Politics”, *Political Science & Politics*, Vol. 35, No. 2, 2002, стр. 199-201.

довело до драстичног квалитативног помака у погледу остварених резултата, уколико ендогено индуковани проблеми не би били искорењени или барем значајно ублажени.

Не би одговарало истини када би се тврдило да су описани проблеми присутни само у српској академској заједници. Ниједан научни систем није, нити може бити, у потпуности имун на различите врсте проблема који негативно утичу на академско окружење и на квалитет остварених резултата научноистраживачког рада. Оно што међународна добра пракса показује, међутим, а где Србија евидентно заостаје, јесте креирање и спровођење правних и етичких прописа на основу би научноистраживачки рад требало спроводити, транспарентност¹⁵ таквих правила и процедура (како везаних за саму академску продукцију, тако и за целокупан нормативно-институционални оквир унутар којег академска заједница функционише), и извесност санкционисања академског понашања које одступа од усвојених и прихваћених прописа и добрих пракси. Водеће светске научне и високообразовне институције, као и издавачке куће, по правилу имају прецизна и јавно доступна упутства академског понашања, која покривају како техничке, тако и етичке компоненте.¹⁶ Позитивна међународна искуства свакако су једна од неопходних референтних тачки у смислу евентуалног побољшања академског амбијента у Србији;¹⁷ међутим, исто тако је јасно да механичко доношење прописа неће по аутоматизму произвести напуштање лоших и усвајање добрих пракси.

Из свега наведеног следи да савремена српска политикологија, барем средњорочно гледано, има још лошију перспективу него што би се дало закључити пуком анализом нормативног и институционалног оквира. Отуда препорука за решавање акутних и хроничних проблема српске политикологије мора, поред захтева за ревидирањем и оптимизацијом институционалног система награда и казни, да обухвати и позив на интернализацију добрих пракси у оквиру саме академске заједнице.

15) Colin Elman *et al.*, "Transparent Social Inquiry: Implications for Political Science", *Annual Review of Political Science*, Vol. 21, No. 1, 2018, стр. 1-19.

16) Elizabeth S. Smith and Akan Malici, "Normative and Ethical Considerations of Political Science Research" у зборнику Elizabeth S. and Akan Malici (yp.) *Political Science Research in Practice*, Routledge, New York [NY], стр. 188-200.

17) Видети нпр. свеобухватна упутства, примере и изворе добрих академских пракси које предлаже и прописује Школа за друштвене и политичке науке Универзитета у Единбургу: The University of Edinburgh – School of Social and Political Science, *Research Ethics*, Internet, http://www.sps.ed.ac.uk/research/research_ethics, 06/02/2019.

ЛИТЕРАТУРА

- Водинелић Владимир В., „Забрана плагирања и право цитирања у науци“, *Правни записи*, Год. VI, Vol. 1, 2015, стр. 126-200.
- Закон о Фонду за науку Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 95/2018.
- Жарковић Ракић Јелена *et al.*, *Имплементација научних резултата у области друштвених наука у процесима креирања јавних политика у Србији*, Институт економских наука, Београд, 2016.
- Институт за упоредно право, *Упоредна анализа начина финансирања научне делатности од стране државе*, Институт за упоредно право, Београд, 2018.
- Пајић Дејан, „Има ли импакт фактор алтернативу?“ у зборнику: *Зборник радова са научно-стручног скупа „СНТПИ ‘09: Систем научно-технолошких и пословних информација“*, 19-20. јун 2009, Центар за евалуацију у образовању и науци, Београд, 2009, стр. 57-60.
- Симеуновић Драган, „Друштвене и хуманистичке науке између оспоравања и нове улоге у савремености“, *Српска политичка мисао*, Vol. 58, No. 4, 2017, стр. 13-23.
- Стојановић Бобан *et al.*, *Квалитет докторских студија у области друштвених и хуманистичких наука у Србији*, Група за анализу и креирање јавних политика, Београд, 2018.
- Стошић Иван, Бојана Радовановић и Михајло Ђукић, *Истраживања у области друштвених наука у Србији: преглед стања, карактеристични проблеми и препоруке*, Институт економских наука, Београд, 2013.
- Урошевић Бранко и Душан Павловић, „Истраживања у друштвеним наукама у Србији после 1990. године“, *Политичке перспективе*, 2/2013, стр. 103-128.
- Шипка Перо, „Десет година наглог раста српске научне продукције: Али шта је са њеним квалитетом?“ у зборнику: Александар Костић (ур.) *Наука: стање, стратегија, перспективе*, САНУ, Београд, 2016, стр. 33-62.
- Шипка Перо, „Интернационализација и евалуација као изазови српске хуманистике“ у зборнику: Александар Костић (ур.) *Наука: стање, стратегија, перспективе*, САНУ, Београд, 2016. стр. 309-329.

- Avey Paul C., Michael C. Desch, "What Do Policymakers Want From Us? Results of a Survey of Current and Former Senior National Security Decision Makers", *International Studies Quarterly*, Vol. 58, No. 2, 2014, стр. 227-246.
- Ejdus Filip, *Mapping and Analysis of the Social Science Research System in Serbia*, Perform, Belgrade, 2018.
- Elman Colin *et al.*, "Transparent Social Inquiry: Implications for Political Science", *Annual Review of Political Science*, Vol. 21, No. 1, 2018, стр. 1-19.
- Flyvbjerg Bent, *Making Social Science Matter*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Flyvbjerg Bent *et al.* (eds.) *Real Social Science: Applied Phronesis*, Cambridge, 2012.
- Lepgold Joseph and Miroslav Nincic, *Beyond the Ivory Tower: International Relations Theory and the Issue of Policy Relevance*, Columbia University Press, New York [NY], 2001.
- OECD Science, Technology and R&D Statistics, Main Science and Technology Indicators, Gross domestic spending on R&D, Internet, <https://data.oecd.org/rd/gross-domestic-spending-on-r-d.htm>, 05/02/2019
- Smith Elizabeth S. and Akan Malici, "Normative and Ethical Considerations of Political Science Research" у зборнику Elizabeth S. and Akan Malici (yp.) *Political Science Research in Practice*, Routledge, New York [NY], стр. 188-200.
- Smith Rogers M., "Should We Make Political Science More of a Science or More about Politics", *Political Science & Politics*, Vol. 35, No. 2, 2002, стр. 199-201.
- The World Bank, *Research and development expenditure (% of GDP)*, Internet, <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?locations=RS>, 05/02/2019.
- The World Bank, *GDP per capita (current US\$)*, Internet, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=RS-EU>, 05/02/2019.
- The University of Edinburgh – School of Social and Political Science, *Research Ethics*, Internet, http://www.sps.ed.ac.uk/research/research_ethics, 06/02/2019.

UNESCO Institute for Statistics, R&D Spending by Country, Internet, <http://uis.unesco.org/apps/visualisations/research-and-development-spending/>, 05/02/2019.

Mladen Lisanin

SERBIAN POLITICAL SCIENCE IN LIGHT OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC PRACTICE

Resume

Political science research in Serbia is characterized by several chronic and acute problems which cause, on average, a very low level of accomplished results. With regard to the academic community in the field of political science – and within a wider area of social sciences and humanities – these problems are exogenously as well as endogenously generated. Among exogenous problems, or constraining factors, are those which are the consequences of inadequate institutional solutions related to the work of the designated ministry, scientific board of registry, various commissions and professional bodies, and, above all, extremely scarce financing (far below the European average), based on an almost unsustainable system. Endogenous problems, however, generated by the members of the academic community themselves, in the process of research or publication of accomplished results, are at least as serious, and in the long term perhaps even more hazardous with regard to the state of the discipline in Serbia. They pertain to essential incompatibility of academic behaviour with internationally accepted good practices in the fields of: academic ethics; copyrights; article, book and project reviews, nepotism, creation and promotion of client networks, as well as the issues of personal and professional integrity based on insufficient personal improvement and advancement of categorical and conceptual apparatus of the discipline. The author claims that, unlike exogenous problems which are mainly related to the adequacy of legal framework and available material resources for research, endogenous problems are particularly hard to solve within a timespan of one or even two generations – all the more so because suboptimal academic practices instigate the detrimental elements of the system, based to a large extent on negative selection, thus, in the last instance, progressively multiplying the consequences of exogenous problems as well. In the sphere of practice, this means that a large part of research has a particularly small, or even non-existent effective utility, which makes it difficult for the entire scientific field to come down from the proverbial “ivory tower” into the real world, while opening the issue of deep existential crisis of the discipline.

The conclusion is that contemporary Serbian political science, in the middle term at least, has an even bleaker perspective than mere analysis of the normative and institutional framework might suggest. Therefore, a recommendation for resolving acute and chronic problems of Serbian political science must, aside from demands for revising and optimizing the institutional system of awards and sanctions, include a plea for internalization of good practices within the academic community itself.

Keywords: Serbia, political science, humanities and social sciences, academic practice

* Овај рад је примљен 31. јануара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 351.75/.9:159.923

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6312019.9>

Оригинални научни рад

Српска политичка мисао

број 1/2019.

год. 26. vol. 63

стр. 171-188

*Радослав Гаћиновић**

Институт за политичке студије, Београд

ЛИЧНОСТ У ИЗГРАДЊИ БЕЗБЕДНОСТИ ДРУШТВА**

*Не брини се за количину него за квалитет
својих поштовалаца: Непријатно је кад се
човек не допада добрим људима, али не
допадати се злим људима увек је добро.*

Сенека

Сажетак

Овај рад је покушај аутора да укаже на значај стварања личности, која ће у функцији изградње безбедности друштва дати значајан допринос укупном квалитету живота грађана у друштву. Личност поседује моћ и способност да донесе правилну процену како се изграђује савремено, слободно и безбедно друштво насупрот популистичкој маси која традиционално незаинтересована посматра и велича само оно дневно, чулно, приземно и што сигурно пролази без видљивог трага. Са безбедносног аспекта је веома тешко

* Електронска адреса аутора: radoslav.gacinovic@ips.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру рада на пројекту 179009 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

опшеприхватљиво дефинисати личност, а да би неко постао личност са аспекта безбедности, уз испуњавање услова које су прописале научне дисциплине (психологија, филозофија, социологија, право) мора бити психофизички здрав појединац који темеље своје унутрашње структуре гради на демократском професионализму, чији су продукти врхунско знање и родољубље. Сваки појединац који је постао личност има велику обавезу на континуираној изградњи система безбедности државе и друштва, као и обавезу према себи да све своје способности стави на располагање друштву у остваривању тог циља. У изучавању безбедности неопходно је у теорији разликовати безбедност државе од безбедности друштва, јер се безбедност државе односи на њен суверенитет, а безбедност друштва на идентитет тј. свест о припадности заједници.

Кључне речи: личност, безбедност, друштво, право, политика

Личност је појам који има филозофско, психолошко, антрополошко, социолошко, политичко, правно, историјско, етичко, а може имати и друга значења. Стога се, зависно од становишта могу давати различите дефиниције личности. У научној анализи овог проблема, потребно разликовати *појам личности* од *појма човека* као генеричког бића и од индивидуе. У том погледу личност је у пуном смислу производ друштвено-историјског развоја човека као генеричког бића које карактерише свест, стваралачке способности, друштвеност, рад као сврсисходна делатност – што све чини човека „*бићем праксе*“ и изграђује као укупан производ тих чинилаца цивилизацију или културу. Израз личност се употребљава од XVII века као резултат друштвених процеса који су донели већи степен слободе човеку, као предуслов за самосталнији и његов слободнији развој, што је неопходно за формирање и развој његове личности. Јер се за личност може рећи да је резултат слободног индивидуалног развоја оних генеричких особина које човек као врста поседује. Шире успостављање права и слобода дало је основ формирању оног историјског типа личности који настаје у савременом друштву. Зато је и сам садржај појма личност еволуирао. У првобитној употреби старих Римљана израз личност или лице (персона) је означавао маску глумца коју мења зависно од улоге коју игра (*dramatis personae*). Касније почиње све више означавати особеност бића које рационално мисли. У овом смислу налази се употреба израза врло рано (нпр. у VI веку код *Beotius-a*) али се не диференцира појам личности од појма човек, људско биће и других сличних.¹

1) *Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975, стр. 514; Lewis

1. ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМА ЛИЧНОСТ

На почетку XXI века многе научне дисциплине улажу напоре да дефинишу личност. Амерички психолог Олпорт (*G. Allport*) сматра да је личност „динамичка организација таквих психо-физичких система у индивидуи који одређују њено јединствено прилагођавање својој околини“.² Социолог Барцес (*Burgess*) дефинише „Личност као интеграцију свих особина које детерминишу улогу и статус индивидуе у друштву, па се личност зато може дефинисати као социјални учинак“. Џон Лок (*J. Locke*) одређује личност као „мислеће, интелигентно биће које има разум и рефлексију и може схватити „ја“ као себе само.“ Супротно оваквом рационалистичком схватању које је и једнострано, персоналист Муније (*E. Mounier*) даје комплекснију дефиницију тврдећи да је личност специфично и независно духовно биће, али које живи према хијерархији вредности коју је слободно усвојио и помоћу слободне креативности акције развија своју индивидуалност.³

Основна претпоставка једне опште прихватљиве дефиниције личности јесте основа на којој се гради теоријско уверење да је личност сложени био-психолошко-социјални феномен. Таква општа дефиниција личности представља и одређени филозофски приступ, јер од питања – шта је човек, и шта је суштина таквог сложеног бића које се назива личност, зависи дефиниција појма личности. Рационалистички приступ, одредиће *ratio* (разум) као суштину људске личности. Персоналисти сматрају да је суштина личности у јединству рационалног и емоционалног доживљавања, које је основа интенционалне акције, што карактерише људску личност. Егзистенционалисти мисле да се не може говорити о суштини човека већ само о појединачкој егзистенцији. Као личност човек се практичном делатношћу диференцира у односу на спољашњи свет и постаје самосвесно и релативно слободно биће, а диференцијацијом од осталих појединаца постаје својеврсна индивидуалност. Али истовремено личност успоставља јединствен однос са спољашњим светом и у интеракцији са својом природном и друштвеном околином активно утиче на развијање и мењање спољашњих услова и сопствених унутрашњих потенција у процесу сталног самопотврђивања. Дакле, треба направити разлику између

R. Goldberg, "The Structure of Phenotypic Personality Traits", *American Psychologist*, Vol. 48, No. 1, 1993.

2) Gordon Allport, *Personality: A Psychological Interpretation*, Holt, New York, 1951; Artur S. Reber, Emili S. Reber, *Rečnik psihologije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, стр. 301.

3) Emanuel Mounier, *A Personalist Manifesto*, Longmans, Green, 1939; Barbara Engler, *Personality Theories: An Introduction*, 6th ed., Houghton Mifflin College Div, Boston, MA, 2003.

термина *личност* и *индивидуа*. Док се за сваког појединачког човека може рећи да је индивидуа, па и за новорођенче, јер је појединачни представник биолошке врсте *homo sapiens*, само за најразвијенију индивидуу, код које су се формирале и која је формирала и високо развила све карактеристике и вредности које предвиђају научне дисциплине, може се рећи да је постала личност. Треба нагласити да термини личност и лице, особа (на енглеском *personality* и *person*; на немачком *Persönlichkeit* и *Person*, на француском *personnalité* и *personne* нису идентични. Други се односи на појединачну индивидуу, означавајући њен идентитет (баш то лице), док термин личност означава да је појединац формално као целовито делатно, самостално и релативно слободно биће у односу на друге људе и друштво. Ни појмови човек и личност нису идентични. Појам човек, супротно појединачности индивидуе, обухвата оне генеричке карактеристике које су опште и заједничке свим људима. Може се рећи да се појам човек према појму индивидуа односи као опште према појединачном, јер су опште одредбе човека као људског рода садржане у свакој индивидуи. Поред тога, човек реално постоји увек само као појединачна индивидуа. Однос између појмова човек и личност је друкчији, јер иако су опште одредбе човека претпоставка формирања личности, сваки човек не постаје личност. Стварање личности подразумева пре свега развитак интелектуалних способности и моралне аутономије без које нема личности, тј. подразумева се аутономно морално вредновање и поступање на основу сопствене савести.⁴

Личност поседује моћ и способност да донесе правилну процену како се изграђује савремено, слободно и безбедно друштво насупрот популистичкој маси која традиционално незаинтересована посматра и велича само оно дневно, чулно, приземно и што сигурно пролази без видљивог трага. Тома Карлајл говори о великој личности као о даровитом човеку: „*који види битну тачку и оставља све друго на страну као сувишно: и то је његова способност, способност човека од посла, да он распознаје прави изглед ствари с којим има да ради, а не лажан површан изглед.*“ И наставља да су велики људи пре свега људи визије, дела и акције, људи општег добра и бића небеског светла. Личност је дубок и мисаон човек који има моћ и дар да све појаве, површне ствари, људе друштвене процесе и општа стања заједнице сагледава у духу њихове суштине и најдубљег битка. Велики људи и личности света говоре мало, а чине чуда, јер је њихов свет божанствени свет ћутања.⁵

4) *Политичка енциклопедија*, нав. дело, стр. 514.

5) Тома Карлајл, *О херојима, хероизму и обожавању хероја у историји*, (превод Б. Кнежевић) Српска књижевна задруга, Београд, 1903, стр. 300.

Појам личности спада у најфундаменталније и највише употребљаване категорије у психологији па ипак је био узрок многим супротним ставовима у оквиру те научне дисциплине. Настojeћи да дође до дефиниције личности Г. Алпорт (*G. Allport*)⁶ је показао да постоји око 80 разних дефиниција личности, но све се оне могу свести на два у основи супротна схватања. По једном, бихевиористичком, личност је, понашање које човек показује у односу према средини и људима око себе... Тако се под важном личношћу подразумева и разуме човек који снажно утиче на своју околину. На другој страни се налазе школе дубинске психологије које сматрају да је личност оно што условљава и регулише понашање, што се налази 'иза' или 'испод' спољног понашања: то су разни мотиви, интереси, ставови итд. То је жеља да се испод спољних, површинских слојева и... реакција човека уочи тенденција за захватањем оних 'слојева' у људској свести или подсвести које представљају најдубљу језгру човекових личности.⁷

Битне одреднице за једну личност су: Личност је дистинктивно својство човека она се везује само за лице, особу а не за ствар или једну апстракцију; личност представља јединствену целину и непоновљиви ентитет и личност је отворен систем који остварује сталну интеракцију са средином.⁸

Друштво постоји и испољава се само кроз индивидуални живот, а индивидуа живи само као друштвено биће. Однос између друштва и људске индивидуе је врло сложен, противречан и динамичан.⁹ Јер, за сваког појединачног човека се може рећи да је индивидуа. Међутим, личност је она индивидуа која у интеракцији са другим индивидуама и друштвом развија одређене особине по којима се разликује од свих других појединаца, у том смислу се личност дефинише као: „јединствена организација својстава, која је формирана узајамним деловањем организма и социјалне

6) Gordon Allport, *Personality: A Psychological Interpretation*, Henry Holt and Company Inc, New York, 1937; Милан Босанац, Олег Мандић и Станко Петковић, *Речник социологије и социјалне психологије*, Информатор, Загреб, 1977, стр. 330.

7) Младен Звонаревић, *Социјална психологија*, Школска књига, Загреб, 1985, стр. 135.

8) *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982, стр. 321.

9) Када се говори о односу појединца и друштва онда социологија, као најопштија наука о друштву, има пре свега на уму следеће, а то је положај човека у конкретном друштву, колико човек ужива слободе у датом друштву, колико му друштвени односи омогућавају задовољавање његових основних и појединачних интереса и потреба, каква човек има права, дужности и обавезе према друштву. С обзиром на то, појединца могу везивати с друштвом односи у којима се појединац и друштво: готово потпуно поклапају; стално сукобљавају, а привидна равнотежа међу њима принудно разрешава, и налазе у противречности, али се она слободно и свесним усмеравањем разрешава (Група аутора, *Социологија*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981, стр. 7)

средине.¹⁰ Човек је основни елемент друштва, човек је посебно биће у свету. Закони друштва су такви какви јесу јер се односе на повезана понашања човека који као биће има своје сопствене законе. Иако је тачно да је човек производ друштва и његових законитости, ипак је исто толико тачно да је друштво такво какво је управо зато... што је друштво људи, што су удружени људи, а не друга бића... То не значи наравно, да је људско друштво потпуно одређено човеком, па чак ни првенствено човеком. Али, значи да је човек један од чинилаца који га одређује. Дакле, човек је свугде човек, ма колико био различит.¹¹ Оно што је у социолошком поимању човека битно јесте то да човек поседује стваралаштво, слободу и друштвеност.¹² Сложеност утицаја друштва на човека и човека на друштво произилази из чињенице да човек као јединка долази на заједнички свет са одређеним психичким предиспозицијама које се тек у друштву, животној и друштвеној заједници, развијају и чијим развојем индивидуа постаје личност. Са безбедносног аспекта је веома тешко опшеприхватљиво дефинисати личност. Но, наведене научне дисциплине су осветлиле пут безбедности као новој научној дисциплини, како би и она са свог аспекта дефинисала личност у процесу изградње безбедности друштва. Дакле, да би неко постао личност са аспекта безбедности, уз испуњавање услова које су прописале научне дисциплине (психологија, филозофија, социологија, право) мора бити психофизички здрав појединац који темеље своје унутрашње структуре гради на демократском професионализму, чији су продукти врхунско знање и родољубље. Сваки појединац који је постао личност има велику обавезу на континуираној изградњи система безбедности државе и друштва, као и обавезу према себи да све своје способности стави на располагање друштву у остваривању тог циља. У изучавању безбедности неопходно је у теорији разликовати безбедност државе од безбедности друштва, јер се безбедност државе односи на њен суверенитет, а безбедност друштва на идентитет тј. свест о припадности заједници.

2. ЛИЧНОСТ И ДРУШТВО

Дефиниција појма личности указује да је личност настала као производ друштва односно узајамног утицаја индивидуе и

10) Никола Рот, *Психологија личности*, Београд, 1963, стр. 7.

11) Радомир Лукић, *Белешке социолога о појму човека*, Социологија, Београд, бр. 54/1962, стр. 99-100.

12) Данило Ж. Марковић, *Опита социологија*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 187.

друштва. Личност настаје у процесу социјализације човека. Али, ако је тај процес само једностран, човек не постаје личност па ма колико његове интелектуалне способности биле развијене. Све док остаје објекат туђе воље, док се у погледу моралног вредновања без икакве критичности подвргава објективном моралном, политичком, идејном или другом поретку ствари и поступа у складу с нормама ток поретка, његова индивидуалност се не стиче и он није личност, тј. није субјект друштвених односа у пуном социолошко-психолошком и политиколошком смислу речи.¹³ У овом смислу разни верски покрети унифицирањем погледа својих чланова које у толикој мери „социјализирају“ односно потчињавају групи да нема праве личности ни услова за њен развој у оквиру оваквих покрета. Исто тако утапање индивидуе у живот групе у примитивним друштвеним заједницама не допушта да се о човеку у оваквим случајевима чак и кад је он колективно уживао читав низ „слобода“ (слободу од експлоатације, слободу од повреде интегритета у оквиру групе итд) говори као о личности, јер није представљао личност. Тек диференцијацијом друштва на професије, слојеве, групе, класе, сталезе почињу се стварати услови за различит индивидуални развитак, који у класном друштву масу људи оставља у положају „безличне масе“, али појединцима омогућује да се испоље као изразите индивидуалности и да представљају „личност“ (тако велики државници, припадници виших кругова владајућих класа, истакнути уметници, филозофи и др.) Тек с грађанским друштвом стичу се услови да се људи масовно развијају као личности, односно да се човек изграђивањем и неговањем својих специфичних индивидуалних особина диференцира од других. Али, док је човек правно третиран као објекат или правно као субјекат, али је фактички политички био у положају предмета туђе воље, није било услова да човек свестрано развије своје интелектуалне и друге способности у оним областима за које их највише поседује. Чак и на почетку XXI века посматрано глобално, масовније формирање личности није завршено, већ постоји као готово преовлађујући облик тек парцијално развијена личност. Појам развијене личности изазива и различита схватања шта таква личност треба да представља. Пракса савременог друштва далеко је од стварности у којој су створени услови за пун развој личности у било ком смислу. Тешкоће које друштво као целина у том правцу мора савладати односе се на стварање материјалних услова за превазилажење економске принуде за које је потребан дуг временски период, као и елемената политичке, идеолошке, религиозне и других облика принуде.¹⁴

13) *Политичка енциклопедија*, нав. дело, стр. 515; Радомир Лукић, *Белешке социолога о појму човека*, нав. дело, стр. 99-100.

14) Исто.

3. ЛИЧНОСТ У ИЗГРАДЊИ БЕЗБЕДНОСТИ ДРУШТВА

Посебно питање односа личност – друштво јесте питање улоге ткз. великих личности у развоју друштва као целине. Многе идеалистичке интерпретације историје полазиле су од прецењивања улоге одабраних појединаца или личности на истакнутим положајима у стварању историје у развоју друштва. Историјско-материјалистичко учење придаје велики значај улози ткз. великих личности, али их сматра нужним производом историјских институција у којима се пред друштво постављају задаци за које су такве личности дорасле и да у таквим тренуцима од низа случајности зависи ко ће појединачно постати таква личност, али да се она мора појавити јер су створени услови за њено појављивање. С друге стране, оваква личност кад је већ друштвене околности ставе у центар друштвених збивања, може знатно утицати на даљи ток развоја друштва (било научним открићима, историјским, војничким или политичким подвизима итд.)

Друштво се може дефинисати из два аспекта: *статичког* и *динамичког*. С првог стајалишта друштво је организована заједница људи, повезаних у групама својим радом и средствима, којима располажу у природној количини ради производње, стварања, набавке, те расподеле материјалних и духовних за живот потребних добара. Таква је дефиниција статичка зато што показује од чега се састоји његова структура, а не показује његово кретање, што значи да је друштво скуп интеракцијских процеса који се одвијају у његовој структури и који покрећу унутрашње и спољашње супротности, у току којих људи кроз *друштвене групе* врше оне функције што су утврђене чињеницом његове организованости на одређеном степену свог развоја и природним законитостима којима су они подвргнути. Ти моменти одређују какав ће бити развој сваког друштва у прошлости и садашњости. Морфолошки елементи од којих се састоји друштво јесу људи повезани с парцијалним друштвеним групама. Као скуп таквих група друштво је *тотална група*. Функционални елементи друштва су његова организација, начин споразумевања и *природна околина*. Савремени облици друштва политички су организовани као државе.¹⁵ Друштвеност је сазнање о припадности некој друштвеној групи која условљава осећај тешње повезаности с осталим њеним члановима и која је јача од спона, које односи друштвени субјект повезују с другим

15) Милан Босанац, Олег Мандић и Станко Петковић, *Речник социологије и социјалне психологије*, нав. дело, стр. 138.

субјектима. Тај се осећај испољава у приснијем начину понашања према припадницима сопствених рупа. Друштвено прилагођавање, као процес којим се друштвени субјекти који нису били носиоци промена у друштву, него су се њима противили или су према овим променама били индиферентни постепено прилагођавају новим друштвеним структурама и новом друштвеном стандарду. Такође, процес којим друштвени субјекти што припадају различитим друштвима или етничким групама стварају заједно нове друштвене целине или се асимилирају у новој друштвеној околини. Друштвено понашање личности у процесу изградње социјеталне безбедности представља основу, тј. централну активност када личност представља себе друштву. Личност прихваћена од стране друштва у наредној фази својих активности спроводи операционализацију својих идеја са којима је друштво упознато. Као први видљиви резултати су већи квалитет људских права и слобода грађана у друштву. Када личност своју замисао спроведе у дело и друштво постане срећније и безбедније, тада стиче поверење друштва и услове за његово кандидовање и за највеће функције у друштву.¹⁶

Личност ће у процесу свога функционисања а по овлашћењу друштва предузимати све мере и активности да спречи друштвени сукоб, као елемент друштвеног кретања и као појавни облик борбе супротности, што се одвија између друштвених субјеката када они врше разне облике друштвене активности. *Друштвени процес* (лат. *Processus* – раст, напредак), као унутрашње кретање у *друштвеним појавама* које значе *целине*, се огледа у борби супротности њених компонената, у којима се одвијају слични друштвени процеси ако су оне такође релативне целине као и у деловању спољних супротности на ове. Ту *борбу* у некој друштвеној целини изазива чињеница неуједначеног развитка појединих њених делова. Личност у изграђеном систему безбедности државе и друштва ће каналисати све друштвене сукобе кроз друштвени процес који ће у демократском друштву представљати највећи степен јединства различитости.

Термин „безбедност” потиче од грчке речи *asphaleia*, која је настала од речи *sphallo* (грешка, узрок пропасти, пропадање,

16) *Друштвено понашање*, је термин којим Мах Вебер (1864-1920) означава само оно понашање појединца које је оријентисано према понашању другог, а не оно које се оријентише на сопствено понашање или на ствари. (Судар бициклста није друштвена него природна појава, али свађа међу њима тим поводом јесте друштвена појава, друштвено понашање.) Друштвено понашање може бити четвороструко: циљно-рационално (изазвано рационално изабраним циљем који остварује рационалним средствима); вредносно-рационално (изазвано свесним веровањем у апсолутну вредност понашања, независно од исхода); афективно, пре свега емоционално (изазвано афектима и емоцијама) и традиционално-навикнуто (Милан Босанац, Олег Мандић и Станко Петковић, *Речник социологије и социјалне психологије*, нав. дело, стр. 136).

саплитање, пораз, збуњеност, разочарање), и значи избегавање грешке, лажи, односно негацију значења појма *sphallo* – *asphaleia*. Од речи *sphallo* настала је латинска реч *fallo* (*fefelli*, *falsum*), чији је енглески синоним реч *false* (неистина, лаж, грешка).¹⁷ Следствено томе, пошто *asphaleia* означава избегавање грешке, лажи, негацију појма *sphallo*, тиме представља и негацију онога што означава енглеска реч *false*. Латински израз за безбедност *securitas/securus* – „без бриге“¹⁸ изведен је из кованице *sine cura*, састављене из речи *sine* (без) и *cura/curio* (невоља, забринутост, опрезност, пажња, патња, бол, зебња, жалост, туга...). Отуда кованица *sine cura* (*sine-cure*) значи: без забринутости, слободу од (одсуство) бриге (*free from cares*), без невоље (*untroubled*), мирноћу/мир (*quiet*). Именица *securitas* у основи означава положај појединца, са посебном унутрашњом структуром, његову сталоженост и спокојство духа, услов који Цицерон назива „врховним циљем жудње, одсуством страхова од којих зависи срећан живот“.¹⁹ На основу овога, *securitas* означава слободу од забринутости, одсуство опасности, бриге и душевног узнемиравања, сталоженост, безбедност, мирноћу, или мирноћу свести – грчки *euthumon*.²⁰ Изведена је од речи *securitas*, *security*, која означава осећај или стање слободе од претње уништењем,²¹ слободу од опасности (*free from danger*), одсуство претњи; или безбедност рођену из страха (*engendered by fear*). Поред речи *security*, у енглеском језику за безбедност се користе и речи *safety* и *secure*. У руском језику за безбедност је у употреби израз *безопасност*, која означава одсуство опасности, стање заштићености од могућег наносења штете, способност спречавања опасних деловања, очување стабилности, обезбеђење достигнутог јединства виталних интереса и елиминисање претњи по њих, као и стварање неопходних услова за функционисање социјалне структуре на путу њеног развоја. Француски израз за безбедност је *sureté/sécurité*, италијански *sicurezza*, немачки *sicherheit*.²² Примењујући интердисциплинарни приступ „*Безбедност је стање које људској популацији гарантује*

17) Радослав Гаџиновић, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 12-13.

18) Dan Caldwell and Robert E. Williams Jr, *Seeking Security in an Insecure World*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc, 2006, стр. 5.

19) Emma Rothschild, “What is Security (The Quest for World Order),” *Daedalus*, Vol. 124, No. 3, The Quest for World Order, Summer, 1995, стр. 61.

20) Michael Dillon, *Politics of Security: Towards a Political Philosophy of Continental Thought*, London and New York, 1996, стр. 123-128.

21) Dan Caldwell and Robert E. Williams Jr, *Seeking Security in an Insecure World*, нав. дело, стр. 5.

22) Младен Бајагић, *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007, стр. 12.

континуитет слободног функционисања из којег се развијају процеси изградње стварног осећаја слободе, правде и здраве животне средине где се слободно живи, ради и развијају сопствене интелектуалне способности.”²³

Безбедност је и тежња ка слободи без претњи. Постојану безбедност могу да достигну само они људи и групе који је не ускраћују другима; *безбедност се може достићи ако се разумева као процес еманципације* (Booth and Wheeler).²⁴

Мноштво је теоретских размишљања употребе самог термина и различитих научних погледа на безбедност, посебно ако се зна да се овај термин као основна вредност међуљудских односа користи у свим областима живота и рада. Отуда многострукост његове употребе, али с основним циљем – очување и остваривање безбедности грађана. У том смислу, може се рећи да *безбедност има функцију служења. Међутим, нити у једном друштву се не може остварити максимална безбедност, нити апсолутна слобода. Данас „нема хуманизма без идентитета”, интегритета и суверености појединца и заједнице, у смислу слободе деловања у стварности, јер то су највише вредности хуманитета које произилазе из генеричног бића човека.*²⁵

Светска сцена *in statu nascendi* довела је до појаве разноликог размишљања о појму безбедности, стању безбедности, његовим функцијама и најзад о промени система безбедности. Усложњавањем прилика у међународним односима усложњава се и питање промишљања и схватања безбедности. До педесетих година прошлог века размишљање о безбедности је *a priori* била привилегија одређених државних структура у оквиру јединственог система безбедности-државе, али *ad interim* долази до „разливања” мислилаца безбедности и схватања да је она (безбедност) право и дужност сваког житеља Планете. *Conditio sine qua non* није више припадање структури или организацији, која поглавито у наслову задатка има префикс безбедност, данас је потребан и довољан услов да живите на овој планети, да будете *eo ipso* обавештени о догађајима, који се дешавају „диљем Земаљскога шара” и *ipso facto* постајете и објекат и субјекат безбедности.²⁶

23) Радослав Гађиновић, *Безбедносна функција државе*, нав. дело, стр. 14

24) Smith Steve and Baylis John, *Globalization of World Politics*, Oxford Press, New York, 2001, стр. 255.

25) Радослав Гађиновић, „Демократија и безбедност у националној држави”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010, стр. 153.

26) Радослав Гађиновић, „Друштвени извори угрожавања капацитета безбедности државе”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2012, стр. 137.

Тумачењем безбедности као истинске људске вредности, потребе и интереса, долази се до слободe као најузвишенијег идеала и универзалне одреднице савременог развоја човека. Тако схваћена слобода, још од античке Грчке подразумева политичко право грађана да одлучују о свим јавним питањима, а самим тим о питањима из области безбедности у друштву.

Социјетална или друштвена безбедност је способност друштва да истраје у свом суштинском карактеру под измењеним условима и могућим или стварним претњама. Више него посебно, то је питање одрживости без прихватљивих услова за еволуцију, традиционалних образаца језика, културе, удружења религијског и националног идентитета и обичаја. Концепт социјеталне безбедности је веома модеран у теорији међународних односа, нарочито по питању „идентитета”. Овај концепт безбедности је усредсређен на националне и етничке колективитете, религијске и културне аспекте међународних односа.²⁷

На почетку XXI века скоро све земље у свету су више или мање угрожене деловањем различитих снага, споља, или изнутра. Разлози за постојање те угрожености су, између осталог, у њиховом међународном или геополитичком положају, хегемонији великих сила, унутрашњој нестабилности, неразвијености демократских институција, разним супротностима интереса, постојању сепаратистичких и сецесионистичких тежњи националних мањина код вишенационалних држава и сл. Расправа о идентитету се не може избећи уколико се друштво прихвати као референтни објекат безбедности, што оно и свакако јесте. Истраживачко поље безбедности се, на тај начин, шири на претње ономе што се може назвати идентитетом. То није довољно, јер социјетална безбедност, за Ола Вивера, обухвата ситуације које друштво разуме.²⁸ Од значаја за разумевање друштвене безбедности је и то да неограничени државно-центрични приступ наводи пет области које представљају стубове безбедности државе: војна, политичка, економска, социјална и енвайронментална. Занемаривање било које од њих може угрозити безбедност државе (чак и ако је држава у војном смислу безбедна). Суштина је да је безбедност сваке од пет наведених области од интегралног значаја за безбедност државе као целине.²⁹ Развој концепта социјеталне безбедности подразумева истраживање услова у којима

27) Андреја Савић, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007, стр. 62.

28) Ole Wæver, “European Security Identities”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 1, 1996.

29) Terry Terriff, Stuart Croft, Lucy James, Patrick Morgan, *Security Studies Today*, Cambridge, 2001, стр. 176.

друштво, без директног мешања државе, сопственим капацитетима може решити одређене проблеме који се јављају или могу јавити између појединих нација, етничких и верских група. Тај напор биће успешнији у условима високо достигнутог нивоа појединачне безбедности и државе која допушта артикулисање специфичних групних интереса. С друге стране, онде где се тежи да се друштво и држава поистовеће, безбедност друштва се налази у готово нерешивим проблемима, јер се сви друштвени интереси поистовећују са државним интересима и губи разлика између традиционалне националне безбедности и социјеталне безбедности.³⁰

Идентитет је израз емоционалних и психолошких конституција појединца, он је ослонац личног интегритета и безбедности и може бити изузетно отпоран на промене.³¹ Као појам, идентитет је вишедимензионалан и односи се на то како људи разумеју себе и шта је за њих значајно. То разумевање остварује се у вези с атрибутима који имају предност над другим изворима значења. Важни извори идентитета су род, сексуална оријентација, национална или етничка припадност и друштвена класа.³² Уско повезан са културом – идентитет се ствара кроз културе и субкултуре којима људи припадају или у којима суделују – темељи се на култури, али није једноставни њен производ. Развијајући свој идентитет, људи полазе од културално расположивих ресурса у непосредним друштвеним мрежама и у друштву као целини, а изградња идентитета је процес на који дубоко утичу противуречности и прилике социо-културне околине која их окружује. Дакле, идентитет је витални, саставни део друштвеног живота који омогућава друштвене интеракције, тако да без друштвеног идентитета нема заправо ни друштва.³³

Два облика идентитета су најчешћа: друштвени и лични идентитет (*самоидентитет*). Ови облици идентитета аналитички су потпуно различити, али и уско повезани један са другим. Друштвени идентитет односи се на особине које други људи приписују неком појединцу. Оне могу бити схваћене као елементи који указују на то ко је та особа, у оном најосновнијем смислу. Истовремено, друштвени идентитет ставља ту особу у однос са другим појединцима који деле те особине. Многи појединци имају друштвене идентитете који укључују више од једног атрибута и такви вишеструки друштвени идентитети одржавају и вишедимензијалност људског

30) Зоран Кековић и Жељко Кешетовић, „Друштвена безбедност у Србији”, *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/2008, стр. 184.

31) Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*, London, SAGE Publications, 1997, стр. 47.

32) Ентони Гиденс, *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2001, стр. 32.

33) Robert Jenkins, *Social Identity*, London, Routledge, 1996.

живота. Пошто ово мноштво друштвених идентитета може бити потенцијални извор сукоба у човеку, већина људи организује значење и искуство у свом животу око једног примарног идентитета који је готово непрекидан у времену и простору. Према томе, друштвени идентитети укључују колективну димензију и означавају начине на које су појединци „исти” као и други људи. Заједнички идентитети, који су утврђени око једног скупа заједничких циљева, вредности или искустава, могу бити значајна основа за основање друштвених покрета. Друштвени идентитет тиче се друштвено изграђених значења, он представља „наше разумевање онога ко смо и ко су други људи и разумевање других људи ко су они и други.”³⁴

ЛИТЕРАТУРА

- Бајагић Младен, *Основи безбедности*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.
- Босанац Милан, Мандић Олег, Петковић Станко, *Речник социологије и социјалне психологије*, Информатор, Загреб, 1977.
- Гаћиновић Радослав, *Безбедносна функција државе*, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Гаћиновић Радослав, „Демократија и безбедност у националној држави”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2010.
- Гаћиновић Радослав, „Друштвени извори угрожавања капацитета безбедности државе”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2012.
- Гиденс Ентони, *Социологија*, Економски факултет, Београд, 2001.
- Група аутора, *Социологија*, Војноиздавачки завод, Београд, 1981.
- Звонаревић Младен, *Социјална психологија*, Школска књига, Загреб, 1985.
- Зоран Кековић и Жељко Кешетовић, „Друштвена безбедност у Србији”, *Српска политичка мисао*, бр. 1-2/2008.
- Лукић Р. Радомир, *Белешке социолога о појму човека*, Социологија, Београд, бр. 54/1962.

34) Michael Haralambos, Martin Holborn, *Sociologija: Teme i perspective*, Golden marketing, Zagreb, 2002, стр. 921; Младен Бајагић, *Основи безбедности*, нав. дело, Београд, 2007, стр. 75-76.

- Марковић Ж. Данило., *Опита социологија*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975.
- Рот Никола, *Психологија личности*, Београд, 1963.
- Савић Андреја, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007.
- Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1983.
- Тома Карлајл, *О херојима, хероизму и обожавању хероја у историји*, (превод Б. Кнежевић) Српска књижевна задруга, Београд, 1903.
- Allport, Gordon, *Personality: A Psychological Interpretation*, Henry Holt and Company Inc, New York, 1937.
- Allport Gordon, *Personality: A Psychological Interpretation*, Holt, New York, 1951.
- Reber Artur S., Reber Emili S., *Rečnik psihologije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Caldwell Dan, Williams Jr. Robert E., *Seeking Security in an Insecure World*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers Inc, 2006.
- Dillon Michael, *Politics of Security: Towards a Political Philosophy of Continental Thought*, London and New York, 1996.
- Emanuel Mounier, *A Personalist Manifesto*, Longmans, Green, 1939.
- Engler Barbara, *Personality Theories: An Introduction*, 6th ed., Houghton Mifflin College Div, Boston, MA, 2003.
- Goldberg Lewis R., "The Structure of Phenotypic Personality Traits", *American Psychologist*, Vol. 48, No. 1, 1993, стр. 26-34.
- Haralambos Michael, Holborn Martin, *Sociologija: Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- Jenkins Richard, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*, London, SAGE Publications, 1997.
- Jenkins Robert, *Social Identity*, London, Routledge, 1996.
- Rothschild Emma, "What is Security (The Quest for World Order)," *Daedalus*, Vol. 124, No. 3, The Quest for World Order, Summer, 1995, стр. 53-98.

Smith Steve, Baylis John, *Globalization of World Politics*, Oxford Press, New York, 2001 .

Terriff Terry, Croft Stuart, James Lucy, Morgan Patrick, *Security Studies Today*, Cambridge, 2001.

Wæver Ole, “European Security Identities”, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 1, 1996.

Radoslav Gacinovic

ON A PERSONALITY IN THE PROCESS OF BUILDING OF SOCIAL SECURITY

Resume

A basic prerogative of a generally accepted definition of a personality is the basis for a theoretical stance that the personality is a complex bio-psycho-social phenomenon. Such general definition of the personality encompasses a certain philosophical approach for the definition of the notion of personality regarding the question of what the human being is and what is the essence of such a complex human being that is called personality. Rationalist approach determines “ratio” (rationality, reasoning) as the essence of human personality. Personalists say that the essence of personality is in the unity of rational and emotional experiencing which is the basis of intentional action which determines human personality. Existentialists say that it is not possible to think about the essence of human being but only about individual existence. As the personality the human being differentiates him/herself from outside world with his/her own practical activity and becomes a self-conscious and relatively free human being and by differentiation from other individuals the human being becomes a kind of individuality. However at the same time with this process the personality establishes a unique relationship with the outside world and in the interaction with her natural and social environment it actively influences development and changing of external conditions and its own inner powers in the process of permanent self-affirmation. Therefore it is necessary to understand the difference between the notion of personality and individual. While it is possible to define each individual human being, even a newborn baby, as an individual, because the human being is an individual representative of a biological kind of *homo sapiens*, it is possible to define the human being as the personality only in case of the most developed human being with all highly formed and developed characteristics and values that are defined by scientific disciplines. A basic or central activity by which the personality represents itself to the society is social behavior of the personality in the process of the building of social security. Considering the security as a true human value, need and interest, freedom is a highest ideal and universal point mark of contemporary development of the humankind. The freedom, as understood in this way, since the time of antic Greece has had the meaning of the political right of the citizen to make decisions on all public matters and

in line with it with all matters relating the field of security in the society. Societal or social security is the capacity of society to persistently endure in preserving its basic character under changed conditions and under possible or real threats. More than being some separate issue, it is the issue of the preservation without acceptable conditions for the evolution, the issue of traditional patterns of the language, culture, unity of religious and national identity and manners and customs. The concept of societal security is very modern in the theory of international relations, in particular regarding the issue of “identity”. This concept of security is focused on national and ethnic collectivities and religious and cultural aspects of international relations.

Keywords: personality, security, society, law, politics

* Овај рад је примљен 23. јануара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

Синиша Домазет*

*Факултет за студије безбедности, Универзитет Едуконс,
Сремска Каменица*

Здравко Скакавац

*Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркатаић, Нови
Сад, Универзитет Унион, Београд*

„ФИШИНГ“ – ИЗАЗОВ У ЗАШТИТИ БЕЗБЕДНОСТИ ПОДАТАКА КОРИСНИКА ИНТЕРНЕТА**

Сажетак

Циљ истраживања у раду је анализа једног од облика високотехнолошког криминала, који носи назив фишинг („пецање“). Истраживањем је утврђено да је број фишинг превара широм света у порасту из године у годину, са великим штетама. Облици и начини извршења овог вида преваре еволуирали су током времена и постали све софистициранији и самим тим, тежи за откривање. Показало се да су фишинг нападама погођени не само грађани, већ и привредни субјекти и важне државне институције. У раду су приказани примери фишинг напада у свету и у Републици Србији. Анализа је показала да је Република Србија све више угрожена услед фишинг напада и да не постоји *lex specialis* којим је уређено ово питање. Утврђено је да је неопходно предузети бројне превентивне мере за спречавање крађе приватних података и других значајних информација. То подразумева повећан опрез код отварања мејлова, пажљиво читање њиховог садржаја, избегавање „клика“ на сумњиве линкове чиме се активирају малициозни софтвери, повећан опрез код електронске

* Електронска адреса аутора: sdomazetns@gmail.com.

** Овај рад је део истраживачког пројекта под шифром 47009 (Европске интеграције и друштвено-економске промене привреде Србије на путу ка ЕУ), финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

трговине и коришћења кредитних картица и друге мере. У раду је указано на потребу доношења посебног закона који би уредио област фишинг преваре, као и поштравање казнене политике. У раду су коришћени нормативни метод и правно-логички методи индукције и дедукције.

Кључне речи: право, Европска унија, безбедност, фишинг, интернет

1. ПОЈАМ И ОБЛИЦИ „ФИШИНГА“

У ери убрзаног развоја информационо-комуникационих технологија све су присутнији различити облици злоупотреба у погледу коришћења интернета. Оне се огледају у нарушавању поверљивости информација, ометању њихове функционалности кроз поремећаје операција међу њима, узурпирању и крађи интелектуалних добара, разним врстама других крађа и превара, као и многобројним злоупотребама које се разликују по мотивима, циљевима, методима и начинима остваривања.¹ Појам крађе повезане са информационо-комуникационим технологијама, поред крађе која се изводи тако да се отуђују информационо-комуникациони уређаји и њихове компоненте, подразумева крађу разноврсне робе, крађу рачунарских услуга, крађу података, крађу кодова, лозинки и идентификационих бројева и крађу идентитета.²

У том смислу, „фишинг“ и крађа идентитета све више постају доминантан облик активности извршилаца кривичних дела у области високотехнолошког криминала. Из дана у дан све су уочљивије модификације ових феномена, а инвентивност криминалаца је у складу са информационом окружењем-нови трендови су такви да је веома тешко пратити их у реалном времену. Широм света уочава се талас професионализације извршилаца кривичних дела за ове технике које су им од великог, и у многим кривичним делима од кључног значаја у почетним стадијумима вршења кривичног дела³.

Термин „фишинг“ (*phishing*, пецање) се први пут појавио 1996. године када је група хакера украла корисничка имена и лозинке рачуна AOL путем поруке електронске поште, „удице“ на коју су се корисници сервиса AOL „упецали“.⁴ Сам термин потиче из

1) Анђелија Ђукић, „Крађа идентитета-облици, карактеристике и распрострањеност“, *Војно дело*, Министарство одбране, бр. 03/2017, стр. 99.

2) Слободан Петровић, *Компјутерски криминал*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004, стр. 133.

3) Владимир Урошевић, Звонимир Ивановић, Сергеј Уљанов, *Мач у world wide web-у (изазови високотехнолошког криминала)*, Eternal mix, Београд, 2012, стр. 175.

4) Исто.

аналогије да преваранти користе електронску пошту као мамац за рибу за профитабилне личне податке из неподозривог мора корисника интернета.⁵ Фишинг се односи на метод коришћен од стране крадљиваца идентитета ради прибављања личних података (као што су имена, шифре, бројеви социјалног осигурања⁶, подаци о кредитним картицама), коришћењем злонамерних *e-mail* порука које изгледају као да потичу из легитимног пословања.⁷

Приликом извођења фишинг напада користи се комбинација техничке преваре и такозваног социјалног инжењеринга. У већини случајева, вршилац преваре мора да убеди своју жртву да намерно изведе серију активности које ће обезбедити приступ поверљивим информацијама. За извођење фишинг напада најчешће се користе комуникациони канали као што су електронска пошта, веб-странице, различите апликације као што је IRC, или сервиси за слање порука. У сваком случају, преварант мора изгледати као поверљив извор (као што је сервис за помоћ банака, аутоматизована подршка од омиљеног онлајн препродавца, и слично), како би жртва преваре поверовала.⁸

У почетним етапама развоја фишинга извршиоци су се користили релативно једноставним методама преваре, тако да су фишинг мејлови били релативно лако препознатљиви (примера ради, садржали су бројне граматичке и словне грешке), док је данас фишинг еволуирао и постао много комплекснији и софистициранији, укључујући коришћење бројних напредних софтверских решења за прикривање како би се прибавили осетљиви (лични) подаци.

Класични фишинг напад се одвија по следећем обрасцу. У првој фази, преварант (енг. “*Phisher*”) шаље *e-mail* који изгледа као да потиче из легитимног пословања. Ово се најчешће постиже коришћењем блиских робних марки, трговачких имена или других општих корпорацијских идентификатора. Потом, у другој фази, интернет провајдер испоручује *e-mail* до интернет корисника. Притом, тај мејл обично ствара лажан осећај хитности, информисањем корисника да постоји проблем са његовим/њеним налогом. Након тога, мејлом се траже лични подаци од корисника у циљу валидирања налога. У трећој фази, прималац мејла „укуцава“

5) Scot Graydon, “Phishing and Pharming: The New Evolution of Identity Theft”, *Consumer Financial Law quarterly Report*, бр. 60/2006, стр. 335, 337.

6) Ово је нарочито важан податак у САД.

7) Scot Graydon, “Phishing and Pharming: The New Evolution of Identity Theft”, нав. дело, стр. 335-336.

8) Gunter Ollmann, *The Phishing Guide (Understanding & Preventing Phishing Attacks)*, NGS-Software Insight Security Research, United Kingdom, 2004, Internet: <https://www.nccgroup.trust/uk/our-research/the-phishing-guide-understanding-preventing-phishing-attacks/>, 14/07/2018.

личне податке или „кликне“ на лажни веб-сајт који имитира изглед организације/компаније поменуте у мејлу. Најзад, у четвртој фази, преварант користи тако добијене информације како би починио крађу идентитета и касније га злоупотребио⁹.

Електронске поруке које се користе у овој превари обично имају облик лажних упозорења банака или других финансијских организација да ће доћи до гашења рачуна клијента ако не унесе или ако не ажурира одређене податке, лажних порука администратора у којима се траже кориснички подаци као што је лозинка, поруке у којима се позива на безбедност и од корисника захтева да открију личне податке (кориснички рачун, лозинку), или се захтева инсталација неког програма ради отклањања откривеног безбедносног пропуста, порука у којима се корисник обавештава да је добио на лутрији, због чега треба да достави одређене податке да би могао подићи добитак, и слично.¹⁰

Постоји неколико облика фишинга.

Први од њих представља такозвани „циљани фишинг“ (енг. *Spear phishing*). У односу на раније облике, циљани фишинг је усмерен према тачно одређеним лицима, пре свега високоранжираним службеницима у компанијама, државним институцијама, владиним агенцијама и томе слично. Дакле, реч је о фишингу који се односи на тачно одређени круг индивидуалаца. С обзиром да мејлови који се шаљу од стране преваранта изгледају аутентично (поруке могу изгледати као да долазе од руководиоца или надређеног), већа је вероватноћа да дође до откривања важних података којима ова лица располажу, те и штете могу бити много озбиљније.

Други облик фишинга који се појавио у пракси се назива „фарминг“ (енг. *Pharming*).¹¹ Овде је, заправо, реч о савременијој форми фишинга, где се користе злонамерни софтвери (вируси), као што су такозвани „тројанци“, којима се модификује фајл хоста или DNS (енг. *Domain Name System*). На тај начин, долази до преусмеравања корисника са интернет сајта који је желео да посети на лажни интернет сајт, а да притом он тога није ни свестан. На тај начин, корисник (верујући да се налази на жељеном сату, на пример сајту своје банке) уноси своје личне податке у базу података лажног вебсајта и тако омогућава преваранту да дође до осетљивих

9) Rasha Almahroos, “Phishing for the Answer: Recent Developments in Combating Phishing”, *A Journal of Law and Policy for the Information Society*, Ohio State University, Moritz College of Law, United States, бр. 3/2007, стр. 596-597.

10) Владимир Урошевић, Звонимир Ивановић, Сергеј Уљанов, *Мач у world wide web-у (изазови високотехнолошког криминала)*, нав. дело, стр. 177.

11) За овај облик фишинга се у литератури користи и назив “*Domain Spoofing*”.

информација о кориснику. Иако је фарминг један од облика фишинга, разлика је у томе што се код фишинга жртве нападају једна по једна, а код фарминга се у кратком временском интервалу напада огроман број корисника интернета који се без своје воље или воље институције чији је интернет сајт нападнут преусмеравају на лажни интернет сајт и остављају осетљиве податке¹².

Трећи облик фишинга се назива „вишинг“ (енг. *Vishing*)¹³. За разлику од класичног фишинга и фарминга, код вишинга се превара врши уз помоћ телефона и интернета. Наиме, преварант шаље жртви лажан мејл који изгледа као мејл неке банке или неког познатог сервиса за електронску куповину (на пример, *eBay*). У мејлу се обично наводи да је рачун жртве (клијента) угашен/онемогућен и да се мора контактирати банка (извор) како би се „проблем“ са рачуном решио. У мејлу преваранти оставе број телефона који жртва може да позове, како би оставила личне податке и друге информације. Разуме се, на овај начин преваранти лако долазе до осетљивих података, које касније продају или злоупотребљавају на многобројне начине.

Без обзира о ком облику фишинга је реч, много тога зависи од свести корисника интернета о „пецању“, посебно узимајући у обзир све софистицираније форме фишинга. Поменуто је раније да је фишинг у почетку подразумевао слање мејлова који су били релативно лако препознатљиви као злонамерни (услед бројних словних, граматичких и других грешака). Међутим, у модерно време се користе све опаснији злонамерни софтвери (вируси) како би се од жртава изнудили осетљиви лични подаци (шифре, подаци о платним картицама, али и други подаци које корисник откуца на тастатури). Међу злонамерним софтверима за крађу личних података истичу се *Trojan keylogger*, *mouse loggers*, као и *screen grabbers*, уз помоћ којих се прибављају подаци о куцању карактера на тастатури зараженог рачунара, активностима миша, односно активностима на монитору заарженог рачунара. Банке су на више начина покушавале да „доскоче“ преварантима, креирајући различите механизме за одбрану од фишинга, али пракса је показала да криминалци прибегавају све напреднијим методама за крађу података од корисника банкарских услуга. Стога, може се закључити да борба између банака и компанија са једне стране и превараната са друге стране траје несмањеним интензитетом.

12) Владимир Урошевић, Звонимир Ивановић, Сергеј Уљанов, *Мач у world wide web-у (изазови високотехнолошког криминала)*, нав. дело, стр. 191-192.

13) У литератури се користи и назив „Voice Phishing“.

2. ПРИМЕРИ ФИШИНГА

Пракса показује да је распрострањеност фишинга велика и да је погођен практично цео свет. Само током 2015. године у свету је регистровано око 147 милиона фишинг напада, од тога највише напада је претрпела Русија (17,8%), док су САД биле најбољи „домаћин“ нападачима и са њене територије је извршено највише напада (15,2%). Према циљу, фишинг напади су највише били усмерени на онлајн финансијске институције (банке, системи плаћања и онлајн продавнице)¹⁴. У 2016. години регистровано је преко 154 милиона фишинг напада, при чему је Бразил претрпео највише напада, а преко 12% напада је потицало из САД. У 2017. години забележено је преко 246 милиона напада, а највећи извор напада и у овој години остале су САД (са уделом од 13,21%). Највише је коришћен малвер под називом *Trojan-Downloader.JS.Sload*.¹⁵ Може се закључити да број фишинг напада расте из године у годину, док су злонамерни софтвери све опаснији. Посебно забрињава чињеница да се наведени подаци односе на случајеве у којима су се активирали антифишинг системи, тако да се лако долази до закључка да је фишинг напада у стварности било далеко више. Европска унија је такође изразила велику забринутост због повећаног броја фишинг напада, посебно у 2017. години,¹⁶ што се може илустровати са више различитих примера широм света.

На пример, почетком 2017. године извршен је циљани фишинг у виду лажних мејлова, који су изгледали као да су послати од стране директора компанија, а у њима је тражено од запослених да доставе личне податке у вези са порезом (такозвани *W-2 Phishing scam*). На овај начин је компромитовано више од 120 хиљада запослених у више од 100 различитих организација.¹⁷

У мају 2017. године дошло је до напада уз помоћ малициозног софтвера, такозваног „црва“ *WannaCry*, који је користио слабости у оперативним системима Мајкрософта, како би „инфицирао“

14) Анђелија Ђукић, „Крађа идентитета-облици, карактеристике и распрострањеност“, нав. дело, стр. 110.

15) Darya Gudkova, Maria Vergelis, Tatyana Shcherbakova, Nadezhda Demidova, *Spam and phishing in 2017 on February 15, 2018. 10:00 am, Securelist. 15.02.2018*, Internet, <https://securelist.com/spam-and-phishing-in-2017/83833>, 15/07/2018.

16) European Union Agency for Network and Information Security (ENISA). *ENISA Threat Landscape Report 2017, 15 Top Cyber-Threats and Trends*, стр. 42, Internet, <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-report-2017>, 17/07/2018.

17) Small Business Trends *W-2 Phishing Scam Threatening Small Business After Tax Day*, 02.05.2017, Internet, <https://smallbiztrends.com/2017/05/w-2-phishing-scam-small-business.html>, 16/07/2018

рачунаре. Када би рачунар био заражен, долазило је до енкрипције оперативног система и чинило их неупотребљивим. Након тога, хакери су тражили од жртава одређену надокнаду како би откључали криптовани софтвер.¹⁸ Истог месеца, око 3 милиона радника широм света су били жртве хакерског напада у виду злонамерних мејлова који су садржали позиве на *Google docs* и позивали примаоце да „едитују“ документе. Чим су позиви отворени, примаоци су преусмерени на апликације трећих лица које су омогућиле хакерима приступ *Gmail*-налозима жртава¹⁹.

У јуну 2017. године хакери су уз помоћ рансомвер-а (енг. *Ransomware*) напали компаније, спречавајући их да приступе подацима док жртве не уплате откуп у износу од 300 америчких долара, овог пута не у новцу, већ у битокин криптовалути (*Petya Cyber Attack*). Једна од жртава била је и позната компанија Маерск (*Maersk*)²⁰. Потом, у јулу 2017. године, компанија из области безбедности на интернету под именом *Comodo* открила је нови облик фишинг преваре, усмерене превасходно на мала предузећа. Тада је фишинг мејл послат на *e-mail* адресе преко 3.000 привредника, под називом „достава информација“. У мејлу се налазило обавештење о предстојећој испоруци од стране *United Parcel Service (UPS)* и укључивало је и наизглед безазлен линк (који је садржао малвер). У случају када би прималац мејла „кликнуо“ на линк ризиковао је ослобађање опасног вируса, који би фишинг-преварантима омогућио прибављање података²¹.

Исте године је извршен сличан напад на више од 500 индустријских компанија, а у фишинг превари се у мејловима (који су садржали малвер) од прималаца тражило да „скину“ малициозни фајл. Чим су жртве то урадиле, преварантима је био омогућен приступ пословним подацима и мрежи (*Business Email Compromise-BEC*).²² Такође, у 2017. години и пословни свет у држави Катар је био мета

18) Pysis.net, *WannaCry Exposes Extent of Cyber Crime Threat to Small Business*, 12.06.2017, Internet, <https://www.pisys.net/blog/wannacry-exposes-extent-of-cyber-crime-threat-to-small-business.asp>, 16/07/2018.

19) BBC, *Google Docs users hit by phishing scam*, 04.05.2017, Internet, <https://www.bbc.co.uk/news/business-39798022>, 16/07/2018.

20) The Guardian, *'Petya' ransomware attack: what is it and how can it be stopped?*, 28.06.2017, Internet, <https://www.theguardian.com/technology/2017/jun/27/petya-ransomware-cyber-attack-who-what-why-how>, 16/07/2018.

21) BBB News, *Newly Identified Phishing Attack Targeting Small Businesses*, 20.07.2018, Internet, <https://www.bbwwminews.org/single-post/2017/07/20/Newly-Identified-Phishing-Attack-Targeting-Small-Businesses>, 16/07/2018.

22) SC Media, *Nigeria-based BEC scams pulling in millions, SecureWorks report*, 05.08.2016, Internet, <https://www.scmagazine.com/nigeria-based-bec-scams-pulling-in-millions-secureworks-report/article/528085/>, 16/07/2018.

хакерског напада (више десетина хиљада фишинг напада за три месеца). Напад се такође састојао у слању злонамерних мејлова и смс-порука пословним људима, у циљу стицања осетљивих личних података и информација. Притом, само у првом кварталу 2017. године у Катару је забележено преко 90 хиљада фишинг напада²³. Треба споменути и познати случај *Amazon Prime Day phishing attack*, када су хакери слали злонамерне мејлове корисницима Амазона. У мејловима су се налазиле наизглед легитимне понуде клијентима Амазона. Чим би клијенти покушали да купе понуђено, трансакције се не би обавиле, а онда се тражило од жртава да унесу податке који би могли бити компромитовани и украдени.²⁴

Чак је и на последњем првенству света у фудбалу, у Русији, 2018. године, забележен велики број сајбер напада. Поменути сајбер напади су били у директној вези са светским првенством, а регистровано је готово 25 милиона сајбер напада.²⁵ Иако експлицитно није поменуто, сасвим сигурно се велики проценат ових напада односи на фишинг.

3. ПРАВНА РЕГУЛАТИВА ЕУ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ОБЛАСТИ ФИШИНГА

Узимајући у обзир велику опасност од сајбер напада, а посебно од фишинга, Европска унија је реаговала и на легислативном плану. Притом, не постоји посебан акт који се односи искључиво на фишинг, већ је фишинг непосредно или посредно обухваћен неколицином аката, од којих треба истаћи следеће акте: Оквирна одлука Савета о борби против превара и кривотворења безготовинских средстава плаћања, Директива 2016/1148 Европског парламента и Савета о мерама за висок заједнички ниво безбедности мрежних и информационих система широм Уније, Директива 2013/40/ЕУ Европског парламента и Савета о нападима на информационе системе и о замени Оквирне Одлуке Савета 2005/222/ПУП, Уредба (ЕУ) бр. 526/2013 Европског парламента и Савета о Агенцији Европске уније за мрежну и информациону безбедност (ENISA) и о стављању ван снаге Уредбе (ЕЗ) бр. 460/2004, Конвенција

23) Gulf Times, *Qatar faced 93,570 phishing attacks in first quarter of 2017*, 12.03.2017, Internet, <http://www.gulf-times.com/story/547784/Qatar-faced-93-570-phishing-attacks-in-first-quart-16/07/2018>.

24) Kimkomando, *Amazon Prime Day phishing scam spreading now!*, 21.08.2017, Internet, <https://www.komando.com/happening-now/415020/amazon-prime-day-phishing-scam-spreading-now-16/07/2018>.

25) TVN1, *Tokom Mundijala sprečeno 25 miliona sajber napada*, Internet, <http://rs.n1info.com/a404278/Svet/Svet/Tokom-Mundijala-sprečeno-25-miliona-sajber-napada.html>, 16/07/2018.

Савета Европе о високотехнолошком криминалу, Директива 2009/136/ЕЗ Европског парламента и Савета од 25. децембра 2009. о измени Директиве 2002/22/ЕЗ о универзалним услугама и правима корисника с обзиром на електронске комуникационе мреже и услуге (Директива о универзалним услугама), Директиве 2002/58/ЕЗ о обради личних података и заштити приватности у сектору електронских комуникација (Директива о приватности и електронским комуникацијама) и Уредбе (ЕЗ) бр. 2006/2004 о сарадњи између националних тела одговорних за спровођење закона о заштити потрошача, Комуникација из 2006. године од стране Европске комисије Европском парламенту, Савету, Европском економском и социјалном комитету и Комитету Региона о борби против спама, спајвера и злонамерних софтвера, Директива 2005/29/ЕЗ Европског парламента и Савета о непоштеној пословној пракси пословног субјекта у односу према потрошачу на унутрашњем тржишту и о измени Директиве Савета 84/450/ЕЕЗ, директива 97/7/ЕЗ, 98/27/ЕЗ и 2002/65/ЕЗ Европског парламента и Савета, као и Уредбе (ЕЗ) бр. 2006/2004 Европског парламента и Савета (такозвана Директива о непоштеној пословној пракси), Директива 2002/58/ЕЗ о обради личних података и заштити приватности у сектору електронских комуникација (Директива о приватности и електронским комуникацијама, такозвана *E-Privacy Directive*).

Посебно је значајна најновија Уредба (ЕУ) 2016/679 Европског парламента и Савета о заштити појединаца у вези са обрадом личних података и о слободном кретању таквих података, те стављању ван снаге Директиве 95/46/ЕЗ (Општа уредба о заштити података)²⁶, која се примењује на обраду личних података која се у целини обавља аутоматизовано, као и на неаутоматизовану обраду личних података који чине део система похране или су намењени да буду део тог система²⁷.

За фишинг је релевантно неколико чланова ове Уредбе.

Пре свега, у члану 7. Уредбе, наводи се да, у случају када се обрада података заснива на дозволи, водитељ обраде мора бити у стању да докаже да је испитаник дао дозволу за обраду својих личних података. Уколико испитаник да дозволу у виду писане

26) Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), *OJ L* 119, 04.05.2016, стр. 1–88.

27) Синиша Домазет, Здравко Скакавац, „Скандал „Кембриџ Аналитика“ - нови изазов у заштити података о личности?“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2018., стр. 120.

изјаве која се односи и на друга питања, захтев за дозволу мора бити предочен на начин да се може јасно разликовати од других питања, у разумљивом и лако доступном облику, уз употребу јасног и једноставног језика. Сваки део такве изјаве који представља кршење ове Уредбе није обавезујући. Испитаник има право у сваком тренутку повући дозволу, али повлачење дозволе не утиче на законитост обраде на основу дозволе пре њеног повлачења. Кад се процењује да ли је дозвола била добровољна, у највећој могућој мери узима се у обзир да ли је, између осталог, извршење уговора, укључујући пружање услуге, условљено дозволом за обраду личних података која није неопходна за извршење тог уговора. Дакле, водитељ обраде мора бити у стању да докаже да је испитаник дао дозволу за обраду својих личних података.

Даље, у члановима 25. и 32. Уредбе се указује на потребу за применом ефикасне заштите (техничке и организационе мере) која омогућава способност обезбеђења трајне поверљивости, целовитости, доступности и отпорности система и услуга обраде, односно система заштите који може блокирати, детектовати или отклонити негативне ефекте малвера. Такође, од компанија које прикупљају и обрађују личне податке од грађана ЕУ тражи се да примене свеобухватне мере безбедности података, као што су псеудонимизација, за омогућавање ефикасне примене начела заштите података, као што је смањење количине података, али и укључење заштитних мера у обраду како би се испунили захтеви из Уредбе. Даље, у члановима 33. и 34. Уредбе истиче се да су организације које обрађују податке у обавези да, у случају повреде личних података, без одлагања о томе обавесте надлежно надзорно тело о датој повреди, осим ако није вероватно да ће повреда личних података проузроковати ризик за права и слободе појединца. Такође, у члану 33. Уредбе се наводи да водитељ обраде података мора да поседује капацитете за решавање, односно ублажавање последица повреде података. У том погледу, водитељ обраде ће документовати све повреде личних података, укључујући чињенице у вези са повредом личних података, њене последице, као и мере предузете за отклањање штете.

Без обзира на решења Уредбе, у пракси је регистрован све већи број фишинг превара које се односе на ову уредбу, чак и пре њеног ступања на снагу. Тако, компанија из области безбедности *Redscan*, која ради ван Велике Британије, известила је о првој фишинг превари која се односи на Уредбу, а у овој превари хакери су се представили као тим за подршку клијентима компаније *Airbnb*-а. Наиме, компанија *Airbnb* је обавестила своје кориснике да ће

промене у њеној пословној политици наступити на дан ступања на снагу Уредбе, 25. маја 2018. године. Хакери су ту информацију искористили и жртвама послали сличан мејл у коме се тражило да клијенти унапреде њихове информације о налозима, тако што би „кликнули“ на линк у мејлу. Наравно, радило се о мејлу који је садржао малвер уз помоћ којег су фишинг преваранти покушали да украду личне податке. Мејл је садржао и лого те компаније, цитирајући чак и Уредбу као разлог да се „кликне“ на остављени (лажан) линк. Компанија *Airbnb* је упутила саопштење у којем је упозорила на опасност од злонамерног мејла и оставила могућност да јој жртве преваре пријаве превару на остављени мејл.²⁸

Сличан проблем настао је и након ступања на снагу Уредбе, а односио се на компанију *Apple*. У пракси су хакери слали велики број лажних мејлова корисницима мобилних телефона и других уређаја ове компаније, у којима су обавештавали жртве како им је наводно њихов *Apple ID* закључан и биће обрисан у року од три дана уколико не испуне образац са личним подацима како би „потврдили“ информације о налогу.²⁹ Разумљиво, и овде се радило о злонамерном фишинг мејлу, у циљу крађе и злоупотребе личних података.

Кад је реч о Републици Србији, такође не постоји *lex specialis* који се односи на фишинг, већ је овај вид високотехнолошког криминала обухваћен неколицином постојећих прописа, као што су Закон о електронској трговини³⁰ и Кривични законик Републике Србије (у даљем тексту: КЗРС).³¹ Треба истаћи да највеће базе података о грађанима поседују Министарство унутрашњих послова (евиденција о личним картама), Републички фонд за здравствено осигурање (подаци из здравствених картона, фактуре о издатим лековима и лекарским интервенцијама), Фонд пензијског и инвалидског осигурања (евиденција пензионих осигурања), велике банке (поред исцрпне базе података о својим клијентима, имају и посебно осетљиве здравствене податке које прикупљају приликом одлучивања о кредитним захтевима) и велика је опасност за злоупотребу ових података и повреду приватности уколико се они открију.³²

28) Infosecurity, *Airbnb Customers Targeted with Phishing Scam*, 04.05.2018, Internet, <https://www.infosecurity-magazine.com/news/airbnb-customers-targeted-with/>, 18/07/2018.

29) KasperskyLab, *GDPR bustle: Even scammers have new privacy policies*, 29.05.2018., Internet, <https://www.kaspersky.com/blog/apple-gdpr-phishing/22517/>, 18/07/2018

30) Закон о електронској трговини, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 41/2009 и 95/2013.

31) Кривични законик Републике Србије, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 – испр. 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016).

32) Вида Вилић, *Повреда права на приватност злоупотребом друштвених мрежа као облик компјутерског криминалитета* (докторска дисертација), Ниш, 2016., стр.116.

Највећи ризик за крађу идентитета постоји уколико се сазна јединствени матични број грађана, јер на основу њега може да се „уђе“ у базу података. Процењује се да у Србији постоји велики број људи којима на адресу стижу рачуни за разна дуговања или пријаве за утају пореза у вези са пословањем предузећа чији су „власници“ иако за њих први пут чују. На туђе име се отварају фирме, подижу кредити, купује роба и сл.³³

Кад је реч о фишингу, примењује се неколико чланова Кривичног законика Републике Србије: члан 208. (превара), члан 238. (неовлашћена употреба туђег пословног имена и друге посебне ознаке робе или услуга), члан 243. став 4. (фалсификовање и злоупотреба платних картица), члан 301. (рачунарска превара).

У Закону о електронској трговини важно је истаћи члан 8. у коме се наводи да је коришћење електронске поште у сврху слања нетражене комерцијалне поруке, дозвољено само уз претходни пристанак лица коме је таква врста поруке намењена, у складу са законом. Новчаном казном од 100.000 до 1.500.000 динара казниће се за прекршај правно лице - пружалац услуга, ако пошаље нетражену комерцијалну поруку без претходног пристанка лица којем је таква порука намењена.

Кад је реч о *примерима фишинг превара у Републици Србији*, једна од најозбиљнијих фишинг превара десила се 2017. године, а у вези са Народном банком Србије. Превара је извршена на тај начин што је путем модификоване електронске адресе 26. априла 2017. године Народна банка Србије добила нове инструкције за плаћање. Наиме, уместо са адресе која се завршава са @opsecsecurity.com, НБС је стигао мејл у коме је измењено једно слово. У њему је наведено да НБС обави плаћање холограмске фолије преко рачуна у пољској *Bank BGZ BNP Paribas SA*, а на рачун компаније „OpSec Security Limited“. У овај случај укључен је и Интерпол који покушава да замрзне новчана средства која је НБС уплатила на лажни рачун, док банка чини све да их врати. Такође, српски истражни органи интензивно раде на идентификацији превараната који су напали рачун Народне банке Србије.³⁴ Нажалост, у тренутку писања овог рада нису пронађене информације о исходу овог случаја.

Такође, у 2016. години регистрован је велики број оштећених привредних субјеката услед фишинг превара. Примећено је да

33) Исто.

34) Blic, *Kako je prevarena nbs izmenili jedno slovo u imejl adresi i ojadili banku za 175.500 evra*, 25.05.2017, Internet, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/kako-je-prevarena-nbs-izmenili-jedno-slovo-u-imejl-adresi-i-ojadili-banku-za-175500/b8d362b>, 19/07/2018.

извршиоци кривичних дела преваре пресрећу електронске поруке које се размењују између привредних субјеката са територије Републике Србије са пословним партнерима у иностранству. Након компромитовања комуникације, извршиоци шаљу лажну поруку преко већ познатог и уобичајеног канала комуникације (пошто су претходно остварили приступ серверу за електронску пошту), или отварају нове лажне налоге за електронску пошту где се у односу на прави електронски налог који користи страна компанија мењају најчешће словни или бројчани карактери, са циљем да лажни налог подсећа на прави (пример: налог pal@pas.com након измене слова л у број 1 у називу адресе изгледа идентично као права адреса и разлика је тешко уочљива – pal@pas.com). Овакве измене још теже су уочљиве уколико се комуникација са пословним партнерима одвија свакодневно, а извршиоци ових кривичних дела претходно направе и лажне тј. фишинг интернет странице правних лица у иностранству које су идентичне са правом интернет презентацијом нпр. као што је <http://www.example.com> у <http://www.exmple.com> или <http://www.evample.com>, а ту грешку просечан корисник интернет мреже не може уочити. Злоупотребом комуникације извршиоци кривичних дела лажно се представљају у име стране компаније са којом правни субјекат из наше државе већ има пословну сарадњу и након уговореног посла у преварним порукама одмах након легитимно прослеђене поруке од стране легитимне компаније у којој се налазе инструкције за уплату, шаљу нове поруке са измењеним диспозицијама за плаћање (IBAN број). На описани начин привредни субјекти доводе у заблуду да власницима рачуна који су наведени у тим инструкцијама, а који су заправо извршиоци кривичног дела, уплате новац на своју штету. Имајући у виду да се ради о електронском трансферу новца, извршиоци кривичног дела новац подижу у иностранству веома брзо, понекад и у року од 24 часа. За то време, оштећено предузеће је у убеђењу да је уплатило новац страном компанији, а страна компанија чека уплату за нпр. одређену робу. Да су преварени оштећени сазнају тек након што контактирају страну компанију да питају зашто роба није стигла на време. У просеку, преваре се откривају од стране оштећених тек након три до шест радних дана, што је за учиниоце кривичних дела сасвим довољно да новац у иностранству подигну са рачуна. До сада је утврђено да је дошло до имовинске штете у износу од преко 1.000.000 евра, на штету више десетина привредних субјеката из Републике Србије, каже се у саопштењу МУП и додаје да су наведеним радњама извршилаца кривичног дела преваре највише угрожена мала и средња предузећа с територије Републике Србије³⁵.

35) Mojinovisad.com, *MUP upozorava: Ovako hakeri varaju firme u Srbiji*, 11.07.2016, Internet,

Једна од најновијих фишинг превара у Републици Србији подразумевала је да на мејл жртве стигне мејл (написан лошим српским језиком и правописним грешкама) са адресе извесне госпође *Celine Joubert*, а у мејлу се жртви саопштава да је случајно изабрана. Преваранти у мејлу наводе да је та жена болесна од рака и да је одлучила да наследство од скоро 900 хиљада евра остави некој насумично одабраној особи. Потом се тражи да је жртва што пре контактира на одређени мејл, а уколико то учини, добија одговор да је потребно обратити се „нотару“ преко остављеног мејла. Преваранти су чак у мејлу слали и фотографију своје породице као доказ искрености. Када се жртва јави лажном нотару преко остављеног мејла, нотар јој објашњава да је он заправо адвокат и да ће на рачун жртве „сигурно лећи“ обећани износ. Као и код других облика фишинг превара, од жртве се тражи да достави своје личне податке (име, презиме, адресу, број банковног рачуна и слично). На крају, „адвокат“ обавештава жртву да ће новац да буде уплаћен на њен рачун, уколико жртва уплатни такозвану „даровницу“ од скоро 500 евра, што би наводно био једини трошак жртве. Више грађана Србије било је преварено на овај начин.³⁶

Једна од последњих у низу фишинг превара догодила се у јуну 2018. године, када је један грађанин из Београда био жртва скупе фишинг преваре. Наиме, средином маја је на његов мобилни телефон од стране рођака из Русије стигла заражена смс-порука. Када је жртва отворила поруку, поједине апликације на мобилном телефону су престале да раде, а неке су чак и избрисане. Пошто поруку није успео да обрише, искључио је телефон, а након неколико сати схватио је да уопште не може да га користи. Рођак је тврдио да му ништа није послао. Након што је жртва позвала оператера (компанију Теленор), испоставило се да је са његовог телефона послан енроман број смс порука (чак 733) на бројеве са руским позивним бројем, и то у року од два часа, у размаку од три до четири секунде. Телефонски рачун је износио преко 15 хиљада динара, а приговори телефонском оператеру нису уродили плодом. Испоставило се да је корисник отворио садржај из злонамерног смс-а и покренуо инсталацију апликације која је проузроковала слање великог броја смс-порука.³⁷

<http://www.mojnovisad.com/vesti/mup-upozorava-ovako-hakeri-varaju-firme-u-srbiji-id10488.html>, 19/07/2018.

36) Blic, *Nova internet prevara stigla u Srbiju "Nudim nasledstvo od 850.000 evra, samo treba da..."*, 28.09.2017, Internet, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/nova-internet-prevara-stigla-u-srbiju-nudim-nasledstvo-od-850000-evra-samo-treba-da/wd54ydl>, 19/07/2018.

37) Večernje novosti, *Opasan ruski virus: Beogradjanin duguje 15.000 dinara posle ovog SMS-a*, 11.06.2018, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:732268-OPASAN-RUSKI-VIRUS-Beogradjanin-duguje-15000-dinara-posle-ovog-SMS-a>, 19/07/2018.

Имајући у виду наведено, пожељно би било навести одређене *мере заштите од фишинг напада*, које би биле од користи не само грађанима и привредним субјектима, већ и државним институцијама.

Пре свега, препоручљиво би било да прималац потенцијалног фишинг мејла пажљиво провери мејл адресу пошиљаоца и утврди да ли она има макар мале недостатке који су, заправо, главни индикатор потенцијалне преваре. Уколико отвори мејл који је добијен, прималац би требало да провери адресу веб-сајта на који је усмерен. Даље, никад не би требало одговарати на електронске поруке које траже достављање неких личних података, поготово уколико се у мејлу тражи да се оне на било који начин потврде или ажурирају. Нарочито не треба позивати број телефона, уколико је он наведен у сумњивом мејлу. У овом случају, потенцијална жртва фишинг напада би требала да телефонски позове пошиљаоца и провери аутентичност мејла. Треће, примери су показали да је доста наших грађана имало проблема јер су „кликнули“ на линк (везу) која је остављена у сумњивом мејлу. У оваквом случају не би требало „кликати“ на остављени линк, већ би било пожељно такозвану URL адресу откуцати у браузери (прегледачу), или дату веб локацију треба посетити уз помоћ омиљених локација. Четврто, добар начин за избегавање потенцијалних фишинг напада је и избегавање остављања личних података у мејловима који се шаљу. Пето, грађани и привредници треба да буду веома опрезни и у погледу избора компанија са којима послују. Препоручљиво је да се послује са привредним субјектима који су препознатљиви на тржишту по квалитету услуга које пружају, поготово уколико постоји изјава о приватности, којом дати привредни субјект наводи да личне податке пошиљаоца неће прослеђивати другим физичким или правним лицима. Шесто, уколико се врше интернет куповине, пожељно је користити кредитне картице са ниским кредитним ограничењем, јер се тако смањују потенцијалне штетне последице. Посебно је значајно, у случају било какве сумње у веродостојност трансакције, проверити банчине извештаје или изводе са кредитних картица и у случају потребе контактирати банку.

Наравно, фишинг нападе немогуће је у потпуности спречити, без обзира на многобројне корисне савете или софтверска решења (спам филтери и слично). Али, уз адекватну едукацију и повећање безбедносне културе (у чему доста заостајемо за развијеним земљама), праћену одговарајућим софтверима за заштиту од нежељених порука, могуће је ову појаву свести у разумне оквире.

На крају, с обзиром на опасност и велике штете од фишинг превара, од великог значаја би било доношење посебног закона, који би детаљније уредио ову област, као и поштравање постојећих санкција за овај вид преваре. У томе би у великој мери помогла законодавна решења и богата искуства из САД и одређеног броја других земаља које су донеле посебне законе у овој области.

ЛИТЕРАТУРА

- Вилић Вида, *Повреда права на приватност злоупотребом друштвених мрежа као облик компјутерског криминалитета* (докторска дисертација), Ниш, 2016.
- Домазет Сениша, Скакавац Здравко, „Скандал „Кембриџ Аналитика“ -нови изазов у заштити података о личности?“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2018.
- Ђукић Анђелија, „Крађа идентитета-облици, карактеристике и распрострањеност“, *Војно дело*, Министарство одбране, бр. 03/2017.
- Закон о електронској трговини, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 41/2009 и 95/2013.
- Кривични законик Републике Србије, *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 85/2005, 88/2005 –испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 и 94/2016).
- Петровић Слободан, *Компјутерски криминал*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004.
- Урошевић Владимир, Ивановић Звонимир, Уљанов Сергеј, *Мач у world wide web-у (изазови високотехнолошког криминала)*, Eternal mix, Београд, 2012.
- BBB News, *Newly Identified Phishing Attack Targeting Small Businesses*, 20.07.2018, Internet, <https://www.bbbwminews.org/single-post/2017/07/20/Newly-Identified-Phishing-Attack-Targeting-Small-Businesses>, 16/07/2018.
- BBC, *Google Docs users hit by phishing scam*, 04.05.2017, Internet, <https://www.bbc.co.uk/news/business-39798022>, 16/07/2018.
- Blic, *Kako je prevarena nbs izmenili jedno slovo u imejl adresi i ojadili banku za 175.500 evra*, 25.05.2017, Internet, <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/kako-je-prevarena-nbs-izmenili-jedno-slovo-u-imejl-adresi-i-ojadili-banku-za-175500/b8d362b>, 19/07/2018.

- Blic, *Nova internet prevara stigla u Srbiju “Nudim nasledstvo od 850.000 evra, samo treba da...”*, 28.09.2017, Internet, <https://www.blic.rs/vesti/hronika/nova-internet-prevara-stigla-u-srbiju-nudim-nasledstvo-od-850000-evra-samo-treba-da/wd54ydl>, 19/07/2018.
- Darya Gudkova, Maria Vergelis, Tatyana Shcherbakova, Nadezhda Demidova, *Spam and phishing in 2017 on February 15, 2018. 10:00 am, Securelist. 15.02.2018*, Internet, <https://securelist.com/spam-and-phishing-in-2017/83833>, 15/07/2018.
- European Union Agency for Network and Information Security (ENISA). *ENISA Threat Landscape Report 2017, 15 Top Cyber-Threats and Trends*, Internet, <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-report-2017>, 17/07/2018.
- Gulf Times, *Qatar faced 93,570 phishing attacks in first quarter of 2017*, 12.03.2017, Internet, <http://www.gulf-times.com/story/547784/Qatar-faced-93-570-phishing-attacks-in-first-quart>, 16/07/2018.
- Gunter Ollmann, *The Phishing Guide (Understanding & Preventing Phishing Attacks)*, NGSSoftware Insight Security Research, United Kingdom, 2004, Internet: <https://www.nccgroup.trust/uk/our-research/the-phishing-guide-understanding-preventing-phishing-attacks/>, 14/07/2018
- Infosecurity, *Airbnb Customers Targeted with Phishing Scam*, 04.05.2018, Internet, <https://www.infosecurity-magazine.com/news/airbnb-customers-targeted-with/>, 18/07/2018.
- KasperskyLab, *GDPR bustle: Even scammers have new privacy policies*, 29.05.2018., Internet, <https://www.kaspersky.com/blog/apple-gdpr-phishing/22517/>, 18/07/2018.
- Kimkomando, *Amazon Prime Day phishing scam spreading now!*, 21.08.2017, Internet, <https://www.komando.com/happening-now/415020/amazon-prime-day-phishing-scam-spreading-now>, 16/07/2018.
- Mojnovisad.com, *MUP upozorava: Ovako hakeri varaju firme u Srbiji*, 11.07.2016, Internet, <http://www.mojnovisad.com/vesti/mup-upozorava-ovako-hakeri-varaju-firme-u-srbiji-id10488.html>, 19/07/2018.
- Pysis.net, *WannaCry Exposes Extent of Cyber Crime Threat to Small Business*, 12.06.2017, Internet, <https://www.pysis.net/blog/wannacry-exposes-extent-of-cyber-crime-threat-to-small-business.asp>, 16/07/2018.

- Rasha Almahroos, "Phishing for the Answer: Recent Developments in Combating Phishing", *A Journal of Law and Policy for the Information Society*, Ohio State University, Moritz College of Law, United States, бр. 3/2007.
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), *OJ L* 119, 4.5.2016, стр. 1–88.
- SC Media, *Nigeria-based BEC scams pulling in millions*, *SecureWorks report*, 05.08.2016, Internet, <https://www.scmagazine.com/nigeria-based-bec-scams-pulling-in-millions-secureworks-report/article/528085/>, 16/07/2018.
- Scot Graydon, "Phishing and Pharming: The New Evolution of Identity Theft", *Consumer Financial Law quarterly Report*, бр. 60/2006.
- Small Business Trends *W-2 Phishing Scam Threatening Small Business After Tax Day*, 02.05.2017, Internet, <https://smallbiz-trends.com/2017/05/w-2-phishing-scam-small-business.html>, 16/07/2018.
- The Guardian, *'Petya' ransomware attack: what is it and how can it be stopped?*, 28.06.2017, Internet, <https://www.theguardian.com/technology/2017/jun/27/petya-ransomware-cyber-attack-who-what-why-how>, 16/07/2018.
- TVN1, *Tokom Mundijala sprečeno 25 miliona sajber napada*, <http://rs.n1info.com/a404278/Svet/Svet/Tokom-Mundijala-sprece-no-25-miliona-sajber-napada.html>, Internet, 16/07/2018.
- Večernje novosti, *Opasan ruski virus: Beograđanin duguje 15.000 dinara posle ovog SMS-a*, 11.06.2018, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html:732268-OPASAN-RUSKI-VI-RUS-Beogradjanin-duguje-15000-dinara-posle-ovog-SMS-a>, 19/07/2018.

Sinisa Domazet, Zdravko Skakavac

“PHISHING” – A CHALLENGE IN THE PROTECTION OF SECURITY OF INTERNET USER’S DATA

Resume

In this scientific work we analyzed one form of cyber crime, which is called a phishing (“fishing”). The study found that the number of phishing scam is increasing from year to year, with severe damage. Forms and methods of execution of this type of fraud have evolved over time and become more sophisticated and therefore more difficult to detect. It was shown that phishing attacks affected not only the citizens, but also businesses and important state institutions. The paper presents examples of phishing attacks in the world and in the Republic of Serbia. The analysis showed that the Republic of Serbia are increasingly threatened due to phishing attacks and that there is no *lex specialis* regulating this issue. It has been determined that it is necessary to take a number of preventive measures to prevent theft of private data and other important information. This means increased caution when emails, carefully reading their contents, avoiding the “clicking” on suspicious links which activates the malicious software, increased caution in electronic commerce and with use of credit cards, and other relevant measures. Citizens and businesses should be very careful in the choice of companies with which they do business. It is advisable to do business with companies that are recognized in the market by the quality of services provided, especially if there is a privacy statement, in which the undertaking states that personal data will not be passed on from sender to other persons or entities. In cases of internet trade, it is preferable to use a credit card with a low credit limit, because it reduce the potential for harmful consequences. It is particularly important to check the bank’s reports or copies of credit card in the case of any doubt regarding the authenticity of the transaction. The paper points out the need to enact a special law that would regulate the phishing scams, as well as stricter penal policy. Legislative solutions and rich experience in the USA and a number of other countries that have enacted specific legislation in this area would be of great help. The research used normative methods and legal and logical methods of induction and deduction.

Keywords: law, European Union, security, phishing, internet

* Овај рад је примљен 27. октобра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

Зоран Радивојевић*

Правни факултет, Универзитет у Нишу

Весна Кнежевић Предић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ПОСТУПАК ЗАКЉУЧИВАЊА УГОВОРА МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА***

Сажетак

Поступак закључивања уговора у којима искључиво или заједно са државама учествују међународне организације регулисан је у основи истим правилима која важе за уговоре између држава. У Бечкој конвенцији о праву уговора међународних организација од 1986. године садржана су само нека посебна правила у случајевима када се морала изразити специфичност организација у погледу овлашћења лица која представљају организацију или коришћења термина акт формалне потврде уместо израза ратификација уговора. Анализе које смо извршили у овом раду упућују на закључак да нема разлога за другачији положај међународних организација у поступку закључивања уговора у односу на позицију држава. Када је удовољено свим захтевима интерног правног поретка у погледу надлежности органа и квалификација лица која иступају у поступку закључивања уговора, организације на међународном плану морају, исто као и државе, имати овлашћења за предузимање свих потребних радњи које воде правном настанку уговора, почевши од преговора, усвајања и аутентификације текста уговора, преко изражавања пристанка на обавезивање уговором, па све до његовог ступања на

* Електронска адреса аутора: zoranr@prafak.ni.ac.rs

** Електронска адреса аутора: vesna.knezevicpredic@fpn.bg.ac.rs

*** Рад представља резултат истраживања на пројекту Универзитета у Београду – Факултета политичких наука „Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту“ (евиденциони бр. 179076), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

снагу. Вршење тих радњи добрим делом је ствар правне технике која се ослања на општеприхваћена правила о поступку закључивања уговора, стварана и изграђивана кроз дуготрајну међународну уговорну праксу.

Кључне речи: међународне организације, поступак, закључивање уговора, усвајање текста, аутентификација, пристанак на обавезивање, ступање на снагу

1. УВОД

Закључивање међународних уговора резултат је сложеног поступка током кога се предузима већи или мањи број радњи од којих свака за себе има посебан значај и за коју се везују одређене правне последице. Међутим, у међународној пракси и доктрини појам „закључивање“ уговора нема једно строго утврђено и општеприхваћено значење. На једној страни, писци верни англосаксонској правној традицији сматрају да је уговор склопљен окончањем преговора. Домашај израза „закључивање“ уговора исцрпљује се, дакле, у поступку преговора и изради коначног текста уговора, те нужно не обухвата и пристанак страна уговорница на обавезивање уговором¹. Континентални међународни правници, напротив, не искључују из подручја примене појма закључења уговора пристанак страна уговорница да коначно буду везане уговором. По њима, закључивање уговора је укупност операција којима се међународни споразум ствара и правно обликује².

Ни оснивачки акти међународних организација нису доследни у употреби израза „закључивање“ уговора. Некада се чак у једном истом акту овај термин користи у два различита смисла. Тако Повеља Организације уједињених нација (даље: УН) овлашћује Савет безбедности да закључује споразуме о стављању на располагање оружаних снага ради очувања међународног мира и безбедности³. Нема никакве сумње да у овом случају закључивање споразума подразумева све радње које воде коначном обавезивању страна уговорница. Међутим у одредби Повеље која овлашћује Економски и социјални савет да закључује споразуме о повезивању

1) У Комисији УН за међународно право ову концепцију заступали су James L. Brierly и Hersh Lauterpacht као први и трећи специјални извештач за питање права међународних уговора. Видети: Doc. A/CN. 4/43 (*Yearbook of the International Law Commission*, 1951, Vol. II, United Nations, New York, 1957, стр. 70) и Doc. A/CN. 4/101 (*Yearbook of the International Law Commission*, 1956, Vol. II, United Nations, New York, 1957, стр. 49-50).

2) Jules Basdevant, *Dictionnaire de la terminologie du droit international*, publié sous le patronage de l'Union académique internationale, Sirey, Paris, 1960, стр. 141.

3) Чл. 43 Повеље УН.

специјализованих агенција које одобрава Генерална скупштина⁴ термин „закључивање“ употребљен је у духу англосаксонске међународне доктрине да означи само крај преговора, а не и пристанак да се буде везан уговором.

Оснивачки уговор Европске уније (даље: ЕУ) чак уводи сасвим ново, треће значење сагласно коме закључивање обухвата само дефинитивно обавезивање уговором, док су преговори, усвајање и аутентификација текста путем потписа изван његовог домаћаја. Према Уговору о функционисању ЕУ (даље: УФЕУ) након потписивања Савет доноси одлуку о закључивању споразума на предлог преговарача⁵. Ова одлука представља неку врсту пандана установи ратификације уговора од стране држава⁶.

Ни Бечка конвенција о уговорном праву из 1969. године (даље: БК 1969) и Бечка конвенција о праву уговора између држава и међународних организација или између међународних организација од 1986. године (даље: БК 1986) не дају дефиницију израза „закључивање“ уговора, већ само у свом другом делу под називом „Закључивање уговора и ступање на снагу“ садрже правила релевантна у различитим фазама поступка закључења уговора⁷. Из овога се посредно може извести закључак да поменуте Конвенције појам закључивања уговора користе у генеричком смислу да означи укупност радњи у поступку правног настанка међународног уговора. Полазећи од тог значења, поступак закључења уговора међународних организација разматрамо кроз следеће фазе: преговоре, усвајање и аутентификацију текста уговора и изражавање пристанка међународних организација на обавезивање уговором. Ступање уговора на снагу, без обзира што је формално изван поступка закључивања уговора, по правној суштини представља акт који закључени уговор уводи у међународни правни поредак⁸. Из тих разлога у склопу поступка закључивања уговора међународних организација излажемо и њихово ступање на снагу.

4) Чл. 63 Повеље УН.

5) Чл. 218, став 6 УФЕУ.

6) Зоран Радивојевић, Весна Кнежевић Предић, „Поступак закључивања уговора Европске уније са трећим државама и међународним организацијама“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, Правни факултет, Ниш, бр. 78/2018, стр. 52.

7) Чл. 6-26 БК 1969 и БК 1986.

8) Ngyuen Quoc Dinh, Patric Daillier, Alain Pellet, *Droit international public*, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris, 2002, стр. 159.

2. ПРЕГОВОРИ ЗА ЗАКЉУЧИВАЊЕ УГОВОРА

Сврха преговора је да се на основу поднетих предлога, нацрта, противпредлога и амандмана постигне сагласност будућих уговорница о тексту уговора који треба закључити. Званичном почетку преговора претходе неформални сусрети, усмена размена мишљења и преписка између будућих преговарача. У том погледу занимљива је пракса Међународне банке за обнову и развој (IBRD) која пре подношења формалног захтева државе за зајам прибегава сондажи (*exploratory discussion*) и претходном испитивању (*preliminary investigation*). Када ово испитивање доведе до задовољавајућих резултата, Банка обавештава тражиоца зајма да је спремна за почетак преговора⁹.

У погледу надлежности органа међународних организација за вођење преговора релевантне су одредбе конститутивног акта сваке организације. Без обзира на бројна решења која постоје *in foro interno*, могу се разликовати два основна модела регулисања овог питања. Први постоји када се у самом оснивачком акту изврши подела надлежности између органа који је овлашћен да води преговоре и оног који доноси одлуку о коначном обавезивању организације.

Општа подела надлежности између органа који учествују у фази преговора извршена је у оснивачком уговору ЕУ. Према УФЕУ Савет доноси одлуку којом одобрава отварање преговора за закључење одређеног споразума и истовремено именује преговарача или шефа преговарачког тима. Комисија се појављује као главни преговарач приликом закључивања највећег броја уговора ЕУ. Европски парламент формално не учествује у преговорима, али се „одмах и у потпуности информисе о свим фазама процедуре“¹⁰.

Много чешће подела надлежности између органа важи само за одређену врсту споразума. Тако, рецимо, на основу Устава Организације за исхрану и пољопривреду (FAO) Конференција може овластити генералног директора да са државама чланицама ступи у преговоре ради закључења споразума о оснивању међународних установа које ће се бавити питањима исхране и пољопривреде¹¹.

9) Зоран Радивојевић, *Уговори међународних организација у савременом међународном праву*, СКЦ, Ниш, 1996, стр. 231-232.

10) Весна Кнежевић Предић, Зоран Радивојевић, „Уговорна способност Европске уније: шест деценија после“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2018, стр.78.

11) Чл. XV Устава FAO. За текст видети: *Basic Textes of the Food and Agriculture Organization*, 2017 edition, Vol. I, стр. 13, Internet, www.fao.org/legal/home/bacsic-textes/en_web.pdf, 11/01/2019.

Код већине организација, међутим, примењен је други метод регулисања надлежности органа. Његово основно обележје је да у конститутивном акту нема посебних одредаба о преговорима, већ је орган који даје пристанак на обавезивање уговором истовремено овлашћен да води преговоре. Да ли ће тај орган и непосредно учествовати у преговорима зависиће у крајњој линији од његове структуре и карактера. Шефови секретаријата и извршни органи међународних организација обично сами воде преговоре када им је конститутивним актом поверено право на закључење уговора. Сасвим је различита ствар уколико на основу конститутивног акта право да закључи уговор има орган који окупља представнике свих држава чланица. Пракса показује да пленарни органи никада не учествују непосредно у преговорима, већ право на њихово вођење преносе на друге главне или помоћне органе ужег састава.

Пленарни органи уживају пуну слободу приликом избора органа којима ће пренети овлашћење за преговарање. Ипак, пракса је да корисник делегације буде извршни орган или шеф секретаријата. Извршни органи често то право даље преносе на шефа администрације (тзв. субделегација). На основу тога један део међународне доктрине изводи општи закључак да је највиши административни службеник по природи својих функција представник организације у току преговора¹².

Међутим, БК 1986 није предвидела службенике који би се *ex officio* сматрали представницима организације у преговорима. За лица која у име организације учествују у преговорима тражи се да покажу пуномоћја или да из околности произилази намера преговарача да се то лице сматра представником организације у том циљу, а у складу са правилима те организације без подношења пуномоћја¹³. Ако лице које није овлашћено да преговара изврши неки акт у вези са закључењем уговора, такав акт је без правног дејства. Ипак, међународна организација може накнадно да овакав акт потврди и тиме отклони његов правни недостатак¹⁴.

12) Hanspeter Neuhold, "Organs competent to conclude treaties for international organizations and the internal procedure leading to the decision to be bound by a treaty and negotiation and conclusion of treaties by international organizations", in: *Agreement of international organizations and the Vienna convention on the law of treaties* (ed. Karl Zemanek), Springer-Verlag, Wien, 1971, стр. 250-251.

13) Чл. 7, став 3 БК 1986.

14) Стеван Ђорђевић, Душко Димитријевић, *Право међународних уговора*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 112-113.

3. УСВАЈАЊЕ И АУТЕНТИФИКАЦИЈА ТЕКСТА УГОВОРА

Наредни корак у поступку закључивања уговора, а после завршених преговора, јесте усвајање текста уговора. БК 1986 не одређује значење израза „усвајање“ текста уговора, док се у теорији овај појам обично дефинише као формални акт којим се изражава сагласност о облику и садржини будућег уговора. Тај акт не значи пристанак страна да се правно обавезу уговором, већ само сагласност преговарача о томе како ће њихов уговор текстуално изгледати¹⁵.

Начин усвајања текста уговора зависи од договора учесника у преговорима. Међународне организације широко примењују начело једногласности приликом усвајања текста, будући да је претежан број уговора које су закључиле са државама или међусобно двостраног карактера или обухвата мали број уговорница. У том смислу БК 1986 полази од основног правила да се текст уговора усваја уз пристанак свих учесника у преговорима¹⁶.

Међутим, савремена пракса закључења вишестраних уговора на међународним конференцијама са великим бројем учесника довела је до напуштања начела једногласности и увођења већинског правила за усвајање текста уговора. Уважавајући ту праксу, БК 1986 предвиђа да се усвајање текста уговора на међународној конференцији врши у складу са поступком који су уговорили учесници те конференције. Уколико, пак, учесници не постигну договор о тој процедури, текст се усваја двотрећинском већином учесника који су гласали, осим ако истом већином не одлуче да примене друго правило¹⁷. Правило о двотрећинској већини је, дакле, диспозитивне природе и учесници конференције се увек могу споразумети о другачијем начину гласања.

Пошто се текст усвоји, а пре него што се изрази пристанак на обавезивање уговором, потребно је установити коначан текст уговора који се више не може мењати. У ту сврху се користи аутентификација која служи као сведочанство да је текст уговора тачан и веродостојан¹⁸. Техника аутентификације ствар је избора ученика у преговорима. Они могу начин аутентификације одредити у самом тексту уговора или се о томе договорити приликом израде

15) Ian Sinclair, *The Vienna Convention of the Law of Treaties*, Manchester University Press, Manchester, 1984, стр. 33.

16) Чл. 9, став 1 БК 1986.

17) Став 2.

18) Стеван Ђорђевић, *Право међународних уговора: зборник радова*, Правни факултет, Београд, 2011, стр.70.

уговора. У недостатку таквог споразума, БК 1986. године предвиђа да се аутентификација врши потписом, потписом *ad referendum* или парафирањем текста уговора или завршног акта конференције у који је унет текст уговора од стране представника преговарача¹⁹.

Потпис представља најчешће коришћени метод аутентификације текста уговора у пракси међународних организација. Потписивање, међутим, не мора увек да буде метод аутентификације текста уговора. Међународне организације често користе потпис и као начин да изразе свој пристанак на обавезивање уговором. Зато некада није нимало једноставно утврдити која је улога конкретног потписа. Потписивање ће имати аутентификациону функцију једино када је за коначно обавезивање уговором неопходна накнадна акција органа који је надлежан за закључивање уговора.

Аутентификација се може извршити и потписом *ad referendum* и парафирањем текста уговора. Оба ова метода примењују се у пракси међународних организација. Потпис *ad referendum* је провизорни потпис који подлеже одобрењу надлежног органа међународне организације. Своди се на стављање потписа уз дописивање фразе *ad referendum* (лат. на одлуку), што значи да ће важити тек када га потврди надлежни орган организације. У случају потврдног става уговор се не потписује поново, него се организација сматра потписницом од дана првобитног потписа.

У уговорној пракси међународних организација није непознат ни метод парафирања. Састоји се у стављању скраћеног потписа или само иницијала имена и презимена преговарача на крају текста уговора или на свакој страници. По дејству је сличан потпису *ad referendum*, али се од њега разликује по томе што се после накнадног одобрења парафирани уговор потписује и тај потпис важи од новог датума²⁰.

Парафирање као метод аутентификације најшире се користи у оквиру ЕУ. Аутентификацију текста свих уговора са трећим државама и међународним организацијама који се закључују по редовном поступку²¹ врши се парафирањем текста нацрта споразума

19) Чл. 10 БК 1986.

20) Тако је председник Савета Међународне организације за цивилно ваздухопловство (ИКАО) био овлашћен да потпише *ad referendum* нове споразуме који су одобрени ради ревизије постојећих аранжмана са државама чланицама. С друге стране, нацрт споразума између УН и Светског поштанског савеза (УПУ) парафирани су вршилац дужности председника Комитета УН за преговоре са специјализованим агенцијама и председник Конгреса УПУ. За друге примере: Hungdah Chiu, *The Capacity of International Organizations to Conclude Treaties and the Special Legal Aspects of the Treaties so Concluded*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1966, стр. 102-103.

21) Чл. 218 УФЕУ.

од стране Комисије или другог овлашћеног преговарача. Као потписник обично се појављује председавајући Савета, док се код споразума који су више техничке природе као потписник именује представник Комисије. Уколико се, пак, ради о споразумима који искључиво или претежним делом спадају у домен заједничке спољне и безбедносне политике као овлашћени потписник делује Високи представник ЕУ за спољне послове и политику безбедности.

4. ИЗРАЖАВАЊЕ ПРИСТАНКА НА ОБАВЕЗИВАЊЕ УГОВОРОМ

Окончањем преговора, усвајањем и аутентификацијом текста комплетирана је само једна етапа у поступку закључивања уговора међународних организација. То, међутим, није само по себи довољно да би преговарачи постали везани уговором. Обавезност наступа тек када надлежни органи међународних организација у одређеној форми изразе коначан пристанак да буду везани уговором. Полазећи од постојеће праксе, БК 1986 наводи ове начине: потпис, размену инструмената који сачињавају уговор, акт формалне потврде, прихватање, одобравање, приступање или било који други уговорени начин²². Понуђена листа није коначна, већ преговарачи имају пуну слободу избора и могу да уговоре начине обавезивања који нису наведени у Конвенцији.

Пада у очи једна значајна новина коју уводи БК 1986. У њој се, наиме, не помиње ратификација као начин коначног обавезивања међународних организација уговором. Уместо тога, оне свој пристанак да буду везане уговором дају актом формалне потврде (*act of formal confirmation*). Ова установа била је предмет бројних неслагања како у Комисији за међународно право, тако и у VI Комитету Генералне скупштине УН. Комисија је ипак предложила, а то су прихватили учесници Бечке конференције, да се акт формалне потврде укључи у коначни текст као начин коначног обавезивања међународних организација уговором. Томе су допринела три разлога: потпуно одсуство установе ратификације у уговорној пракси међународних организација; околност да и организације код најважнијих формалних уговора користе начине коначног обавезивања који су у правно-техничком смислу еквивалент ратификације; и велика термилошка недоследност приликом коришћења тих начина.

Установа ратификације на међународном плану резервисана је за међудржавне уговоре. Сагласно устаљеној правној традицији

22) Чл. 11, став 2 БК 1986.

она означава формални правни акт којим највиши државни орган (шеф државе или законодавни орган) потврђује закључени уговор, пристајући да он буде коначан и обавезујући за ту државу²³. Међутим, у структури међународних организација нема органа који би у материји закључивања уговора вршили функције сличне онима које имају шефови држава или њихова представничка тела. Тиме се у доброј мери може објаснити одсуство ратификације у уговорној пракси организација.

Када се оставе по страни структуралне разлике између држава и међународних организација, установа ратификације се у правно-техничком смислу своди на формално потврђивање воље на коначно обавезивање уговором. Она представља заправо посебну правну операцију, различиту и временски одвојену од потписивања и других начина аутентификације текста уговора. Такву технику користе и међународне организације код својих најважнијих формалних уговора. До њиховог закључења долази посредством више сукцесивних аката, од којих је само онај последњи у стању да произведе обавезно правно дејство уговора. Стога са становишта правне технике нема разлике између ратификације и акта формалне потврде.

Акт формалне потврде представља међународни акт, који одговара ратификацији држава, а на основу кога се на међународном плану установљава пристанак међународне организације да буде везана уговором²⁴. Према БК 1986 уговори међународних организација подлежу формалној потврди у следећим случајевима: а) када уговор предвиђа да се пристанак изражава актом формалне потврде; б) када се на други начин утврди да су се државе и организације које су учествовале у преговорима споразумеле да је акт формалне потврде потребан; в) када је представник организације потписао уговор под резервом акта формалне потврде; или г) када намера организације да потпише уговор под резервом акта формалне потврде произилази из пуномоћја њеног представника или је била изражена у току преговора²⁵.

Трећи разлог за прихватање акта формалне потврде је чисто термилошке природе. У конститутивним актима и досадашњој уговорној пракси међународних организација у употреби су различити називи: одобравање, потписивање, приступање или одлука о закључењу споразума. Увођењем назива „акт формалне потврде“

23) Nguyen Quoc Dinh, Patric Daillier, Alain Pellet, *Droit international public*, нав. дело, стр. 139.

24) Чл. 2, став 1 б) бис БК 1986.

25) Чл. 14, став 2 БК 1986.

у БК 1986 настојало се да буде отклоњен сваки термилошки неспоразум. Ради се о једном заједничком појму, односно неутралном изразу под који се могу подвести сви еквиваленти ратификације, без обзира на њихове посебне називе²⁶.

Међународне организације користе још два начина који се могу подвести под појам акта формалне потврде. Први, који налазимо у уговорној пракси УН, састоји се у томе што неки споразуми закључени од стране помоћних органа постају коначни тек након посебног потписивања (*souscription*) Генералне скупштине²⁷. Особени начин коначног обавезивања уговорима закљученим по редовној процедури користи ЕУ. Пристанак на обавезивање установљава се и изражава у комплексној процедури која има две фазе. На унутрашњем плану Савет након потписивања доноси одлуку о закључивању споразума на предлог преговарача. Међународна фаза састоји се у изражавању пристанка на обавезивање који се саопштава уговорним партнерима²⁸.

Код уговора који не подлежу акту формалне потврде потпис представља самостални начин коначног обавезивања уговором. Број уговора међународних организација који ступају на снагу потписивањем је у сталном порасту. Може се чак рећи да је ова тенденција код њих израженија него у пракси држава. Потпис као начин коначног обавезивања има дугу традицију. Њега је користило још Друштво народа²⁹, да би након Другог светског рата постао редован и најчешћи начин изражавања пристанка организација да буду везане уговором. Димензије пораста значаја потписа биће јасније када се има у виду да готово сви уговори чије закључење није изричито предвиђено у конститутивним актима, а они несумњиво чине огромну већину уговора међународних организација, ступају на снагу потписивањем.³⁰

Уважавајући праксу широког коришћења потписивања, БК 1986 даје потпису и акту формалне потврде подједнак значај као

26) Видети коментар уз чл. 11 Нацрта чланова Комисије: Doc. A/37/10, *Yearbook of the International Law Commission*, 1982, Vol. II, Part Two, United Nations, New York, 1983, стр. 29.

27) Генерална скупштина овај потпис даје обично у форми резолуције. Видети, на пример, резолуцију 35/215 А од 17. децембра 1980. године.

28) Guy Isaacs, Marc Blanquet, *Droit général de l'Union européenne*, Sirey, Paris, 2012, стр. 261.

29) Ingrid Detter, "The Organs of International Organizations Exercising their Treaty-Making Power", *British Yearbook of International Law* 1962, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1964, стр. 438.

30) Изношење тих случајева далеко превазилази оквири овог рада. За неколико репрезентативних примера видети: Зоран Радивојевић, *Уговори међународних организација у савременом међународном праву*, нав. дело, стр. 251.

начинима коначног обавезивања. Сагласно њеним одредбама, пристанак међународне организације да буде везана уговором изражава се потписом у овим случајевима: а) када уговор одређује да ће потпис имати такво дејство; б) када се на други начин утврди да су се организације које су учествовале у преговорима сагласиле да ће потпис имати такво дејство; или в) када намера организације да призна такво дејство потпису произилази из пуномоћја њеног представника или је била изражена у току преговора.

5. СТУПАЊЕ УГОВОРА НА СНАГУ

Појединачни пристанак страна уговорница да буду везане уговором не значи и крај поступка закључивања уговора. Између индивидуалних манифестација воља на коначно обавезивање уговором мора да постоји правна веза. Она се успоставља ступањем на снагу уговора. Према томе, да би уговор био перфектан као правни акт, да би постао део позитивног права, потребно је да су испуњени услови за његово ступање на снагу³¹.

Одређивање услова за ступање на снагу уговора препуштено је диспозицији страна уговорница. Бројне и разноврсне могућности које се у пракси користе показују да у међународном праву не постоји опште правило које би ограничавало слободу уговорница приликом избора начина ступања уговора на снагу. У том смислу БК 1986 прописује да уговор ступа на снагу на начин и у време који су предвиђени његовим одредбама или споразумно између држава и организација, односно, зависно од случаја, између самих организација које су учествовале у преговорима³².

У великом броју уговора међународних организација садржане су веома прецизне одредбе о ступању на снагу. Оне могу на различите начине предвидети моменат ступања на снагу. Посебно значајну улогу приликом регулисања овог питања имају форма уговора и начин на који је организација дала свој пристанак да буде везана уговором. Услед тога неки уговори ступају на снагу у моменту одобравања, други на дан потписивања, док се код трећих захтева испуњење неких допунских услова и формалности (размена нота или нотификација, депоновање инструмената о приступању или акту формалне потврде и сл.). Уз то, у уговорној пракси организација било је случајева привременог ступања на снагу уговора.

31) Ngyuen Quoc Dinh, Patric Daillier, Alain Pellet, *Droit international public*, нав. дело, стр. 159.

32) Чл. 24, став 1 БК 1986.

Уговори који подлежу одобравању или другом виду формалног потврђивања од стране надлежног органа организације, по правилу, ступају на снагу одмах по одобрењу³³. Међутим, веома ретко се дешава да надлежни органи одобре уговор истовремено, тј. у исти дан. У том случају се као критични моменат за ступање уговора на снагу узима дан последњег одобрења. Проблем, међутим, представља питање како ће организација која је прва одобрила уговор сазнати да ли ступио на снагу, посебно уколико се ради о организацијама које нису институционално повезане. У пракси је обично довољно само писмо, нота или обавештење које секретаријат једне организације шаље административном апарату друге организације или надлежном органу државе саговорнице. Међутим, стране уговорнице могу да услове ступање уговора на снагу разменом писама, нота или нотификација. Тада размена није више факултативна могућност коју стране уговорнице користе у циљу међусобног информисања, већ конститутивни елеменат за коначно увођење уговора у правни живот, пошто све док ноте или нотификације не буду размењене уговор неће моћи да ступи на снагу³⁴.

Уговорнице могу у самом тексту прецизно одредити дан када ће уговор ступити на снагу. То се може учинити посредно или непосредно. У првом случају уговор ступа на снагу у одређеном року који се рачуна од дана одобрења, нотификације или размене нота. Уговорнице могу предвидети и тачан датум ступања на снагу, не везујући га притом за одобрење или размену нотификација³⁵. Одређивање датума ступања на снагу постаје много сложеније уколико уговор не садржи одговарајуће одредбе, а стране уговорнице се нису о томе посебно споразумеле. У пракси међународних организација овај проблем се различито решава. Обично се сматра да уговори који не предвиђају одобравање или формално потврђивање од стране надлежног органа организације ступају на снагу даном потписивања. Уколико, пак, уговор подлеже одобрењу или другом виду формалне потврде, онда се као претпостављени дан ступања на снагу може узети или датум последњег одобрења или моменат размене нота или нотификација³⁶.

БК 1986 садржи допунско правило о ступању на снагу уговора за случај када о томе не постоји изричита одредба у уговору или

33) Зоран Радивојевић, *Уговори међународних организација у савременом међународном праву*, нав. дело, стр. 254-255.

34) Исто, стр. 258.

35) Hungdah Chiu, *The Capacity of International Organizations to Conclude Treaties and the Special Legal Aspects of the Treaties so Concluded*, нав. дело, стр. 106.

36) За праксу држава у овом случају и решењу које је утврђено БК 1969 видети: Lord McNair, *The Law of Treaties*, Oxford University Press, Oxford 1986, стр. 191-192.

посебан споразум страна уговорница. По њему, датум ступања на снагу уговора је моменат када је установљено да су се све државе или међународне организације које су учествовале у преговорима изразиле пристанак да буду везане уговором³⁷. Према томе, у случају „ћутања“ уговора о начину свог ступања на снагу важи презумпција у корист начела једногласности.

Хитност регулисања материје на коју се уговор односи, сложеност процедуре за његово прихватање у оквиру државе или међународне организације, као и околност да се сви формални услови за његово коначно ступање на снагу могу испунити тек након дужег временског периода, наводе стране да уговор привремено уведу у правни живот. Уз то, разлози рационалности или административне и техничке природе могу бити од пресудног значаја да се прибегне примени уговора пре његовог ступања на снагу. БК 1986 допушта да се уговор или део уговора привремено примењује, док не ступи дефинитивно на снагу, у два случаја: а) ако сам уговор тако одређује; или б) ако су се државе или међународне организације које су учествовале у преговорима о томе споразумеле на други начин³⁸.

6. ЗАКЉУЧАК

Доношењем БК 1986 отклоњене су све недоумице око могућности да се на уговоре у којима искључиво или заједно са државама учествују међународне организације примене норме позитивног међународног уговорног права. Данас нема никакве сумње да су ови уговори подложни у основи истим правилима која важе за међудржавне уговоре. У БК 1986 посебна правила садржана су само у случајевима када се морала изразити специфичност организација у погледу интерне расподеле надлежности (овлашћења лица која представљају организацију) или терминологије (акт формалне потврде уместо ратификације као начин изражавања пристанка на обавезивање уговором).

Остаје отворено питање да ли је у свим ситуацијама било оправдано опредељење да се за уговоре међународних организација прихвате иста решења као и за уговоре између држава. Анализе које смо извршили у овом раду, а оне се углавном односе на фазе у поступку закључивања уговора и његово ступање на снагу, упућују на закључак да нема разлога за другачији положај међународних организација као уговорних страна у односу на позицију држава. То, наравно, не значи да су организације, што данас свакако нису,

37) Чл. 24, став 2 БК 1986.

38) Чл. 25, став 1 БК 1986.

носиоци уговорне способности на исти начин као државе. Њихова надлежност и права у уговорној материји увек су ограничена и у крајњој линији зависе од воље држава чланица које их сачињавају. Поменуте особености, ипак, постоје првенствено на унутрашњем плану и огледају се кроз посебне процедуре које се унутар међународне организације спроводе у вези са поступком закључивања уговора.

Међутим, када је право на закључење одређеног уговора неспорно и уколико је удовољено свим захтевима интерног правног поретка (у погледу надлежности органа и квалификација лица која иступају у поступку закључивања уговора), организације на међународном плану морају, као и државе, имати овлашћења за предузимање свих потребних радњи које воде закључењу уговора, почевши од преговора, усвајања и аутентификације текста уговора, преко изражавања пристанка на обавезивање уговором, па све до његовог ступања на снагу. Вршење тих аката добрим делом је ствар правне технике о којој се државе и међународне организације као равноправни учесници у процесу уговарања могу споразумети. Једино ако нема посебног споразума на сцену ступају допунска решења из БК 1986, која се углавном ослањају на општеприхваћена традиционална правно-техничка правила о поступку закључивања уговора, стварана и изграђивана кроз дуготрајну међународну уговорну праксу.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић Стеван, *Право међународних уговора: зборник радова*, Правни факултет, Београд, 2011.
- Ђорђевић Стеван, Димитријевић Душко, *Право међународних уговора*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011.
- Кнежевић Предић Весна, Радивојевић Зоран, „Уговорна способност Европске уније: шест деценија после“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2018, стр. 75-91.
- Радивојевић Зоран, *Уговори међународних организација у савременом међународном праву*, СКЦ, Ниш, 1996.
- Радивојевић Зоран, Кнежевић Предић Весна, „Поступак закључивања уговора Европске уније са трећим државама и међународним организацијама“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*,

- Правни факултет, Ниш, бр, 78/2018, стр. 47-66.
- Basdevant Jules, *Dictionnaire de la terminologie du droit international*, publié sous le patronage de l'Union académique internationale, Sirey, Paris, 1960.
- Chiu Hungdah, *The Capacity of International Organizations to Conclude Treaties and the Special Legal Aspects of the Treaties so Concluded*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1966.
- Detter Ingrid, "The Organs of International Organizations Exercising their Treaty-Making Power", *British Yearbook of International Law* 1962, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1964, стр. 421-424.
- Dinh Ngyuen Quoc, Daillier Patric, Pellet Alain, *Droit international public*, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris, 2002.
- Isaac Guy, Blanquet Marc, *Droit général de l'Union européenne*, Sirey, Paris, 2012.
- McNair Lord, *The Law of Treaties*, Oxford University Press, Oxford 1986.
- Neuhold Hanspeter, „Organs competent to conclude treaties for international organizations and the internal procedure leading to the decision to be bound by a treaty and negotiation and conclusion of treaties by international organizations“, in: *Agreement of international organizations and the Vienna convention on the law of treaties* (ed. Zemanek Karl), Springer-Verlag, Wien, 1971, стр. 195-268.
- Sinclair Ian, *The Vienna Convention of the Law of Treaties*, Manchester University Press, Manchester, 1984.

ПРОПИСИ И ДОКУМЕНТИ

- Бечка конвенција о уговорном праву, *Југословенска ревија за међународно право*, Југословенско удружење за међународно право, Београд, бр. 3/1969, стр. 432-435.
- Бечка конвенција о праву уговора између држава и међународних организација или између међународних организација, *Југословенска ревија за међународно право*, Југословенско удружење за међународно право, Београд, бр. 1/1986, стр. 123-150.
- Basic Textes of the Food and Agriculture Organization*, 2017 edition, Vol. I, Internet, www.fao.org/legal/home/bacsic-textes/en_web.

pdf, 11/01/2019.

Yearbook of the International Law Commission, 1951, Vol. II, United Nations, New York, 1957.

Yearbook of the International Law Commission, 1956, Vol.II, United Nations, New York, 1957.

Yearbook of the International Law Commission, 1982, Vol, II, Part Two, United Nations, New York, 1983.

Zoran Radivojevic, Vesna Knezevic Predic

PROCEDURE FOR CONCLUDING TREATIES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Resume

The procedure for concluding treaties in which international organizations participate is essentially regulated by the same rules applicable to inter-state treaties. The Vienna Convention on the Law of Treaties of International Organizations of 1986 contains specific rules applicable only in cases where there is a need to designate the specific features of organizations, particularly in terms of the internal distribution of competences between its bodies (e.g. the powers of the persons representing the organization) or the terminology used (e.g. the act of formal confirmation instead of treaty ratification). The analysis provided in this paper points to the conclusion that there is no justification for a different position of international organizations in the process of concluding treaties in comparison to the position of state parties. In effect, international organizations have to meet all the requirements of an internal legal order regarding the competence of the bodies and the qualifications of the persons who participate in the procedure for concluding a treaty. When these requirements are satisfied, international organizations, as well as states, must have the authority to undertake all necessary actions leading to the legal formation of the treaty: negotiation of the treaty terms, adoption and authentication of the treaty text, expressing consent to be bound by the treaty, and its entry into force. These activities are largely a matter of legal technique that relies on the generally accepted rules of procedure which have been created and developed through the long-standing international treaty practice.

Keywords: international organizations, procedure, treaty conclusion, text adoption, authentication, consent to be bound, entry into force

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

Dragan Stanar*

*Faculty of International Politics and Security, University UNION
Nikola Tesla Belgrade*

REVISIONISM AND NEW CONFLICTS: NEGATION OF THE POSSIBILITY OF WAR

Abstract

This paper aims to prove how revisionism of the traditional just war theory introduces a new generation of war. These new revisionist wars are actually theoretical and propaganda wars against the possibility of war and thus sovereignty of states. They criminalize the conflict, transforming it into global police action of large powers with mighty propaganda machineries and international influence against “criminal” smaller states which theoretically lose their right of self-defense. We offer an abundance of reasons why revisionism that postulates moral asymmetry of combatants is false and ill-founded, and analyze its implications on wars. By analyzing new conflicts from the perspective of revisionism, we prove that these conflicts lack the necessary elements and attributes of war, and that they cannot be defined as such. Finally, we express our belief that revisionism of the just war theory is an elaborate attempt to negate the possibility of war for sovereign countries, thus negating its freedom and an attempt to theoretically justify violent modes of globalization and neo-imperialism.

Keywords: just war theory, revisionism, moral symmetry, new wars, asymmetric conflicts, sovereignty

1. JUST WAR THEORY

The phenomenon of war has been occupying the greatest minds of human history since the beginnings of human societies and mankind’s first mass conflicts. War represents the harshest, most brutal and most

* E-mail: draganstanar@yahoo.com

deadly form of human conflict, in the majority of cases it is a large-scale clash between masses of people for an extended period of time. Naturally, war has been scrutinized by all aspects of human culture. Nevertheless, it seems that the most unyielding field of discussions regarding war is the one in which we question its morality, admissibility and justification. After all, as the famous Bertrand Russell once wrote, “The question whether war is ever justified, and if so under what circumstances, is one which has been forcing itself upon the attention of all thoughtful men”¹. For centuries, we have been unable to reach any type of a wide consensus when it comes to the question of the ethics of war. And, there is absolutely nothing neither strange nor surprising about the fact that we as human beings find it difficult to cope with the challenge of justifying mass killing. The idea of morally justifying such a phenomenon surely does strike an ordinary human being as virtually impossible.

If we would to collect all the writings about the morality of war, from the beginning of civilization, we would end up with what we today call the just war theory (JWT). It is precisely for this reason, i.e. that this theory represents a collection of different and very diverse attitudes towards moral problems of war, that a more suiting name for it would be just war tradition.² Basically, the modern JWT represents a collection and a “bold synthesis” of ancient Greek views and mainstream Christian values, further developed by many scholars throughout centuries. The theory is a product of Christianity, an elaborate attempt to justify killing in war and war in general. It comes as no surprise that the “founding fathers” of the JWT were Christian philosophers and theologians – Saint Augustine and Saint Thomas Aquinas. Naturally, the reason behind such an attempt was to theoretically justify and allow Christians to fight wars, as they grew in numbers, and as great empires and kingdoms slowly became Christian states. At one point, the discussion about just war was spearheaded by clerics, who were followed by jurists, who were then succeeded by philosophers and sociologists. We shall not dig any deeper in the origins and evolution of the Just War Theory at this moment, despite it being extremely thought-provoking, rather we will turn our attention to its modern form.

JWT was fully revitalized in the late XX century, and now represents one of the most fruitful and lively fields of discussion in political

1) Bertrand Russell, “The Ethics of War”, *The International Journal of Ethics*, University of Chicago Press, Chicago, Vol. 25. No. 2, January 1915, p. 127.

2) David Rodin highlights: “It is more accurate to talk of the ‘Just War Tradition’ rather than the ‘Just War Theory’, for it includes a large number of diverse yet related positions stretching from the theological writings of Augustine and Aquinas, via the legal treatise of Grotius and his contemporaries, to the modern secular account found in writers” David Rodin, *War and Self-Defense*, Clarendon Press, Oxford, 2004, p. 103.

philosophy and ethics. In an attempt to better understand and explain the complexity of war, theorists have recognized the necessity of separating two processes of moral judging, namely, the process of judging the morality of war itself, and the process of judging the morality of fighting in war. This process of separating two distinctly different aspects of war was gradual, but it is widely considered that the thinkers of the famous school of Salamanca were the ones who definitely made the distinction, particularly Francisco de Vitoria and Francisco Suarez. Since then, these two processes have remained logically separated both by jurists and philosophers who continued the JWT. By far the most acclaimed and respected author in the field of the JWT in the XX and the XXI century, Michael Walzer, famously stated in his seminal work *Just and Unjust Wars*, that “war is always judged twice, first with reference to the reasons states have for fighting, secondly with reference to the means they adopt”.³ In short, what this allows us to do is to separate our moral judgment about the decision to start or enter war from our moral judgment about the manner in which combatants from both sides behave in war. Furthermore, this necessary logical separation of moral judgment allows the possibility of a warrior fighting for a just side to fight unjustly and *vice versa*, a warrior fighting for an unjust side in war to fight justly and to be a just warrior. These two segments of the JWT are called *Jus ad Bellum* and *Jus in Bello*; the first one dealing with the justness of the decision to wage war, and the second one with how war is actually fought. Naturally, the first one addresses those few men in every country who are in fact in the position to make the decision to go or not to go to war, while the other element concerns the overwhelming majority of people, those who actually fight wars. This represents the classical or the traditional JWT,⁴ according to which those who start wars are judged using one set of rules, while those who fight wars are judged using another.⁵

There is a plethora of reasons⁶ and powerful arguments why those who fight wars cannot be held responsible for the war they are fighting, why there is a necessary moral symmetry of combatants in war and why all combatants are *prima facie* equal. At this point, we shall only briefly touch upon and the most convincing and important ones. First of all, those

3) Michael Walzer, *Just and Unjust Wars*, Basic Books, New York, 2006, p. 21.

4) In the last few decades, the Just War Theory has been supplemented with two more elements – *Jus ante Bellum* and *Jus post Bellum*, but they are still in their theoretical infancy.

5) Obviously, these are two separate groups of people – an extremely narrow circle of people who are actually included in the decision-making process, and an overwhelming majority of those who fight wars and who have absolutely no authority neither to start nor to stop wars.

6) More on these reasons in: Dragan Stanar, “Moral Equality of Soldiers in War: Necessity of Separating *Jus ad Bellum* from *Jus in Bello*”, *Vojno delo*, MC Odrbrana, Beograd, 8/2016, p. 33-41.

who fight wars, regardless on which side, are not the same people who had made the decision to start the war,⁷ and are not the people who can end them. When war erupts there is no possibility of free choice for future combatants. Duress seems to be ever-present in wars – people are forced to fight in various ways – from physical coercion to social pressure. Often those who refuse to fight face imprisonment or execution, not to mention marginalization and social exclusion of their families. Most importantly, the complexity of international relations is such that we simply cannot expect an average citizen to know which side is just – he or she simply does not have neither all the relevant information about the political background of the conflict nor the knowledge to make the decision with sufficient level of justification. All this, and much more, contribute to the traditionalists' claim that we cannot reasonably expect those who fight to know whether their war is just or not, and must therefore allow for all combatants to be equally non-responsible for war.

2. REVISIONISM AND ITS IMPLICATIONS

On the other hand, JWT revisionists assert that there can be no moral equality of combatants in war, and that only those who fight for the just side can be just, while all those combatants who find themselves on the “wrong side” cannot be just and justified in killing, regardless of the circumstances of war and their behavior in combat – they are unjust warriors simply because their side is unjust. This is the cornerstone of revisionism – moral asymmetry of combatants. As we said before, the aim of this paper is not to prove why moral asymmetry of combatants is false or why moral symmetry is necessary, instead we shall attempt to show how revisionism of the JWT introduces a new generation of war and how it challenges the concept of sovereignty. Revisionism of the JWT is yet another flywheel in the mechanism of globalization, as “globalization presupposes and demands certain de-sovereignization of states”.⁸ If we allow for the revisionist attitudes to be adopted and applied in real life, we are actually paving the way for moral exceptionalism, criminalization of enemies, transformation of wars into police actions, and ultimately, the elimination of the possibility of war, and thus sovereignty, for anyone who dares to confront those with powerful propaganda machineries. Let us elaborate further on this assertion.

Some of the most prominent advocates of revisionism offer a glimpse into this new hypothetical world of international relations, in

7) Interestingly, those who do make the decision are rarely, if ever, included in the fighting – the same usually goes for their children, relatives, close friends, etc.

8) Slaviša Orlović, “Država u procesu globalizacije“, *Savremena država*, (ed. Vukašin Pavlović, Zoran Stojiljković), FPN, Beograd, 2008, p. 103.

which wars are virtually impossible,⁹ because no one has the right to stand up to a powerful country that has the ability and resources to convince the enemy population and the world that it is “just”. Advocates of revisionism insist that all combatants must know, or at least that all combatants CAN know, whether their side is just or not, and that they must, as soon as they reach the conclusion about the unjustness of their side, instantly refuse to fight as there can be no inculpable ignorance in war. Moreover, it is not even necessary for them conclude this, it is sufficient for them just to doubt. As soon as the first doubt arises, one must refuse to fight, in order not to be an unjust warrior, given the fact that statistically, “it is more likely that most soldiers in the history of war have fought in the service of an unjust cause”.¹⁰ As McMahan claims, “our negative duty not to kill is in general stronger than our positive duty to prevent people from being killed”¹¹ and therefore “soldiers should be skeptical of their own sense that their war is just”,¹² and accordingly surrender or stop fighting. Strawser concurs with McMahan, and adds that “when the decision to go to war involves such uncertainty, people should remain agnostic as to whether their side is just and then err on the side of caution by not taking on the moral risk of fighting in a potentially unjust war”.¹³ In real world circumstances, this means that it would be sufficient for the “just” side simply to plant the seed of doubt into the hearts of enemy population before conflict even starts, to use media, corrupted public figures and social networks to persuade them that their leaders are “the bad guys”. As a result, the majority of this population will be expected to refuse to fight, because they cannot determine the justice of their side with certainty. Those who refuse to surrender will be treated as criminals,¹⁴ as they consciously took part in an unjust war. Therefore, we can no longer have war between two countries and two sovereign nations – we can only have either immediate capitulation of the “bad guys” or a military spearheaded intervention against “terrorists and

9) Seth Lazar writes that revisionism “cannot work in theory and makes just war impossible”, and we would add that it makes any war impossible. Seth Lazar, “The responsibility dilemma for killing in war”, *Philosophy and Public Affairs*, John Wiley and Sons, New York, 2/2010, p. 180-213.

10) Jeff McMahan, “The Ethics of Killing in War”, *Ethics International Journal of Social, Political and Legal Philosophy*, University of Chicago, Chicago, 4/2004, Vol. 114, p. 701.

11) Jeff McMahan, “Can soldiers be expected to know whether their war is just?” in: *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty-first century*, (ed. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke), Routledge Taylor and Francis Group, New York/London, 2013, p. 16.

12) *Ibid*, p. 17.

13) Bradley Jay Strawser, “Revisionist Just War Theory and the Real World: A cautiously optimistic proposal” in: *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty-first century*, (ed. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke), Routledge Taylor and Francis Group, New York/London, 2013, p. 84.

14) Chances are that the term that would be used to describe these people would be terrorists.

criminals”. Schulte recognizes that in the “concept of Fourth Generation of Warfare... worldwide moral controversy consequently becomes a key theatre of war”,¹⁵ and that it becomes equally important to convince the world of the justness and even moral obligingness of your war as it is to actually win battles. As authors have recognized, international institutions are often “abused and instrumentalized in the service of particular interests of individual states...”¹⁶ using various means, “from military, across economic to ideological-propaganda ones”.¹⁷ If this battle for moral high-grounds and moral supremacy in the eyes of international community and in the eyes of enemy population is won, then war is impossible, because all those who confront the “moral winner” are simply terrorists and criminals, not warriors or soldiers.

In virtually all wars in history, all belligerent sides were convinced that they were the just and righteous side. Moreover, all warring parties believe that they are actually defending not only themselves, but human civilization and core human values, while their enemies represent dark forces of evil. If we apply revisionism to modern wars, it would mean that the side convinced in its justness, with better propaganda, more funds for lobbying, etc. would triumph before the physical conflict even starts, as it would transform its enemies into terrorists, oppressors and criminals, thus negating them the right to fight a war, even the right of self-defense. We know today that propaganda and covert subversive activities funds of great powers far exceed entire military budgets of most countries in the world. Gross offers a new formulation for these activities of soft power – “public diplomacy”. He defines it as “media efforts of any adversary to shape opinions and influence the behavior of domestic, enemy or third-party audiences”.¹⁸ It is important to point out that we live in a world in which truth has been relativized to such an extent that we need to coin new words in order to describe reality. The renowned English language dictionary, the *Oxford dictionary*, has a tradition of adding one new word to the corpus of English language each year. This “Word of the Year”, according to the *Oxford dictionary*, must “reflect the ethos, mood, or preoccupation of that particular year”,¹⁹ and it comes as no surprise that the word of the year 2016 was “post-truth”. The

15) Paul Schulte, “Morality and War”, in *The Oxford Handbook of War*, (ed. Yves Boyer and Julian Lindley-French), Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 99.

16) Бранислав Ђорђевић, Владимир Трапара, „Инструментализација међународних институција у успостављању новог светског поретка“, in: *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2017, vol. 55, p. 30.

17) *Ibid*, p. 33.

18) Michael L. Gross, “Soft Power, Public Diplomacy and Just War” in: *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty-first century*, (ed. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke), Routledge Taylor and Francis Group, New York/London, 2013, p. 155.

19) *Oxford dictionaries*, Internet, <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year>, 1/10/2018.

proportions of propaganda and the amount of truth distortion had reached such levels, that the most important world language had to implement a new notion to describe this phenomenon. *Oxford dictionary* defines this new word as an adjective, “relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief”.²⁰ Another influential English language dictionary, the *Collins dictionary*, has chosen the formulation “fake-news” as its Word of the Year for the following year 2017. This dictionary defines “fake-news” as a noun, “false, often sensational, information disseminated under the guise of news reporting”.²¹ Obviously, the power of propaganda and the influence of media today are unparalleled in human history, as research indicate that “the new media are more addictive than the old ones”,²² meaning that the wide-spread internet allows for a much deeper and effective subversive influence on masses who are “hooked”. If a country has the economical and political power to invest in large-scale “public diplomacy”, then it will be able to transform all of its future conflicts into something that cannot be war, against people that cannot be warriors, against countries that have forfeited their right to defend their independency. This inalienable right of self-defense that every state enjoys represents the foundation of its statehood, as the external aspect of sovereignty “is manifested in the possibility of a national state to defend its independence”.²³ In conclusion, the new generation of war is actually an attempt to negate the possibility of war, and an effort to transform potential conflict into global police action against a “rogue state”, a “failed state”, a “terrorist state”.

3. THEORETICAL TRANSFORMATION OF WAR AND NEW “WARS”

From this perspective, it is interesting to observe the nature of *The Bush Doctrine*, more precisely, the proclaimed War on Terrorism. This war on terrorism is actually a “war on war”, or better put, a “war against the possibility of war”. Practice has shown that all those who confront USA’s war on terrorism are immediately dubbed as terrorists, meaning that war on terrorism spawns more terrorists, and prevents the possibility

20) Ibid.

21) *Collins dictionary*, Internet, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>, 1/10/2018.

22) Ljubisa Bojic, Jean-Louis Marie, “Addiction to Old Versus New Media”, in: *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2017, vol. 56, p. 41.

23) Miša Stojadinović, Petar Matić, “Desuverenizacija nacionalnih država u procesu globalizacije” in: *Globalizacija i suverenost – sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, (ed. Braco Kovačević), Evropski defendologija centar, Banja Luka, 2014, p. 91.

of classical war.²⁴ Kashnikov correctly observes that “the violence of the strong is immediately legitimated and the violence of the weak is immediately called terrorism”.²⁵ In this conflict with terrorists, there is obviously no moral symmetry, no equality of values and rights being defended and fought for.²⁶ This is a global police action using military means and personnel. In this new relationship between sides in conflict, one side has all the rights and privileges, as they are the police, and “they do nothing to forfeit their right not to be attacked or killed”,²⁷ while the other side has absolutely no rights, not even the right of self-defense against the “police”, as they are but criminals. Authors notice that in such situations “the distribution of power and entitlement is totally asymmetrical: all legitimate power and authority are exclusively on one side”²⁸ while the other side has the duty to surrender. Some revisionists, such as David Rodin, even insist that those who oppose just combatants should even be “held responsible for unjust killing *post bellum*”,²⁹ meaning that all those who dare to fight against a “just” side, face post war imprisonment in some secret prison or perhaps even execution!

So, if these new propaganda wars serve to negate the possibility of real war, what kind of a conflict do they produce? We believe that morally asymmetric conflicts, more specifically conflicts in which there is no moral symmetry of combatants, cannot be wars. This symmetry is an inherent and intrinsic attribute of war, and every conflict that lacks it cannot in fact be war. There are numerous implications of revisionist approach to JWT that corroborate our claim that there can be no war without moral symmetry. As we already mentioned, if one side is denied the right to fight, even in self-defense, and has a duty to obey, then we can draw a powerful analogy between this side and a criminal in everyday life. Criminalization of war produces such a relationship in which it is impossible for the “criminals” to win, as it is impossible for the police to “lose” in everyday life. Accordingly, there is no uncertainty of outcome,

24) We shall argue later that it prevents the possibility of any war, as it is impossible to wage war on terrorists.

25) Boris Kashnikov, “The Lost Victory”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2016, vol. 51, p. 38.

26) We do concur that terrorist are not legal combatants, and do not enjoy equal rights. But we cannot simply refer to all those who oppose us as terrorists, regardless of the methods and political circumstances of their fight. Sadly, we are still to reach a global consensus regarding a precise definition of terrorism.

27) Jeff McMahan, *Killing in War*, Clarendon Press, Oxford, 2009, p. 14.

28) Jovan Babić, “The Structure of Peace”, *Filozofski godišnjak*, Filozofski fakultet, Beograd, 2008, 21, p. 196.

29) David Rodin, “The Moral Inequality of Soldiers: Why jus in bello Asymmetry is Half Right” in *Just and Unjust Warriors: The Moral and Legal Status of Soldiers*, (ed. David Rodin and Henry Shue), op.cit, p. 45.

as only one side has the right and theoretical possibility to win. Uncertainty of outcome is another inherent attribute of war³⁰ – if eliminated, we can no longer define a conflict as war. In practice, if the “just” side in war cannot lose, it implies that it can use everything necessary to secure triumph, even if it means completely disregarding the *Jus in Bello* demands. The use of nuclear weapons, if the “just” side has it, could be justified as a means of preventing an impossible defeat at the hands of the “bad guys”. As a matter of fact, there is a notion in the JWT, called the argument of “Supreme Emergency”³¹ that allows for the *Jus in Bello* to be ignored, under adequate circumstances. If a potential triumph in war is theoretically reserved only for one belligerent side, the “police”, then in practice every threat to this triumph would be considered an adequate cause to invoke the supreme emergency argument. On the other side, all those who fight for the “criminal” side, would *de facto* have no possibility of surrendering. If we deny a side the possibility of victory in war, and hold them responsible for mere participation in war in *post bellum*, we are giving them no other option but to fight till death. They cannot surrender and there is no possibility of an honorable defeat, because it would mean prison, torture, or even death in the post-war period, regardless of how they behaved and how they fought³² in war. Conflicts in which there is no moral symmetry of combatants and no equal right to victory are doomed to be understood as Manichean conflicts by both sides, as fights till death with no white flag option.

To continue, the “just” side would no longer have to have any type of respect for its enemies, as there is no place for a “warriors code” in a conflict against criminals. We claim that this is another necessary element of war, without which a conflict cannot be war. Shannon French notices the presence of a warrior code in virtually all societies in history and explains its utmost importance. She also writes, “the moral requirements become much murkier when warriors must battle murderers”,³³ meaning that much more is tolerated if we dehumanize and “de-warriorize” our enemies. If our enemies are not soldiers, but rather criminals and terrorists, we have no problem killing them with no human respect. This killing can take the form of high-altitude unselective air strikes, the use of cruising missiles launched thousands of kilometers from their targets,

30) See more about the necessity of uncertainty of war’s outcome in: Јован Бабић, *Теорија праведног рата и морални статус неизвесности његовог исхода*, Internet, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/teorija-pravednog-rata-i-moralni-status-neizvesnosti-njegovog-ishoda.html>, 07/10/2018.

31) The notion was coined by Winston Churchill, and introduced into the Just War Theory by Michael Walzer in his book *Just and Unjust Wars*.

32) Perhaps they didn’t even fight, perhaps they were just ‘pacifists in uniforms’

33) Shannon French, *The Code of the Warrior*, Rowman and Littlefield, Lanham, 2003, p. 12.

or even drone strikes. This elimination of risk for one side also questions the possibility of defining such a conflict as war, as it is highly problematic and counter-intuitive to refer to riskless conflict as war. In the case of a drone operator, flying and firing a drone from an air-conditioned office in a military base deep in his own territory, there is literally no risk involved in his killing and “soldiering”. As some authors noticed, this type of killing resembles pest control and man-hunt³⁴ more than war. Some go as far as to say that this type of killing eliminates crucial martial virtues, such as courage and loyalty, introducing post-heroic militaries.³⁵ In conclusion to this argument, we would add that this type of conflict introduces not only post-heroic, but also post-warrior militaries, resembling heavily armed police forces much more than warrior-like bands of brothers. Thus, these new conflicts without warriors and without risk cannot be defined as wars.

4. CONCLUSION

New generation of war propelled by JWT revisionism represents a bloodless and soldierless war. New wars are theoretical and propaganda wars which aim to transform the following conflict into a police action of the righteous global police against the rightless criminals/terrorists. This type of a conflict cannot be war, as it lacks several crucial elements and attributes of war. Therefore, the final goal of this new war is to establish moral asymmetry between belligerent sides before the physical conflict, such an asymmetry that would preclude the possibility of war for those who dare to stand up to the self-proclaimed and exceptionalism-fueled global police force. Their resistance could no longer be a noble and chivalrous struggle of warriors on a battlefield, it could only be an unjust and illegal rejection of their duty to obey. The option of war is, and must always remain, *a conditio sine qua non* of sovereign nations. If we theoretically deprive a state of its right to wage war, we are effectively depriving it of its sovereignty, and “a state that loses its sovereignty ceases to be a state”.³⁶ *Ergo*, to eliminate the possibility of war for a nation means to negate its freedom of choice and its sovereignty. As Babić writes, “the *possibility* of war, not its reality, is an implication of freedom and a part of its price”,³⁷ and as long as we wish to live in a

34) Uwe Steinhoff, ‘Killing Them Safely: Extreme Asymmetry and Its Discontents’ in: (ed. Bradley Jay Strawser), *Killing by Remote Control: The Ethics of an Unmanned Military*, Oxford University Press, Oxford, 2013, p. 207.

35) Robert Sparrow, ‘War without Virtue?’ in (ed. Bradley Jay Strawser), *Killing by Remote Control: The Ethics of an Unmanned Military*, op. cit.

36) Радослав Гаџиновић, „Национална безбедност као кључни фактор у функционисању модерне државе“, in: *Војно дело*, МЦ Одбрана, Београд, 1/2017, p. 89.

37) Jovan Babić, *Moral i naše vreme*, Službeni glasnik, Beograd, 1998, p. 148.

world of sovereign and free nations, we must not allow the theoretical elimination of the possibility of war for any nation in the world. If we accept this revisionism of JWT, we open the door for its disturbing transformation into an elaborate theoretical apology of illegitimate global policing of superpowers with colossal propaganda machineries, which will use their powerful militaries and sophisticated weapons against all those who defy their will. The new generation of war is a war against the very possibility of legitimate resistance and against freedom.

LITERATURE

- Бабић Јован, *Теорија праведног рата и морални статус неизвесности његовог исхода*, Internet, <http://www.nspm.rs/savremeni-svet/teorija-pravednog-rata-i-moralni-status-neizvesnosti-njegovog-ishoda.html>, 07/10/2018.
- Гаћиновић Радослав, „Национална безбедност као кључни фактор у функционисању модерне државе“, in: *Војно дело*, МЦ Одбрана, Београд, 1/2017, p. 87-97.
- Ђорђевић Бранислав, Трапара Владимир, „Инструментализација међународних институција у успостављању новог светског поретка“, in: *Српска политичка мисао*, 1/2017, 24, vol 55, p. 29-55.
- Babić Jovan, “The Structure of Peace”, *Filozofski godišnjak*, Filozofski fakultet, Beograd, 21/2008, p. 189-198.
- Babić Jovan, *Moral i naše vreme*, Službeni glasnik, Beograd, 1998.
- Војић Љубиса, Marie Jean-Louis, “Addiction to Old Versus New Media”, in: *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2017, vol. 56, p. 33-48.
- Collins dictionary*, Internet, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>, 1/10/2018.
- French Shannon, *The Code of the Warrior*, Rowman and Littlefield, Lanham, 2003.
- Gross Michael L, “Soft Power, Public Diplomacy and Just War” in: *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty-first century*, (ed. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke), Routledge Taylor and Francis Group, New York/London, 2013, p. 147-160.

- Kashnikov Boris, "The Lost Victory", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2016, 23, vol. 51, p. 31-47.
- Lazar Seth, "The responsibility dilemma for killing in war", *Philosophy and Public Affairs*, John Wiley and Sons, New York, 2/2010, p. 180-213.
- McMahan Jeff, "Can soldiers be expected to know whether their war is just?" in: *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty-first century*, (ed. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke), Routledge Taylor and Francis Group, New York/London, 2013, p. 13-22.
- McMahan Jeff, "The Ethics of Killing in War", *Ethics International Journal of Social, Political and Legal Philosophy*, University of Chichago, Chichago, 4/2004, Vol. 114, p. 693-733.
- McMahan Jeff, *Killing in War*, Clarendon Press, Oxford, 2009.
- Orlović Slaviša, "Država u procesu globalizacije", *Savremena država*, (ed. Vukašin Pavlović, Zoran Stojiljković), FPN, Beograd, 2008, p. 103-124.
- Oxford dictionaries*, Internet, <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year>, 1/10/2018.
- Rodin David, "The Moral Inequality of Soldiers: Why jus in bello Asymmetry is Half Right" in: *Just and Unjust Warriors: The Moral and Legal Status of Soldiers*, (ed. David Rodin and Henry Shue), Oxford University Press, Oxford, 2008, p. 44-68.
- Rodin David, *War and Self-Defense*, Clarendon Press, Oxford, 2004.
- Russell Bertrand, "The Ethics of War", *The International Journal of Ethics*, University of Chicago Press, Chicago, Vol. 25, No. 2, January 1915, p. 127-142.
- Schulte Paul, "Morality and War", in: *The Oxford Handbook of War*, (ed. Yves Boyer and Julian Lindley-French), Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 99-116.
- Sparrow Robert, "War without Virtue?" in: *Killing by Remote Control: The Ethics of an Unmanned Military* (ed. Bradley Jay Strawser), Oxford University Press, Oxford, 2013, p. 84-105.
- Stanar Dragan, "Moral Equality of Soldiers in War: Necessity of Separating Jus ad Bellum from Jus in Bello", *Vojno delo*, MC Odbrana, Beograd, 2016, p. 33-41.

- Steinhoff Uwe, 'Killing Them Safely: Extreme Asymmetry and Its Discontents' in: *Killing by Remote Control: The Ethics of an Unmanned Military* (ed. Bradley Jay Strawser), Oxford University Press, Oxford, 2013, p. 179-207.
- Stojadinović Miša, Matić Petar, "Desuverenizacija nacionalnih država u procesu globalizacije" in: *Globalizacija i suverenost – sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, (ed. Braco Kovačević), Evropski defnologija centar, Banja Luka, 2014. p 87-96.
- Strawser Bradley Jay, "Revisionist Just War Theory and the Real World: A cautiously optimistic proposal" in: *Routledge Handbook of Ethics and War – Just war theory in the twenty-first century*, (ed. Fritz Allhoff, Nicholas G. Evans and Adam Henschke), Routledge Taylor and Francis Group, New York/London, 2013, p. 76-89.
- Walzer Michael, *Just and Unjust Wars*, Basic Books, New York, 2006.

Драган Станар

РЕВИЗИОНИЗАМ И НОВИ КОНФЛИКТИ: НЕГАЦИЈА МОГУЋНОСТИ РАТА

Резиме

Теорија праведног рата развија се више од десет векова, а модерна верзија ове теорије представља сублимацију најзначајнијих ставова и закључака о питањима праведности и оправданости рата и ратовања. Традиционална теорија праведног рата раздваја суђење о праведности рата од суђења о праведног вођењу рата, дозвољавајући тако свим странама могућност да праведно воде рат, без обзира на природу рата. Са друге стране, ревизионизам традиционалне теорије праведног рата, који се појављује у последњих неколико деценија, негира један од основних постулата класичног разумевања рата – моралну једнакост свих бораца у рату. Представници ревизионизма сматрају да не може постојати морална равноправност бораца у рату, већ да су сви они који се налазе на „погрешној“ страни неправедни ратници, тј. криминалци, и да се морају третирати као криминалци, чак и по завршетку рата. Овакав приступ теорији праведног рата отвара врата криминализацији сукоба и трансформацији рата у полицијску акцију „праведне“ војске против „неправедних“ криминалаца који имају дужност да се предају. Једна од најпроблематичнијих импликација оваквог приступа јесте негација права одбране државе и народа који се пропагандним деловањем прогласи „неправедним“. Технолошки напредак средстава медијске манипулације, у синергији са механизмима глобализације, додатно олакшава пропагандно деловање и демонизацију противника. Сукоб који би проистекао из оваквог односа не може се дефинисати као рат, јер би му недостајало више кључних атрибута инхерентних рату. Уколико се ревизионизмом теорије праведног рата омогући и теоријско оправдање милитантног интервенционизма, отварају се врата и за теоријско оправдање десуверенизације модерних држава, поготово оних мање развијених и мање моћних.

Кључне речи: теорија праведног рата, ревизионизам, морална симетрија, нови ратови, асиметрични конфликти, суверенитет

* Овај рад је примљен 11. јануара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Зоран Р. Пешић**

Факултет за пословне студије и право Београд

ИНСТИТУЦИОНАЛНА УПОТРЕБА ПОЛИТИЧКЕ ВОЉЕ У ЈАВНОЈ ПОЛИТИЦИ

Сажетак

Аутор полази од чињенице да је улога политичке воље као политичке појаве недовољно проучавана у јавној политици, а да је истовремено присутна у јавном дискурсу најчешће констатацијом да за конкретну јавну политику нема политичке воље. Предмет рада је политичка воља у јавној политици, а циљ да се политичка воља објасни као политичка појава и да се укаже на могуће параметре њеног присуства/одсуства и утицаја на јавну политику. У раду су коришћене дескриптивна, дедуктивна и аналитичко-синтетичка метода.

Закључено је да политичка воља има важан утицај у одлучивању и спровођењу јавне политике, да је могуће проценом одређених компоненти и њихових параметара уочити њено присуство, односно њену трансформацију од воље за нешто у вољу против нечега, а да је одговорност највећа препрека самовољи.

Кључне речи: воља, политичка воља, јавна политика, одлучивање, одговорност

1. УВОД

Формулација проблема полази од чињенице и хипотетичког става да се претрагом на интернету налази безброј садржаја који говоре о недостатку политичке воље, односно о политичкој вољи као неопходном услову да се реши неки проблем или спроведе

* Електронска адреса аутора: zoran.pesic61@gmail.com

одговарајућа политика, а да се истом претрагом тешко може наћи научни текст који се бави политичком вољом као политичком појавом код нас. У свету се задњих година јављају текстови о политичкој вољи, али се и каже да је то „најслабији концепт у политичком лексикону; да је ... неопходан услов успеха политике а да није никад дефинисана, осим по њеном одсуству; зато је и објашњење за сваки неуспех политике“.¹ Објашњење које не обавезује. Код нас то још више зачуђује, јер смо у региону где је у великој мери у прошлости, а посебно ближеј, политичка воља условљавала многе важне одлуке, а које су најчешће биле погубне и ирационалне.

Сходно наведеном предмету и циљу рада наше хипотетичко полазиште је да: ако је политичка воља веома присутна у јавном дискурсу, онда је политичка воља важна у јавној политици, односно, да је за неуспех јавне политике у великој мери заслужна политичка воља која је као политичка појава много сложенија од флоскуле „недостатак политичке воље“, због чега је неопходно наћи начин препознавања има ли је или не.

У раду су коришћене дескриптивна, дедуктивна и аналитичко-синтетичка метода.

Рад је конципиран у две целине. У првој је дефинисана политичка воља као политички феномен, дато објашњење односа према општој вољи и другим политичким појавама, процесима и политичком понашању, да би се објаснило зашто је политичка воља толико присутна у јавној политици, а да није ни ближе одређена, а ни објашњен њен утицај. У другом су истакнути нивои утицаја на политичку вољу, на њене компоненте и понуђени могући параметри за процену има ли политичке воље или не у јавној политици, посебно код нас.

Под јавном политиком овде шире подразумевамо опште познато одређење да је „јавна политика све оно што влада/извршна власт чини или пропусти да чини“;² чему додајемо и вредносну компоненту, а то је за добробит својих грађана. Институционализација обухвата улогу политичке воље инкорпориране у систем правила и процедура у политичким установама, организацијама и политичком систему у целини и шире, као и све оно што има политичку конотацију и утицај на њих и вољу из окружења.

1) Linn Hamnergren, *Political Will, Constituency Building, and Public Support in Rule of Law Programs*, стр. 12, Internet, <https://issat.dcaf.ch/content/download/2200/19056/file/Hamnergren%20Political%20Will.pdf> 28/12/2018.

2) Thomas R. Dye, *Understanding Public Policy Englewood Cliffs*, Prentice – Hall, New Jersey, USA, 1987, стр. 2.

2. ОПШТЕ НАЗНАКЕ О ВОЉИ И ПОЛИТИЧКОЈ ВОЉИ

2.1. Појмовна одређеност воље

Воља је од почетка развоја људске мисли предмет многих филозофских, теолошких, психолошких, а у новије време и егзактних наука, а да се још увек није сагласило о овом феномену око најосновнијих питања. Реч је о њеној егзистенцији, слободи, улози, односу према другим способностима или појавама итд. С развојем друштва, државе и политике све више се диференцира и политичка воља као посебна политичка појава која је, супротно самом смислу појма феномен као нечега што се приказује и примећује, уочљива у јавном дискурсу тек када изостане. У научном смислу, према садржају је много више њена супротност, *iathomenon*, односно „нешто што лежи испод површине“, а што ни близу не објашњава шта је по себи или *poitmenon*.

Поједностављено и најчешће, воља се одређује као свесна намера на основу које се планира предузимање неке активности и којом се доноси и остварује одлука ради постизања циља. Постоје многе могућности за дефинисање воље и политичке воље сходно полазној основи и потреби, али за нас би у јавној политици било довољно за почетак да је „политичка воља политичка појава којом се изражава способност и свест политичких актера, да својом слободном вољом управљају својим понашањем и делују у складу са моралним и законским нормама у постизању политичких циљева.“³ Најкраће, уочава се да је она за нас *политичка појава* чији карактер и слободно деловање одређују *политички циљеви* и које нужно треба да прате *аксиолошке и нормативне норме*.⁴ Ову дефиницију би требало касније допунити другим оперативним дефиницијама које би указивале детаљније на њену емпиријску природу и употребу у политици. Области примене су у све три димензије политике, институционалној (*Polity*), процедуралној (*Politics*) и функционалној (*Policy*) у којој се најчешће уочава недостатак политичке воље, а то је јавна политика.

3) Зоран Р. Пешић, *Теоријска заснованост политичке воље*, Despot book-Зограф, Ниш, 2011, стр. 344.

4) Шире образложење дефиниције дато је у наведеном делу на стр. 344 и 345.

2.2. Конститутивни елементи политичке воље и релације

Још од Аристотела и Лајбница (*G. W. Leibniz*) жеља је без спознаје могућности и деловања само несавршена воља. На трагу историјског поимања воље и политичког искуства, не толико оригинално али употребљиво, К. Малена (*C. Malena*) идентификује три међусобно допуњујућа и конститутивна елемента сваке политичке воље, а то су „политичка жеља, политичко могу и политичко морам.“⁵ Политичка жеља има по свом пореклу највише личног и ирационалног, али је најчешће последица политичког интереса који а priori не мора да буде лош. Политички интереси нису замена за политичку вољу, али могу бити добар предуслов за њу, будући да се „јављају као мотив и као сврха воље и вољног деловања и утичу на њену снагу и моћ,“⁶ при чему је и вредносно легитимишу. Истовремено, трагом воље се може разоткрити истински интерес. Политичко могу је резултат мишљења и сазнања о сопственим и туђим способностима и капацитетима субјеката политике да би се спровела конкретна политика. Малена то назива самопоуздање, међутим оно је више психолошка и лична перцепција и најчешће је погрешна. Према нашем мишљењу политичко могу треба да буде резултат одређене процедуре и механизма анализе на основу којих долазимо до резултата колико можемо. Недостатак моћи у спровођењу конкретне политике има за последицу изостанак политичке воље, јер смо погрешно проценили или преценили могућности. Тако политичка моћ може двоструко да указује на политичку вољу, на једној страни је моћ способност наметања воље, на другој страни у анализи јавне политике недостатак политичке воље може бити и израз стварне немоћи. Анализа је и увод у политичко морам, које може бити са или без принуде или резултат избора између више могућности. Принуда сама по себи није негативна и она може повољно да делује на политичку вољу у конкретној политици. Ту можемо разликовати принуду да се бира и принуду када немамо шта да бирамо, односно када морамо да учинимо оно што је једино и дато и за шта морамо да имамо политичку вољу, хтели то или не. Принуда може бити спољашна и унутрашња, спољашна од других субјеката политике или правних и моралних норми, а унутрашња из сопствених интереса, убеђења, морала, осећаја дужности итд.

Наведена три елемента су и неопходан услов да би уопште имали политичку вољу. Историјски се њихов однос и утицај на

5) Carmen Malena, “Building Political Will for Participatory governance: An Introduction”, in: *From Political Won't to Political Will: Building Support for Participatory Governance*, (прир. C. Malena), Kumarian Press, Sterling, 2009, стр. 19.

6) Зоран Р. Пешић, *Институционализација политичке воље*, Despot book, Ниш 2013, стр. 1.

њих манифестовао као предмет спора између детерминизма и индетерминизма, а консеквенце које у животу и пракси проистичу из њихове разлике дотичу се свих сфера живота, па и политике.

Ако бисмо оставили по страни крајности, између нужности и случајности је простор воље, њене слободе и слободе избора, односно слободе у пракси. Релативизирање обе крајности или извештан и нужан степен компатибилизма даје смисао и сврху егзистенцији слободе воље а и нас самих. Тако нам семикомпатибилизам „омогућава да пратимо, разумемо и правимо разлику између фактора који функционишу на начин да подривају одговорност или је поспешују а како је то концептуализовано у моралној и правној теорији“, ⁷ а ми бисмо додали и политичкој, насупрот политичкој пракси.

Воља и њени ограничавајући фактори су резултат филогенетског (као врсте) и онтогенетског (као појединца) развоја човека, где треба додати околности или ситуационе факторе, због чега имамо иста или различита реаговања појединаца.

Ако бисмо конкретизовали на понашање или процес одлучивања, они су слободни и према сопственој вољи у мери у којој су имуни на спољашне и унутрашње утицаје, што значи да имају дозу непредвидљивости. Спољашни иду од појединаца, група, институционалних, друштвених и других норми до физичких и физиолошких процеса, а унутрашњи, оно што у јединци чини подручје свести, односно свесног и несвесног, генетског, архетипског, искуственог, поимању морала, у филозофији ума и разума итд.

Све ово указује на комплексност природе човека као бића и утицаја на његову вољу, због чега су ефекти њеног деловања контингентни, мање предвидљиви, али и захтевни да би деловање било по карактеру вољно, слободно и резултат слободе избора.

Током историје слобода воље се од филозофског, теолошког и контемплативног премишљања трансформисала у вољу за слободом, што је вољи дало политички карактер, односно увело је у политичка збивања као појаву којом се одлучује или којом се изражава као воља за нечим, што је у већини случајева само идеал. Тиме је атрибут воље, слобода, постао важнији од саме воље. Оно што је заједничко потоњој вољи као и вољи за слободом а и политичкој вољи данас, то је делатност, без које би воља остала само пука жеља или намера. Трансформација је такође константна, али је њен садржај различит,

7) John M. Fischer, Robert Kane, Derk Pereboom, Manuel Vargas, *Four Views on Free Will - Great Debates in Philosophy*, Blackwell Publishing Ltd, Malden, USA, 2007, стр. 81.

не односи се на суштину него на чињеницу да је има или нема, односно да се прикрива или не.

Читав друштвени, правни и политички систем је заснован на слободи воље, односно на потреби да се буде политички, морално и правно одговоран за деловање, што чини ирелевантним метафизичка поимања воље и потребе да се њена егзистенција сведе на контемплацију или илузију. Одговорност је још један од разлога који исказује потребу да се говори о политичкој вољи и нужно захтева да се одговорност посматра прво као политичка, затим морална, а касније и правна.

Дакле, воље без вољног деловања нема, а „вољном деловању претходе и чине га више повезаних вољних радњи и то: свест о знању и циљевима, сопственим могућностима и средствима, свест о радњи која ће се предузети, слобода избора између могућности и мотива, доношење одлуке, да би на крају дошло до практичног деловања и одговорности.“⁸

3. ПОЛИТИЧКА ВОЉА У ЈАВНОЈ ПОЛИТИЦИ

Анализирајући више оперативних дефиниција и приступа политичкој вољи сагласни смо са групом аутора да су битна три фактора код политичке воље: „дистрибуција преференција најважнијих актера политике према очекивању за дату политику; ауторитет, капацитет и легитимитет кључних доносиоца одлука и реформатора и; посвећеност преференци ономе што је изабрано“.⁹ Зато се у конкретной и јавној политици политичка воља изражава као „степен поуздане подршке међу кључним доносиоцима одлука за одређену политику решења за одређени проблем“,¹⁰

Очигледно је да су овде пресудне преференције, ауторитет, капацитет и посвећеност кључних актера, док се политички легитимитет подразумева ако је добијен на легалним изборима или ако су политичке одлуке произашле из ресора који је за то надлежан. Ово је на неки начин неоспорно. Проблем постоји у опсервацији, анализи, процени степена поуздане подршке, односно процени елемената или компоненти политичке воље које се разликују у зависности од сегмента политичке праксе где се налазе или примењују. Наша је намера да покушамо да истакнемо заједничке

8) Зоран Р. Пешић, *Теоријска заснованост политичке воље*, нав. дело, стр. 338.

9) Lori A. Post, Amber N. W. Raile, Eric D. Raile, "Defining Political Will", *Politics & Policy*, Universidad Iberoamericana, Mexico City, Volume 38, No. 4/2010, стр. 658.

10) Исто, стр. 659.

компоненте и утицаје у институционалној употреби политичке воље, а које не негирају специфичности политичке праксе и бројних садржаја јавне политике.

3.1. Нивои утицаја на елементе политичке воље

С обзиром да су у основи вољног акта *хоћу, треба и морам* или у политици *жеље, могућности* и оно што *морамо*, онда постоје физички, индивидуални, колективни, законски, морални и други утицаји на елементе и слободу воље. Ми ћемо се више фокусирати на начин како утицаје Малена сликовито приказује као нивое концентричних кругова које чине подједнако сва три елемента воље и на које утичу различити „индивидуални, организациони, релациони и друштвени фактори“.¹¹

Индивидуални ниво је најмање подложен објективној анализи управо из разлога што смо навели раније, односно из саме природе воље и човека. Наше политичке и личне жеље зависе од наших вредности, интереса и приоритета, а наше могућности од спознаје личних знања, способности и права, да би на крају учинили оно што морамо или је неопходно, а што схватамо као дужност или моралну обавезу. Само из ових навода се већ види колико је овде присутна субјективност и колико отежава процену, мотива, вредности, приоритета итд. То је још један од разлога да се политичка воља не узима за озбиљно или што се употребљава као алиби за нечињење и неодговорност. Истовремено је овај ниво веома важан када се разматра политичка воља, односно, ко су кључни појединачни актери у јавној политици и који су њихови мотиви, интереси и капацитети за одлучивање и на крају колика је њихова посвећеност за спровођење одлуке.

Рецимо сви политички актери па и грађани јесу за демократију, али иза тога стоје различити интереси или поимање демократије. Као што је већина јавно за очување КиМ, интимно оно нема приоритет у односу на егзистенцију, а чешће се доживљава као недоступан, непознат географски ентитет на југу. Овде је присутна и ирационална компонента политичке воље као и инат у расуђивању и одлучивању а да се игноришу чињенице, реално стање, користи или штете. У појединачном случају све је у политици важно што обликује и развија појединца као личност и одређује његову вољу, уверења и понашања, почевши од порекла, религије, образовања, васпитања, политичког опредељења, искуства, харизме, популистичких, демократских или

11) Carmen Malena, *Building Political Will for Participatory Governance: An Introduction*, нав. дело, стр. 7.

аутократских својстава итд. Зато „свако задовољавајуће објашњење у крајњој инстанци мора да буде утемељено у хипотезама о понашању појединаца,¹² због чега је методолошки индивидуализма премиса за објашњење друштвеног понашања.

Ипак пренаглашавање индивидуалног у одређењу политичке воље даје за право критичарима да је политичка воља нешто лично, неодређено и далеко од политичке појаве која се може пратити, објективно анализирати и процењивати.

Организациони ниво утицаја на наше политичке жеље је према мери колико систем одобрава или спутава наше жеље. Уколико нема препрека, политичко могу зависи од одговарајућег организационог механизма и расположивих ресурса за спровођење, било да су они материјални или људски. На крају политичко морам одређено је улогом организације и у организацији или систему, организационом регулативом и постојањем санкција уколико се ради мимо одређене улоге и датих правила.

У организационом смислу постоји поредак, политички систем и институције али може да доминира одлука ауторитета или вође и чињеница да се остали идентификују с њим и то одобравају из различитих разлога, иако није демократски. Ту не постоји строга приврженост институцијама и процедурама или су институције по правилу увек за оно што тврди врховни ауторитет, што може бити његова воља или партије на власти. Овде остављамо по страни односе између појединачне, групне, заједничке и опште воље уз напомену да смо већим делом сагласни са Русоовим (*J. J. Rousseau*) поимањем њиховог одређења.

Релациони ниво указује да на политичку вољу у спровођењу јавне политике утичу још многи други односи и фактори који захтевају укључење бројних релевантних субјекта да би се реализовала политичка одлука. У општем смислу наше политичке жеље се формирају и у зависности какви су односи између цивилног друштва и државе, у којој мери су конструктивни и посвећени демократији и напретку, код конкретне политике, у којој мери су изнијансирани сви релевантни субјекти. У истој мери су и наше политичке могућности шире, односно зависне од развијености партнерства између цивилног друштва и државе или посвећености кључних субјекта. Након тога, политичко морам мора да буде регулисано обавезујућим споразумом о партнерству да би се све стране учиниле одговорним у јавној политици. А „да би се приволели

12) Јон Елстер, *Како објаснити друштвено понашање*, Београд, Службени гласник, 2014, стр. 69.

на одговоран однос према покренутим иницијативама, надлежне организације и органи се морају обавезати да евентуално одбијање одређених иницијатива јавно образлажу.¹³

Овде се можемо суочити и са недостатком политичке воље да се међусобно комуницира, размењују информације или заједнички реализују политичке одлуке. Разлози могу бити бројни, интересни, ривалитет, коалициони споразуми, суревњивост итд. Постоје и други примери, да су неке неформалне или невладине организације утицајније по неким питањима од оних којих се питања тичу или да се уважава њихов ауторитет који реално није с покрићем или изражава нечију политичку вољу која није јавно декларисана. Код грађана се може манифестовати као губитак воље да се учествује у политичком животу, да се истраје у захтевима за решавање неких питања (избори, повратак пензија, Сава мала, неиспуњена обећања итд.). Све је мање жеље и воље да се КиМ третира као пожељна територија у оквиру РС укључујући и тамошње већинско становништво. Апатичност и безвољност, интереси проистекли из партијског запошљавања, суноврат образовања и постистина онемогућавају било какву вољу да се ствари промене.

Друштвени ниво утицаја тражи да наше политичке жеље имају ширу јавну подршку, а да наше могућности спознамо као легалне кроз постојећи правни оквир и моралне норме. На политичку вољу утиче развијеност друштва, социјални капитал, политичка култура и традиција, социоекономски фактори, политичко правни систем и структура.

С обзиром да „у Србији постоји низак општи ниво социјалног капитала, што се посебно огледа у индикаторима који указују на низак ниво поверења, скромно учешће у грађанским удружењима и висок ниво корупције“¹⁴ у односу на развијеније државе, онда је и простор за самовољу власти у јавној политици много већи. С друге стране „грађани неизбежно имају веће поверење у владу (ако) су политичке одлуке лимитиране вољом грађана, а сами политички актери (делују) усклађеније са њиховим интересима и жељама.“¹⁵

На крају политичко морам одређујемо и према степену јавног притиска, односно према свим субјектима који одређују јавно мњење

13) Драган Ж. Марковић, „Могућности и перспективе демократизације политичких институција у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, vol. 48, број 2, стр. 65.

14) Драган Гостовић, „Социјални капитал и јавна политика“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије Београд, vol. 56, бр. 2/2018, стр. 133.

15) Петар Матић, „Директна демократија и јавне политике“, *Администрација и јавне политике*, Институт за политичке студије Београд, vol. 3, бр. 3/2015, стр. 110.

и тиме утичу на наш избор, одлуке и спровођење. Реч је о медијима, грађанима, друштвеним групама, информацијама итд. Насупрот пренаглашеном индивидуалном, друштвено се често занемарује у обликовању политичке воље, нарочито социјални капитал, политичка традиција и култура и у новије доба медији и канали комуникације, посебно на релацији грађани – систем.

Спољашни или међународни утицај у спровођењу јавне политике и политике у целини неопходно је у нашем случају додати као посебан пети ниво. Његов утицај на политичко морам евидентан је и то када су у питању нерешени проблеми на Балкану, међу суседима, након ратова, затим у војнополитичком окружењу, европским интеграцијама, КиМ итд. Он такође ограничава наше могућности у спровођењу политичке воље, а жеље сврстава у реалан оквир или их трансцендентира у оба смера, ка прошлости као пропуштене прилике или митско, ка будућности као још неоствариво или есхатолошко. Спољашни ниво у обликовању политичке воље се може разлучити на глобалне утицаје, утицаје великих сила, утицаје међународних и невладиних организација, појединих држава, али и наших колективних заблуда и очекивања. Према садржају утицаји се односе на спољнополитичке и унутрашње проблеме. Рецимо проблеми у сузбијању корупције у великој мери су последица „недостатка импулса политичке власти“¹⁶ што се може квалификовати као недостатак политичке воље, а што је препознато у условима европских интеграција и предмет додатног притиска споља.

Ради разумевања политичке воље, неопходно је у међусобним релацијама на свим нивоима идентификовати потенцијале и препреке у нашем друштву као целине или код конкретне политике или проблема у јавној политици који треба решавати. У разјашњавању политичке воље суочавамо са два међусобно повезана изазова а то су: „први, одређивање онога што се може сматрати поузданом основом за закључивање о постојању политичке воље и други, разлика између воље и капацитета.“¹⁷ У пракси најчешће се сусрећемо са индикаторима који указују да пропусти у јавној политици имају бројне узроке, па је питање где је ту политичка воља и колико је пресудна. Неактивност ка спровођењу донешене одлуке може бити индикатор недостатка политичке воље али и последица

16) Горан Н. Бошковић, Сретен М. Југовић, „Корупција у јавној управи Републике Србије – специфичности и институционални механизми за спречавање“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије Београд, vol. 49, бр. 3/2015, стр. 137.

17) Derick W. Brinkerhoff, “Unpacking the concept of political will to confront corruption”, *U4 Brief 1*, CMI, Bergen, Norway, стр. 1.

недостатка капацитета да се она спроведе. Ипак, неки индикатори дају релативно поуздану основу за закључивање о постојању или изостанку политичке воље.

Индикатори постојања политичке воље у конкретној политици значе да су сви актери који утичу на вољно желим, могу и морам у функцији спровођења те политике. Што значи да постоје напори и разумевање да се за неки проблем нађе решење; да је присутна транспарентност; да има законских основа или их треба донети; да постоје организациони и релациони капацитети и да су дефинисане санкције за неизвршење. Истовремено непостојање политичке воље значи да се игноришу иницијативе појединаца, грађана или других актера политике у решавању проблема или доношењу одлуке; да се дају различити изговори; да се одлуке доносе али на различите начине спречава и опструира имплементација; да је недовољно транспарентно одлучивање и спровођење; да се манипулише информацијама и разлoзима; да није јасно дефинисана одговорност или да се не одговара и када су познати одговорни.

3.2. Процес решавања питања у јавној политици и могућа анализа присуства политичке воље

Процес решавања питања јавне политике је шири од процеса одлучивања, али се у моделима владиног одлучивања, „*модел рационалног актера, организационог понашања и модел владине политике*“¹⁸ налази у мањој или већој мери политичка воља у свим фазама одлучивања, а што одређује и сам процес.

Сваки од модела захтева посебну анализу, али се она може свести на филозофско питање слободе избора, у првом моделу на основу датих премиса или чињеница, при чему је и неизбежан утицај психолошких или личних преференција; у другом моделу код организационог понашања се не излази из оквира система, па је тиме и политичка воља ограничена процедуром и системом организације, што је и оправдање за одређену политичку вољу или њен изостанак, јер систем није могао да предвиди процедуре за све примене у јавној политици и; трећи модел укључује садржаје претходна два, али се предност даје ситуационом реаговању и перцепцији проблема у датом времену, на датом месту и у зависности од онога што можемо и морамо да урадимо, па је тиме и политичка воља одређена или не.

18) Lawrence Woocher, “Deconstructing Political Will: Explaining the Failure to Prevent Deadly Conflict and Mass Atrocities”, *Journal of Public and International Affairs*, Princeton, 2001, бр. 12 (2), стр. 185.

Од значаја је и на ком нивоу се одлучује, да ли на нивоу појединца, групе, организације или система. У сваком од њих се постојање или изостанак политичке воље другачије тумаче.

У појединачном је могуће експедитивније доносити одлуке јавне политике али је политичка воља често пресудна и неизбежно повезана са самом личношћу. Проблем је што се у појединачном моделу одлучивања помоћу преференција не може у политици стриктно одредити и измерити алтернатива као и степен индиферентности или привржености за неку одлуку. То компликује процес одлучивања, али и процену политичке воље. Код неизвесности могу пресудни утицај да имају лични садржаји који умањују степен предвидљивости одлуке, детерминишу политичку вољу, али је и прикривају.

У групном је повољно што је перцепција проблема јавне политике боља, више лица је укључено, одлука уважава више мишљења и добробит свих, али успорава процес одлучивања и може да одражава политичку вољу интересне групе која одлучује. Групно одлучивање захтева одређену процедуру у општем смислу али и проналажење посебне процедуре за посебне проблеме или питања јавне политике, начин селекције и избора између више алтернатива. Одлучивање у организацији или систему условљено је ограничавањем политичке воље процедуралним правилима. Сам процес одлучивања има бројне фазе и у свакој фази може да има одређену улогу политичка воља, почевши од препознавања и разумевања проблема јавне политике до, анализе, одлучивања, имплементације, контроле, евалуације итд. Ипак, било би пожељно да се понуде одређени механизми праћења и процене политичке воље у политичким процесима и областима јавне политике, а који могу да буду веродостојни у мери колико су друштвене науке и политика подложни егзактној мерљивости.

Најједноставније можемо пратити политичку вољу у најважнијим областима јавне политике, као што су јавне финансије, правна овлашћења, локални нивои власти, организација, доступност информација и сл., на начин да је легитимишемо кроз *нормативне и процесне инструменте* за сваку област појединачно. Нормативни се по правилу односе на нормативну регулативу, законе и прописе којим се одређује неки сегмент или питање јавне политике, односно да ли има или нема политичке воље за доношење прописа. У њих је укључена и морална неписана норматива, као и садржаји политичке традиције и културе који због свог снажног утицаја имају статус неписаних правила. Политичке воље има или нема

ако постоји или не постоји добра воља да се неко питање јавне политике решава, нарочито ако је очигледна потреба за решавањем. Међутим, процесни су више проблематичнији, јер се односе на процес креирања и спровођења јавне политике, имају много више садржаја, утицаја и субјеката делатности, а тиме и шири простор за прикривање опонената или јавног експонирања негативне политичке воље. Најчешће се у спровођењу или игнорисању политичке воље примењују и нормативни и процесни инструменти јавне политике, чиме се постиже веродостојност разлога зашто се нешто чини или не чини. Зато је „процес пројектовања и избора инструмената у контроли јавне политике сложен, а због чињенице да влада намерно и више од других манипулише, неки елементи јавне политике траже обазривије и детаљније посматрање.“¹⁹ Ако се томе дода недодирљивост и искључена одговорност, ствари су још сложеније, будући да су скоро све власти на овим просторима томе подложне. Зато је неопходно озбиљније приступити питању егзистенције или препознавања политичке воље у јавној политици, а што захтева деконструкцију политичке воље. Према мишљењу Бринкерхофа, (*D. Brinkerhoff*) деконструкција омогућује идентификацију и процену политичке воље а анализа седам компоненти указује на постојање или изостанак политичке воље.²⁰ Сагласно, уз измену и допуну садржаја компоненти и додатком још једне, по сличној матрици се може анализирати и политичка воља у јавној политици код нас. Реч је о следећим компонентама политичке воље.

1. **Иницијатива извршне власти/владина иницијатива** – да би се уопште говорило о политичкој вољи неопходно је да постоји одређени ниво иницијативе од саме извршне власти, а да иницијатива није са стране и последица притиска како је то најчешће случај код нас. Након тога следи питање колико је иницијатива резултат онога што је истински интерес свих грађана (општа воља), а не владајуће коалиционе већине, затим колико се уважава глас других или да ли се и њихове подједнако добре иницијативе са истом посвећеношћу или политичком вољом спроводе итд. Интересантно је да се, с обзиром на бифуркалност извршне власти код нас и рокаду, може мерити и поредити политичка воља кроз систем одлучивања и степен посвећености у реализацији према томе одакле је иницијатива и која личност

19) Michael Howlett, “Governance modes, policy regimes and operational plans: A multi-level nested model of policy instrument choice and policy design”, *Policy Sciences*, Society of Policy Scientists, Springer Verlag, Switzerland бр. 42 (1)/ 2009, стр. 76.

20) Derick, W. Brinkerhoff, „Unpacking the concept of political will to confront corruption“, *U4 Brie*, CMI, Bergen, Norway, бр. 1/2010, стр.2.

стоји иза иницијативе. У тим случајевима су нормативне и процедуралне регулативе остављене по страни.

2. **Одлучивање и избор јавне политике** – треба да буду засновани на процедуралном, технички исправном и уравнотеженом разматрању и анализи свих опција, исхода, трошкова, користи и избору субјекта спровођења јавне политике. То је важан предуслов за конституисање политичке воље за успех конкретне јавне политике. Код нас смо суочени са нетранспарентношћу у броју опција, у резултатима анализа и поштовању процедура, чему треба додати и сумњу у компетентност, способност и интересну независност оних који одлучују. Најчешће је избор одређене јавне политике, посебно на локалном нивоу, резултат коалиционих компромиса, а не истинске потребе грађана. Процедура је важна, иако може да буде занемарљива ако је резултат повољан или ефекти исти или ако иза иницијативе стоји ауторитет. С друге стране, њено непоштовање или формализам у примени, не доприносе развоју демократије и поверења у неким другим будућим ситуацијама. У нашој политичкој пракси парламент не контролише владу, него влада парламент преко партијске или коалиционе већине. Тако се сузбија критичност и онемогућава сопствена одговорност, а обесмишљава једина институција коју грађани бирају и која репрезентује њихову политичку вољу. Процедура је формална а реално се своди на чињеницу да сваки владин предлог има позитивну оцену, а опозиције негативну. Одлучивање на нивоу владе тражи много ширу анализу, укључујући и утицај другог дела егзекутиве.
3. **Мобилизација заинтересованих страна** – указује на постојање потребне политичке воље ако подразумева меру консултовања, ангажовања и посвећеност свих релевантних субјекта политике: чланова владе, парламента, цивилног друштва, приватног сектора, грађана и других заинтересованих страна. Код нас су веома проблематични средства и начини мобилизације који могу бити преко провладиних медија, државног апарата, партијске структуре с циљем да се афирмишу одлуке и ауторитет владајуће воље или политички анатемису, стигматизују и маргинализују опоненти. Због политичке културе и добри предлози јавне политике, било да долазе из власти или опозиције, не

налазе на адекватну политичку вољу супротне стране, управо због порекла иницијативе. Често се на јавној декларативној мобилизацији и завршава јавна политика, јер се не одређују непосредни извршиоци или је она резултат погрешних процена времена, места, средстава и људи, уколико нису испуњени претходни услови, што се такође квалификује као недостатак политичке воље.

4. **Јавна посвећеност и расподела ресурса** – у мери у којој доносиоци одлука у јавној политици обзнањују јавности своју политику, додељују потребне ресурсе за спровођење, изражавају своју посвећеност деловањем и транспарентно а не прокламовано, у тој мери и говоримо о постојању политичке воље. На другој страни, пренаглашена сопствена посвећеност кључних политичких актера или ауторитета, пресудна улога у ангажовању и расподели ресурса, патернализам према свему што се чини, другима и сопственим грађанима, релативизирање неуспеха и игнорисање чињеница, више говоре о самовољи него о конструктивној и ефикасној политичкој вољи.
5. **Спровођење веродостојних санкција** – уколико не постоји добар и ефикасно успостављен систем санкционисања за неспровођење јавне политике или селективан приступ одговорности, онда говоримо о половичној посвећености или политичкој вољи. Одговорност је најмање заступљена код нас и за очекивати је да ће тако бити и у будуће, с обзиром да за сада нико није ни морално одговарао за пропусте у економији (приватизација), за погрешну политику, лош изборни резултат (исти политички актери су већ неколико деценија), а посебно за оно што постоји правна и кривична одговорност. Овде се употребљава уобичајена флоскула која је на жалост истинита „да не постоји политичка воља“ за то.
6. **Континуитет напора** – већина проблема јавне политике се тиче непосредног живота грађана и утиче на њихов квалитет живота, зато истрајност у спровођењу одређене политике, напор и употреба ресурса на дужи рок говоре о посвећености и политичкој вољи. Познато нам је колико је код нас мала истрајност да се избори са пљачкашком приватизацијом, тајкунима, корупцијом, нелегалном градњом и рушењем, неспособним у сопственим редовима и сл. На локалном нивоу се пред изборе започиње решавање многих проблема и на томе остаје. Дисконтинуитет само говори о повременој политичкој вољи и посвећености.

7. **Учење и прилагођавање** – указују на политичку вољу уколико државни актери континуирано прате процес спровођења јавне политике, његов развој, напредовање, унапређују га или прилагођавају новонасталим околностима и селективно усвајају и примењују праксу и програме других држава. Способност да се одређена политика искористи као искуство за примену у другој ситуацији и прилагођавање на промењене околности зависи опет од оних који одлучују и њихових способности, дакле од кадрова оних који су на власти и њиховог интелектуалног и научног кредибилитета стицаног на различитим факултетима и по различитим критеријумима. Такође неселективна примена погубне економске политике по привреду и друштво у процесу транзиције оних који су се школовали изван или се управљали према туђим матрицама, указује да ни они а priori немају способност и квалификацију, а ни политичку вољу да раде у корист опште воље или добробити грађана. Једино се не сумња у способност прилагођавања свих кључних политичких актера да се сопствени политички интереси инкорпорирају у свим променама у власти и у ротацијама ресора.
8. **Политичка култура и традиција** – у нашем случају је посебно додата, јер у зависности који садржаји и око које политике доминирају, мења се и карактер политичке воље. Карактер се манифестује као однос између рационалне и ирационалне компоненте и веома много утиче на постојање, истрајност или изостанак политичке воље у јавној политици. Првенствено мислимо на однос према демократији, ауторитету, према општем или јавном добру, осећају за не(правду), инату, решавању неких питања силом итд. Мада ни сви рационални садржаји политичке културе и традиције не делују на политичку вољу мобилизаторски и интегративно, као што ни ирационални не морају да буду конфротирајући и деструктивни. Политичка воља као и сама политика су много комплекснији од искључиве и препознатљиве поделе на добре и лоше, рационалне и ирационалне.

Помоћу наведених компоненти и параметара процене може се процењивати колико је у јавној политици реч о употреби или злоупотреби политичке воље за различите сврхе и интересе, односно њена трансформација у за, против или индиферентност.

На крају могли бисмо да констатујемо да се код нас недостатак политичке воље у јавној политици испољава у свим сферама, јер смо недовољно демократско и консолидовано друштво али је очигледан у: сузбијању корупције, изостанку реструктурирања привреде и јавних предузећа; у променама у правосуђу и изградњи правне државе; у просвети, где се школује за друге а студирање је социјални и одлажући вентил незадовољства због мањка посла, а за власнике бизнис који најмање кошта, најмање се контролише а зарада велика; у школовању за занимања која наше друштво не може да апсорбује или за која има места само у оквирима расподеле плена у јавним предузећима и локалним самоуправама; у изменама закона о раду којим би се ослободили радници робовског рада у неким приватним предузећима за минималне плате; у захтевима да се уреде радни односи на нивоу достојанства човека или према ономе што се изборило пре једног века (8 часовно радно време и сл.); у потреби да власти локалне самоуправе раде за добробит грађана а да јавна управа буде услужна грађанима; у равномерној регионалној развијености; у заштити животне средине; слободи медија итд. Ово су очигледне и неоспорне чињенице које не треба доказивати и управо њихова очигледност и непредузимање ичега да се реше ови проблеми или спорост у решавању, указују на мањак политичке воље или њену слабост, а код субјекта политике малу посвећеност. Недостатак политичке воље се правда унутрашњим и спољашњим околностима на које се не може утицати, на наслеђе из прошлости или узвишеним циљевима у будућности. Једино нема конкретне одговорности за конкретна лица.

Овде остављамо по страни чињеницу да се политичка воља не може посматрати и анализирати искључиво одозго ка доле, него и одоздо ка политичком врху. Међутим, ми смо се усредсредили на ове, донекле мерљиве компоненте, јер више указује на политичку вољу оних који су за то непосредно бирани од грађана, који су најодговорнији за спровођење јавне политике одозго, а који најчешће изиграју политичку вољу оних одоздо чију би вољу требали да спроводе.

На крају истакли бисмо следеће: политичка воља је политичка појава, њен утицај у јавној политици није увек пресудан али није ни занемарљив, нарочито код нас; неодојива је од других политичких појава, посебно од интереса и моћи на начин да се међусобно одређују, условљавају и легитимишу; да је по свом пореклу и садржају резултат рационалних и ирационалних порива; да је степен предвидљивости мањи када је одлика појединца, а бољи када је групе или дефинисане процедуре у одлучивању; да

се преко њених компоненти и екстерних и интерних утицаја може уочити њено присуство или „одсуство“ и евентуални утицај на њу у јавној политици; да се може анализирати, не на егзактно мерљив, али прихватљив начин итд.

4. ЗАКЉУЧАК

Политичка воља је феномен вредан проучавања не само због запажања када изостане, него и због своје скоро пресудне улоге у јавној политици, нарочито на овим просторима. Њена важност произилази и из њене комплексности као политичке појаве, простире се у свим областима јавне политике, и свим процесима и фазама одлучивања и спровођења, а често и опредељује карактер јавне политике као рационалан или ирационалан. Зато је за анализу и процену њеног утицаја у јавној политици неопходно њено разумевање као феномена и легитимисање њених компоненти и параметара који би указивали на њену веродостојност и значај за све субјекте политике.

На крају, основу сваког вољног акта, нарочито политичког треба проширити на *хоћу, требам, морам, могу и одговоран сам*. На основу тога ће бити и препознатљиво има ли је политичка воља или је трансформисана у супротност, а то је њен изостанак.

Само на тај начин, кроз процес одлучивања који указује на жељу и намеру да се учини оно што је потребно, кроз обавезу и спознају могућности, кроз одлуку и посвећеност да се она спроведе и на крају, да се за резултат буде одговоран, можемо знати колико је пресудна политичка воља у јавној политици и колико је чини мање или више ефикасном. Одговорност је највећа препрека самовољи. Оно што је по нашем мишљењу сигурно, то је да политичка воља дизајнира јавну политику на суптилан и с разлогом или не, прикривен начин.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић, Горан Н., Југовић, Сретен М., „Корупција у јавној управи Републике Србије – специфичности и институционални механизми за спречавање“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије Београд, vol. 49, бр. 3/2015, стр. 137-155.
- Гостовић, Драган, Социјални капитал и јавна политика, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије Београд, vol. 56., бр. 2/2018, стр. 133-149.

- Елстер, Јон, *Како објаснити друштвено понашање*, Београд, Службени гласник, 2014.
- Марковић, Драган Ж, „Могућности и перспективе демократизације политичких институција у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, vol. 48, број 2/2015, стр. 55-70,
- Матић, Петар, „Директна демократија и јавне политике“, *Администрација и јавне политике*, Институт за политичке студије Београд, vol. 3, бр. 3/2015, стр. 95-116.
- Пешић, Зоран Р., *Институционализација политичке воље*, Despot book, Ниш, 2013.
- Пешић, Зоран Р., *Теоријска заснованост политичке воље*, Despot book-Зограф, Ниш, 2011.
- Brinkerhoff, Derick W., “Unpacking the concept of political will to confront corruption”, *U4 Brief CMI*, Bergen, Norway, 1/2010, стр. 1-4.
- Carmen Malena, “Building Political Will for Participatory governance: An Introduction”, in: *From Political Won't to Political Will: Building Support for Participatory Governance*, (приредила Carmen Malena), Kumarian Press, Sterling, 2009, стр. 3-31.
- Dye, Thomas R., *Understanding Public Policy Englewood Cliffs*, Prentice – Hall, New Jersey, USA, 1987.
- Fischer, John M., Kane, Robert, Pereboom, Derk, Vargas, Manuel, *Four Views on Free Will - Great Debates in Philosophy*, Blackwell Publishing Ltd, Malden, USA, 2007.
- Hammergren, Linn, *Political Will, Constituency Building, and Public Support in Rule of Law Programs*, Internet, <https://issat.dcaf.ch/content/download/2200/19056/file/Hammergren%20Political%20Will.pdf> 28/12/2018.
- Howlett, Michael, “Governance modes, policy regimes and operational plans: A multi-level nested model of policy instrument choice and policy design”, *Policy Sciences*, Society of Policy Scientists, Springer Verlag, Switzerland 2009, бр. 42 (1), стр. 73-89.
- Post, Lori A., Raile, Amber N. W., Raile, Eric D., “Defining Political Will”, *Politics & Policy*, Universidad Iberoamericana, Mexico City, 2010, Volume 38, No. 4, стр. 653-676.

Woocher, Lawrence, “Deconstructing Political Will: Explaining the Failure to Prevent Deadly Conflict and Mass Atrocities”, *Journal of Public and International Affairs*, Princeton, 2001, бр. 12 (2), стр. 179-206.

Zoran R. Pestic

INSTITUTIONAL USE OF POLITICAL WILL IN PUBLIC POLICY

Resume

The author starts from the fact that the role of political will as a political phenomenon is insufficiently studied in public policy, and that at the same time it is present in public discourse, most often with the conclusion that there is no political will for a concrete public policy.

The subject of the paper is political will in public policy, and the aim is to explain political will as a political phenomenon and to point out the possible parameters of its presence / absence and influence on public policy. The paper is designed in the first part in a way to point out the basic characteristics and components of the will and political will as phenomena and relationships with other phenomena in order to find recognizable contents that support its existence or lack of public policy. In the second, there are high levels of influence on political will, its components and offered possible parameters for assessing whether there is political will or not in public policy, especially in public policy in our society.

Descriptive, deductive and analytical-synthetic methods were used in this paper.

Finally, it was concluded that political will has an important influence in the decision-making and implementation of public policy, that it is possible to recognize its presence, or its transformation from the will for something in the will against something, by assessing certain components and their parameters, and that the responsibility is the greatest obstacle to arbitrariness.

Keywords: will, political will, public policy, decision making, responsibility

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Нада М. Радушки**

Институт за политичке студије, Београд

ЗАШТИТА И ОЧУВАЊЕ ЈЕЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА У СРБИЈИ**

Сажетак

Рад се бави питањем очувања језичког идентитета припадника етничких заједница у контексту мултиетничности становништва Србије, са циљем да укаже на значај службене употребе језика и писма као једног од кључних мањинских права, али и на значај вишејезичности у циљу успешног и одрживог концепта мултикултурализма. На сложен етнолингвистички мозаик Србије указују и емпиријска истраживања и појава већег или мањег непоклапања националне и језичке припадности присутна код готово свих етничких заједница услед демографских, социо-културних и политичких разлога. Језички плурализам, као позитивна одлика модерних мултиетничких држава, захтева правно-политичке механизме заштите матерњег језика у циљу успешне интеграције националних мањина у друштво. У раду се проучавају и најважнији међународни механизми очувања, унапређења и службене употребе мањинских језика, као и национална регулатива Србије којом је уређено остваривање индивидуалних и колективних права националних мањина у складу са европским правним тековинама.

Кључне речи: етничке заједнице, матерњи језик, службена употреба језика и писма, попис становништва, алтерофонија, међународни уговори, национално законодавство, Србија

* Електронска адреса ауторке: nada.raduski@ips.ac.rs

** Рад је реализован у оквиру пројекта (број 179009) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Геополитичке промене, демографски и миграциони токови, глобализацијски и евроинтеграцијски процеси на почетку 21. века битно утичу на стабилност држава и положај националних мањина, а у исто време представљају изазов очувању националног и језичког идентитета. У контексту одрживости концепта мултикултуралности Србије, вишејезичност становништва има посебан значај и постаје предмет интересовања научне и шире друштвене јавности. Статус и права националних мањина у оквиру политике мултикултурализма подразумева грађанску државу, демократске институције економског и правног система, као и поштовање језичке и културне разноликости, што све омогућава остварење и унапређење основних људских и мањинских права, толеранцију и једнакост.

У етнички и културно хетерогеним друштвима, функционалност државе у великој мери зависи од њених могућности и способности да управља том разноликошћу. У таквим државама коегзистирају и мешају се различити идентитети, као што су национални, језички, верски, културни и други, а циљ државне мањинске политике јесте да креира амбијент у коме се они могу слободно развијати и мењати, заштитити, очувати и унапредити, као и да припадници различитих лингвистичких и културних заједница буду третирани као равноправни грађани уз пуно поштовање њихових мањинских права. Политика мултикултурализма има за циљ неговање различитости, али у исто време и друштвену хомогеност и стабилност, што би стремило ка већој социјалној правди, једнакости свих грађана и успешнијој интегрисаности националних мањина у друштво.¹ Језик чини главну компоненту културног идентитета, има кључну улогу у дефинисању националног питања, а своје утемељење често налази у актуелним друштвеним и политичким приликама. Многи научници су јединствени у ставу да развијање и заштита матерњег језика путем културе, образовања и информисања и стална међусобна комуникација доприноси јачању националног духа, очувању нације и националног идентитета.²

У Србији живе многобројне националне мањине које се разликују по бројним, између осталог, и лингвистичким карактеристикама, па проучавање језичког идентитета етничких заједница и социодемографских трендова добија све већи научни значај. Заштита мањинских и регионалних језика и права на њихово

1) Више о мултикултурализму: Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford, 1995; Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, CLIO, Beograd, 1999; Bhikhu Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard UP, Harvard, 2002.

2) Elie Kadrurie, *Nationalism*, Blackwell, Oxford & Cambridge, 1994, стр. 58.

коришћење и унапређење, доприноси очувању мултикултуралности, вишејезичности и културне традиције у Србији.

1. ЈЕЗИЧКИ ИДЕНТИТЕТ У КОНТЕКСТУ МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ СРБИЈЕ

У вишенационалним и вишејезичким срединама јасније сагледавање етничке структуре становништва базира се у знатној мери на матерњем језику који представља једно од најзначајнијих етнокултурних и пописних обележја. Квантитативни аспект, односно бројност лица која говоре поједине језике, као и анализа просторне дистрибуције језичких модалитета, има битан утицај за реализацију мањинских права у различитим сферама друштва, као и за доношење адекватних мера мањинске, миграционе, популационе и других државних политика и стратегија. Постојање великог броја етничких заједница у Србији који говоре различитим језицима најбоље илуструје диверзитет и мултијезичност друштва, због чега је неопходно да буде покривено статистичким и анкетним истраживањима.³

У науци, појам матерњег језика је вишезначан и може се користити у различитим значењима: матерњи језик као језик које је лице прво научило, језик који најбоље зна, језик који најчешће користи, језик са којим се идентификује (интерна идентификација) или са којим га други идентификују (екстерна идентификација). Социолози и лингвисти се залажу за право на самоидентификацију.⁴

У пописно статистичкој пракси Србије питање о матерњем језику било је укључено у садржај свих пописа после Другог светског рата, а дефиниција, критеријуми и методологија се, хронолошки посматрано, нису значајније мењали.⁵ Према методолошкој концепцији, матерњи језик се дефинише као „језик који је неко лице научило да говори још у раном детињству, односно језик који лице сматра својим матерњим језиком ако се у домаћинству говорило

3) Према препорукама Уједињених нација којима се усмерава спровођење пописа, држављанство и земља/место рођења спадају у обавезна обележја, а матерњи језик, националност и религија у факултативна обележја. Свака држава у складу са својим потребама одлучује која од тих питања ће бити инкорпорирана у попис.

4) Tove Skutnabb, *Bilingualism or not: The Education of Minorities*, Multilingual Matters LTD, Clavedon 1984, стр. 18.

5) Према међународним препорукама, мултијезичне државе могу прикупљати податке о следећим језицима: матерњи језик (језик који је лице научило да говори још у најранијем детињству), главни језик (језик којим лице најбоље влада), језик којим најчешће говори у кући или на послу, и знању језика (способност говорења једног или више језика).

више језика.”⁶ За разлику од дефиниције, коначне класификације матерњег језика константно су се модификовале и проширивале. Бурне геополитичке промене почетком 21. века утицале су и на појаву нових језика, па су у складу с тим и класификације матерњег језика биле све екстензивније. Тако је у званичну класификацију уведен босански, цинцарски и кинески језик (2002), а касније још шест језика: црногорски, буњевачки, јерменски, горански, шокачки и шопски (2011) аналогно променама у класификацији националне припадности. Појава нових националности или садржинска промена истих модалитета услед политичких одлука или методолошких решења имали су за последицу и промењену класификацију језика, а самим тим и теже праћење и компарирање података по пописима. Без обзира на извесна ограничења, резултати пописа пружају важне информације о саставу становништва према матерњем језику, променама и трендовима, процесима асимилације појединих етничких заједница, као и степену алтерофоније, односно етнофоније приликом декларисања. Ипак, треба имати у виду да пописно изјашњавање о матерњем језику, поред тога што пружа слику о језичком идентитету грађана, истовремено указује и на непоузданост те слике што је „неизбежна последица давања предности симболичкој над комуникацијском функцијом језика.”⁷ Због тога, истраживање ове проблематике отворило је питање преиспитивања односа између појмова матерњег и првог језика (који се често користе као синоними), као и неопходност да се у националним пописима прикупљају подаци не само о матерњем, већ и о говорном језику и сличним језичким варијететима.

1.1. Емпиријска истраживања – попис 2011.

Резултати последњег пописа исказани су за 17 различитих језика који се најчешће говоре у Србији, а које најмање 2.000 лица сматра својим матерњим језиком, и по први пут су пописни обрасци били и на језицима националних мањина, као и енглеска верзија. Питање о матерњем језику једно је од незаобилазних питања у попису јер је изјашњавање базирано на објективнијим елементима него национална припадност, па добијени подаци илуструју не само језичко самоодређење становништва, већ и јасније сагледавање етничке слике Србије.⁸

6) Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији, Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, Методолошке напомене, књига 4, Републички завод за статистику, Београд, 2013, стр. 13.

7) Владимир Ђурић, Дарко Танасковић, Драган Вукмировић, Петар Лађевић, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 79.

8) Светлана Радовановић, „Етничке структуре и матерњи језик становништва“, у: 266

Од укупно 7,2 милиона становника Републике Србије (без података за Косово и Метохију) за српски матерњи језик се декларисало 6,3 милиона (88,1%), на другом месту је мађарски језик (243,1 хиљада или 3,4%), затим босански (138,9 хиљада или 1,9%) и ромски (100,7 хиљада или 1,4%), док сви други језици партиципирају појединачно са мање од 1% (табела 1).

Табела 1: Етнојезичка структура становништва Србије (без КиМ), 2011.

Матерњи језик	Укупно	
	Број	%
Укупно становника	7 186 862	100,00
Српски	6 330 919	88,09
Албански*	10 040	0,14
Босански	138 871	1,93
Бугарски	13 337	0,19
Буњевачки	6 835	0,10
Влашки	43 095	0,60
Мађарски	243 146	3,38
Македонски	12 706	0,18
Немачки	2 190	0,03
Ромски	100 668	1,40
Румунски	29 075	0,40
Руски	3 179	0,04
Русински	11 340	0,16
Словачки	49 796	0,69
Словеначки	2 269	0,03
Хрватски	19 223	0,27
Црногорски	2 519	0,04

Извор: *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији: Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, Републички завод за статистику, књига 4, 2013.

Напомена: Разлику до укупно чине остали језици, неизјашњени и непознато.

* Непотпун обухват због бојкота пописа већине припадника албанске националне мањине

Лингвистичка структура становништва у високом степену се поклапа са националном структуром Србије у истој пописној години.⁹ Поред наведених, изражену језичку хетерогеност илуструју и бројни други језици будући да у Србији живи преко 30 етничких заједница које говоре различитим језицима.

Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991 (ур. Светлана Радовановић), Савезни завод за статистику, Институт друштвених наука, Београд 1995, стр. 204-206.

9) Више о етничкој структури видети: Нада Радушки, „Национална припадност становништва Србије по попису 2011. године”, *Српска политичка мисао*, бр. 1, 2013, стр. 11-28.

Просторни размештај популације Србије према матерњем језику под непосредним је деловањем бројности и територијалне дистрибуције становништва према националној припадности условљене популационом и миграционом динамиком, комплексним географским, историјским, политичким и другим чиниоцима. На основу демографске анализе која недвосмислено указује на језички плурализам Србије могуће је сагледати само део актуелних процеса, док су за дубља проучавања феномена језичког идентитета неопходна социолошка и анкетна истраживања. Пописни подаци исказани су у складу са Уредбом о номенклатури статистичко територијалних јединица¹⁰, по којој је Србија подељена на две територијалне целине: Србија-север и Србија-југ. У оквиру прве, налази се Београдски регион и регион Војводине, док јужну Србију чине регион Шумадије и Западне Србије, регион Јужне и Источне Србије и регион Косова и Метохије (без података). Сваки регион обухвата одређени број области (бивши окрузи) у оквиру којих су класификоване општине.

Анализа заступљености матерњих језика са аспекта нижих територијалних јединица показује разлике међу регионима условљене бројним и комплексним узајамно повезаним факторима. Од укупног броја лица која су се декларисала за српски као матерњи језик највећи део је сконцентрисан у региону Шумадије и Западне Србије (29,3%), а најмањи у региону Јужне и Источне Србије (22,3%). Оваква дистрибуција условљена је првенствено величином региона (број становника), што није случај са другим матерњим језицима чији је размештај детерминисан етничким и културним факторима (табела 2).

10) Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица, *Службени гласник РС*, бр. 109/09 и 46/10.

Табела 2: Просторна дистрибуција матерњих језика, Србија (без КиМ), 2011 (%)

Матерњи језик	Република Србија	Србија север		Србија југ	
		Београдски регион	Војводина Регион	Шумадија и Зап.Србија	Јужна и Ист.Србија
Српски	100,00	24,87	23,47	29,12	22,54
Албански*	100,00	38,17	38,29	5,87	17,68
Босански	100,00	0,39	0,33	99,17	0,11
Бугарски	100,00	4,38	4,51	1,76	89,35
Буњевачки	100,00	0,15	99,80	0,03	0,03
Влашки	100,00	0,42	0,41	6,63	92,54
Мађарски	100,00	0,55	99,18	0,12	0,15
Македонски	100,00	37,56	29,07	11,42	21,95
Немачки	100,00	19,63	64,75	7,76	7,85
Ромски	100,00	18,86	27,25	11,06	42,83
Румунски	100,00	4,96	83,00	3,97	8,07
Руски	100,00	45,36	25,76	17,62	11,26
Русински	100,00	1,23	98,36	0,16	0,25
Словачки	100,00	3,60	95,91	0,25	0,24
Словеначки	100,00	49,80	27,77	10,49	11,94
Хрватски	100,00	15,68	75,83	4,45	4,05
Црногорски	100,00	32,12	47,36	11,95	8,57

* Непотпун обухват због бојкота пописа већине припадника албанске националне мањине.

Тако, лица која су се изјаснила за босански као свој матерњи језик искључиво су концентрисани у региону Шумадије и Западне Србије (99,2%) што је у корелацији са етничком хомогеношћу бошњачке националне мањине на овом делу територије. Слично је и са бугарским и влашким језиком будући да се лица која су навела бугарски (89,4%), или влашки језик (92,5%) концентрисани у региону Јужне и Источне Србије као етнички компактна национална мањина.

Становништво које се декларисало за мађарски (98,2%) и буњевачки матерњи језик (99,8%) готово у потпуности је скоцентрисано у региону Војводине што је и разумљиво имајући у виду да су на том простору и настањени припадници ових мањина, што важи у мањем проценту и за лица румунског (83%), русинског (98,3%), словачког (96%), хрватског (75,8%), и немачког матерњег језика (65%). Територијални распоред матерњих језика као што су ромски, македонски, црногорски, словеначки и руски одликује дисперзивност, односно чињеница да ни у једном региону немају натполовичну већину (преко 50%).

1.2. Етнофонија vs. алтерофонија

У оквиру сваке националне заједнице један број припадника приликом декларисања навео је неки други језик као свој матерњи,

па неподударност која у извесној мери постоји између језичке и етничке припадности (алтерофонија) последица је различитих етногенетских и асимилационих кретања, мешовитих бракова, политичких чинилаца и слично. Између националног и језичког нема потпуног поклапања будући да постоје етничке заједнице које немају свој језик, па етничка самоидентификација не значи увек и језичку.¹¹

Врло високо поклапање језика и националности (етнофонија) регистровано је код Бошњака, Словака и Мађара (преко 90%), док све остале мањинске заједнице бележе мању коинциденцију ова два етничка обележја. Истраживања показују да се припадници словачке и мађарске мањине у високом проценту изјашњавају за свој језик што је одраз успешне интегрисаности у већинско српско окружење, националне еманципације, добре мањинске организованости, али и планског културног деловања државе матице. Код бошњачко-муслиманске заједнице присутно је различито декларисање иако је у суштини реч о истом етничком корпусу, па су Бошњаци изјавили да им је матерњи језик босански, док су се Муслимани већином декларисали за српски, па тек онда за босански језик, што указује на превласт политичког фактора над лингвистичким критеријумима.

Појава алтерофоније је у негативној корелацији са бројношћу, а највећа је код малобројних и територијално дисперзивних етничких заједница. Од бројчано релевантних заједница, највећи степен алтерофоније бележе Црногорци (мање од 10% се декларисало за црногорски) који су се у огромној већини декларисали (мада је у пописну класификацију уведен црногорски језик) за српски језик.¹² Слична појава запажа се и кроз изражену алтерофонију Македонаца (42,8% се декларисало за македонски) и Бугара (само једна трећина се определила за бугарски) који не сматрају да је њихов национални идентитет доведен у питање изјашњавањем за српски као матерњи језик. Хрвати, упркос томе што су национално стабилни, у релативно малом проценту (30%) су навели хрватски као свој матерњи језик, исказујући на тај начин знатно мању потребу да се и језички национално одреде, па њихово изјашњавање узима у обзир језичку реалност средине у којој живе. Определивање одређеног броја лица за новоуведени буњевачки језик (6835 или 0,1%) одраз је симболичког историјско-политичког одвајања од хрватства

11) Другим речима, лингвистичке диференцијације не кореспондирају увек са етничким, тако да постојање етничке самобитности не значи и нужност и правно довољан услов за постојање језичке самобитности, баш као што у појединим земљама постоје и регионални језици. Stephen May, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and The Politics of Language*, Routledge, New York, 2008, стр. 129.

12) Душан Ичевић, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998, стр. 131.

и доминацију репрезентативне над комуникацијском функцијом језика, као и позиционирања појединих мањинских заједница у политизованој друштвеној стварности Србије.¹³ Алтерофонија је карактеристична и за бројчано релевантну ромску мањину (сваки трећи Ром се определио за неки неромски, најчешће српски језик) услед њихове просторне дисперзивности, неповољног друштвеног положаја, као и недовољно развијене свести о сопственом етнојезичком идентитету. Насупрот Ромима, код Влаха се управо на основу матерњег језика може доћи до реалније слике о њиховој бројности, имајући у виду да приликом изјашњавања чешће мењају националну него језичку припадност.¹⁴

Појаву алтерофоније није могуће утврдити код припадника појединих националних мањина који су се национално декларисали, али не и лингвистички (на пример, Муслимани, Ашкалије, Југословени), јер не постоји кореспондирајући језик. У контексту друштвених и политичких прилика, социодемографске структура становништва (полна, старосна, образовна, брачна и др.) налазе се у позитивној или негативној корелацији са степеном алтерофоније.¹⁵

У погледу језика, са аспекта права и положаја националних мањина, припадници мањинских заједница често се налазе између асимилације и гетоизације, јер уколико матерњи језик у потпуности замене другим, то води ка асимилацији, а ако су упућени само на свој језик и не познају језик државе у којој живе, искључују се из друштвених токова што води гетоизацији.¹⁶ Због тога је неопходно да припадници мањина поред свог познају и званични језик, па је решење у вишејезичности у оквиру које би коришћењем свог матерњег језика сачували сопствени језички идентитет, док би им истовремено познавање званичног језика омогућило бољу комуникацију и

13) Владимир Ђурић, Дарко Танасковић, Драган Вукмировић, Петар Лађевић, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, нав. дело, стр. 76-79.

14) Илустрације ради, по попису 1953. године, број Влаха (28,0 хиљада) био је значајно мањи од броја лица која су изјавила да им је матерњи језик влашки (198,8 хиљада), што јасно имплицира да су Власи код изјашњавања о матерњем језику стабилнији него у етничком опредељењу. По попису 2011. године, та дискрепанција је мања јер се 43,1 хиљада декларисало за влашки језик, док је број Влаха у Србији износио 35,0 хиљада, Нада Радушки, „Међусобна детерминисаност националног и језичког идентитета - демографски аспект”, *Политичка ревија*, бр. 3, 2012, стр. 184-187.

15) На пример, карактеристично је да жене чешће мењају своју националност (наводећи националну припадност мужа), док је то ређи случај при декларисању о матерњем језику. Млађа популација је стабилнија у погледу етничког декларисања него по питању језика, док старија лица чешће мењају своју националност него језик. Лица са вишим нивоом образовања чешће се декларишу за неки други језик, а позитивна корелираност присутна је и код економске активности.

16) Ранко Бугарски, „Пред изазовима вишејезичности”, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, бр. 4, Београд 2003, стр.16.

интегрисаност у друштво. Држава треба да успостави равнотежу између та два аспекта у циљу очувања и унапређења етнојезичке и културне разноликости. Мултикултурализам не може постојати без озбиљног утемељења у језику, јер као што појам мултикултурализма подразумева постојање више култура тако и језик у том контексту подразумева вишејезичност, али не само ону постојећу и спонтану, него институционализовану и програмски развијану путем мера језичке и образовне политике.¹⁷

2. НОРМАТИВНА РЕГУЛАТИВА ЗАШТИТЕ И УПОТРЕБЕ МАЊИНСКИХ ЈЕЗИКА

Етнолингвистички плурализам, као позитивна одлика савремених друштава, захтева правно-политичке механизме заштите језика у циљу успешне интеграције етничких заједница у друштво уз очување њихових етничких и културних особености.¹⁸ Једно од кључних права које имају припадници националних мањина, а гарантује се различитим међународним и националним правним актима, јесте право на употребу сопственог језика и писма, а односи се на коришћење матерњег језика у приватној, јавној и службеној сфери.

2.1. Међународни механизми

Савет Европе има велики утицај у регулисању мањинских права, као и бројне механизме заштите ради успостављања стандарда везаних за националне мањине. Први и једини међународни правни документ који се бави искључиво питањем очувања матерњег језика јесте *Европска повеља о регионалним или мањинским језицима* Савета Европе (1992).¹⁹ Важно је истаћи да Повеља нема за циљ заштиту мањина, већ првенствено заштиту језика и унапређење лингвистичке разноликости, а настала је из потребе за заштитом традиције и културног наслеђа Европе које сачињавају и бројни

17) У будућем периоду, по мишљењу лингвисте Бугарског, задатак је унапређење вишејезичности и напуштање мита о само једном језику - матерњем, као главног чувара колективног и индивидуалног идентитета. Ранко Бугарски, „Језик, мултикултурализам и интеркултурализам”, у: *Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона* (ур. Војислав Становчић, Горан Башић), Српска академија наука и уметности, Институт друштвених наука, Београд 2016, стр. 111-118.

18) Генерална скупштина УНЕСКО-а прокламовала је *Дан матерњег језика* (1999), као сећање на студенте који су 21. фебруара 1952. године убијени у Бангладешу јер су протестовали што њихов матерњи језик није проглашен за званични.

19) Београдски центар за људска права, *Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, Инструменти Савета Европе - људска права*, Београд, 2000.

мањински језици често угрожени из демографских, економских или политичких разлога.²⁰ У Повељи су наведена основна начела у вези са преузетим обавезама држава чланица, а то су признавање мањинских језика као израз културног богатства, стварање услова за њихову лакшу употребу у јавном животу, мере за унапређење употребе регионалних или мањинских језика у образовању, јавном информисању, кривичном поступку и грађанским парницама, управној власти, јавним службама, културним делатностима, и друго. Како се истиче, државе ће настојати да у областима које су традиционално или у знатном броју настањене припадницима националних мањина обезбеде да се мањински језик користи у односима између тих припадника и органа управе. Државама је остављено да саме изаберу одредбе које ће имплементирати на основу објективних мерила, посебних околности и финансијских могућности, као и да саме одлуче за које конкретно језике ће утврдити мере заштите.

Србија је ратификацијом Европске повеље о регионалним или мањинским језицима²¹ заштитила десет језика (албански, босански, бугарски, мађарски, ромски, румунски, русински, словачки, украјински и хрватски језик). Недостаци су што неки језици који су у службеној употреби у Србији (на пример, чешки) не налазе се на овој листи, неки су заштићени иако нису нигде у службеној употреби (на пример, украјински), док неки језици нису ни признати приликом ратификације (на пример, влашки и буњевачки) и не уживају њену заштиту. Даље, нису узете у обзир објективне околности, већ за све језике важи исти приступ (на пример, према мађарском и босанском), па се отвара питање капацитета државе, али и капацитета одређених мањинских заједница (посебно малих, дисперзивних или слабо организованих) да се примене усвојене мере. У будућем периоду потребно је радити и на стандардизацији неких мањинских језика (на пример, влашког и буњевачког) и обезбеђивању једнаких права на образовање припадника тих националних мањина.²²

У оквиру Савета Европе, после доношења повеље, приступило се изради *Оквирне конвенције за заштиту националних мањина*

20) Према дефиницији наведеној у Повељи, регионални или мањински језици су они језици који су традиционално у употреби на одређеној територији једне државе од стране њених држављана који чине бројчано мању групу од остатка становништва и који су различити од званичног језика те државе што не укључује дијалекте званичног језика.

21) *Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима*, Службени лист Србије и Црне Горе - Међународни уговори, бр. 18 (III), Београд, 2005.

22) Форум за етничке односе, *Мањинска политика и интеграција у Србији - Анализа и препоруке за унапређење мањинске политике и процеса интеграције у Републици Србији*, Београд, 2014, стр. 26.

(1995)²³ која представља први правно обавезујући међународни документ који детаљно утврђује мањинска права, па самим тим и питање мањинских језика. Термин „оквирна” указује да преузети принципи нису директно применљиви, јер је државама остављено да их законски усвоје или не усвоје, имајући у виду интересе мањина које живе на њеној територији, али и националне и државне интересе. У погледу етнокултурних особености, дата су најважнија начела, а то су: унапређење елемената мањинског идентитета (језик, вера, традиција, итд.), равноправност између националних мањина и већинске популације, недискриминација по било ком основу, итд., остављајући државама широка дискрециона права, с обзиром на специфичне околности у свакој од њих. Сви ови принципи могу се примењивати кроз националну регулативу, као и преко билатералних и мултилатералних споразума појединих држава.

Ратификацијом Оквирне конвенције о заштити националних мањина Савета Европе, Србија је преузела бројне одредбе, а конвенција је битно утицала на доношење првог закона о мањинама у Србији. Али, поставља се питање да ли екстензиван приступ, односно бројне преузете обавезе одговарају капацитету и могућностима државе да испуни преузете обавезе.

У оквиру међународних уговора важно место заузимају и билатерални споразуми (са Хрватском, Македонијом, Румунијом и Мађарском) са аспекта унапређења регионалне сарадње по питању мањина у складу са преговарањем и обавезама Србије из поглавља 23 у процесу прикључења Европској унији. Уговори су од посебне важности за припаднике тзв. нових мањина који су са распадом СФРЈ од конститутивног народа постали национална мањина (Срби у Хрватској, Хрвати у Србији и сл.). Недостатак ових уговора је што немају обавезујући карактер, па је због комплексности мањинског питања неопходна својеврсна регионална стандардизација и хармонизација мањинског законодавства која би допринела стабилизацији држава и унапређењу положаја мањина у региону.²⁴

2.2. Национална регулатива

Србија је ратификовањем докумената Савета Европе и других релевантних међународних аката (који су на тај начин постали саставни део националног законодавства), доношењем новог Устава

23) *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Council of Europe Treaty Series, No. 157, Strasbourg 1995, стр. 37.

24) Форум за етничке односе, *Платформа за стратегију интеграције националних мањина у Србији*, Београд, 2016, стр. 42.

и бројних закона који се непосредно односе на питање мањина, недвосмислено показала колики значај придаје заштити мањинских права, а у оквиру њих посебно заштити језичког идентитета.

Службена употреба језика и писма националних мањина загарантована је пре свега *Уставом Републике Србије (2006)*²⁵ који гарантује бројна права и слободе националних мањина у циљу остваривања пуне једнакости и очувања националног и лингвистичког идентитета (чл. 14). Устав Србије припадницима мањина гарантује индивидуална и колективна права, као и утврђивање четири области које су препознате као посебно значајне за очување њихових националних особености: култура, образовање, информисање и службена употреба језика и писма. Припадници мањина имају право на неговање и развијање етничке, културне и верске посебности, приватну и јавну употребу матерњег језика, школовање и информисање на матерњем језику, право на самоуправу, употребу својих симбола на јавним местима (чл. 79) и друго.²⁶

Поред уставних решења, у Србији је 2002. године донет први *Закон о заштити права и слобода националних мањина*²⁷ који регулише заштиту свих мањинских права која су Уставом и међународним споразумима гарантовани. Овај закон унапредио је систем мањинске заштите у Србији пре свега дефинисањем појма националне мањине.²⁸ Успостављен је правни оквир за остваривање индивидуалних и колективних права мањина, па у том погледу мањинска политика представља један од добрих примера у Европи, а закон превазилилази чак и европске стандарде заштите мањина. Кључни и најважнији део закона јесте онај који регулише право на очување посебности припадника националних мањина, као што су: право на избор и употребу личног имена (чл. 9), право на употребу матерњег језика (чл. 10 и 11), право на неговање културе и традиције (чл. 12), право на школовање на матерњем језику (чл. 13, 14, 15), право на употребу националних симбола (чл. 16), право на јавно обавештавање на језику националне мањине (чл. 17) и други.

25) *Устав Републике Србије*, Београд, 2006, <http://www.parlament.gov.rs>, 12/11/2017.

26) У Уставу се налази посебно поглавље о заштити мањинских права које је, због своје садржине и свеобухватности, добило посебне похвале Саветодавног комитета Оквирне конвенције за заштиту националних мањина.

27) *Закон о заштити права и слобода националних мањина*, Службени лист СРЈ, бр. 11/2002, Службени лист СЦГ, бр. 1/03-Уставна повеља и Службени гласник РС, бр. 72/09 и 97/13-одлука УС.

28) Национална мањина је свака група држављана Србије која је по бројности довољно репрезентативна иако представља мањину на територији Србије и поседује обележја као што су језик, култура, национална и етничка припадност по којима се разликује од већинског становништва и чији се припадници одликују бригом да заједнички одржавају свој идентитет, укључујући културу, традицију, језик или религију (чл. 2).

Право припадника националних мањина на употребу свог језика и писма једно је од основних права који чине културну аутономију и одређују положај националних мањина, а које они остварују преко својих представника, односно националних савета.²⁹ Према *Закону о националним саветима националних мањина*,³⁰ национални савети представљају институције у оквиру којих мањине имају право на самоуправу у четири области: култура, образовање, информисање и службена употреба језика и писма. Закон прописује надлежности, поступак избора, начин финансирања националних савета и однос са државним органима.

У систему заштите мањинских права, употреба језика чини важну компоненту очувања културног идентитета и једно од кључних колективних права признатих и *Законом о службеној употреби језика и писма*.³¹ Закон предвиђа да ако удео припадника неке мањине у укупном становништву локалне самоуправе достиже 15% (по резултатима последњег пописа), језик и писмо те националне мањине се уводи у службену употребу.³² То се односи на коришћење мањинског језика у комуникацији са органима јавне власти, управном и судском поступку, приликом издавања јавних докумената, у раду представничких тела, право на топографске називе, и друго.

Одредбе о неговању и развијању културно-језичке посебности налазе се и у законима у области образовања (Закон о основама система образовања и васпитања, Закон о основној школи, Закон о средњој школи, Закон о уџбеницима и др.). У очувању језичког идентитета од великог је значаја да припадници мањина добро упознају свој матерњи језик и културу своје националне заједнице током образовног процеса.³³ Нормативна регулатива Србије познаје

29) Дарко Голић, Јоко Драгојловић, „Службена употреба језика и писма националних мањина“, *Култура пописа*, бр 27, 2015, стр. 222.

30) *Закон о националним саветима националних мањина*, Службени гласник РС, бр.72, Београд 2009.

31) *Закон о службеној употреби језика и писма*, Службени гласник РС, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 и 30/2010, Београд.

32) Иако закон налаже да јединица локалне самоуправе својим статутом уведе мањински језик у службену употребу, дешава се да се то не изгласа, па је интенција да се у будућем периоду, ако су испуњени законски услови, аутоматски уводи језик и писмо те мањине у службену употребу. Многе локалне самоуправе објективно немају капацитете да то право реализују у пракси., а с друге стране, често и сами припадници националних мањина се одлучују за српски језик јер је издавање докумената, или комуникација са администрацијом много бржа и краћа (што може водити „само-асимилацији“).

33) У зависности од ситуације, то би подразумевало три главна облика образовања: образовање које се остварује кроз извођење целокупне наставе на језику националне мањине, образовање које се остварује кроз двојезичну наставу и образовање које се остварује на српском језику уз изучавање предмета „Језик националне мањине са елементима националне културе.“ Форум

и друге законе у којима се налазе одредбе о заштити културне посебности мањина (Закон о забрани дискриминације, Закон о локалној самоуправи, Закон о избору народних посланика и други), али финансијски капацитети државе не омогућавају у потпуности остваривање концепта културне аутономије мањина заснованог на усвојеним међународним документима и бројним националним законима.

Генерално посматрано, законодавни и институционални оквир заштите мањинских права у Србији, а у контексту тога и заштита и унапређење мањинских језика, у складу је са међународним стандардима, али и поред богате законске регулативе у пракси је остваривање мањинских права обележено одређеним проблемима почевши од неускалађености процедура, нејасне поделе надлежности међу институцијама, па све до политичке инструментализације мањинске политике, како у оквирима самих етничких заједница, тако и у већинско-мањинској сарадњи и комуникацији.

Интегрисаност припадника језичких, верских, националних и културних заједница од круцијалне је важности за добре међуетничке односе, мир, стабилност и функционалност државе. Друштвена интеграција мањина подразумева успешан и остварив концепт културног плурализма који омогућава да припадници мањина сачувају своје етнокултурне особености, да се идентификују са државом у којој живе, да имају поверење у заједничке институције, али и да, с друге стране, држава припаднике националних мањина третира као своје равноправне грађане поштујући њихова људска и мањинска права, а пре свега права на језичку и културну разноликост.

ЛИТЕРАТУРА

- Београдски центар за људска права, *Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, Инструменти Савета Европе - људска права*, Београд, 2000.
- Бугарски Ранко, „Пред изазовима вишејезичности”, *Билтен*, 4, Министарство за људска и мањинска права, Београд, 2003.
- Бугарски Ранко, „Језик, мултикултурализам и интеркултурализам”, у: *Стање и перспективе мултикултурализма у Србији и државама региона* (ур. Војислав Становчић, Горан Башић), Српска академија наука и уметности, Институт друштвених наука, Београд, 2016, стр. 111-118.

за етничке односе, *Платформа за стратегију интеграције националних мањина у Републици Србији*, нав. дело, стр. 26.

- Голић Дарко, Драгојловић, Јоко, “Службена употреба језика и писама националних мањина“, *Култура полиса*, бр. 27, 2015, стр. 222-238.
- Ђурић Владимир, Танасковић Дарко, Вукмировић Драган, Лађевић Петар, *Етноконфесионални и језички мозаик Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 2014, стр. 76-79.
- Закон о ратификацији Европске повеље о регионалним или мањинским језицима*, Службени лист Србије и Црне Горе – Међународни уговори, бр. 18 (III), Београд, 2005.
- Закон о заштити права и слобода националних мањина*, Службени лист СРЈ, бр. 11/2002, Службени лист СЦГ, бр.1/03-Уставна повеља и Службени гласник РС, бр.72/09 и 97/13-одлука УС.
- Закон о службеној употреби језика и писма*, Службени гласник РС, бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 и 30/2010, Београд.
- Закон о националним саветима националних мањина*, Службени гласник РС, бр. 72, Београд, 2009.
- Ичевић Душан, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998.
- Радовановић Светлана, „Етничке структуре и матерњи језик становништва“, у: *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991*. (ур. Светлана Радовановић), Савезни завод за статистику, Институт друштвених наука, Београд 1995, стр. 85-206.
- Радушки Нада, “Национална припадност становништва Србије по попису 2011.године”, *Српска политичка мисао*, бр. 1, 2013, стр. 11-28.
- Радушки Нада, „Међусобна детерминисаност националног и језичког идентитета - демографски аспект”, *Политичка ревија*, бр. 3, 2012, стр. 171-190.
- Републички завод за статистику, *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, Вероисповест, матерњи језик и национална припадност*, Методолошке напомене, књига 4, Београд, 2012.
- Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица, *Службени гласник Републике Србије*, С, бр.109/09 и 46/10.
- Устав Републике Србије*, Београд, 2006, <http://www.parlament.gov.rs>, 12/11/2017.

- Форум за етничке односе, *Платформа за стратегију интеграције националних мањина у Србији*, Београд, 2016.
- Форум за етничке односе, *Мањинска политика и интеграције - Анализа и препоруке за унапређење мањинске политике и процеса интеграције у Републици Србији*, Београд, 2014.
- Framework Convention for the Protection of National Minorities*, Council of Europe Treaty Series, No. 157, Strasbourg, 1995.
- Kadurrie Elie, *Nationalism*, Blackwell, Oxford & Cambridge, 1994.
- Kymlicka Will, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
- May Stephen, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and The Politics of Language*, Routledge, New York, 2008.
- Parekh Bhikhu, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard UP, Harvard, 2002.
- Semprini Andrea, *Multukulturalizam*, CLIO, Beograd, 1999.
- Skutnabb Tove, *Bilingualism or not: The Education of Minorities*, Multilingual Matters LTD, Clavedon, 1984.

Nada M. Raduski

PROTECTING AND PRESERVING OF THE LINGUISTIC IDENTITY OF ETHNIC COMMUNITIES IN SERBIA

Resume

Geopolitical changes and contemporary globalization processes significantly affect the position and stability of each state. At the same time they represent the challenge of preserving national and language identity in the process of international integration. The demographic and economic trends, intensive migration of the population, international politics and European integration processes at the beginning of the 21st century are also greatly contributed to this. The paper analyzes linguistic identity of members of national minorities in the context of the multiethnicity of the Serbian population, with the aim to point out the importance of preserving and using languages and scripts as one of the key minority rights, as well as the importance of multilingualism in order to achieve a successful and sustainable concept of multiculturalism. The mother tongue represents one of the most important census traits for analyzing ethnic population structure and has great significance especially in multiethnic and multilingual countries. An analysis of the population in Serbia according to national affiliation and the mother tongue, based on the 2011 census results, indicate a high coincidence of nationality and language. Disparateness which exists in a lesser or greater extent between these two traits is primarily a consequence of assimilation and integration processes. The empirical research shows that the phenomenon of alterophony is widely present in Serbia, a characteristic of less numerous and dispersively settled ethnic communities.

The ethnolinguistic mosaic of Serbia points to the necessity of full and successful integration of minorities into all segments of society, while respecting the diversity, preservation and improvement of their ethnic, cultural, religious and linguistic features. The status of minorities and their connection with the policy of multiculturalism implies the respect of minority and human rights, and the necessary presupposition of such a society is the building of a civil state, based on the recognition of the institutions of the economic and legal system, as well as the rights to linguistic and cultural diversity.

Keywords: ethnic communities, mother tongue, official use of language and letter, census, alterphones, international agreements, national laws, Serbia

* Овај рад је примљен 27. јануара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Александра Јерков**
Београд

СТРАНКЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА – ПРАВО, ИЛИ ЗЛОУПОТРЕБА ПРАВА? ИЗБОРИ ЗА СКУПШТИНУ ГРАДА БЕОГРАДА 2018. ГОДИНЕ

Сажетак

На изборима за одборнике у Скупштини града Београда, одржаним 2018. године, трећина листа имала је статус листе странке националне мањине. Рад анализира наступ ових листа у предизборној кампањи и однос носилаца тих листа и кандидата према чињеници да се ради о странкама националних мањина. Циљ анализе јесте да утврди да ли је примена специјалних механизма за остваривање парламентарне репрезентације националних мањина на овим изборима служила припадницима националних мањина да лакше остваре своје уставом и законима гарантовано право на политичку партиципацију. Анализа предизборне кампање и редовних активности пружила је основа за закључке да опште дефинисан законодавни оквир, у комбинацији са непостојањем критеријума у подзаконским актима, дају простора за произвољна тумачења и арбитрарну примену ових механизма, који, због тога, веома често не служе основној сврси. Рад нуди и могуће правце у којима би ревизија и измена законодавног оквира и његове примене могла да се креће у будућем периоду.

Кључне речи: локални избори, странке националних мањина, кампања, парламентарна репрезентација, законодавни оквир

* Електронска адреса ауторке: aleksjerkov@gmail.com

1. БЕОГРАДСКИ ИЗБОРИ И ЛИСТЕ СТРАНАКА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА

Избори за одборнике у Скупштини града Београда одржани су 4. марта 2018. године.¹ На њима су учествовале 24 изборне листе са укупно 1.516 кандидата. Пет изборних листа имало је максималан број од 110 кандидата, седам изборних листа имало је између 50 и 100 кандидата, док је 11 листа имало мање од 50 кандидата.²

У складу са чланом 40. Закона о локалним изборима, политичке странке националних мањина и коалиције политичких странака националних мањина учествују у расподели мандата и када су добиле мање од 5% гласова од укупног броја бирача који су гласали. Ставовима 6. и 7. овог члана дефинисано је да су политичке странке националних мањина странке чији је основни циљ представљање и заступање интереса националне мањине и заштита и побољшање права припадника националних мањина, као и да о томе да ли подносилац изборне листе има положај политичке странке националне мањине одлучује изборна комисија јединице локалне самоуправе, а на предлог подносиоца изборне листе који мора бити стављен при подношењу изборне листе.³ У Упутству за спровођење избора за одборнике Скупштине града Београда, расписаних за 4. март 2018. године нема јасних критеријума на основу којих Градска изборна комисија доноси ову одлуку. У члану 32. упутства назначено је само да је подносилац изборне листе који намерава да стекне положај политичке странке националне мањине или коалиције политичких странака националних мањина дужан да приликом подношења листе приложи писани предлог да му се при проглашењу изборне листе утврди тај положај. Став 3. овог члана Упутства, без икаквих дефинисаних критеријума, предвиђа да Градска изборна комисија при проглашењу изборне листе одлучује о томе да ли подносилац изборне листе има положај политичке странке националне мањине.⁴

Избори одржани 4. марта 2018. године трећи су избори за одборнике у Скупштини града Београда након укидања законског изборног прага за странке националних мањина. На првим изборима одржаним након увођења специјалних механизма, 2012. године,

1) Одлука о расписивању избора за одборнике Скупштине града Београда 01 број 013-87/18, *Службени гласник РС*, бр. 4/18.

2) Решење о утврђивању збирне изборне листе, *Службени лист града Београда*, бр. 18/18.

3) Закон о локалним изборима, *Службени гласник РС*, бр. 129/07, 34/10 – УС и 54/11.

4) Упутство за спровођење избора за одборнике Скупштине града Београда расписаних за 4. март 2018. године, *Службени лист града Београда*, бр. 4/18.

само једна листа имала је статус странке националне мањине. Две године касније, 2014. године, статус странке националне мањине имале су три листе.⁵ На изборима 2018. године, водећи се Упутством за спровођење избора, Градска изборна комисија је на седницама одржаним од 27. јануара до 17. фебруара 2018. године доделила положај политичке странке националне мањине и коалиције политичких странака националне мањине за осам изборних листа. У питању су листе под бројевима: 9. Зелена странка Србије; 13. Руска странка – Миле Милошевић; 15. Др. Муамер Зукорлић – Странка правде и помирења / Dr. Muamer Zukorlić – Stranka pravde i pomirenja; 16. Зелена странка – Какав Београд желиш? Мисли; 17. Републиканска странка – Republikanus part – Никола Сандуловић; 18. Јединствена странка правде (ЈСП) – Jekhutno čidimos čaćimasko (ЈСС); 20. Ниједан од понуђених одговора; 21. Грађанска странка Грка Србије – Василиос Провелегиос.⁶ Све ове странке поднеле су листе на којима се налазило мање од 40 кандидата.

Све странке које су на београдским изборима имале статус странке националне мањине уписане су у регистар политичких организација као странке националних мањина од 2008. до 2015. године.⁷ Међу њима су по једна странка мађарске, бошњачке, ромске, руске, влашке и грчке националне мањине, док су обе „зелене” странке у регистар политичких странака уписане као странке словачке националне мањине. Када се ова чињеница сагледа у контексту бројности ових етничких заједница, јасно је да овај пораст броја странака националних мањина које су учествовале на изборима за одборнике у Скупштини града Београда није резултат повећања броја припадника ових мањинских група у Београду.

Према подацима са пописа становништва спроведеног 2011. године, Београд је етнички хомоген град. Националне мањине чине мање од 10% његовог становништва. Због тога је ситуација да листе странака националних мањина чине чак трећину листа које учествују на локалним изборима у граду у ком 90.72% становништва припада већинском народу у најмању руку необична. Ситуација не постаје много јаснија ни када се погледа структура ових странака и упореди са бројем припадника тих националних мањина у Београду. Наиме, далеко најбројнија од ових етничких заједница јесте ромска

5) *Градска изборна комисија*, Internet, <http://www.beograd.rs/lat/gradska-izborna-komisija/1584422-izborne-liste/>, 18/12/2018.

6) *Градска изборна комисија*, седнице Градске изборне комисије, Internet, <http://www.beograd.rs/lat/gradska-izborna-komisija/1744460-sednice-gradske-izborne-komisije---saopstenja/>, 18/12/2018.

7) *Извод из регистра политичких странака*, Internet, <http://www.mduls.gov.rs/doc/dokumenta/pstranke/izvod-iz-registra-politickih-stranaka-101218.docx>, 19/12/2018.

национална заједница, чијих је припадника у граду Београду 27.325 или 1.65%. Остале националне заједнице које су имале своје листе на изборима су значајно малобројније. То су Словаци којих је 2.104 или 0.13%, Мађари којих у Београду живи 1.810 или 0.11%, Бошњаци који имају 1.596 или 0.1% припадника у Београду, Руси којих је 1.301 или 0.08% и Власи којих је у Београду тек 182 или 0.01%.⁸ Нова перспектива овог проблема која може омогућити да се разуме овако велики број изборних листа странака националних мањина које нису толико бројне у Београду постаје јаснија тек када се анализирају кампање ових странака и изјаве које су кандидати и носиоци листа давали током представљања бирачима.

2. КАНДИДАТИ, ПРЕДСТАВЉАЊЕ И КАМПАЊЕ

За потребе рада анализиране су кампање за београдске изборе које су листе које су имале статус странака националних мањина водиле у средствима јавног информисања, као и програмска начела, активности, вести и друге информације из кампање доступне на интернет презентацијама ових странака. Циљ анализе била је намера да се утврди у чему се огледа мањински карактер ових странака и на који начин су кампању искористиле да се обраћају припадницима националних мањина које представљају. Ово је важно због потребе да се провери оправданост коришћења ових механизма на локалним изборима у јединицама локалне самоуправе у којима, према попису становништва, нема припадника ових националних мањина или их има у симболичном броју. Осим тога, треба размотрити и могућност да је прилично општа одредба која странке националне мањине дефинише као странке чије је деловање „посебно усмерено на представљање и заступање интереса једне националне мањине и заштиту и унапређење права припадника те националне мањине у складу са Уставом, законом и међународним стандардима, уређено оснивачким актом, програмом и статутом политичке странке”⁹ подложна злоупотребама од стране појединаца који на други начин не би могли оформити политичке странке и користе ову могућност искључиво због тога да би учествовали у расподели мандата и када не освоје број гласова потребан за прелазак законског изборног прага.

Када је у питању начин на који су ове странке у кампањи представиле свој рад и програм у средствима јавног информисања,

8) Републички завод за статистику, *Становништво – национална припадност, Подаци по општинама и градовима*, Београд, 2012. године.

9) Закон о политичким странкама, *Службени гласник РС*, бр. 36/09 и 61/15 – одлука УС.

анализирани су наступи представника ових странака у формату „Реч на реч” на Радио-телевизији Србије у ком су све листе на располагању имале једнако време да представе своја програмска начела, кандидате и циљеве. Редослед је одређен жребом, а представници осам листа странака националних мањина прилику да се представе су добили у прве две емисије, одржане 22. и 23. фебруара 2018. године. У свакој од емисија гостовала су по четири представника листа националних мањина и по два представника других листа. У првој дебатној емисији представљене су листе број 17. Републиканска странка – Republikánus part – Никола Сандуловић; број 18. Јединствена странка правде (ЈСП) – Jekhutno éidimos čaéimasko (ЈСЏ); број 20. Ниједан од понуђених одговора; и број 21. Грађанска странка Грка Србије – Василиос Провелегиос. Представници ових странака у првом кругу представљања, говорећи о својим приоритетима, нису поменули ни националне мањине ни заштиту и промоцију мањинских права, а, осим носиоца листе Грађанске странке Грка Србије који је рекао да његова странка након избора има намеру да се бави туризмом јер је „мањинска странка и не очекује да ће водити главну реч”, нису поменули ни чињеницу да се ради о мањинским странкама. Уместо тога, говорили су о социјалним темама, сузбијању корупције, борби против криминала и другим општим темама. У другом кругу представљања носилац листе Грађанске странке Грка Србије поново је нагласио да се ради о мањинској странци, додао да та странка први пут учествује на изборима и директно упитао колеге из других странака националних мањина шта ће оне понудити грађанима када је тај аспект њиховог рада у питању. Сам се, међутим, није осврнуо на заштиту права грчке националне мањине, него је уместо тога наглашавао настојања своје странке да се кроз „свеобухватну сарадњу са Грчком оснажи економија и да импулс српско-грчком пријатељству”. Представник листе број 18, странке ромске националне мањине, који је говорио следећи, није се осврнуо на ову интервенцију, а Никола Сандуловић, носилац листе број 19. странке мађарске националне мањине одговорио је да не разуме због чега „колега представник грчке националне мањине” потенцира ове теме, додао да је он сам „силом прилика представник мањинске странке” и да је космополита који „прихвата све националне мањине једнако као и своју српску националност”, те да све то није битно осим „лоповлука, који је једино битан”. Алекса Вујовић, који је представљао листу број 20. одговорио је, како је рекао, „господину Грку” да су они Власи да би „могли користити влашку магију” да њом побољшају економску ситуацију у земљи. У наредном кругу обраћања, Василиос Провелегиос још једанпут је једини говорио о чињеници да је представник странке националне

мањине, али, опет, не у смислу потребе заштите мањинских права, него да би нагласио да странке националних мањина са „једним или два одборника” не могу имати много утицаја након избора и „вршити велику власт” и да због тога грађанима треба да нуде решења за мале ствари, попут његове странке која нуди развој у области туризма. Представник листе број 20. Ниједан од понуђених одговора рекао је у овом кругу обраћања да и његове друге колеге и „припадници мањина” говоре ствари које нико не жели да слуша и због којих нико не излази на изборе и рекао да сада „долазимо до суштине зашто смо ми мањине”. Он је рекао да су они „лично мањина јер смо први преварили систем и направили смо систем где је много лакше ући, зато што је данас много тешко направити већинску странку”. У наставку емисије, упркос чињеници да су у дебати учествовали представници чак четири изборне листе странака националних мањина, није било речи о националним мањинама или заштити и унапређењу њихових права, све до самог краја емисије када је представник партије Ниједан од понуђених одговора рекао да су они изабрали да буду Власи „зато што је то смешно”. Он је додао да они немају „ништа против Влаха”, али да им је на овај начин лакше да освоје мандате, уз обећање да ће, уколико буду успели да освоје довољан број гласова на изборима, направити „праву странку”.

У другој дебатној емисији у којој су учествовали представници листа странака националних мањина биле су представљене преостале листе – број 9. Зелена странка Србије; број 13. Руска странка – Миле Милошевић; број 15. Др. Муамер Зукорлић – Странка правде и помирења / Dr. Muamer Zukorlić – Stranka pravde i pomirenja; и листа број 16. Зелена странка – Какав Београд желиш? Мисли. Из излагања кандидата са ових листа било је готово немогуће наслутити да се ради о странкама националних мањина. Иако су у више наврата говорили о својим програмским начелима, представници листа нису поменули да су странке у чије име говоре странке националних мањина, нити су заштиту и унапређење права националних мањина навеле као теме које се налазе у фокусу њиховог деловања. Представници обе зелене странке су о својим странкама говорили као о грађанским странкама сличним другим зеленим странкама широм Европе, а представник Зелене странке је чак у једном моменту рекао да су „политика Зелене странке искључиво зелени принципи”. Једина прилика када се могло чути да су неке од странака представљених у студију странке националних мањина јесу закључна обраћања, када је представник листе број 16. рекао да се његова странка бави „заштитом разних мањина”, а представница Руске странке је рекла да је њена странка „мањинска и бави се заштитом трудница, породиља и мајки”.

Ситуација није значајно другачија ни када се погледају интернет презентације ових странака, као и пропагандни материјал који су користиле у својој кампањи за ове изборе. Најпре треба рећи да ниједна од ових странака нема интернет страницу на језику националне мањине коју представља, осим Грађанске странке Грка Србије која поједине садржаје има и на грчком језику. Осим тога, уз изузетак мађарске Републиканске странке, бошњачке Странке правде и помирења, ромске Јединствене странке правде и Грађанске странке Грка Србије, остале странке немају чак ни називе странака на језику националне мањине коју представљају и чијој су заштити и унапређењу права, како то закон прописује, посебно посвећени.

На сајту Републиканске странке¹⁰ не помиње се чињеница да је ова странка регистрована као странка националне мањине. У вестима о активностима ове странке доступним на интернет презентацији види се да се ова странка уопште не бави проблематиком заштите права националних мањина и да је та тематика не интересује у контексту политичког деловања. Исто је и са активностима које је та странка имала у предизборној кампањи – тема заштите и унапређења права националних мањина није поменута и истицана као нешто што се налази у фокусу интересовања или приоритетима рада ове странке. Она се фокусирала на теме корупције, критике постојеће републичке и градске власти и промоцију сопствених идеја када је у питању развој града.

Обе словачке зелене странке на својим интернет презентацијама потенцирају еколошке теме, истичу да су им кључна идеја и кључни циљ изградња здраве животне средине, развој еколошке свести код грађана и успостављање еколошки одрживе економије.¹¹ Зелена странка на својој интернет презентацији има и део посвећен активностима свог посланика у Народној скупштини, будући да је и на републичким изборима одржаним 2016. године учествовала као странка националне мањине. Из овог одељка на интернет презентацији види се да се и народни посланик ове странке бави искључиво еколошким темама, али нема никаквих вести које би говориле о његовим активностима на пољу заштите права и унапређења положаја словачке националне мањине. И кампање за београдске изборе ове странке биле су вођене са оваквим приоритетима. Њиховим пропагандним материјалима доминирају еколошке теме и предлози конкретних решења да се неки од основних проблема у вези са заштитом животне средине у Београду реше.

10) *Републиканска странка*, Internet, <https://www.republikanska.org/aktivnosti/>, 28/12/2018.

11) *Зелена странка*, Internet, <https://www.zelenastranka.rs/> и Зелена странка Србије, <http://zelenastrankasrbije.rs/beogradski-izbori/>, 28/12/2018.

На интернет презентацији Јединствене странке правде,¹² осим обавезних елемената прописаних законом, може се наћи још само летак који је та странка делила у предизборној кампањи за београдске изборе. Целокупан текст летка посвећен је проблемима са којима се суочава ромска популација, а као један од основних проблема наводе се и покушаји већинских странака да манипулишу Ромима и њиховим гласовима, посебно у предизборним кампањама.

Интернет презентација странке Ниједан од понуђених одговора¹³ не даје ниједан разлог да се закључи да се ради о странци чији је примарни циљ заштита права влашке националне мањине. Иако обрађује читав низ проблема и представља предлоге ове странке за њихово решавање, унапређење положаја влашке националне мањине није један од њих.

Иако Странка правде и помирења носи јак национални предзнак, будући да је њен лидер један од најутицајнијих политичара из бошњачког националног корпуса, она се у кампањи није фокусирала на ову чињеницу. На интернет презентацији ове странке¹⁴ кампања за београдске изборе заузима занемарљиво мало простора у поређењу са кампањом за Бошњачко национално вијеће, а материјали који су доступни показују да су у фокусу ове странке на београдским изборима биле опште теме.

На интернет презентацији Руске странке наведено је да ова група, осим припадника руске националне мањине, окупља „велики број проруски настројених грађана, углавном Срба”.¹⁵ У програму ове странке више се не помињу руска национална мањина, права њених припадника или унапређење њиховог положаја, већ искључиво јачање политичке, економске, војне, културне и друге сарадње са Руском Федерацијом, намера да се Србија прикључи Евроазијској економској унији и војној организацији ОДКБ.

Грађанска странка Грка Србије једина је од странака које су учествовале на београдским изборима, уз изузетак Странке правде и помирења, са чије се интернет презентације може закључити да се ради о странци грчке националне мањине. На њеној насловној страни налази се чак и извод из интервјуа лидера те странке у ком он говори о томе како многи злоупотребљавају мањинска права и користе чињеницу да је странкама националних мањина довољно да

12) *Јединствена странка правде*, Internet, <http://jsp.rs/index.php/letak>, 28/12/2018.

13) *Ниједан од понуђених одговора*, Internet, <https://nopo.rs/program/>, 28/12/2018.

14) *Странка правде и помирења*, Internet, <http://spp.eu.com/>, 28/12/2018.

15) *Руска странка*, Internet, <http://ruskastranka.rs/o-nama/>, 28/12/2018.

освоје мањи број гласова да би учествовале у расподели мандата.¹⁶ Кампања ове странке била је јасна у погледу тога да се ради о странци грчке националне мањине, њен слоган „Ја ћу за Грке” јасно је указивао на то, а у фокусу кампање је, уместо побољшања положаја грчке националне мањине, било јачање веза између Грчке и Србије.

Представници, носиоци листа и кандидати са листа осам листа странака националних мањина које су учествовале на изборима за одборнике у Скупштини града Београда, дакле, нису у кампањи потенцирали, па чак ни откривали чињеницу да су њихове странке регистроване као странке националних мањина. Неки су је у потпуности релативизовали или прикривали, неки су се са подсмехом освртали на ову околност, а неки су отворено изјављивали да су регистровани странке националних мањина због тога што је то једини начин да учествују у расподели мандата или оснују политичке странке. Ни њихове предизборне кампање, баш као ни интернет презентације ових странака, нису остављале простора да се сагледа у чему се огледа мањински карактер ових странака. И сами критеријуми којима се Градска изборна комисија водила приликом додељивања статуса странака националних мањина овим предизборним листама остају нејасни, будући да ни из претходног деловања ових странака није било могуће закључити да се ради о странкама у чијем фокусу се налази заштита и унапређење права припадника неке националне мањине, што је један од услова да нека странка или коалиција добије такав статус на изборима.

3. РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА

Из резултата које је саопштила Градска изборна комисија види се да ниједна од листа које су на изборима имале статус странака националних мањина није освојила довољан број гласова да би освојила одборничке мандате.¹⁷ Применом метода највећег количника, како је то дефинисано чланом 41. Закона,¹⁸ закључује се да је за освајање једног мандата странкама националних мањина на овим изборима било потребно 7.418 гласова.

Листа под бројем 9, Зелена странка Србије, освојила је 3.351 глас или 0.41%. Листа број 13, Руска странка – Миле Милошевић,

16) *Грађанска странка Грка Србије*, Internet, <https://gsgs.org.rs/novosti/intervju-mnogi-zlo-upotrebljavaju-manjinska-prava/>, 28/12/2018.

17) Извештај о укупним резултатима избора за одборнике Скупштине града Београда одржаних 4. марта 2018. године, *Службени лист града Београда*, бр. 29/18.

18) Закон о локалним изборима, *Службени гласник РС*, бр. 129/07, 34/10 – УС и 54/11.

освојила је 3.041 глас, или 0.37%, листа број 15, др. Муамер Зукорлић – Странка правде и помирења освојила је 1.402 гласа или 0.17%. Друга странка словачке националне мањине која је на изборе изашла са листом број 6. Зелена странка – Какав Београд желиш? Мисли освојила је 2.695 гласова или 0.33%, док је листа број 17, Републиканска странка – Никола Сандуловић освојила 1.112 гласова или 0.14%. Листа број 18, Јединствена странка правде освојила је 385 гласова или 0.05%, листа број 20, Ниједан од понуђених одговора 1.499 или 0.18% гласова, а листа број 21, Грађанска странка Грка Србије – Василиос Провелегиос освојила 1.498 гласова или 0.18%.

Очигледно је да ниједна од листа није била ни близу освајања мандата у градској скупштини, као и да проценат гласова који су добиле показује да се не може установити веза између броја припадника националних мањина који живе у Београду и броја гласова које су освојиле регистроване странке тих националних мањина. Највећи диспарат је видљив код најбројније националне мањине у Београду, ромске, чија је странка освојила убедљиво најмањи број гласова од свих мањинских странака на овим изборима – 27.325 (1.65%) припадника мањине спрам 385 (0.05%) освојених гласова. У случају политичких странака влашке националне мањине, ситуација је обрнута. Странка Ниједан од понуђених одговора освојила је десет пута више гласова него што је припадника влашке националне мањине. Две зелене странке словачке националне мањине заједно су освојиле 6.046 гласова, што је готово три пута више од броја Словака у Београду. Листа странке руске националне мањине освојила је број гласова који је два пута већи од броја припадника руске националне мањине, док су странке мађарске националне и бошњачке националне мањине освојиле број гласова скоро сразмеран уделу припадника тих националних мањина у становништву Београда. Имајући у виду начин на који су се ове странке презентовале бирачима и начин на који су водиле кампању и у њој се односиле према овом проблему и чињеници да су странке националних мањина, нејасно је колики је број бирача који је за те листе гласао уопште и био упознат са чињеницом да се ради о странкама националних мањина. Стога би било погрешно закључити да низак или висок број гласова које су ове странке освојиле говори о положају припадника тих националних мањина, па чак би било погрешно и извучити закључке о томе на који начин припадници националних мањина гласају, односно, да ли гласају за етничке странке своје националне мањине или за друге странке.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Избори за одборнике у етнички хомогеној средини попут Београда показали су низ несавршености механизма који треба да олакша националним мањинама да имају своје представнике у парламенту. Опште постављене законске одредбе, у комбинацији са непрецизним упутствима за спровођење избора у којима се не наводе никакви критеријуми помоћу којих се утврђује које странке на изборима могу имати статус странака националних мањина, изборним комисијама остављају много простора за провизорно одлучивање о томе којим странкама ће такав статус бити додељен.

Као што је и удео странака националних мањина уписаних у регистар политичких странака у диспропорцији са уделом мањинске популације у становништву Србије, и овде је то био случај. Чак трећина листа које су учествовале на овим изборима добила је статус странака националних мањина у средини у којој живи мање од 10% националних мањина. Када је у питању сам законодавни оквир, он не предвиђа обавезу да носиоци листа, кандидати или чланови странака националних мањина морају и сами бити припадници тих националних мањина. Осим тога, нејасно је да ли би се и на који начин таква одредба уопште и могла наметнути и спровести. Ипак, неопходно је размислити о решењима која би онемогућила очигледну злоупотребу ових законских одредаба, будући да смо на овим изборима имали кандидате који отворено говоре о томе да нити су припадници националних мањина, нити виде потребу да припадници националних мањина имају посебан третман, као и да ове механизме користе искључиво због тога што им је то једини начин да учествују у расподели мандата.

Чињеница да уписивање странке у регистар политичких странака као странке националне мањине не подразумева и мањински статус те странке на изборима изазива додатне проблеме. Критеријуми на основу којих изборна комисија доноси ту одлуку нису дефинисани. Иако на овим изборима није било таквих случајева, на изборима одржаваним на другим нивоима власти изборне комисије су, одбијајући појединим странкама доделе статус странака националних мањина, дале образложење да се о овом статусу не одлучује само на основу уписа у регистар или на основу циљева дефинисаних страначким актима, већ на основу доказа да се странка у свом редовном политичком деловању заиста бави остваривањем прокламованих циљева. Нејасно је да ли су се и на овим изборима чланови Градске изборне комисије водили овим раније утврђеним принципом Републичке изборне комисије, будући

да је случају готово свих странака чији је наступ на изборима за одборнике у Скупштини града Београда анализиран јасно да се ове странке ни у својим ранијем раду и редовним активностима нису бавиле темама које се односе на права националних мањина и да неке од њих, штавише, покушавају да прикрију чињеницу да су странке националних мањина. Из овога произилази да је неопходно прописати јасне критеријуме којима ће се чланови изборне комисије водити приликом одлучивања у сваком појединачном случају и који ће остављати што је могуће мање простора за произвољна тумачења и арбитрарно одлучивање.

Поставља се питање да ли би, у хипотетичкој ситуацији у којој би нека од ових странака освојила мандате у Скупштини Београда, специјални механизми који су се на њих примењивали били оправдани. Циљ посебних изборних правила које се односе на националне мањине јесте да се обезбеди њихова парламентарна репрезентација за коју поједини теоретичари сматрају да је једно од најважнијих политичких права националних мањина, а неки иду толико далеко да тврде да је то услов који мора бити испуњен да би се уопште и могло говорити о поштовању мањинских права.¹⁹ У случају да је нека од ових странака успела да освоји мандате, да ли би припадници тих националних мањина добили своје представнике у Скупштини града? Да ли би оно што јесте основни задатак мањинске репрезентације и политичке партципације било остварено?

Ова и многа друга питања постављају основ за размишљање о сврсисходности примене специјалних механизма у свим ситуацијама. Ограничавање неког гарантованог права због тога што се оно злоупотребљава опасан је преседан и не треба да буде решење. Неопходно је размотрити измену законодавног оквира који не даје довољно јасне одреднице о томе шта је тачно странка националне мањине и који су критеријуми за њено оснивање. Затим, треба јасно дефинисати подзаконске акте који се баве овом тематиком, а тренутно су извор многих нејасноћа. Ове измене могу ићи у два правца. Једна могућност је да оне странке које су уписане у регистар као странке националних мањина тај статус имају и на изборима. Друга могућност је да се јасно дефинишу критеријуми на основу којих изборне комисије одлучују о додељивању овог статуса појединачним листама у засебним случајевима. Ти критеријуми би свакако морали у обзир узимати чињеницу да ли је странка уписана у регистар као странка националне мањине, претходно политичко

19) Donald L. Horowitz, *The Challenge of Ethnic Conflict. Democracy in Divided Societies*, Journal of Democracy, 1993/4, стр. 18-37; Arend Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven, Conn. and London 1997, стр. 25-52.

деловање ове странке, али и етничку структуру становништва у изборној јединици у којој се избори одржавају. Ово последње је важно не само због етнички хомогених средина попут Београда, него и због оних у којима је ситуација у потпуности супротна – када национална мањина у изборној јединици чини бројчану већину, а на изборима ипак има статус странке националне мањине. Јасно је да су недостаци које су након неколико изборних циклуса и на локалном и на националном нивоу показали специјални механизми за обезбеђивање парламентарне репрезентације националних мањина створили простор за њихову ревизију. Циљ ове ревизије мора бити даље унапређивање система заштите права националних мањина, уз развијање механизма који ће спречавати њихову злоупотребу и обесмишљавати постојање механизма за обезбеђивање парламентарне репрезентације националних мањина.

ЛИТЕРАТУРА

- Градска изборна комисија*, Internet, <http://www.beograd.rs/lat/gradska-izborna-komisija/1584422-izborne-liste/>, 18/12/2018.
- Градска изборна комисија*, седнице Градске изборне комисије, Internet, <http://www.beograd.rs/lat/gradska-izborna-komisija/1744460-sednice-gradske-izborne-komisije---saopstenja/>, 18/12/2018.
- Грађанска странка Грка Србије*, Internet, <https://gsgs.org.rs/novosti/intervju-mnogi-zloupotrebljavaju-manjinska-prava/>, 28/12/2018.
- Закон о локалним изборима, *Службени гласник РС*, бр. 129/07, 34/10 – УС и 54/11
- Закон о политичким странкама, *Службени гласник РС*, бр. 36/09 и 61/15 – одлука УС
- Зелена странка Србије*, Internet, <http://zelenastrankasrbije.rs/beograds-ki-izbori/>, 28/12/2018.
- Зелена странка*, Internet, <https://www.zelenastranka.rs/>, 28/12/2018.
- Извештај о укупним резултатима избора за одборнике Скупштине града Београда одржаних 4. марта 2018. године, *Службени лист града Београда*, бр. 29/18.
- Извод из регистра политичких странака*, Internet, <http://www.mduls.gov.rs/doc/dokumenta/pstranke/izvod-iz-regisra-politickih-stranka-101218.docx>, 19/12/2018.

Јединствена странка правде, Internet, <http://jsp.rs/index.php/letak>, 28/12/2018.

Ниједан од понуђених одговора, Internet, <https://nopo.rs/program/>, 28/12/2018.

Одлука о расписивању избора за одборнике Скупштине града Београда 01 број 013-87/18, *Службени гласник РС*, бр. 4/18.

Републиканска странка, Internet, <https://www.republikanska.org/aktivnosti/>, 28/12/2018.

Републички завод за статистику, *Становништво – национална припадност, Подаци по општинама и градовима*, Београд, 2012. године

Решење о утврђивању збирне изборне листе, *Службени лист града Београда*, бр. 18/18

Руска странка, Internet, <http://ruskastranka.rs/o-nama/>, 28/12/2018.

Странка правде и помирења, Internet, <http://spp.eu.com/>, 28/12/2018.

Упутство за спровођење избора за одборнике Скупштине града Београда расписаних за 4. март 2018. године, *Службени лист града Београда*, бр. 4/18.

Horowitz, Donald L., *The Challenge of Ethnic Conflict. Democracy in Divided Societies*, Journal of Democracy, 1993/4, стр. 18-37

Lijphart, Arend, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven, Conn. and London 1997.

Aleksandra Jerkov

POLITICAL PARTIES OF NATIONAL MINORITIES – RIGHT OR ABUSE OF RIGHT? ELECTIONS FOR THE 2018 BELGRADE CITY ASSEMBLY ELECTIONS

Resume

Elections for the City Assembly of Belgrade were held on 4th of March 2018. 24 parties and coalition lists participated, out of which 8 lists were awarded status of parties of national minorities. According to the Law on local elections, a party has to pass 5% threshold in order to win seats in the local Assembly, unless it is national minority party, in which case it wins seats even if it didn't reach 5% of votes. Law on political parties doesn't define clear criteria under which party is registered as a national minority party, it just states that party is "particularily focused" on the rights of national minority it represents.

This article analyzes campaign, candidates and political work of minority parties that were running on these elections and provides possible solutions for ammending the legislative framework in order to prevent further abuse of this right provided with the aim to enhance minority representation and political participation. Throughout the analysis of the campaign that these parties conducted it is pretty clear that they weren't focused on minority issues what so ever. They were dealing with issues and problems in the same way as all other parties, without any reference to minorities, their rights or their position in Belgrade. Many of them were hiding the fact that they are parties of national minorities, and some of them were openly saying that they are in fact Serbs and that the only reason they registered and enrolled elections as national minority parties is because that was the only way for them to form parties and enter the Parliament "because it is easier that way". Some of them were even making fun of this special mechanism, saying that they "chose" to represent certain minority "because it is funny". When web pages of these parties were analyzed, it became clear that those parties are not devoted to minority issues, that focus of their work lies elsewhere, thay nothnig in their internet presentations shows that those are minority parites, and that they do not even have web sites in the languages of those minorities.

When it comes to legislative framework of the issue, there are two levels on which solution to the problem can be found. First, the Law on political parties obviously needs to be amended. The existing definition is too general, it leaves a lot of room for abuse and it doesn't provide further provisions on whom and under which rules can form a minority party, or on the merits by which this special devotion to minority rights can be judged. Second level of problems arises when it comes to specific cases, since the sole fact that a party is registered as a national minority party does not guarantee that that party will have the same status at the elections. Bodies in charge of organizing elections decide on this on a case to case basis, however no criteria are provided and it is unclear what guides members of those bodies when they are deciding on each specific case.

The Article concludes that any future solution must not lead to diminishing level of guaranteed minority rights, but rather must seek to develop mechanisms that would prevent and sanction abuses of the special mechanisms. Parliamentary representation of national minorities is one of the key tools for their representatives to influence and affect policy making, and therefore special mechanisms provided in order to guarantee it have to be clear, effective and aimed to those who should benefit from it.

Keywords: local elections, national minority parties, parliamentary representation, legislative framework

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

Весна С. Зарковић*

Институт за српску културу Приштина, Лепосавић

ВЕЛИКЕ СИЛЕ, СТАРА СРБИЈА И СПОРАЗУМ У МИРЦШТЕГУ 1903. ГОДИНЕ**

Сажетак

Нерешена и недоречена питања са Берлинског конгреса још више су продубила кризу у југоисточној Европи која је утицала на Османско царство, али и на балканске државе. Споразум у Мирцштегу из 1903. године може се сматрати наставком Берлинског конгреса, јер је настојао да реши Источно питање и опстанак Османског царства у Европи. Потписан је између Аустроугарске и Русије – двеју сила које су полагале највећа очекивања и права на османско наслеђе и подржан од осталих великих сила. Састанак двојице владара је резултирао покретањем реформне акције у три вилајета – Солунском, Битољском и Косовском. Међутим, искључење територије Старе Србије северно од Шар планине из реформи на изричит захтев Аустроугарске директно је утицало на исход споразума из Мирцштега. Његово формално напуштање уследило је анексијом Босне и Херцеговине, када се Аустроугарска, мимо свих претходних договора и међународног права, једнострано одлучила на овај поступак.

У раду се анализом деловања великих сила, употребом историјског метода и хронолошким следом, указује на најзначајније моменте који су довели до појаве кризе и оружаних сукоба крајем XIX и почетком XX века.

Кључне речи: Споразум у Мирцштегу, велике силе, Источно питање, Османско царство, Македонија, Стара Србија

* Електронска адреса аутора: vesna.zarkovic07@gmail.com

** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Политика мешања великих сила у поједина питања других држава доживела је врхунац у XIX веку на Берлинском конгресу. Плодно тло на којем су велике силе имале стални полигон за своје деловање био је Балкан са својим противуречностима. Не треба посебно истицати да су и те противуречности често потицале и биле део сукобљених интереса великих сила. Мешање у збивања међу балканским државама је био начин на који су се велике силе бавиле Источним питањем и Балканом.

Берлински конгрес је требало да донесе решење за Источно питање, које се током деветнаестог века и постепеног пропадања Османског царства наметнуло као централно питање у европској политици и друштву.¹ Европско интересовање за Источно питање утицало је на развој Османског царства, али истовремено и на развој Европе. Била је то својеврсна интеракција која није довољно запажена у историографији. Наиме, пажња истраживача је углавном усмеравана на утицаје који су из Европе долазили у Османско царство, али не и обратно.²

Чињеница да након Берлинског конгреса велике силе нису изгубиле интересовање за Балкан и мешања у међусобна питања балканских држава и народа говори да донета решења нису била добра. Део тих решења односио се на простор Старе и Јужне Србије, где је ситуација по интензитету збивања, била лошија од оне пре Конгреса. Многи параметри, попут промењене демографске слике, лоших економских прилика, погоршане безбедносне ситуације и стања безвлашћа указивали су на лошу ситуацију. Простор Старе Србије је био екстремна слика лоших прилика у Османском царству.

На ту слику су скретали пажњу многи политичари, путописци и научници који су боравили на овим просторима. Један од њих који је оставио упечатљиво сећање на прилике у Старој Србији био је

1) Иако се литература посвећена овом питању знатно увећала, ипак, још увек је основна и незаобилазна студија: Васил Поповић, *Источно питање: историјски преглед борбе око остатка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Службени лист СРЈ, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996³. У Београду је 1999. године одржан Међународни научни скуп са којег је штампан зборник радова *Европа и источно питање: (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене*, (гл. уредник Славенко Терзић), Историјски институт САНУ, Београд 2001. На скупу су презентовани радови који са разних аспеката осветљавају ово сложено питање. Независно од тога, бројни аутори су дали осврт на поједине сегменте Источног питања: Милош Ковић, *Дизраели и источно питање*, Слио, Београд, 2018²; Бранко Надовеза, *Србија и Источно питање*, Милігех, Београд, 2011; Чедомир Попов, *Источно питање и српска револуција: 1804–1918*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008; Марко Живковић, *Источно питање и Кримски рат*, Студентски културни центар, Ниш, 2006, и др

2) Leslie Rogne Schumacher, "The Eastern Question as a Europe question: Viewing the ascent of 'Europe' through the lens of Ottoman decline", *Journal of European Studies*, SAGE Publishing, London, vol. 44(1)/2014, стр. 64.

Артур Еванс, познати археолог који је током јула и августа 1883. године пропутовао Старом Србијом. Значај његовог извештаја је у чињеници да је написан од стране доброг познаваоца ситуације на Балкану и није импресија човека који се први пут среће с тим крајем.³ Износећи ситуацију, Еванс даје карактеристику Арбанаса у Старој Србији за које каже да су: „... сировији и фанатичнији од оних на јадранској обали, дати њима комплетну локалну аутономију било би једноставно давање одрешених руку да угњетавају, чак и више него сада, марљиву хришћанску популацију дарданске равнице“.⁴ Занимљива су многа његова запажања о положају хришћана која се, углавном, не поклапају са политиком британске владе.⁵ О стању у Старој Србији Еванс наводи: „Од завршетка Берлинског конгреса хришћанска популација Дарданије (тако Еванс означава простор Косова и Метохије – В. З.), угњетавана је као никада пре од како људски ум памти“.⁶

До европских влада, и ређе јавности, долазили су и други извештаји који су говорили о лошем положају хришћана у Османском царству. Реакција европских сила није била ни адекватна, ни приближна очекивањима потчињених хришћана, па и онда када су извештаји долазили од званичних представника балканских држава, које су након склапања конзуларних конвенција упућивале своје конзуле у унутрашњост европске Турске. Склапање конвенције је био процес који је дуго трајао, нарочито за Србију, која је на потписивање од стране Османског царства чекала седам, а на ратификацију још додатних десет година.⁷ Да није било конзулата у Приштини, Скопљу, Битољу и Серу многа злодела учињена над Србима данас не би била позната.⁸ Реакције великих сила, које су првенствено водиле рачуна о својим интересима, су најчешће долазиле после

3) Александар Раствовић, *Велика Британија и Косовски вилајет 1877–1912. године*, Завод за уџбенике, Београд, 2015, стр. 17.

4) Милош Јагодић, „Два извештаја Артура Еванса о Старој Србији из 1883. године“, *Мешовита грађа–Miscellanea*, Историјски институт, Београд, XXX, 2009, стр. 83.

5) Вид. Александар Раствовић, *Велика Британија и Србија 1878–1889*, Службени лист СРЈ, Историјски институт, Београд, 2000. .

6) Милош Јагодић, „Два извештаја Артура Еванса о Старој Србији из 1883. године“, нав. дело, стр. 85. Занимљиво је да је овај Евансов извештај објављен у збирци докумената *English documents on the Albanian League of Prizren and the Start of the Disintegration of the Balkans (1877–1885) II*, (ed. Skender Rizaj, Rilindja), Prishtinë 1996, стр. 398–399 „али фалсификован и тенденциозно скраћен“ (Милош Јагодић, „Два извештаја Артура Еванса о Старој Србији из 1883. године“, нав. дело, стр. 81).

7) О томе вид. Михаило Војводић, „Конзуларна конвенција између Краљевине Србије и Турске (1879–1996)“, *Вардарски зборник*, Српска академија наука и уметности, Београд, бр. 3, 2004, стр. 8–32.

8) Јелена Лопичић Јанчић, „Конзулат Краљевине Србије у Приштини 1889–1912. године“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2017, стр. 274

великих и узбуњујућих сукоба између хришћана и турске државе. Иако незадовољни берлинским одредбама, балканске државе и поробљени хришћански народи у Османском царству су очекивали истрајност великих сила на њиховом спровођењу. С друге стране, Порта и султан су на све начине настојали да избегну спровођење прихваћених одлука Конгреса.

Значајна одлука Берлинског уговора налазила се у члану 23 и предвиђала је реформе које треба спровести на Криту и другим деловима европске Турске.⁹ Међутим, Османско царство је непрестано оклевало и одлагало са извршавањем преузетих обавеза. Порта и султан су на тај начин повлађивали конзервативним елементима у држави, али проблеме нису решавали. Проблеми су били разнородни: економски, социјални, политички, национални и провлачили су се током дужег периода. У циљу њиховог решавања неке одлуке, донете још почетком XIX века, су имале карактер реформи. Ипак, у историографији се узима да су реформе у Османском царству започеле доношењем Хатишерифа од Гилхане 3. новембра 1839. године. Од тада је текао реформни процес који се назива Танзимат (уредбе, реформе, преуређење, организовање). Због отпора према реформама овај процес није имао велики успех и ни до најновијег времена није завршен.¹⁰ Одлуке Берлинског конгреса о увођењу реформи које су имале циљ да побољшају положај хришћана, директно су наметнуте од странаца, те је сасвим разумљив и отпор према њиховом спровођењу.

Иако су највећи уплив и интересовање за збивања у Османском царству испољавале Русија и Аустроугарска, намеће се закључак да је по питању реформи најутицајнија била Велика Британија. Француски утицај на реформе је био видљив у првој половини XIX века, а Немачка и Италија се лагано укључују тек крајем XIX и почетком XX столећа. Наметање реформи и отпор њиховом спровођењу узајамно су повезани и карактеришу период од Берлинског конгреса до Балканских ратова, нарочито последње две деценије турске владавине на Балкану. Време од половине деведесетих година XIX века обележили су бројни догађаји, па се зато Споразум у Мирцишту наметнуо као коначно решење.

Споразуму су претходила велика национална питања, попут Јерменског, Критског и Македонског. Управо се увођење реформи везује

9) *The Great European Treaties of the Nineteenth Century*, (ed. sir Augustus Oakes and R. B. Mowat, Introduction by sir H. Erle Richards), The Clarendon press, Oxford, 1930, стр. 344.

10) Илбер Ортајли, *Најдужи век империје*, Српска књижевна задруга, Београд, 2004, стр. 15, 232.

за Јерменско питање.¹¹ Велико страдање Јермена средином деведесетих година изазвало је згражавање у Европи, због којег су велике силе, под утицајем Британије, априла 1895. године донеле пројекат реформи. Султан је прихватио пројекат и издао декрет 15. октобра исте године.¹² Формирана је и комисија која је требало да надгледа спровођење реформи, али је страдање Јермена настављено. Рад комисије се, као и много пута до тада, свео на прикривање проблема.

Реаговање Европе и покушај да се изнађе решење за Јерменско питање послужили су као пример другим народима на Балканском полуострву, који су на сличне начине настојали да привуку пажњу и укажу на тежак положај. Убрзо су сукоби избили и на Криту. Даљи развој догађаја и заоштравање ситуације претили су ескалацијом сукоба и нагнали Европу на поновно ангажовање. Велике силе су извршиле додатни притисак на султана, који је био приморан да 21. априла 1896. године објави ираду о увођењу реформи у три румелијска вилајета: Солунском, Битољском и Косовском.¹³ Оваква европска акција је уследила јер су велике силе схватиле да се „тадашњи турски режим не може модернизовати нити провести реформе обећане у Берлинском уговору“.¹⁴

Наметнуто решење је подразумевало да контролу над реформама преузму европске државе. Међутим, заједничко деловање великих сила спречавали су супротстављени међусобни интереси. Иако су знале да Османско царство, са свим потешкоћама, неће моћи да опстане, велике силе нису хтеле да дозволе да се било ко окористи од његове пропасти. У јеку јерменских покоља, критског устанка и рата који је због тога избио између Грчке и Турске, велике силе су нашле *modus vivendi*, који је гласио: очување *status quo*. На овакву одлуку утицао је и споразум између Србије и Бугарске потписан почетком марта 1897. године. Плашећи се да би ове балканске државе могле постићи договор око даље судбине Турске, Русија и Аустроугарска – „две вековне непријатељице“, са највећим

11) О овоме прегледно и концизно у: Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, 2005, стр. 200–205

12) Ал[екса] Станојевић, *О политичким реформама у Старој Србији и Македонији*, Штампарија Доситије Обрадовић, Београд, 1902, стр. 17. Уп. приказ и оцену: Коста Кумануди, „О политичким реформама у Старој Србији и Македонији од проф. Ал. Станојевића“, *Српски књижевни гласник*, Штампарија Петра Јоцковића, Београд, бр. III /1/1903, стр. 68–75.

13) *Британски документи за историјата на Македонија (1901–1904)*, том VI, (редактор Александар Трајановски), Државен архив на Република Македонија, Македоника литера, Скопје, 2012, док. 156, стр. 463.

14) Васиљ Поповић, *Источно питање: историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, нав. дело, стр. 152.

очекивањима од османског наслеђа склопиле су током маја 1897. године договор о очувању Османског царства по принципу *status quo*.¹⁵

Споразум, потписан у Санкт Петербургу је истакао очување *status quo* „све док околности дозвољавају“ и одредио десетогодишњи мирни развој руско–аустројских односа. Обе стране су се сложиле да се уздрже од агресивности на Балкану и да питање Цариграда и мореуза буде предмет међународне расправе међу страним силама. Аустроугарска је, у случају било какве промене овог споразума, најавила окончање окупације Босне и Херцеговине и њено припајање. Ова најавна се односила и на Новопазарски санџак, уз могућност формирања независне Албаније. Такве мере са аустроугарске стране су имале за циљ да спрече стварање велике словенске државе на Балкану, која би могла послужити као руска база.¹⁶ Овај договор двеју потписница споразума је усмерио даља збивања на Балкану.

Постигнут договор двеју супротстављених страна изненадио је не само Османско царство, него и остале велике силе и балканске државе, које су биле у обавези да га прихвате. На тај начин се Османском царству продужавао живот, нудила нека врста сигурности и привид суверенитета. Русија и Аустроугарска су одлагале деловање на Балкану и решавале актуелне проблеме: прва на Далеком истоку, а друга у Босни и Херцеговини. Поробљени балкански хришћани гајили су наду да се, ипак, ради на побољшању њиховог положаја, а Бугарска да ће, након добијања аутономије, лакше припојити Македонију по принципу Источне Румелије. Осталим великим силама сачувао је њихове позиције, са могућношћу да их поправе. Ипак, примарни циљ овог уговора је био држање под контролом балканских земаља од евентуалних акција.¹⁷

Каснији догађаји су се смењивали великом брзином коју нису могле да прате европске државе. Улазак Грчке у рат против Османског царства довео је до организовања и покретања турске војске. Један њен део, већином добровољаца, дошао је из Старе Србије. Били су то Арбанаси, који су још за време заседања Берлинског конгреса преузели улогу „бранитеља Царства“. Они су по повратку, разочарани крајњим исходом и додатно револтирани притисцима великих сила да се уведу реформе, са оружјем преосталим из рата чинили

15) Михаило Војводић, „Аустро–руски споразум 1897. године“, у: Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије–огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Клио, Београд, 1999, стр. 107–119.

16) Lora Gerd, *Russian policy on the Orthodox East: The Patriarchate of Constantinople (1878–1914)*, De Gruyter, Warsaw and Berlin, 2014, стр. 12.

17) Михаило Војводић, „Аустро–руски споразум 1897. године“, нав. дело, стр. 113.

зулуме по Старој Србији. Иако такво њихово понашање није било ново и непознато, интензитет зулума је превазилазио дотадашње размере, па је зато морала да интервенише и српска дипломатија. Преписка између министара иностраних дела Краљевине Србије и Османског царства, као и попис учињених злодела, унети су у тзв. *Плаву књигу*.¹⁸ Њу је требало предати амбасадорима великих сила на Првој конференцији о миру, одржаној у Хагу 1899. године, али та замисао није реализована.¹⁹

Догађаји око Јерменског и Критског питања послужили су као пример за даље акције Бугара око Македоније. Разни бугарски комитети, неретко међусобно супротстављени, предузимали су бројне крваве акције, настојећи да скрену пажњу великих сила. Такво деловање је било засновано на бугарској тактици која је подразумевала: 1. крваве акције које би довеле до интервенције великих сила, 2. добијање аутономије за Македонију, односно три румелијска вилајета, и 3. присаједињење те аутономне области.²⁰ Овакав став комитета често је збуњивао широке масе. О томе је у мемоарима писао Коста Ципушев, близак пријатељ Гоце Делчева. На питање пријатеља и сабораца током 1902. године зашто се боримо за аутономију Македоније и Једрена (Једренске области) а не за уједињење са Бугарском, Делчев је одговорио: „Другови, не видите ли да ми сада нисмо робови већ распадајуће турске државе, али смо робови великих европских сила којима је Турска у Берлину потписала пуну капитулацију. Зато се морамо борити за аутономију Македоније и Једрена да их сачувамо у целини као позорницу за њихово будуће усклађивање са заједничком бугарском домовином“.²¹ Сличне изјаве су долазиле и од других првака македонских револуционарних комитета.²²

18) *Преписка о арбанаским насиљима у Старој Србији 1898–1899*, Државна штампарија, Београд, 1899.

19) Михаило Војводић, „Плава књига’ о страдањима Срба у Старој Србији“, у: Михаило Војводић, *Изазови српске спољне политике (1791–1918). Оглед и расправе*, Историјски институт, Београд, 2007, стр. 265–274. Ова конференција је одржана након покушаја да се оснује једно међународно правосудно тело за спречавање и кажњавање кршења женевских конвенција. Покретач те идеје је био Гистав Мојније, један од оснивача Међународног комитета Црвеног крста. Идеја није прихваћена јер је то још увек било време традиционалног схватања државног суверенитета - Драган Јовашевић, „Србија и Хашки трибунал – између права и политике“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2011, стр. 323.

20) Славенко Терзић, *Стара Србија (XIX–XX век): драма једне цивилизације. Раишка, Косово и Метохија, Скопско–тетовска област*, Православна реч, Историјски институт, Нови Сад–Београд, 2012, 145

21) Димитър Гоцев, *Идејата за автономия като тактика в програмите на национално–освободителното движение в Македония и Одринско (1893–1941)*, Българска академия на науките, София, 1983. Internet, http://macedonia.kroraina.com/dg/dgoc_3.htm, 19/01/2019.

22) Димитър Гоцев, *Идејата за автономия като тактика в програмите на национално–*

Срби из тих крајева, суочени са бугарским упадима и притисцима комитетлија су почели да се организују за одбрану. Из Србије су им у помоћ све чешће пристизале чете, које су биле део акције појединих удружења, а не званичних власти. Српска држава, због туркофилске политике и обавеза према Аустроугарској, с којом је двор Обреновића имао тајну конвенцију из 1881. и 1889. године, није званично учествовала у организовању чета све до 1903. године.²³

Користећи се насталом ситуацијом и суочени са појачаним деловањем великих сила, Арбанаси су наставили са својим акцијама. Оштрица њиховог деловања била је усмерена према Србима, који су, према арбанашком схватању, заснованом на пропаганди Аустроугарске, били главни кривци за деловање великих сила у Старој Србији. Поред појединачних зулума, неколико већих арбанашких акција завређује пажњу. То су тзв. Пећка лига организована током 1899. године, која је настојала да настави акцију Призренске лиге, и Афера у Ибарском Колашину током 1901–1902. године, када се тежило исељавању српског становништва из области између Косовске Митровице и Новог Пазара.²⁴ На тај начин би се створила чвршћа веза између ова два града на западу Османског царства, али и ослободио терен од непоузданог и непријатељски расположеног становништва за будућу железничку пругу Увац–Митровица. У оба случаја су то били интереси Аустроугарске, која је на Берлинском конгресу добила мандат за деловање „до иза Митровице“;²⁵ што јасно говори о иницијатору деловања. Афера у Ибарском Колашину резултирала је отварањем руског конзулата у Косовској Митровици 1903. године, а убрзо затим и аустроугарског. Отварањем својих представништава две силе су потврдиле и учврстиле своје присуство у овом важном граду. Ситуацију на терену су додатно компликовале акције предузимане од стране Арбанаса. Охрабрени и потпомогнути од појединих спољних фактора, Арбанаси су се отворено супротставили и представницима Русије. Резултат таквог деловања у другој половини 1903. године су убиства двојице конзула,

освободителното движење в Македонија и Одринско (1893–1941), нав. дело, *passim*.

23) Владимир Илић, *Српска четничка акција 1903–1912*, Ecolibri, Београд, 2006.

24) Весна Зарковић, „Збор Арбанаса у Пећи 1899. године и његове последице“, *Баштина*, Институт за српску културу, Приштина, Лепосавић, св. 38/2015, стр. 79–92; Весна Зарковић, *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*, Институт за српску културу Приштина, Лепосавић, 2008.

25) *Србија 1878, документи*, (приредили Михаило Војводић, Драгољуб Р. Живојиновић, Андреј Митровић, Радван Самарџић), Српска књижевна задруга, Београд, 1978. стр. 565; “The Government of Austria–Hungary, not desiring to undertake the administration of the Sandjak of Novi-Bazar, which extends between Servia and Montenegro in a south-easterly direction to the other side of Mitrovitz, the Ottoman Administration will continue to exercise its functions there” – *The Great European Treaties*, нав. дело, стр. 345.

Григорија Степановича Шчербине у Митровици и Александра Аркадијевича Ростковског у Битољу.²⁶

Главни реметилачки фактор стабилности на Косову и Метохији су били Арбанаси, који су неретко имали како јавну, тако и прећутну подршку државних органа. За разлику од њих, у области јужно од Шар планине мир су угрожавали бугарски комитети чија је позиција по питању опстанка османске државе била дијаметрално супротна. Честе бомбашке акције током 1902. године довеле су 2. августа 1903. године до избијања устанка, који је захватио делове Солунског, Битољског и Косовског вилајета. Овај крваво угушен устанак изазвао је реакцију великих сила, које су поново активирале неиспуњена реформска обећања.²⁷

Закупљена проблемом на Далеком истоку, Русија није могла да посвети праву пажњу балканским питањима. Ипак, наставила је да и даље традиционално подржава Јужне Словене, тражећи нове начине за деловање. Немири из 1902. године подстакли су је да покрене питање реформи у три вилајета, са којим су се сагласиле Британија и Француска, износећи идентичне предлоге. Представке које су руски и аустроугарски посланици чинили у Цариграду приморали су Турке да августа месеца исте године први пут спомену реч реформа.²⁸ Султан је тада дао сагласност да се спроведу реформе, али осим тога ништа више није урађено. Такав турски поступак и стални немири у три вилајета утицали су на руског и аустроугарског посланика да се новембра месеца са једним енергичним захтевом појаве на Порти и код султана. Желећи да предухитри велике силе и њихове пројекте султан је 8. децембра 1902. године потписао уредбу о реформама у Македонији. Суочене са претходним искуством, велике силе су наставиле да раде на свом реформном програму, усвојеном 21. фебруара 1903. године, приликом посете Бечу од стране новог руског министра спољних послова Владимира Ламсдорфа.²⁹ Такозвани Бечки програм се није много разликовао од султановог децембарског, што говори да су западне силе уобличиле

26) Весна Зарковић, „Руске дипломате на удару агентатора у Косовском и Битољском вилајету почетком XX века“, *Баштина*, Институт за српску културу Приштина, Лепосавић, св. 32/2012, стр. 136.

27) Александар Раствовић, *Велика Британија и Косовски вилајет 1877–1912. године*, нав. дело, стр. 120–121.

28) Михаило Војводић, „Акција Србије на остваривању реформи у Европској Турској у првој половини 1903. године“, у: Михаило Војводић, *Изазови српске спољне политике*, Историјски институт, Београд, 2007, стр. 296.

29) Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, нав. дело, стр. 210.

руске захтеве.³⁰ Захваљујући интересима великих сила и Бечком програму привидно је био сачуван, ионако све слабији, османски суверенитет над трима вилајетима.

Кључ реформи је био у стварању нове жандармерије под контролом страних официра у коју би се, попут муслимана, регрутовали локални хришћани. План је предвиђао разоружавање становништва, и као такав, изазивао подозрење код арбанашких лидера на Косову, који су у томе поново видели пут који их уводи у неку од хришћанских држава.³¹

О томе шта су реформе доносиле поробљеним хришћанима говори и изјава Манделстама, заступника руског конзула у Скопљу, који је тврдио да „целокупан рад Турске на увођењу реформи и начин на који је он вођен сматра као нарочито удешено изазивање хришћана на отпор; представници власти у оном вилајету најобичнији су разбојници чији је старешина Хилми–паша у кога су толике наде полагане“.³² У таквом расположењу, на Илиндан, 02. августа 1903. године дошло је до устанка у Македонији који је изазвао прекомерну реакцију турских власти.

Крваво угушење устанка значило је да је Бечки програм реформи мртав, али су главни иницијатори, Русија и Аустроугарска наставиле да раде у истом правцу. Њихови цареви Николај II и Франц Јозеф састали су се у Штајерској, у ловачком дворцу Мирцштег октобра 1903. године и договорили програм о спровођењу реформи за три румелијска вилајета, познат као Споразум из Мирцштега (Mürzsteg Agreement или Mürzsteg Punctuation). Програм је предвиђао реформу полиције под међународном контролом. Султан Абдул Хамид је на овај начин успео да задржи Македонију у склопу Османског царства, али не без уплитања великих сила и појаве насиља.³³

Иако је у Мирцштегу био постигнут договор о даљим корацима и о томе били обавештени руски и аустроугарски посланици у Цариграду, оклевало се са предајом званичне ноте Порти и султану.

30) Сретен Мартиновић, „Децембарски и Бечки програм реформи у Турској 1902/1903. године и став Русије према Албанцима“, *Обележја*, НИРО Јединство, Приштина, бр. 3/1985, стр. 57–75.

31) Noel Malcolm, *Kosovo, a short history*, Papermac, London, 1998, стр. 234.

32) Архив САНУ, Заоставштина Михаила Ристића, бр. 14243, Конзулат Краљевине Србије у Битољу (Михаило Г. Ристић) – Министарству иностраних дела Краљевине Србије у Београду, ПП бр. 505, 29. јули 1903; Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, приредио Андрија Раденић, Српска академија наука и уметности, Београд, 1991, књ. I, св. I, док. бр. 133, стр. 276–286.

33) Робер Мантран (пр.), *Историја Османског царства*, Слио, Београд, 2002, стр. 675.

Разлог је био у жељи да се захтеви из Мирциштега што боље усагласе. У предложеној ноти из Мирциштега била је једна тачка у којој се Порти скретала пажња на тешкоће хришћана у Старој Србији и тражило предузимање енергичних мера против Арбанаса. Аустроугарска је захтевала да ова тачка не буде део званичне ноте, због чега се каснило са даљим корацима. Руски посланик у Цариграду Иван Зиновјев је такав став прокоментарисао на следећи начин; „За аустријског амбасадора не постоје албански зулуми, јер се ови зулуми не врше над католицима, који као и Албанци иду сербез под оружјем и уживају сва права, него над православним Србима, с којима се поступа као с бесправном рајом“.³⁴ Из спорења око ове тачке предложене ноте видео се став Аустроугарске и њени планови према Старој Србији.

Није само неслагање између Русије и Аустроугарске утицало на уобличавање заједничке ноте. На то је утицао и став других великих сила, пре свега Енглеске, која је имала своје захтеве. Меморандум са захтевима је предат двама силама још за време преговора њихових царева у Мирциштегу. У њему је наглашена опредељеност за реформисање Османског царства, али се, истовремено, инсистирало на предлозима, од којих је најважнији био да на челу три вилајета буде гувернер хришћанин, пореклом из неке земље која није потписница Берлинског уговора, нити нека од балканских држава. У крајњем случају, Енглеска је била спремна да прихвати да гувернер буде и муслиман, али да му се придодају два европска помоћника, који могу бити и из Русије и Аустроугарске. Предлагала је да се реорганизација жандармерије врши уз присуство официра великих сила, инсистирајући да султан отпусти све резервне трупе, нарочито у пограничним областима према Бугарској. Енглески предлози су прихваћени, али коначна форма још није била готова и требало је да буде усаглашена између Каличеа и Зиновјева. Овакви енглески предлози очигледно су водили рачуна о Бугарској и ишли јој наруку.

Аустроугарски и руски посланици, Каличе и Зиновјев су требали да одаберу страног официра који би управљао реорганизацијом жандармерије и пре предаје ноте Порти предлагали Маршалу, немачком посланику у Цариграду да то буде Немац. Међутим, иницијатива која је потекла с аустроугарске и руске стране није била прихватљива за Маршала, који је сматрао да одлуку треба донети у Берлину.³⁵ Овај предлог се поклапао са ранијом молбом Порте Немачкој, али је, као и претходни, одбијен од цара Вилхелма II,

34) Сретен Мартиновић, „Децембарски и Бечки програм реформи у Турској 1902/1903. године и став Русије према Албанцима“, нав. дело, стр. 66.

35) *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914*, 18–I, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1924, Nr. 5615, стр. 369–372.

који је на тај начин показао шта мисли о томе какав ће бити резултат реформи.³⁶

После дужег времена усвојена је заједничка нота, која је садржала девет тачака:

1) Именовање цивилних представника Русије и Аустроугарске са задатком да надгледају рад генералног инспектора и подносе извештај својим владама о његовом раду.

2) Реформисање турске жандармерије у три вилајета, подељених у посебне секторе, којим би руководили један инострани генерал и страни официри.

3) Реформисање административних области требало је заокружити према националној припадности становника.

4) Примање хришћана у државну службу након преуређења управе и судства.

5) Формирање мешовите комисије састављене од подједнаког број муслимана и хришћана, са задатком да испита све злочине почињене у претходном периоду.

6) Надокнада штете хришћанима настале приликом гушења устанка.

7) Пострадала села ослободити плаћања једногодишњег пореза.

8) Обавезати Турску да примени фебруарски програм са прихваћеним изменама без одлагања.

9) Распуштање резерве и башибозука без одлагања.³⁷

Руски и аустроугарски амбасадори су 9. октобра 1903. године предали званични меморандум Порти, што није била уобичајена пракса према којој је прво требало упознати представнике великих сила. Разлика у односу на програм из фебруара била је и у томе што је меморандум био један заједнички, а не два појединачна, чиме се изражавала потпуна сагласност и одлучност у намери. Представке које је у Бечу и Петрограду учинила Британија узете су озбиљно у

36) Исто, Нг. 5616, стр. 372–373.

37) Детаљан садржај девет тачака меморандума вид. у: Архив Југославије, Збирка Јована Јовановића Пижона, 80–3–778–779; *Австриски документи за реформската акција на европските големи сили во Македонија 1903–1909*, предговор и редакција, Михајло Миноски, избор на документи и превод Горги Стојчевски, Државен Архив на Република Македонија, Скопје, 2002, док. 1, стр. 57–59. Милош Јагодић, *Српско–албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Завод за уџбенике, Београд, 2009, стр. 78.

разматрање.³⁸ Русија, а са њом и Србија су изразиле неслагање са идејом да се за команданта жандармерије постави немачки генерал, гледајући на то као пораст германског утицаја на Балкану. У Србији се још сматрало да Немачка, заједно са Аустроугарском, жели да одузме Русији главну улогу у реорганизацији три вилајета и да реформама да неповољну страну за локалне Словене.³⁹

Иако је Немачка у том тренутку стајала у позадини и није креирала приступ великих сила према Турској, имала је јасан став, који је у својим делима истакао Макс Вебер, „да Немачка мора стати на пут руској интенцији ка смањеном политичком и војном интегритету Турске и да мора дати све од себе како би се ограничило ширење руског утицаја на блискоисточни регион“.⁴⁰ Свесни ситуације да иза Споразума из Мирциштега стоји и Аустроугарска, Немачка је пружила подршку пројекту. Државни подсекретар за спољне послове Милберг је говорио да је, након примања заједничког саопштења, царска влада издала свом посланику у Цариграду инструкције да саветује Порту „de s'accorder avec le puissances“.⁴¹ Са пројектом се сложила и британска влада, задовољна јер се донекле водило рачуна о њеном предлогу, али још више зато што је предајом балканских Словена у наручје Аустроугарској смањивала утицај Русије на Балкану.⁴²

Италија није са одушевљењем прихватила Споразум, замерајући Русији и Аустроугарској што није била консултована приликом израде пројекта.⁴³ Незадовољство због руско–аустроугарског поступка се нарочито појачало после промене владе, сматрајући да се о италијанским интересима на Балкану није довољно водило рачуна. Нова влада је у договору Русије и Аустроугарске видела експационистичку политику, па је у почетку изостао пристанак њеног

38) Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко одељење (=ПО), 1904, ролна 275, М/89, фасц. VI, дос. V, Пов. бр. 1060, Посланик Ј. Ф. Христић – Министарству иностраних дела у Београду, Цариград 11. октобар 1903; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. I, нав. дело, док. 321, стр. 612–614.

39) *Руски документи за Македонија и македонското прашање (1859–1918)*, (избор, редакција и коментари Александар Трајановски), Државен архив на република Македонија, Скопје, 2004, док. 96, стр. 243.

40) Наташа М. Јовановић Ајзенхамер, „Поглед на спољнополитичку позицију Немачког царства из угла историје социолошких теорија: Макс Вебер о међународним односима“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2018, стр. 171.

41) Да се сложи са захтевима.

42) Душан Пророковић, „Геополитички циљеви великих сила на Балкану уочи Првог светског рата и српско питање“, у: зборнику: *Србија и политика великих сила 1914–2014*, (приредили Живојин Ђурић и Милош Кнежевић), Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр. 71.

43) АС, МИД ПО, 1904, ролна 275, М/89, фасц. VI, дос. V, Пов. бр. 195, Посланик М. Ј. Милићевић – Министарству иностраних дела у Београду, Берлин, 18. октобар 1903; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. I, нав. дело, док. 332, стр. 628–629.

Министарства иностраних дела, сматрајући то крупним питањем. Зато је Италија, као потписница Берлинског уговора, захтевала обавештење у писаној форми и затражила да јој се додели улога у организацији жандармерије у трима вилајетима. Сматрала је да ће за такав предлог имати подршку Енглеске и Француске и обећавала да ће само под таквим условом дати пристанак.

Такође, ни Бугари нису били задовољни руско–аустроугарским предлогом, јер су мислили да се није водило рачуна о њиховим претензијама, сматрајући да је Македонско питање претежно бугарско народно питање. Код бугарских политичара је преовладавао јединствен став да је македонски само регионализам ширег бугарског идентитета. Поред свега, код великог дела словенског становништва у Македонији развијена је и особина „моралне мимикрије“, па је зато било тешко одредити њихов национални предзнак, јер се или нису изјашњавали, или јесу онако како су разни „пописивачи“ желели да чују.⁴⁴ Зато су променили тактику и своје схватање бугарског народног питања покушали да ставе на терен општих интереса свих балканских народа. Вероватно је зато с бугарске стране и стигао предлог Миловану Миловановићу⁴⁵ да заједно наступају, јер, по њима, није било разлике између српских и бугарских жеља.⁴⁶

Уследила је и реакција с турске стране. Ахмед Тевфик паша, турски посланик у Берлину, након четворонедељног боравка у Цариграду је указивао на узнемиреност султана поводом руско–аустроугарског корака и решеност Порте да не прихвати страну контролу, под изговором да су реформе из фебруара већином изведене. Одлучне да не попусте пред султаном и да спроведу реформе, Русија и Аустроугарска су биле спремне да примене одређене мере, па је било речи и о демонстрацији флоте. Мере би смањиле одговорност султана, али би, истовремено, изазвале подозрење мухамеданаца и добиле карактер силе.⁴⁷

44) Душан Пророковић, „Геополитички положај (БЈР) Македоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2013 стр. 207–208.

45) Анализа политичког мишљења и деловања Милована Миловановића у: Драган Симеуновић, „Милован Миловановић – човек који је створио Балкански савез“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2013, стр. 221–254.

46) АС, МИД ПО, 1904, ролна 275, М/89, фасц. VI, дос. V, Пов. бр. 94, Посланик М. Ђ. Миловановић – Министарству иностраних дела у Београду, Рим 19. октобар 1903; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. I, нав. дело, док. 334, стр. 630–632.

47) АС, МИД ПО, 1904, ролна 275, М/89, фасц. VI, дос. V, Пов. бр. 200, Посланик М. Ј. Милићевић – Министарству иностраних дела у Београду, Берлин 24. октобар 1903; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. I, нав. дело, док. 348, стр. 655–656.

Иако су Турци преко својих амбасадора два пута покушавали да интервенишу, код грофа Ламздорфа у Петрограду и Голуховског у Бечу, да се неке тачке из уговора промене јер вређају њихов понос, то је одбијено под изговором да је овај споразум добро урађен, након чега је добио одобрење великих сила. Зато се у Цариграду одуговлачило са прихватањем предлога реформи, чак и под изговором султанове болести. По речима Стојана Новаковића, посланика Србије у Петрограду, Русија је била одлучна да истраје у својим намерама и спровођењу реформи.⁴⁸ Помало изненађен оваквим понашањем Русије, Макс Вебер је у томе видео „колективистичку етику православља која догматски упућује на сарадњу мимо рационалне и геополитичке логике“.⁴⁹

Одуговлачење султана са прихватањем руско–аустроугарског предлога реформи са великим интересовањем се пратило и у Берлину. У Министарству иностраних послова Немачке су сматрали да дуго ниједан догађај није изазвао већу пажњу и толико интересовање штампе. Преовладавало је мишљење да ће султан и Порта, после оштрих опомена, на крају морати да попусте и прихвате предлог реформи. Немачка влада је јавно поручила султану да не жели да сноси никакву одговорност изазвану његовим одуговлачењем и одлагањем.⁵⁰ Овакав став Немачке, која је сматрана „природним пријатељем Турске“,⁵¹ утицао је на власти у Цариграду да прихвате предложени програм.

И напokon, Порта је после учесталих опомена, а на задовољство амбасадора великих сила, одговорила да прихвата предлог реформи, притом наглашавајући добронамерност и њихова уверавања у одржање стања *status quo*-а и привременост предложених мера. Истовремено је резервисала право да преговара са амбасадорима о детаљима примене, прилагођавајући прву и другу тачку независности и сувереним правима Турске.⁵²

48) АС, МИД ПО, 1904, ролна 275, М/89, фасц. VI, дос. VI, Пов. бр. 170, Посланик С. Новаковић – Мини-старству иностраних дела у Београду, Петроград 12. новембар 1903; *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. I, нав. дело, док. стр. 370, 693–695.

49) Наташа М. Јовановић Ајзенхамер, „Поглед на спољнополитичку позицију Немачког царства из угла историје социолошких теорија: Макс Вебер о међународним односима“, нав. дело, стр. 165.

50) *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. I, нав. дело, док. 372, стр. 697–698.

51) Наташа М. Јовановић Ајзенхамер, „Поглед на спољнополитичку позицију Немачког царства из угла историје социолошких теорија: Макс Вебер о међународним односима“, нав. дело, стр. 170.

52) АС, МИД ПО, 1903, ролна 260, И/16, фасц. II, дос. I, Пов. бр. 1155, Посланик С. Симић – Министарству иностраних дела у Београду, Цариград 13. новембар 1903; *Документи о*

Султановим одговором о начелном усвајању и прихватању свих девет тачака руско–аустроугарског предлога завршена је фаза усаглашавања и прихватања Споразума из Мирцштега. Следила је фаза реализације договореног, односно реформна акција, у којој су главну реч имале Русија и Аустроугарска као опуномоћнице сила потписница Берлинског уговора. Међутим, само објављивање о прихватању заједничке руско–аустроугарске ноте није изазвало велики оптимизам код хришћана у Османском царству, нашта су их наводила стална султанова одуговлачења, честе узајамне посете владара појединих земаља, као и став европске штампе о самим догађајима. Иако споразум у Мирцштегу представља резултат заједничког рада Русије и Аустроугарске, ипак су се опајале велике разлике међу двома потписницама Споразума. На то су указивали различити интереси и тежње ових двеју земаља на Балкану, држање Аустроугарске према убиствима руских конзула у Митровици и Битољу, као и покушаји немачке и аустријске штампе да унесу неповерење између Русије и Француске.

Испоставило се да спровођење договора није било нимало једноставније од постизања истог. На видело су испливале све разлике које су постојале међу великим силама, потписницама Споразума. Иако су покретачи ове акције биле Русија и Аустроугарска, међусобне разлике су биле највеће. Формално је Споразум промовисао *status quo* и подједнаку заступљеност обе државе, али фактички на делу је било слабљење Русије и све већи утицај Аустроугарске, нарочито међу Арбанасима.⁵³ Аустроугарска је иза себе имала подршку Немачке, али и Ватикана, који је у њој видео „бедем католицизма“ и брану надирању православља према западу. Зато Ватикан на планове ширења Аустроугарске према истоку гледа као на ширење римокатолицизма и свог утицаја.⁵⁴

Споразум из Мирцштега није успео, иако је начињено неколико корака у његовом спровођењу. Разлог за неуспех лежи у неискрености оних који су га потписали, пре свега Аустроугарске, која је у Споразуму видела начин свог продора на Балкан, без директне конфронтације. То би био наставак Берлинског конгреса који је Аустроугарску довео на Балканско полуострво без њеног ратног ангажовања. Споразум из Мирцштега је требало да учврсти њен положај и да јој омогући проширење даље на исток. Како је

спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. I, св. I, нав. дело, док. 375, стр. 704.

53) *Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. I, нав. дело, док. 387, стр. 718–724.

54) Радослав Гаџиновић, „Колаборациони однос Ватикана и Аустроугарске у припреми напада на Србију 1914. године“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2014, стр. 57.

главна препрека била Русија, склапањем договора и увођењем тзв. „дуалне контроле“, онемогућено је њено деловање на Балкану, али су неутралисане и државе с којима је Русија могла ући у савез, као што је Француска. У истом циљу, као потврда и надградња Споразума из Мирциштега, Русија и Аустроугарска су потписале 15. октобра 1904. године Уговор о неутралности, који је промовисао „лојалну и апсолутну неутралност“.⁵⁵ Он је, као и Споразум, само још више замаглио линије поделе и утицаја на Балкану.

Неискреност и прави циљеви Аустроугарске видели су се одмах на почетку спровођења реформи жандармерије. На изричито инсистирање Аустроугарске територија Косовског вилајета северно од Шар планине, највише угрожена анархијом, била је изузета из реформи, чиме је читав пројекат обесмишљен. То је, вероватно, и био план Двојне монархије која се руководила мишљењем генерала Бека, ранијег начелника аустроугарског Генералштаба, који је истицао да су Косово и Метохија, а не Цариград, стратегијски кључ Балкана и да се обезбеђивањем доминације над овим областима обезбеђује војно–политичка превласт на Балкану.⁵⁶ Касније одржавање у животу Споразума из Мирциштега је био привид који је завршен када је Аустроугарска једнострано и мимо свих договора и међународног права извршила анексију Босне и Херцеговине.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Југославије, Збирка Јована Јовановића Пижона.

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење.

Архив Српске академије наука и уметности, Заоставштина Михаила Ристића.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Австриски документи за реформската акција на европските големи сили во Македонија 1903–1909, (предговор и редакција, Михајло Миноски, избор на документи и превод Горги Стојчевски),

55) F. R. Bidge, Rodger Bulen, *The Great Powers and European State System 1814–1914*, Pearson Longman, Harlow etc, 276.

56) Славенко Терзић, *Стара Србија (XIX–XX век): драма једне цивилизације. Раика, Косово и Метохија, Скопско–тетовска област*, нав. дело, 224.

- Државен Архив на Република Македонија, Скопје, 2002.
- Британски документи за историјата на Македонија (1901–1904)*, том VI, (редактор Александар Трајановски), Државен архив на Република Македонија, Македоника литера, Скопје, 2012.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914*, књ. I, св. I, (приредио Андрија Раденић), Српска академија уметности, Београд, 1991.
- Преписка о арбанаским насиљима у Старој Србији 1898–1899*, Државна штампарија, Београд, 1899.
- Руски документи за Македонија и македонското прашање (1859–1918)*, (избор, редакција и коментари Александар Трајановски), Државен архив на Република Македонија, Скопје, 2004.
- Србија 1878, документи*, (приредили Михаило Војводић, Драгољуб Р. Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарџић), Српска књижевна задруга, Београд, 1978.
- Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914*, 18–I, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, Berlin, 1924.
- English documents on the Albanian League of Prizren and the Start of the Disintegration of the Balkans (1877–1885) II*, (ed. Skender Rizaj, Rilindja), Prishtinë, 1996.
- The Great European Treaties of the Nineteenth Century*, (ed. sir Augustus Oakes and R. B. Mowat, Introduction by sir H. Erle Richards), The Clarendon press, Oxford, 1930.

ЛИТЕРАТУРА

- Војводић Михаило, „Акција Србије на остваривању реформи у Европској Турској у првој половини 1903. године“, у: Михаило Војводић, *Изазови српске спољне политике*, Историјски институт, Београд, 2007, стр. 295–313.
- Војводић Михаило, „Аустро–руски споразум 1897. године“, у: Михаило Војводић, *Путеви српске дипломатије–огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Clío, Београд, 1999, стр. 107–119.
- Војводић Михаило, „Конзуларна конвенција између Краљевине Србије и Турске (1879–1996)“, *Вардарски зборник*, Српска академија наука и уметности, Београд, бр. 3, 2004, стр. 8–32.

- Војводић Михаило, „Плава књига’ о страдањима Срба у Старој Србији“, у: Михаило Војводић, *Изазови српске спољне политике (1791–1918). Огледи и расправе*, Историјски институт, Београд, 2007, стр. 265–274.
- Гафиновић Радослав, „Колаборациони однос Ватикана и Аустроугарске у припреми напада на Србију 1914. године“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2014, стр. 55–76.
- Гоцев Димитър, *Идејта за автономия като тактика в програмите на национално-освободителното движење в Македонија и Одринско (1893–1941)*, Internet, http://macedonia.kroraina.com/dg/dgoc_3.htm, 19/01/2019.
- Европа и источно питање: (1878–1923): политичке и цивилизацијске промене*, (гл. уредник Славенко Терзић), Историјски институт САНУ, Београд, 2001.
- Живковић Марко, *Источно питање и Кримски рат*, Студентски културни центар, Ниш, 2006.
- Зарковић Весна, *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*, Институт за српску културу Приштина, Лепосавић, 2008.
- Зарковић Весна, „Збор Арбанаса у Пећи 1899. године и његове последице“, *Баштина*, Институт за српску културу, Приштина, Лепосавић, св. 38/2015, стр. 79–92.
- Зарковић Весна, „Руске дипломате на удару агентагора у Косовском и Битољском вилајету почетком XX века“, *Баштина*, Институт за српску културу Приштина, Лепосавић, св. 32/2012, стр. 129–144.
- Илић Владимир, *Српска четничка акција 1903–1912*, Ecolibri, Београд, 2006.
- Историја Османског царства*, приредио Робер Мантран, Слио, Београд, 2002.
- Јагодић Милош, „Два извештаја Артура Еванса о Старој Србији из 1883. године“, *Мешовита грађа–Miscellanea*, Историјски институт, Београд, XXX, 2009, стр. 77–96.
- Јагодић Милош, *Српско–албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Завод за уџбенике, Београд, 2009.

- Јовановић Ајзенхамер Наташа, „Поглед на спољнополитичку позицију Немачког царства из угла историје социолошких теорија: Макс Вебер о међународним односима“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2018, стр. 155–176.
- Јовашевић Драган, „Србија и Хашки трибунал – између права и политике“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2011, стр. 321–347.
- Ковић Милош, *Дизраели и источно питање*, Слио, Београд, 2018².
- Кумануди Коста, „О политичким реформама у Старој Србији и Мађедонији од проф. Ал. Станојевића“, *Српски књижевни гласник*, Штампарија Петра Јоцковића, Београд, бр. III /1/1903, стр. 68–75.
- Јелена Лопичић Јанчић, „Конзулат Краљевине Србије у Приштини 1889–1912. године“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 03/2017, стр. 261–278.
- Мартиновић Сретен, „Децембарски и Бечки програм реформи у Турској 1902/1903. године и став Русије према Албанцима“, *Обележја*, НИРО Јединство, Приштина, бр. 3/1985, стр. 57–75.
- Надовеза Бранко, *Србија и Источно питање*, Милігех, Београд, 2011.
- Ортајли Илбер, *Најдужи век империје*, Српска књижевна задруга, Београд, 2004.
- Попов Чедомир, *Источно питање и српска револуција: 1804-1918*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
- Поповић Васиљ, *Источно питање: историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану*, Службени лист СРЈ, Балканолошки институт САНУ, Београд, 1996³.
- Пророковић Душан, „Геополитички положај (БЈР) Македоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 02/2013, стр. 205–222.
- Пророковић Душан, „Геополитички циљеви великих сила на Балкану уочи Првог светског рата и српско питање“, у: зборнику: *Србија и политика великих сила 1914–2014*, (приредили Живојин Ђурић и Милош Кнежевић), Институт за политичке студије, Београд, 2014, стр. 61–86.

- Растовић Александар, *Велика Британија и Косовски вилајет 1877–1912. године*, Завод за уџбенике, Београд, 2015.
- Растовић Александар, *Велика Британија и Србија 1878–1889*, Службени лист СРЈ, Историјски институт, Београд, 2000.
- Симеуновић Драган, „Милован Миловановић – човек који је створио Балкански савез“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2013, стр. 221–254.
- Станојевић Ал[екса], *О политичким реформама у Старој Србији и Македонији*, Штампарија Доситије Обрадовић, Београд, 1902.
- Терзић Славенко, *Стара Србија (XIX–XX век): драма једне цивилизације. Рашка, Косово и Метохија, Скопско–тетовска област*, Православна реч, Историјски институт, Нови Сад–Београд, 2012.
- Bidge F. R., Bulen Rodger, *The Great Powers and European State System 1814–1914*, Pearson Longman, Harlow etc, 2005².
- Gerd Lora, *Russian policy on the Orthodox East: The Patriarchate of Constantinople (1878–1914)*, De Gruyter, Warsaw and Berlin, 2014.
- Malcolm Noel, *Kosovo, a short history*, Papermac, London, 1998.
- Rogne Schumacher Leslie, “The Eastern Question as a Europe question: Viewing the ascent of ‘Europe’ through the lens of Ottoman decline”, *Journal of European Studies*, SAGE Publishing, London, vol. 44(1)/2014, стр. 64–80.
- Shaw Stanford J., Kural Shaw Ezel, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, 2005.

Vesna S. Zarkovic

GREAT POWERS, OLD SERBIA AND THE MÜRZSTEG AGREEMENT FROM 1903

Resume

Unresolved and incomplete issues from the Berlin Congress much more deepened the crisis in south-eastern Europe which had impact on Ottoman Empire and Balkan states as well. The Agreement in Müritz from 1903 can be considered as the continuation of the Berlin Congress since it tried to solve the Eastern question and the survival of the Ottoman Empire in Europe. Signed is between Austria-Hungary and Russia – the two powers which claimed great expectations to Ottoman inheritance, and supported by other great powers. Nevertheless, the unsustainability of the existent situation led to the meeting of the tsars of Austria-Hungary and Russia in Müritz. The meeting resulted in the launching of the reform action in three vilayets - Thessaloniki, Monastir (Bitolj) and Kosovo. The exclusion of the territory of Old Serbia northern from the Sara Mountain from the reforms on the explicit request of Austria-Hungary – one of the initiator and signer of the Agreement, directly influenced on the outcome of the Agreement from Müritz. Its formal abandonment occurred after the annexation of Bosnia and Herzegovina when Austria-Hungary, without all previous accords and international law, decided itself unilaterally to this procedure.

By the analysis of the acts of great powers and the use of historical method and chronological sequence, it is indicated in this paper to the most important moments which led to the appearance of crisis and armed conflicts at the end of the 19th and beginning of the 20th century.

Keywords: Agreement in Müritz, great powers, Eastern question, Ottoman Empire, Macedonia, Old Serbia

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Растко Ломпар**

Балканолошки институт САНУ, Београд

Јасна Поповић

Мадрид

ПОЛИТИКА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРЕМА ШПАНСКОМ ГРАЂАНСКОМ РАТУ 1936–1939: ИЗМЕЂУ НЕУТРАЛНОСТИ И АНТИКОМУНИЗМА**

Сажетак

У раду се, првенствено на основу до сада некоришћене шпанске и југословенске архивске грађе, анализира политика Краљевине Југославије према Шпанском грађанском рату. Поменути грађа открива на који начин је југословенска влада креирала своју политику и одржавала односе са зараћеним странама, водећи рачуна о сопственом спољнополитичком положају. Посебан акценат стављен је на то колико је ангажман Југословена у Интернационалним бригадама утицао да изразито антикомунистички режим Краљевине преиспита своју дотадашњу политику неутралности и успостави односе са покретом генерала Франка.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Шпански грађански рат, спољна политика, Франциско Франко, антикомунизам

Крај двадесетих година 20. века дочекале су Краљевина Југославија и Шпанија као нестабилне и дубоко подељене земље. У Југославији су унутрашње супротстављености, преваходно између Срба и Хрвата, кулминирале атентатом на посланике ХСС-а у скупштини и завођењем краљеве диктатуре 1929. године, док

* Електронска адреса аутора: rastko.lompar@bi.sanu.ac.rs

** Рад је делимично настао у оквиру истраживања спроведених за потребе пројекта *Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку* (бр. 177011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

је у Шпанији идеолошка подељеност друштва на републиканце и присталице краља достизала врхунац.¹ Монархија је у Шпанији оборена 1931. и проглашена је Друга шпанска република. Уз то, таласи велике економске кризе почели су почетком тридесетих да потресају обе земље. Нова власт у Шпанији реаговала је на то започевши драматичне реформе улево,² што конзервативном режиму у Југославији није могло пријати. Процес приближавања две земље покренут 1929. године, нагло је прекинут.³ Нови антиклерикални курс шпанске владе није поздрављен, али Краљевина Југославија није била спремна да уложи значајнији протест због третирања католичког клера. Чак напротив, када је језуитски ред протеран из Шпаније 1932. године, Краљевина Југославија је забранила да се иједан језуита прими у Југославију, плашећи се њиховог клерикализма и оцењујући да су они „подстрекачи верске интолеранције”. Међутим, ниједан од протераних није тражио да се настани у Југославији, те је било какав инцидент избегнут.⁴ Поларизација шпанског друштва доживела је врхунац на изборима 1933. године, када је највише гласова освојила коалиција десног центра. Југословенска штампа пратила је дешавања у Шпанији представљајући ситуацију као веома драматичну.⁵ Реагујући на те натписе, шпански посланик у Југославији је још маја 1934. године настојао да увери јавност да стање у Шпанији ипак води консолидацији.⁶ Међутим, ситуација се није смиривала. Низ мањинских влада није успео да премости растући расцеп између деснице и левице, и када је изгледало да ће нови кабинет саставити лидер католика Хил Роблес, левица је прешла у побуну октобра 1934. године. Међутим, побуна је брзом и енергичном реакцијом војске угушена. Највећи отпор војсци дали су рудари у покрајини Астуријас. Биланс контрареволуционарне репресије био је више хиљада убијених и преко 15 000 ухапшених побуњеника.⁷

1) Види: Pedro Angosto, *Alfonso XIII: un rey contra el pueblo, Raíces de la guerra civil*, Renacimiento, Sevilla, 2005.

2) Stanley Payne, *The Collapse of the Spanish Republic*, Yale University Press, New Haven/London, 2006, стр. 16–20.

3) Prvislav Vajsenberger, *Pred obnovom naših privrednih odnosa sa Španijom*, б. и, Београд, 1939, 3.

4) Архив Југославије (АЈ), Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије (14), 38–139, Без наслова, 11.2.1932; Министарство иностраних послова (у даљем тексту МИП) Министарству унутрашњих послова, 12. 4.1932.

5) АЈ, Централни пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије (38), 1337, Аноним, По uzoru Francuske u Madridu također nema mira”, *Jutarnji list*, 9.2.1934; Аноним, „Велики немири у Шпанији продужују се”, *Правда*, 10. 2.1934; Аноним, „Španjolska pred novim borbama”, *Hrvatska straža*, 1.5.1934; Im, „Teški dani Španjolske”, *Novosti*, 4. 10. 1934;

6) АЈ, 38, 1337, Аноним, „Шпански посланик гроф од Торихоса сматра да је садашње немирно стање у Шпанији реакција на седмогодишњу владу Директоријума и да ће се ускоро постићи консолидовање”, *Правда*, 9.5.1934.

7) Stanley Payne, *The Collapse of the Spanish Republic*, нав. дело, стр. 84–95.

1. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И ШПАНИЈА УЧИ ИЗБИЈАЊА ГРАЂАНСКОГ РАТА

Свест о томе да се у Шпанији догађају важне ствари, као и активнија спољна политика након доласка Милана Стојадиновића на чело владе јуна 1935. године, резултирале су у обнови посланства у Мадриду новембра 1935. године. Први кораци тицали су се регулисања привредне сарадње. Посланство је процењивало да је економска ситуација у Шпанији лоша, али је шансу за југословенски извоз видеала у санкцијама Италији због напада на Абисинију. Требало је убрзати преговоре и искористити „вакуум” који је настао.⁸ Стога је југословенска делегација боравила на преговорима у Мадриду априла и маја 1936. Трговински уговор потписан је 15. маја 1936. године и договорена је шира економска сарадња.⁹ Након потписивања уговора предузети су кораци за оснивање шпанско-југословенске привредне коморе у Барселони, као економски најважнијем граду. Међутим, упркос позитивним корацима ка зближавању, трогодишња стагнација односа, као и привредна и политичка удаљеност, и даље су представљале препреку шпанско-југословенским односима.¹⁰ Југословенски делегати жалили су се како су прве вести у шпанским листовима о њиховом доласку наводиле да је у питању делегација из Чехословачке, као и да шпански привредници нису много заинтересовани за југословенско тржиште.¹¹

Истовремено је сарадњу отежавала и незавидна политичка ситуација у Шпанији. Како се жалило југословенско посланство, оштра политичка борба бацила је све остало у запећак.¹² Нови избори били су заказани за фебруар 1936. године. За разлику од левице, која је излазила на њих уједињена у оквиру „Народног фронта”, десне политичке опције биле су мање јединствене. Избори су довели до победе „Народног фронта”, који је освојио 34, 3 % гласова, док је десница добила 32, 2%.¹³ На чело Шпаније дошао је Мануел Азања. Упркос Азањиној помирљивој изјави по освајању власти и жељи да

8) АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Шпанији – Мадрид (384), 3, Посланство у Мадриду – Милану Стојадиновићу, јануар 1936.

9) АЈ, 384, 3, Извештај о трговинским преговорима са Шпанијом; Милан Стојадиновић – Посланству у Мадриду, 18.5.1936.

10) Детаљније о југословенско-шпанским привредним односима у том периоду: АЈ, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (65), 8–68.

11) АЈ, 384, 3, Меморандум Адолфа Цуваја о сарадњи са Шпанијом, 29.5.1936; Посланство у Мадриду – Милану Стојадиновићу, 29.5.1936.

12) АЈ, 384, 3, Посланство у Мадриду – Милану Стојадиновићу, 2.2.1936.

13) Stanley Payne, *The Collapse of the Spanish Republic*, нав. дело, стр. 172–176; Julio Gil Pecharromán, *Historia de la Segunda República española (1931–1936)*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002, стр. 221–229.

се оствари национално јединство, Шпанија је потонула у политичко насиље. Југословенске дипломате извештавале су о победи левице врло неутрално, истичући да је главни спољнополитички циљ нове владе, са једне стране, саобраћавање политике са Француском и Великом Британијом, а са друге, регулисање односа са СССР-ом.¹⁴ Једино је негативно апострофирана економска димензија промене власти, преваходно због одласка капитала из банака и слабљења берзе.¹⁵ У штампи су се понекад могле прочитати вести о совјетизацији Шпаније, али то није било правило.¹⁶ Маја 1936. године је, додуше, избио скандал који је нанео штету шпанско-југословенским односима. Наиме, откривено је да је дугогодишњи шпански посланик у Београду гроф Торихос био умешан у финансијске малверзације начелника Управног одељења МИП-а Александара Бодија, који је због тежине оптужби био принуђен да бежи из Југославије.¹⁷ Због страха од даљих нестабилности, јуна 1936. године забрањено је давање виза југословенским радницима за одлазак у Шпанију.¹⁸

2. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И ИЗБИЈАЊЕ РАТА У ШПАНИЈИ – НЕУТРАЛНОСТ НА ИСПИТУ

Након победе Народног фронта, група генерала, уз садејство појединих десничарских политичара, почела је припреме за побуну. Републиканска влада је предосећала немире и настојала је да их предупреди премештањем „опасних” генерала даље од престонице. Тако је генерал Мола премештен у покрајину Навару, а генерал Франко на Канарска острва. Предострожност владе само је учврстила заверенике у намери да се побуне и, када је монархистички лидер Хозе Калво Сотело убијен од стране милиције у Мадриду 12. јула, повратка није било. Војна побуна почела је 17. јула. Побуњеници су успешно савладали републици лојалне снаге у шпанском Мароку, Памплони, Бургосу, Севиљи и другим градовима, али су поражени у Мадриду, Барселони, Билбау, Малаги и Овиједу. Шпанија је подељена на два табора.¹⁹ На чело побуњеника, након погибије генерала Санхурха у авионској несрећи, стао је генерал Франциско Франко, који је руководио побуном у Мароку.²⁰

14) АЈ, Краљев Двор (74), 4, Посланство у Мадриду МИП-у, 27.2.1936.

15) АЈ, 384, 3, Посланство у Мадриду – Милану Стојадиновићу, 27.3.1936.

16) АЈ, 38, 1337, Аноним, „У Шпанјолској основани први совјети”, *Jutarnji List*, 4.4.1936.

17) Срђан Мићић, *Од бирократије до дипломатије*, ИНИС, Београд, 2018, стр. 219.

18) АЈ, 384, 4, МИП Посланству у Мадриду, 19.6.1936.

19) Frances Lannon, *The Spanish Civil War 1936-1939*, Osprey, Oxford, 2002, стр. 25–26.

20) José Luis García (ur.), *Franquismo El juicio de la historia*, Temas de hoy, Madrid, 2000, стр.

Прве вести о војној побуни стигле су у Југославију 19. јула. Југословенска штампа углавном је неутрално преносила вести великих агенција о побуни у шпанској војсци.²¹ Побуна није изазвала панику међу државним органима Краљевине Југославије. Дописник Централног пресбиороа из Мадрида, Првислав Вајсенбергер, у свом извештају смањивао је значај рата, наводећи да је то типично шпански сукоб, каквих је било много у претходним деценијама.²² Међутим, борбе су се настављале несмањеним интензитетом и међу жртвама је било и југословенских држављана. У једном ваздушном нападу националиста погинуло је, према првим вестима, 17 Југословена.²³

Влада је одлучила да према грађанском рату у Шпанији поступа неутрално. Другим речима, републиканска влада сматрана је легитимном, односи са њом нису ремећени, док са побуњеницима није одржаван никакав контакт. Трговачки односи са републиканцима нису прекинути.²⁴ Истовремено је Југославија одлучила да прихвати француски предлог о немешању у рат у Шпанији, дајући изјаву да то чини под условом да се очува начело да једна влада може затражити помоћ друге у случају побуне.²⁵ Курс политике задат овом изјавом доследно је поштован. Југословенски бродови упозорени су да се морају повиновати одлуци шпанске владе да су све луке у којима су побуњеници на власти сматрају ратном зоном и да се у њих не сме пловити.²⁶ Краљевина Југославија учествовала је у раду Комитета за немешање у Лондону²⁷ и одбијала да снабдева било каквим ратним материјалом иједну од зараћених страна. Министарство иностраних послова оцењивало је да то питање „интересује искључиво велике поморске силе” и настојала је да се у сукобе у оквиру Комитета „не меша ни у каквом виду”.²⁸ Југословенски бродови повиновали су се одлукама Одбора, а југословенски посматрачи били су стационарани на контролним пунктовима.²⁹

242–249.

21) Аноним, „Један део трупа у Шпанском Мароку побунио се и води крваве борбе с трупама верним влади”, *Политика*, 19.7.1936.

22) АЈ, Збирка Милана Стојадиновића (37), 31–225, Вајсенбергер – Стојадиновићу, 7.11.1936.

23) АЈ, 384, 4, Конзулат у Барселони – МИП-у, 10.11.1936.

24) Ђедо Карог (ur.), *Шпанија 1936–1939, knj. 1*, Војноиздавачки центар, Београд, 1971, стр. 434.

25) АЈ, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (334), 19, Милан Стојадиновић – француском посланству у Београду, 22.8.1936.

26) АЈ, 384, 4, Посланство у Мадриду – МИП-у, 21.8.1936.

27) Детаљније о томе: АЈ, 334, 19–51 и АЈ, 334, 24–59.

28) Види: АЈ, 334, 19–50.

29) Michael Alpert, *A New International History of the Spanish Civil War*; Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004, стр. 114.

Кључни изазов потпуној неутралности Краљевине Југославије према Шпанском грађанском рату представљао је ангажман десетина хиљада добровољаца (међу којима око 1700 Југословена) на страни републике у оквиру Интернационалних бригада, као и политика Коминтерне према том сукобу.³⁰ Уверење (додуше не до краја исправно) о томе да су Интернационалне бригаде авангарда републиканске војске провејава извештајима југословенског посланства у Мадриду све до њиховог укидања 1938. године.³¹ Извештаји су тврдили да су југословенски борци у њима веома цењени од републиканских власти.³² Управо су овакве вести изазивале подозрење државних органа. Краљевина Југославија је већ имала болно искуство са учествовањем Југословена у Мађарској совјетској републици, те је свако војно ангажовање југословенских комуниста ван земље перципирано кроз оптику неуспеле комунистичке револуције јула 1919. године. Закључено је да чак и они добровољци који у Шпанију нису стигли као комунисти, постали су комунисти након доласка.³³ Постојао је страх и од комунистичке „пете колоне” у Краљевини, а у Скупштини се могло чути да опозициони кругови „хоће шпанску револуцију”.³⁴ Истовремено, било је потребно подвући своју неутралност тако што би се пракса одласка добровољаца јавно осудила. Стога је Министарство унутрашњих послова захтевало да се акције слања помоћи за Шпанију обуставе, као и да се онемогући слање добровољаца.³⁵ Фебруара 1937. године донета је и званична одлука да се забрани држављанима Краљевине да добровољно одлазе у Шпански грађански рат и учествују у њему. Такође је забрањено слање новчаних прилога за било коју од зараћених страна.³⁶ Та одлука ригорозно је спровођена. Унутрашњи органи водили су спискове југословенских бораца који су се налазили у Шпанији.³⁷ Пребацивање добровољаца у Шпанију је осујећивано и хапшени су они који су били ухваћени у покушају да оду у рат.³⁸

30) Види: Stanley Payne, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, Yale University Press, New Haven/London, 2004.

31) АЈ, 384, 8, Посланство у Мадриду – МИП-у, 29.4.1938.

32) АЈ, 384, 8, Посланство у Мадриду – МИП-у, 7.10.1938.

33) АЈ, 334, 19, Забелешка о питању добровољаца, 1.8.1937.

34) *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, II Redovni sastanak 24. 10. 1936*, b. i, Beograd, 1936, стр. 19.

35) АЈ, Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату (724), X-1a/4.

36) Аноним, „Министарски савет донео је одлуку да се у нашој Краљевини забрани врбовање и одлазак добровољаца у Шпанију”, *Политика*, 26.2.1937.

37) Види: АЈ, 724, X-1a/5; АЈ, 14, 23–55

38) Детаљније: Milivoj Bešlin, „Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifašizma 1936-1939”, у: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam*, (ur. Milo Petrović), Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014, стр. 206–209; *Španija 1936–1939, knj. 5*, нав. дело, стр. 332–348.

Праћене су активности југословенских комуниста у егзилу. Оцењено је да је Праг главни центар за регрутовање добровољаца за Шпанију и апеловано је на чехословачке власти да се та пракса заустави.³⁹ Забрањиване су про-републиканске брошуре, као и манифестације солидарности попут „Шпанске недеље”.⁴⁰ Групи баскијских црквених великодостојника, који су путовали по свету и предавали о узроцима Шпанског грађанског рата из републиканске перспективе, забрањено је предавање у Љубљани.⁴¹ Оваква политика изазвала је осуде не само совјетске штампе⁴² већ и нападе из саме републиканске Шпаније. Наиме, републиканска пропаганда је преносила вести о протестима и акцијама солидарности у Југославији, као и о репресији над про-републиканским јавним мњењем.⁴³

Резултат свега наведеног је промена погледа државних органа Краљевине Југославије на републиканску Шпанију. Важно је истаћи да је катализатор те промене посланство у Мадриду, односно информације са терена, а не Министарство иностраних послова. С краја јесени 1937. године посланство у Мадриду почиње да шаље у Југославију низ извештаја о „бољшевизацији” републиканске Шпаније. Истицане су манифестације захвалности СССР-у, попут прославе 20-годишњице Октобарске револуције, када је читав град био окићен сликама Стаљина, Лењина и црвеним заставама. Изјаве појединих политичара о дугу Шпаније према Совјетском савезу су преношене, као и то да су шпанске масе бољшевизоване.⁴⁴ Док је октобра 1937. године МИП у Шпанију упутио умирујуће обавештење да Москва не жели нагли заокрет улево у тој земљи,⁴⁵ посланство је одговарало да је на делу управо супротно. Док извештаји из Југославије користе израз легитимна влада, извештаји посланства стављају републиканска Шпанија под наводнике, подвлачећи њен наводно комунистички карактер.⁴⁶ Годину дана касније, републиканске власти се јасно називају „анархокомунистичким” и жали се због тога што не желе да дају икаква обавештења о

39) АЈ, 14, 24; АЈ, Микрофилмована збирка кнеза Павла (797), ролна (р.) 12 фотографије (ф.) 301–302.

40) АЈ, 724, X-1a/16.

41) АЈ, 724, X-1a/11.

42) АЈ, 38-1338, Аноним, „Без наслова”, *Вечерная Москва*, 20.7.1937.

43) Centro Documental de la Memoria Histórica (CDMH), fondo Negrín (FN), Политички и дипломатски кабинет, Информације, 13.7.1937.

44) АЈ, 384, 6, Посланство у Мадриду – МИП-у, 4. 11.1937; Посланство у Мадриду – МИП-у, 8.11.1937; Посланство у Мадриду – МИП-у, 11.11.1937.

45) АЈ, 384, 6, МИП – Посланству у Мадриду, 21.10.1937.

46) Упореди: АЈ, 384, 6, МИП – Посланству у Мадриду, 19.10.1937; Посланство у Мадриду – МИП-у, 8.11.1937.

југословенским добровољцима у њиховој војсци.⁴⁷ Као резултат ових извештаја код државних органа усађује се свест о томе да Москва руководи свиме што се у републиканској Шпанији догађа. Шпанија је полазиште из кога ће револуционарни вихор захватити Југославију. Локални органи били су упозоравани да ће левичарско јавно мњење бити пета колона у тренутку револуције, а да ће војни део побуне извршити Југословени повратници из Шпаније.⁴⁸ Перципирана „большевизација” републиканске Шпаније, борбени ангажман више стотина Југословена у њој, као и оптужбе против Југославије, навели су владу да преиспита своју политику потпуне неутралности.

3. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА И ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА НАЦИОНАЛИСТИЧКЕ ШПАНИЈЕ

Прекретница у односу Краљевине Југославије према Шпанском грађанском рату наступила је октобра/новембра 1937. године. Разлози су двојаки: са једне стране, страх од учвршћивања комунизма у Шпанији и ратно искуство југословенских комуниста, а са друге стране, политика великих сила према националистима. Наиме, након признања националиста од стране Немачке и Италије 1936. године и Ватикана и Јапана почетком 1937. године, и друге европске државе почеле су да се колебају у свом односу према покрету генерала Франка. Југословенско Министарство иностраних послова сматрало је да су се Немачка и Италија показале решеним и јединственим по питању своје подршке Франку. Према појединим информацијама, Италија је чак била спремна да пошаље 100 до 150 хиљада људи и да уништи Мадрид, док је сам Франко био против тог радикалног плана.⁴⁹ Са друге стране, Француска и Британија нису биле спремне да се превише конфронтирају Немачкој и Италији и нису имале јединствену политику према рату.⁵⁰ Југословенске дипломате уочавале су да је Британија све ближе де факто признању владе генерала Франка као зарађене стране. Октобра 1937. године поједини британски званичници давали су изјаве о томе да је признање Франка на помолу, због чега је републиканска страна јавно протестовала.⁵¹ Де факто признање најављено је говором Ентонија Идна у Доњем дому 4. новембра, а 11. новембра истовремено су

47) АЈ, 384, 8, Посланство у Мадриду – МИП-у, 3.11. 1938.

48) АЈ, 724, X-1a/25.

49) АЈ, 384, 6, МИП – Посланству у Мадриду, 17.9.1937; АЈ, 797, р. 12 ф. 335.

50) АЈ, 384, 6, МИП – Посланству у Мадриду, 19.10.1937.

51) CDMH, FN, Политички и дипломатски кабинет, Информације, 10.10.1937.

публиковани комуникеји обе владе о међусобној размени агената.⁵² Републиканска влада упутила је оштар протест британском министру спољних послова Идну, наводећи да је „згрожена” због тог поступка, јер је сматрала да је то грубо кршење међународног права. У писму је подвучено да тај чин није „никакав облик признања”, као и да ти агенти не могу имати никакве дипломатске привилегије.⁵³

Чињеница да је једна велика нефашистичка сила као што је Велика Британија де факто уредила своје односе са националистима, навела је органе Краљевине Југославије на то да треба следити њен пример. Још у августу је обавештена Чехословачка „да смо ми такође сагласни да признамо Франка као зараћену страну, ако се на то сагласе велике силе”.⁵⁴ Стога су интензивирани контакти са националистима, који су постојали и од раније. Први контакти ишли су преко југословенских представништава у Риму и Берлину, преко којих је послато неколико порука југословенској влади. Најранија сачувана потиче из марта 1937. године и у њој се денунцира тајна републиканска операција куповине оружја у Југославији.⁵⁵ У поруци се наводи да су информације проверене на основу „црвених извора”. Доиста, националисти су имали велику обавештајну предност у односу на републиканце на простору југоисточне Европе, због тога што је секретар Фернандез у републиканском посланству у Турској био агент националиста од почетка рата и дојављивао је информације из посланства.⁵⁶ Априла 1937. године дискретно је дозвољено лицима са пасошима националистичке Шпаније да путују у Југославију, али никаква јавна одлука није обелодањена.⁵⁷ Радом на придобијању земаља Балкана за ствар националиста руководио је незванични агент у Букурешту Педро Прат и Соутцо, док је „лобирање” у Југославији поверено белоруском емигранту Камењеву. Камењев је први пут у том својству примљен од југословенских званичника 10. октобра 1937.⁵⁸

52) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 19.11.1937; Исто, 10.12.1937.

53) СДМН, FN, Писмо посланика у Лондону Ентонију Идну, 16.11.1937.

54) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 23.8.1937.

55) Према подацима из овог документа републиканска влада је преко једне фирме за увоз агрума базиране у луци Сушак, у сагласности са амбасадором Монтиљом, набављала илегално оружје за републиканску Шпанију (АЈ, 797, р. 12 ф. 45–46).

56) Archivo General de Administración (AGA), Grupa fondova 10, Fond 000, 82/3612, Прат – Шефу дипломатског кабинета (ШДК), 4.1.1938.

57) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 1.11.1937.

58) Немамо никаквих података о самој личности Камењева ни у шпанским ни у југословенским изворима које смо користили. Оно што се са сигурношћу може тврдити јесте да је био у добрим односима са старим царским дипломатом Василијем Штрандманом, који је посредовао у корист националиста код кнеза Павла (AGA, 10, 000, 82/3612, Прат – ШДК 08. 2.1938.)

У октобру долази до првих конкретних преговора две стране. Крајем истог месеца почео је у Београду да излази „Шпански информативни билтен” на српском припремљен од стране националиста.⁵⁹ Напори националиста уродили су плодом и југословенска страна затражила је дозволу да пошаље једног трговачког представника у Шпанију. Из Шпаније је одговорено да ће примити кога год Југословени пошаљу, али у својству дипломате, по угледу на Британију, а не трговачког представника.⁶⁰ Након низа преговора, Стојадиновић је у разговору са Камењевом пристао да упути националистима незваничног дипломатског агента. Он је том приликом поменуо да је разговарао са Идном око питања признања националистичке Шпаније, и да је чак утицао на став Британије по том питању.⁶¹ Прат је препоручио својој влади да овакав компромисан предлог прихвати и да не инсистира на потпуном признању, докле год је посланик „црвених” у Београду. Наводио је да је Југославија кључна да би се осигурало признање Румуније и Турске. Сматрао је да ће Југославија два или три месеца након слања незваничног агента и званично признати владу Франка. Кључно је радити, сматрао је он, на раскидању односа Југославије и републиканаца, поготово због успешне пропаганде коју њихов посланик Монтиља спроводи међу омладином.⁶²

Коначно је то питање решено тако што је 27. новембра југословенска страна затражила дозволу да њен незванични дипломатски представник код Франка буде капетан фрегате Божидар Мажуранић, брат председника Сената Желимира Мажуранића. Мажуранић није одабран случајно. Још раније је он у Југославији важио за симпатизера националиста,⁶³ што ни њима није било непознато. Југославија је, међутим, званично окарактерисала тај чин као слање трговачког представника, што су националисти, иако невољно, прихватили. Они су сматрали да то југословенска влада чини да би са једне стране испитало југословенско јавно мњење, а са друге да би избегла да расправља о том питању приликом посете француског министра иностраних послова Делбоса.⁶⁴ У страниој штампи могле су се прочитати крајње контрадикторне информације о карактеру Мажуранићеве мисије у Шпанији.⁶⁵ Мажуранић је

59) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 1.11.1937.

60) АГА, 10, 000, 82/3612, ШДК – Прагу, 08.11.1937.

61) АГА, 10, 000, 82/3612, Праг – ШДК, 17.11.1937

62) АГА, 10, 000, 82/3612, Праг – ШДК, 18.11.1937; Исто, 20.11.1937.

63) Види: Božidar Mažuranić, *Toledski Alcazar i Siget*, Zaklada Tiskare Narodnih novina, Zagreb, 1936.

64) АГА, 10, 000, 82/3612, Праг – ШДК, 23.12.1937.

65) Види: АЈ, 38–1338.

стигао у Сан Себастијан почетком јануара 1938. године, када је примљен од стране шефа дипломатског кабинета генерала Франка, Хозеа Сангрониса. Том приликом исказао је симпатије за ствар националиста, док је Сангронис подвукао да је Југославија прва балканска земља која се одважила на тај корак.⁶⁶ Он је својим поступцима оставио добар утисак код националиста,⁶⁷ те су му тамо указиване све привилегије дипломатског представника и уживао је право на неповредивост комуникације.

Међутим, много компликованије било је питање именовање националистичког представника у Југославији. Још децембра 1937. године републиканци су сумњали да ће дотадашњи агент националиста у Румунији Прат постати представник националиста у Београду. Међутим, њихов посланик у Букурешту демантовао је те наводе после састанка са југословенским послаником у том граду, Јованом Дучићем. Дучић му је, искажујући личне симпатије за републиканску ствар, наводио да југословенска влада неће ни де факто признати Франка, већ да је само послала свог трговачког представника. Републиканци су учавали да постоје велики притисци на Југославију и Румунију да поступе по примеру Велике Британије. Њихов посланик наводио је да је чуо гласине да ће се то питање решавати на састанку Балканског споразума у фебруару наредне године.⁶⁸ Они су сматрали да се југословенска влада ослања на Осовину не толико због спољнополитичких циљева колико због унутрашњих разлога, односно антикомунизма. Против дипломатске офанзиве националиста републиканци су сматрали да је најбоље да се боре преко Чехословачке, молећи је да се ангажује против Немачке у овом питању.⁶⁹ Републикански листови *La Vanguardia* и *Adelante*, реагујући на долазак југословенског делегата, жестоко су нападали „филофашистичку” политику Милана Стојадиновића, због чега је посланство у Мадриду протестовало.⁷⁰

Поред републиканаца, и националисти су били уверени да ће се на састанку Балканског пакта у Анкари фебруара 1938. године одлучивати о де факто признању националистичке Шпаније.⁷¹ Велики адут су им заправо дали републиканци, извршивши упад у турско посланство у Мадриду непосредно пред састанак и ухапсивши неколико Шпанаца који су тражили азил. Скандал су националисти

66) AGA, 10, 000, 82/3612, Информације за штампу, 02.01.1938.

67) AJ, 797, р. 14 ф. 660.

68) CDMH, FN, Посланство у Букурешту – МИП-у, 16.12.1937.

69) CDMH, FN, Посланство у Београду – МИП-у, 14.1.1938.

70) AJ, 384, 8, Посланство у Мадриду н– МИП-у, 24.1.1938; Исто, 11.2.1938; Исто, 21.3.1938.

71) AGA, 10, 000, 82/3612, Прат – ШДК, 23. 12. 1937.

настојали да искористе и, уз помоћ посланика Италије и Немачке, почели су да врше притисак на земље чланице да колективно раскину односе са републиканцима. Иако су прве вести од агента из Анкаре наводиле на помисао да ће до прекида односа доћи, контрапритисак совјетског и француског посланика уродио је плодом и Турска је дала изјаву да ће о том питању дискутовати на састанку Балканског споразума. И италијански посланик у Југославији, који је у том циљу посетио Стојадиновића, добио је исти одговор.⁷² Приликом разговора са Ататурком, Стојадиновић је поновио своје уверење да је Шпански грађански рат ствар великих сила у који мале не треба да се мешају превише. Међутим, он је напоменуо да, за разлику од Британије, Немачка и Италија сматрају исход рата својим приоритетом.⁷³ На састанку Балканског споразума турска страна је тражила да се колективно захтева извињење због инцидента, са чиме су се остале чланице сложиле. Стојадиновић је наводио да треба прекинути односе уколико се исто догоди југословенској амбасади. Све чланице сложиле су се да треба следити пример Британије у односима са националистичком Шпанијом.⁷⁴ О томе је Прат усмено обавештен 28. фебруара.⁷⁵ Републиканска Шпанија се званично извинила због повреде турског посланства, те на том питању није даље инсистирало.⁷⁶

Коначан резултат састанка било је де факто признање владе генерала Франка од стране свих земаља чланица. Стога је амбасадор у Риму већ 28. фебруара тражио дозволу да у Београд дође дон Едуардо Гарсија Комин као представник националиста.⁷⁷ Истог дана му је одобрен долазак у Југославију, али је до тога, услед компликација, дошло тек пет месеци касније.⁷⁸ Републиканци су на новости реаговали на договорен начин. У Турској је републикански посланик Бегоња у пратњи француског амбасадора протествовао код државног врха тражећи да посланство националиста, уколико је та одлука неопозива, не буде у Анкари већ у Истанбулу, да би се подвукао трговачки, а не дипломатски акт признања.⁷⁹ У Југославији је још јануара 1938. Монтиља био мишљења да би „најбезболнија”

72) AGA, 10, 000, 82/3612, Прат – ШДК, 26. 2. 1938.

73) AJ, 37, 31–228 Експозе Милана Стојадиновића на састанку са Кемалом Ататурком, 26.2.1938.

74) AJ, 37, 31–232, Забелешка о разговорима Балканског споразума, 26.2.1938.

75) AGA, 10, 000, 82/3612, Прат – ШДК, 28.2.1938.

76) AJ, 334, 19, Ликвидирање инцидента због повреде екстериторијалности турског посланства у Мадриду, 30.4.1938.

77) Комин је био каријерни дипломата, који је августа 1936. године прешао националистима и постао њихов незванични агент у Бечу. Види: AJ, 74, 4

78) AJ, 74, 191, Без наслова, 14.9.1938.

79) AGA, 10, 000, 82/3612, Извештај из Анкаре, 7.3.1938.

реакција била да се смањи ранг посланства, тако што би он напустио Југославију, а један од секретара остао као отправник послова,⁸⁰ што је учињено марта 1938. године.⁸¹

4. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА У ИШЧЕКИВАЊУ ПОБЕДЕ НАЦИОНАЛИСТА

Иако су фебруара 1938. године озваничени односи између Краљевине Југославије и националистичке Шпаније, било је препрека њиховом даљем развијању. Кључно питање био је долазак агента Комина у Београд, односно питање његових акредитива и ингеренција. Даље преговоре у том правцу омела су два скандала током фебруара и марта 1938. године. Првенствено, посета посланика Драгољуба Јовановића републиканској Шпанији и јавно иступање против националиста жестоко су одјекнули. Јовановић је, говорећи у Паризу, оптужио Владу да противно обећањима шаље националистима „сноп аустријских пушака”, тиме кршећи договор о немешању.⁸² Јовановић није пружио доказе за ту тврдњу, нити се она може поткрепити доступним југословенским и шпанским документима. Међутим, управо у марту те године су се националисти писмено жалили кнезу Павлу и Милану Стојадиновићу због постојања илегалног канала за слање оружја „црвенима” преко Солуна. Захтевано је да се са том праксом престане.⁸³ Нема никаквих других извора који би потврдили да ли је доиста било икаквог шверца оружја републиканцима, али су оба питања била у фокусу односа Краљевине Југославије и националиста.

Након решавања ових неспоразума националисти су заузели нови курс према Југославији. Наиме, током априла 1938. године почели су да условљавају владу Краљевине да њихов агент неће кренути из Беча за Југославију све док не дође до де јуре признања националистичке Шпаније.⁸⁴ Јасно је саопштено Стојадиновићу да „Шпанија не може више своје дипломатске односе заснивати на споразумима који прикривају дипломатски карактер представништва”.⁸⁵ Међутим, Југославија није била спремна на тај потез, што је довело до стагнације односа, који су се брже развијали

80) CDMH, FN, Посланство у Београду – МИП-у, 14.1.1938.

81) АЈ, 74, 191, МИП – Канцеларији краља, 19.3.1938.

82) Види: Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене 4*, Архив Југославије, Београд, 1997, стр. 275–278; АЈ, 38–82–207; АЈ, 37, 31–225; АЈ, 384, 8; АЈ, 334, 19–50.

83) АЈ, 797, р. 14, ф. 665–667.

84) АГА, 10, 000, 82/3612, ШДК – Прагу, 5.4.1938; АЈ, 334, 19, Односи држава Балканског споразума са националистичком Шпанијом, 2.5.1938.

85) АГА, 10, 000, 82/3612, Праг – Стојадиновићу, 16.4.1938.

са Румунијом и Турском. Националисти су рачунали на то да се на Југославију може извршити притисак, јер им је она од свих околних држава од почетка била најнаклоњенија. Међутим, испоставило се да влада није желела да подлегне притиску и учини драматичан искорак. Мала антанга је на свом састанку у Синаји 5. маја 1938. године нагласила да не треба мењати став о немешању у Шпански грађански рат. Међутим, појединачним државама остављена је могућност да из „економских” разлога пошаљу своје агенте код Франка, што је учинила и Чехословачка.⁸⁶ У Синаји је Стојадиновић разговарао са Пратом и предложио да Комин ипак дође на Блед и да разговара са државним врхом. Обећао му је статус почасног странца и будућег представника и навео да ће бити у вези са шефом његовог кабинета и Министарством иностраних послова. Такође је отворено рекао да ће Југославија де јуре признати националистичку Шпанију и протерати републиканце када националисти заузму Мадрид или Барселону.⁸⁷ Прат се сложио са предлогом председника југословенске владе и саветовао својој влади да се прекине са инсистирањем на де јуре признању, јер ће оно ускоро уследити. Комин се такође сложио да крене ускоро у Југославију.⁸⁸ Чини се да је Југославија озбиљно размишљала да, након де факто признања Франкове владе од стране Чехословачке, она учини корак више и именује званичног представника код националиста. Стога је Мажуранић повучен у Југославију ради консултација.⁸⁹ У јуну га је у Шпанији сменио искусни југословенски дипломата Александар Авакумовић, који ће постати први посланик при Франковој влади.

Комин је у Југославију стигао средином јула 1938. године и 28. тог месеца разговарао на Бледу са југословенским дипломатама.⁹⁰ У извештају влади навео је да га сви одлично третирају и да обећавају ускоро пуно признање. Пренео је да само чекају велику војну победу националиста, као и да му је Иво Андрић у разговору рекао да југословенска спољнополитичка оријентација компликована, али да је став Југославије према генералу Франку „сличан ономе који је заузела Италија”.⁹¹ Комин је наставио преговоре око свог будућег статуса и септембра 1938. године је договорено да ће у обе земље бити постављен један „генерални агент”, којем ће бити признате све конзуларне привилегије. Договорено је да званичан назив његове резиденције буде „генерална агенција”, која је у Југославији била

86) AJ, 334, 19, Односи осталих држава са Франком, 8.2.1939.

87) AGA, 10, 000, 82/3612, Прад – ШДК, 6. 5. 1938.

88) AGA, 10, 000, 82/3612, Прад – ШДК, 7.6.1938.

89) AJ, 384, 8, Телеграм Милана Стојадиновића посланству у Мадриду, 30.5.1938.

90) AJ, 74, 191, Без наслова, 14.9.1938.

91) AGA, 10, 000, 82/3612, Комин ШДК 24.8.1938; Исто, 28.7.1938.

у једном београдском хотелу, као и да обе земље имају право да у својим агенцијама истичу заставу и грб.⁹² Југославија је тад прихватила још раније нуђену⁹³ размену информација о деловању комуниста и „субверзивних елемената” у међусобним територијама, што је резултирало тиме да је у периоду 1938–1939. низ Шпанаца био унет у картотеке државних непријатеља под ознаком комунисти, анархисти, агитатори, комесари и слично.⁹⁴

Падом Барселоне у руке националиста 26. јануара 1939. године испуњен је и последњи услов који су Југословени поставили за де јуре признање националистичке Шпаније. Стога су националисти почели са апелима на Југославију да испуни обећање дато у Синаји. Већ почетком фебруара њихов посланик, уз садејство италијанског министра спољних послова грофа Ђана, упутио је Југославији захтева да се регулишу односи у потпуности.⁹⁵ На састанку агента Комина са Стојадиновићем и Андрићем дата су снажна уверавања Шпанији да је „питање дана” када ће признање бити формализовано. Наведено је да ће се сачекати до састанка Балканског пакта 16. фебруара у Букурешту, да би се уз сагласност савезника та одлука прокламовала.⁹⁶ Доиста, на том састанку донета је одлука да се Франкова влада де јуре призна.⁹⁷ Чехословачка је још 27. јануара то учинила, а потом и Швајцарска.⁹⁸ Министарски савет Краљевине Југославије званично је признао националистичку Шпанију 27. фебруара,⁹⁹ а 6. марта уручена је нота новом шпанском посланику Комину.¹⁰⁰

5. ЕПИЛОГ

Југославија је, признавши владу генерала Франка, прекинула односе са републиканским властима. Зграда њиховог дотадашњег посланства предата је националистима.¹⁰¹ Први корааци били су

92) АЈ, 334, 19, Наши односи са националистичком Шпанијом; АГА, 10, 000, 82/3612, Комин – ШДК, 15.9.1938; Исто, 05.11.1938.

93) АЈ, 334, 19, Питање Шпаније, 1.11.1937.

94) Види: АЈ, 14, 246.

95) АГА, 10, 000, 82/3612, Посланство у Риму – ШДК, 1.2.1939.

96) АГА, 10, 000, 82/3612, Комин – ШДК, 1.2.1939.

97) АЈ, 38-1340, Anonim, „Nun kommt einer nach dem andern: Jugoslawien”, *Tagesspost*, 3.3.1939.

98) АЈ, 334, 19, Односи осталих држава са Франком, 8.2.1939; Шпанија, 18.2.1939.

99) АЈ, 384, 11, МИП – Посланству у Мадриду, 23.5.1939; АЈ, 334, 19, Шпанија 27.2.1939.

100) АГА, 10, 000, 82/3612, Комин ШДК 8. 3. 1939.

101) Око самог посланства, као и архиве и намештаја у њему било је несугласица, јер су националисти захтевали од југословенских власти да им се преда све. Такође, било је и финансијских проблема услед неисплаћеног закупа власнику зграде. Детаљније: АГА, 10, 000, 82/3612; АЈ, 384, 11

регулисање привредних питања, јер је рат нанео трајну штету југословенским предузећима, око чега постоји бројна преписка.¹⁰² Истовремено је Југославија била веома заинтересована за различиту војну опрему која је постојала у Шпанији, с обзиром на то да је била свесна од коликог је значаја она била за победу националиста. У том циљу упућена је војна делегација у Шпанију, која је вршила испитивања углавном артиљеријских оружја и водила преговоре о њиховој набавци.¹⁰³ Велики проблем за Југославију било је репатрирање југословенских добровољаца који су побегли из Шпаније и били интернирани у Француској. Влада није желела да прихвати њихов повратак у земљу и настојала је да их задржи у Француској што дуже могуће.¹⁰⁴ Односи Југославије и Шпаније развијали су се повољним током све до признања НДХ од шпанске стране 26. јуна 1941. године, када је југословенски амбасадор напустио Мадрид.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Centro Documental de la Memoria Histórica

Фонд:

FN – Fondo Negrán

Archivo General de Administración

Група фондова: 10

Фонд: 000

Архив Југославије

Фондови:

14 – Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије

37 – Збирка Милана Стојадиновића

38 – Централни пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије

65 – Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије

74 – Краљев Двор

334 – Министарство иностраних послова Краљевине Југославије

102) АЈ, 65, 8–68.

103) АЈ, 384, 12

104) Детаљније о томе: АЈ, 334, 19; *Španija 1936–1939, knj. 4*, нав. дело.

384 – Посланство Краљевине Југославије у Шпанији – Мадрид

724 – Југословенски добровољци у Шпанском грађанском рату

797 – Микрофилмована збирка кнеза Павла

ЛИТЕРАТУРА

Јовановић Драгољуб, *Политичке усмене 4*, Архив Југославије, Београд, 1997.

Мићић Срђан, *Од бирократије до дипломатије*, ИНИС, Београд, 2018.

Alpert Michael, *A New International History of the Spanish Civil War*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2004.

Angosto Pedro, *Alfonso XIII: un rey contra el pueblo, Raíces de la Guerra civil*, Renacimiento, Sevilla, 2005.

Bešlin Milivoj, „Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifašizma 1936–1939”, u: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam*, (ur. Milo Petrović), Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd, 2014, 199–222;

Božidar Mažuranić, *Toledski Alcazar i Siget*, Zaklada Tiskare Narodnih novina, Zagreb, 1936.

Jóse Luis García Delgado (ur.), *Franquismo El juicio de la historia*, Temas de hoy, Madrid, 2000.

Gil Pecharromán Julio, *Historia de la Segunda república española (1931–1936)*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2002

Lannon Frances, *The Spanish Civil War 1936–1939*, Osprey, Oxford, 2002.

Payne Stanley, *The Collapse of the Spanish Republic*, Yale University Press, New Haven/London, 2006.

Payne Stanley, *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*, Yale University Press, New Haven/London, 2004.

Čedo Kapor (ur.), *Španija 1936–1939, knj. 1–5*, Vojnoizdavački centar, Beograd, 1971.

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, II Redovni sastanak 24. 10. 1936, b. i, Beograd, 1936, 19

Vajsenberger Prvislav, *Pred obnovom naših privrednih odnosa sa Španijom*, b. i, Beograd, 1939.

Rastko Lompar, Jasna Popovic

**THE POLICY OF THE KINGDOM OF
YUGOSLAVIA TOWARDS THE SPANISH
CIVIL WAR 1936-1939: BETWEEN
NEUTRALITY AND ANTICOMMUNISM**

Resume

Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia) and the Kingdom of Spain both suffered from internal turmoil and economic hardship during the first years after World War I. In Yugoslavia, King Alexander proclaimed the royal dictatorship in 1929, whereas in Spain Alphonso XIII was forced out of power in 1931, and the Second Spanish Republic was proclaimed. The new republican social programme was not looked upon favourably in Belgrade, and diplomatic and trade ties suffered greatly. However, after the ascend of Milan Stojadinović to the position of Prime Minister of Yugoslavia the situation somewhat changed and efforts were made to improve bilateral relations. The beginning of the Spanish Civil War presented the Yugoslav leadership with a dilemma which side to support. The decision was to proclaim neutrality and to maintain the already existing relations with the republican government. However, after swaths of Yugoslav communists started pouring to Spain to fight within the International brigades for the republicans, the Yugoslav officials started rethinking their initial stance. The anticommunist stance of Yugoslavia was a result of a long and complicated relation with the Communist party of Yugoslavia, which was outlawed in 1920 after an abortive attempt to carry out a revolution. Therefore, informal contacts with the Spanish nationalists were maintained since October 1937. After a long consideration and discussions the Yugoslavs sent an envoy to general Franco in January 1938, and the following month agreed to accept a nationalist agent in Yugoslavia. The nationalists pressed for a total recognition and for the severance of all ties with the republicans, which the Yugoslav government was not ready to carry out until the war was decided. Indeed, after Barcelona fell to the nationalists in January 1939, the decision was made and proclaimed the following month. The Kingdom of Yugoslavia officially recognised the Nationalist Spain

on the 27th of February 1939 and severed all ties with the republicans.

Keywords: Kingdom of Yugoslavia, Spanish Civil War, foreign policy, Francisco Franco, anticommunism

* Овај рад је примљен 15. новембра 2018. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

*Ана Гавриловић**

Бања Лука

*Суада Селимовић***

Министарство за рад, социјалну политику и повратак Тузланског кантона, Тузла

СОЦИЈАЛНЕ И ПАРТНЕРСКЕ СОЦИЈАЛНЕ УСЛУГЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ КРОЗ ВИЗУРУ ПАРТИЦИПАЦИЈЕ И ЗАДОВОЉСТВА КОРИСНИКА

Сажетак

У овом раду приказани су резултати истраживања партиципације и задовољства корисника социјалних и партнерских социјалних услуга у Босни и Херцеговини. Развијеност ових услуга представља израз достигнутог нивоа и квалитета комбинованог модела социјалне политике који настаје, најчешће, у земљама у транзицији, али и као исход трансформације државе благостања у економски развијеним земљама Западне Европе. У ужем смислу, обе врсте социјалних услуга приказане су кроз законску регулативу, партиципацију и задовољство њихових корисника, јер су то битни елементи дистинкције између традиционалних и нових услуга. Испитаници укључени у истраживање долазе из циљаног стратификованог узорка, који је испунио критеријуме пропорционалне територијалне заступљености организација и испитаника. Узорак је чинило: 66 јавних установа социјалне заштите (центри за социјални рад, установе и организације за смештај и оспособљавање деце и одраслих, општинске службе социјалне

* Електронска адреса ауторке: dgavrilo@gmail.com.

** Електронска адреса ауторке: selimovic_suada@hotmail.com.

заштите); 50 локалних и међународних невладиних организација, удружења грађана и хуманитарних организација и осам приватних организација и установа које пружају социјалне услуге, односно 308 стручних и руководећих радника у овим организацијама и 376 корисника социјалних и ПСУ-а јавних установа, приватних и невладиних организација. Рад садржи уводни део, теоријско-аналитички оквир социјалних и партнерских социјалних услуга, затим приказ резултата истраживања и дискусију налаза, те закључке.

Кључне речи: мешовита социјална политика, социјална заштита, социјалне услуге, партнерске социјалне услуге, партиципација, задовољство, корисници

1. УВОД

Прве сумње у економску рентабилност и прве критике државе благостања почеле су да се јављају 70-тих година прошлог века, највише због тога што је исувише скупа и што не постиже резултате адекватне уложеним средствима. Последично, јављају се и идеје о потреби њене трансформације, нарочито 80-тих година, продором неолиберализма у Европу, и крајем деведесетих, распадом социјализма. Протагонисти неолиберализма сматрају да најбоље одговоре на све проблеме даје тржиште, односно да државе треба да буде минимално, а тржишта максимално у свим аспектима живота. „Учесници у размени сами одређују колико ће се производити, сами одлучују да ли ће основати универзитете и плаћати школарину, сами сакупљају социјалну помоћ и дају је сиромашнима... Свака одлука мора да се донесе у приватној режији кроз тржишни однос. Државни одговор на ова питања сматра се инфериорним”.¹

Међутим, нова светска економска криза, која се појавила почетком овог века и која још увек траје, учинила је неминовном трансформацију државе благостања. У програмима социјалних политика у развијеним земљама, као последица кризе „државе благостања“ наступају значајне промене које се огледају у свим њеним подручјима, а када је реч о социјалној заштити, наглашено се заговара потреба за применом партнерских модела социјалне заштите. То значи да егзистирају три области из којих се могу остварити извори социјалних услуга: тржиште, држава и грађанско

1) Душан Павловић, „Неолиберална заблуда 26 година касније: несавршеност тржишта и улога државе у транзицији у Источној Европи после 1989. године”, *Српска политичка мисао*, vol. 59, број 1/2018, стр. 15.

друштво у којима делују различити инструменти: новац, моћ и солидарност, чијом се комбинацијом остварује ниво и квалитет социјалне заштите појединца.

Jessor (*Bob Jessop*) наводи да промене државе благостања подстичу следећи друштвени процеси: промене у структури рада и запошљавања, промене у структури породице и животним стиливима, те демографске промене. „Све промјене које се дешавају крајем 20. стољећа, а којима је заједнички именована криза социјалне државе, покушавају се парадигматски описати заокретом од кејнесијанске националне социјалне државе ка шумпетеријанском постнационалном радном режиму”².

Промене државе благостања теку у напуштању „заштитне” и успостављању њене „активирајуће” улоге, односно држава благостања трансформише се у друштво благостања. Теоријски приступи и пракса заснивају се на премиси „радом до благостања”, што значи да се на нов начин одређује однос појединца и заједнице, да се редифинишу права и обавезе и тражи синергијско деловање јавног, приватног и непрофитног сектора.

Настаје нови модел социјалне политике – мешовити модел у којем доминантни положај државе замењује дејство бројних чинилаца: влада, локалних власти, невладиних организација, профитног сектора, породица и других. Ипак, нема јединственог става о томе, нити универзалних модела и готових решења, нарочито за земље у транзицији. Неки аутори указују на сложеност проблема и значај задовољавања људских потреба за развој друштава, њихову кохезију и општу људску сигурност. Тако, Синиша Зриншчак (*Siniša Zrinščak*) истиче да европска садашњост и будућност тешко да се могу замислити без социјалне сигурности коју осигурава социјална држава, независно о типу те државе, те да би урушење социјалне државе драматично променило начин живота савременог европског човека.³

Иако нису једини начин реализације мешовите социјалне политике, социјалне услуге и партнерске социјалне услуге (у даљем тексту: ПСУ) јесу нови правац у задовољавању потреба људи, у систему социјалне заштите, и представљају изазов и за науку и за праксу.

2) Gojko Bežovan., Siniša Zrinščak, „Mogućnosti decentralizacije u socijalnoj politici i nove uloge lokalnih vlasti“, Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta, Sveučilište u Zagrebu, 2001, стр. 240.

3) Siniša Zrinščak, *Socijalna država u 21. Stoljeću-privid ili stvarnost*, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2006, стр. VI.

2. ТЕОРИЈСКО-АНАЛИТИЧКИ ОКВИР ПАРТНЕРСКИХ СОЦИЈАЛНИХ УСЛУГА

Савремена верзија концепта „државе благостања” наглашава да држава треба да буде регулатор социјалних процеса, али да се при томе ослања на многобројне и широке иницијативе у друштву, нарочито партнерство са приватним сектором и невладиним организацијама.⁴ Гојко Бежован (*Gojko Bežovan*) истиче да се мешовита социјална политика јавља као нови оквир социјалне политике у којем влада, локалне власти, организације цивилног друштва, затим профитни сектор, породица (неформални сектор) и други чиниоци делују на месту ранијег монополског положаја државе. „У таквом саставу, власт препознаје организације цивилног друштва и друге дионике као partnere те с њима сурађује у процесу припреме и доношења одлука те provedбе и евалуације социјалних програма”.⁵

Неолиберални теоретичари полазе од неопходности индивидуалне одговорности и обезбеђења одређеног нивоа властите сигурности на тржишту рада. С тим у вези, како наводи Сузана Михајловић Бабић, основна три правца реформи у протеклим годинама у европским државама неолибералног карактера (Велика Британија и Ирска) „могу се поделити на: сужавање права на социјалне бенефиције и услуге, преоријентација на услуге које су у функцији унапређења запослености, као и преношење одговорности приватним пружаоцима услуга у оквиру пензијске и здравствене политике”.⁶

Теоретичари, Габор Хегјеси (*Gabor Hegyesi*)⁷ и Гојко Бежован⁸ на основу теорија конфликта и сарадње, појашњавају растућу улогу НВО-а, као партнера у пружању социјалних услуга. Полазећи од *теорије хетерогености*, Бежован наводи да „тржиште има ограничења у производњи „јавних добара“, због чега се та добра поверавају влади. Међутим, и влада има ограничења,

4) Mira Lakićević, Ana Gavrilović, *Socijalni razvoj i planiranje*, Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, 2009, стр. 27.

5) Gojko Bežovan, „Civilno društvo i javna uprava kao dionici razvoja kombinirane socijalne politike u Hrvatskoj“, *Hrvatska i komparativna javna uprava*, Vol. 9, бр. 2/2009, стр. 355.

6) Сузана Михајловић Бабић, „Трендови редистрибуције благостања у европским државама благостања”, *Српска политичка мисао*, vol. 55, број 1/2017, стр. 146.

7) Gabor Hegyesi, „Od socijalne države do socijalnoga društva, model partnerstva“, *Revija za socijalnu politiku*, vol. 17, број 2/2004, стр. 145-146.

8) Gojko Bežovan, „Socijalna politika i neprofitni sektor“, u: V. Puljiz, G. Bežovan, S. Zrinščak, Z. Šućur, *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik*, Pravni fakultet Zagreb, vol. 37, 2005, стр. 399-400.

због различитости популације, она не може одговорити својим програмима на њихове потребе.⁹ Ове погрешке тржишта и владе могу подмирити непрофитне организације које тиме добијају на значају.

Према истом аутору, у *Теорији поверења*, истиче се да су извор за развој партнерства са невладиним организацијама и погрешни уговорима у којима потрошачима нису увек доступне информације како да процене квалитет услуге. Купац услуге за родитеља, или дете, није и потрошач тако да он као купац жели да им поверење у квалитет услуге, а непрофитне организације ће томе посвећивати већу пажњу због забране профита и редистрибуције ограничења. Растућу улогу непрофитног сектора истим овим теоријама објашњава и Габор Хегјеси наводећи да је експанзија непрофитног сектора део већих социјалних и економских промена које укључују прелазак од нетржишне на тржишну економију, од индустријског на постиндустријско друштво, од индивидуалне националне државе на неку нову форму међународних савеза. Наведени процеси довели су до промене „културе” јавних добара и одговорности за њихову испоруку, те њихову плурализацију.¹⁰

Теорија понуде подразумева да није неопходно да се појаве НВО-е само због хетерогености популације. Према Бежован други услов појаве НВО-а је присуство „социјалних подузетника“¹¹. То су људи са иницијативом и идејом за оснивање непрофитне организације и развој партнерских односа ради одговора на потребе хетерогене популације.

Теорија међусобне зависности полази од становишта да је постојање непрофитног сектора успутни производ или наслеђено ограничење државе и препрека напорима државе да истреби социјално пожељне основе плурализма и различитости. Међутим, „...постоје разлози према којима ће непрофитне организације увек бити активне пре државе у одређеном подручју...“¹² јер имају експерте и структуру као и искуство које недостаје влади, а могу обезбедити и политичку подршку. Али, оне имају ограничене могућности да одговоре на јавне проблеме, па је и даље улога државе значајна у финансирању програма НВО-а и успостављању партнерских односа.

9) Исто, стр. Gojko Bežovan, „Socijalna politika i neprofitni sektor“, u: V. Puljiz, G. Bežovan, S. Zrinščak, Z. Šučur, *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik*, нав. дело, стр. 399.

10) Gabor Hegyesi, „Od socijalne države do socijalnoga društva, model partnerstva“, нав. дело, стр. 143.

11) Gojko Bežovan, „Socijalna politika i neprofitni sektor“, u: V. Puljiz, G. Bežovan, S. Zrinščak, Z. Šučur, *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik*, нав. дело, стр. 399.

12) Исто, стр. 400.

Теорија социјалне државе проблему развоја и улоге НВО-а приступа традиционално. Према овој теорији, грешке тржишта исправља држава.¹³ Резидуалним социјалним проблемима баве се НВО-е. Оне све више преузимају улогу координатора сарадње и партнерстава свих сектора, а ради мобилисања расположивих ресурса и задовољавања потреба за социјалним услугама на нивоу локалне заједнице.

Теоријске основе партнерских модела у социјалним услугама убедљиво објашњава Алберт Еверс (*Adalbert Evers*) кроз економску, социолошку и политичку димензију мешовите социјалне политике, а у оквиру три модела:

„1. Мешовити модел социјалне државе као мешовита економија (економска анализа квантификације уложеног времена рада као ресурса (на примеру неге старих).

2. Мешовити модел социјалне државе као систем интеракције тржишта, државе и друштва (социолошка анализа која полази од становишта да изазов за друштво лежи у сталном усклађивању комплексне и адекватне комбинације свих саставних делова мешовитог модела социјалне државе – тржишта, државе, заједница и друштвених асоцијација).

3. Мешовити модел социјалне политике као мешовито владање – комбинација разних облика управљања као изазов за демократску политику (политичка анализа где се ради о комбинацији разних облика управљања као изазову за демократску политику).“¹⁴

Исти аутор истиче да би требало да се постигну споразуми о мешовитим моделима социјалне државе који су у стању да ограниче секторске специфичне недостатке, а искористе њихове предности и омогуће синергијске ефекте. То су и аргументи за подржавање организација трећег сектора од стране државе.

3. ПРАВНИ ОКВИР МЕШОВИТЕ СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У сложеном правном устројству Босне и Херцеговине, њеним Уставом утврђено је да је социјална заштита одговорност ентитета – Федерације Босне и Херцеговине (ФБиХ) и Републике Српске

13) Gojko Bežovan, „Socijalna politika i neprofitni sektor“, u: V. Puljiz, G. Bežovan, S. Zrinščak, Z. Šučur, *Socijalna politika: povijest, sustavi, pojmovnik*, нав. дело, стр. 400.

14) Adalbert Evers, „Wohlfahrtsmix im Bereich sozialer Dienste“, u Evers, i dr. (Hrsg), *Handbuch Soziale Dienste*, Wiesbaden: VS Verlag fuer Sozialwissenschaften, vol. 18, 2011, стр. 266-267.

(РС). У ФБиХ, кантони имају, такође, законодавну власт, а Брчко Дистрикт, који има своју посебну аутономију, има и овлашћења за законско уређивање, између осталог, и свих подручја социјалне политике. Носиоци државне политике су Парламент, Председништво БиХ и Веће министара, при коме су успостављена министарства за утврђене надлежности БиХ као државе.

У области социјалне политике, а тиме и области социјалне заштите, то су Министарство за цивилне послове и Министарство за људска права. Њихове надлежности доминантно се односе на саветодавне и координаторске функције везане за послове са међународним актерима у области социјалне заштите, али не и према домаћим органима.

На нивоу БиХ, као државе, нису донета документа која би дефинисала и усмеравала социјалну заштиту, док су међународна документа о правима човека инкорпорирана у Устав, али их не прате усвојена одговарајућа документа и развијена организациона структура за реализацију политика у овој области.

Ентитет ФБиХ остварује своја овлашћења доношењем тзв. „кровног“ закона о социјалној заштити, којим уређује само основе овог система, као и основе заштите особа са инвалидитетом, породица са децом и цивилних жртава рата¹⁵, што у пракси функционише као четири система. Кантонални закони (10 кантона) детаљно уређују поједина начела, права, услове за њихово остваривање и друга питања система, стављајући акценат на кориснике, права, висину новчаних накнада, поступак, установе и финансирање. Због различите економске моћи кантона, постоје значајне разлике у правима грађана, висини новчаних давања за сталну новчану помоћ, дечије додатке и друга права, што доводи до неједнаких права грађана и њиховог различитог положаја у Федерацији БиХ, иако су погођени истим социјалним случајевима. Бројне анализе показују да систем социјалне заштите не функционише у свим кантонима и да се основна права корисника још увек веома различито, или никако не примењују. Значајан искорак је учињен доношењем Закона о хранитељству у ФБиХ¹⁶ којим су изједначене накнаде за смештај у хранитељску породицу у Федерацији БиХ и унапређена област хранитељства.

У законској дефиницији социјалних и ПСУ-у, у ФБиХ користи се појам *услуге социјалног и другог стручног рада*, као један од

15) *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, Službene novine Federacije BiH*, br. 36/99; 54/04; 39/06; 14/09; 45/16).

16) *Zakon o hraniteljstvu Federacije BiH, Službene novine Federacije BiH*, br. 19/17.

облика социјалне заштите, под којим се сматра саветодавни рад који обављају установе у решавању породичних и брачних проблема, те мере и акције, у сарадњи са месним заједницама и другим органима, на сузбијању и спречавању друштвено неприхватљивог понашања деце и осталих појединаца, породица и друштвених група. Под услугама се подразумевају: саветодавни рад, мере и акције у заједници, које се спроводе у сарадњи са другима, и, поред новчаних и других материјалних помоћи, оспособљавање за живот и рад, смештај у хранитељску породицу или установу социјалне заштите, кућна нега и помоћ у кући, и представљају основна права у социјалној заштити. Иако није децидно наведено, видљиво је да су право на смештај у хранитељску породицу и установу, као и кућна нега и помоћ у кући, по свом циљу и садржају, услуге. Непрецизност у дефинисању услуга и њихово сврставање уз права на новчана давања стварају у пракси нејасноће и успоравају њихов развој. У ФБиХ је, такође, започет развој приватних усанова за услуге смештаја за старија лица, али недостатак подзаконских прописа, који регулишу поступак и услове за оснивање приватних усанова, као и минималне стандарде рада, успорио је њихово настајање, па у ФБиХ постоји само неколико приватних усанова, које су лоциране у већим градовима.

Закон о социјалној заштити РС¹⁷ као права из социјалне заштите, дефинише више врста услуга, али заједно са правима везаним за новчана давања: право на новчану помоћ, додатак за помоћ и негу од стране другог лица, подршку у изједначавању могућности деце и омладине са сметњама у развоју, смештај у установу, збрињавање у хранитељску породицу, помоћ и негу у кући, дневно збрињавање, једнократну новчану помоћ и саветовање. У РС, поред осталих права која су слична као у ФБиХ, дневно збрињавање и саветовање стављени су у исту раван са другим правима, чиме се даје важност њиховом развоју.

Оба закона дају могућност и другим носиоцима (невладиним и верским организацијама, те страним и домаћим правним и физичким лицима) да обављају послове из делатности социјалне заштите. У РС, наглашена је њихова партнерска улога у пружању услуга и регулисана могућност самосталног обављања послова у овој области, па је сада у току усклађивање праксе у приватној делатности (која је настала раније) са новим прописима, систематизовање постојећих података о њиховом деловању и израда анализе о стању у њој. Такође, у оба ентитета, дефинисано је и да јединице локалне самоуправе могу да

17) Закон о социјалној заштити Републике Српске, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 37/2012, 90/16.

утврђују проширена права и критеријуме за њихово остваривање, с тим што су у РС истакнуте, поред права, и услуге, а набројане су и њихове врсте, којих је више него у ФБиХ.

Поступак остваривања права на услуге различито је дефинисан у ентитетима. На нивоу ФБиХ, Законом је регулисано да поступак за остваривање дефинисаних права води месно надлежни центар за социјални рад (у даљем тексту: ЦСР), али није посебно регулисано право на услуге нити поступак њиховог остваривања. Поступак пружања социјалних услуга развијених од стране НВО-а и приватних организација, такође, није регулисан. У РС, утврђена је законска обавеза ЦСР да води поступак и доноси решење о праву на услугу, без обзира да ли услугу пружа установа, друго правно или физичко лице, и изради индивидуални план мера и активности у циљу активирања корисника услуге.

Може се закључити да су услуге дефинисане као права, што је позитивно, али да нису посебно и јасно уређене. Саме врсте социјалних услуга, пружаоци и процедуре за њихово остваривање су јасније дефинисане у РС, него у ФБиХ.

Систем социјалне заштите Брчко Дистрикта (БД) успостављен је на основу Статута овог дистрикта. Законодавну власт врши Скупштина БД, а извршну Влада БД. Скупштина БД донела је Закон о социјалној заштити¹⁸ којим је на сличан начин дефинисала права, кориснике права и носиоце социјалне заштите, као у ФБиХ, а самостална делатност регулисана је слично као у РС. Новчани износи права виши су у БД него у РС и ФБиХ, а број корисника права има тенденцију раста, израженију него у другим локалним заједницама приближног броја становника.

Финансирање социјалних услуга различито је регулисано, у зависности од ентитета, врсте услуга и сектора који пружа услуге. У ФБиХ, право на услуге социјалног и другог стручног рада могу остварити појединци, породице и друштвене групе, независно од материјалних могућности и коришћења неког од облика социјалне заштите. То значи да су услуге бесплатне за кориснике, а рад ЦСР финансирају оснивачи. Трошкови услуга смештаја у хранитељску породицу и установу обезбеђују се из средстава корисника, обвезника издржавања, буџета за социјалну заштиту, или средстава другог правног или физичког лица које је преузело обавезу плаћања трошкова, на начин и под условима који су регулисани законима, различито на нивоу кантона. У ФБиХ, из буџета кантона обезбеђују

18) Закон о социјалној заштити Брчко Дистрикта, Internet, <http://skupstinabd.ba/ba/>, broj 3/2003, 18/5/2017.

се средства за услуге смештаја у хранитељску породицу и установу, а проширена права, која се најчешће односе на једнократне новчане помоћи, финансирају се из буџета општина. Право на помоћ и негу у кући и право на дневни боравак финансирају се и спроводе различито у кантонима, негде директно из буџета, а у неким кантонима реализују их само НВО-е и финансирају их из донација за пројекте.

У РС, право на смештај у установу, збрињавање у хранитељским породицама, право на дневно збрињавање, право на негу и помоћ у кући, проширена права у социјалној заштити и збрињавање корисника у другу породицу, финансирају се из буџета локалне самоуправе.

У неким кантонима у ФБиХ и у РС уведена је и новина која се односи на могућност признавања права на смештај у установу, на терет буџетских средстава, лицу које има имовину, под условом да овласти ЦСР да имовину, или део имовине, прода или изда у закуп, односно, ако власник своју имовину пренесе без накнаде јединици локалне самоуправе, са правом располагања.

Иако су развој и пружање значајног дела социјалних услуга препуштени локалним заједницама, није предвиђен начин њиховог финансирања, односно није извршена прерасподела припадајућих прихода на основу којих би се увећао буџет за ове намене, што успорава развој услуга, а онемогућава одрживост за оне услуге које су развијене кроз партнерске пројекте.

НВО-е пружају значајан део ванинституционалних социјалних услуга као што су: саветовање, помоћ и нега у кући, персонална асистенција, дневни боравак, заштићено становање, становање уз подршку, подршка у укључивању у образовање, СОС телефон, мобилни тимови, заговарање права, рехабилитација и социјализација, едукативне и друге врсте услуга. Иако су законска регулатива, теорија и пракса, потврдиле предности ванинституционалних облика заштите, у хуманом и економском смислу, у пракси, оне се, још увек, пружају углавном од стране НВО-а и финансирају кроз пројекте од донатора, уз делимично суфинансирање из буџетских средстава.

Услуге приватних установа финансирају корисници услуга.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Циљеви истраживања

Научни циљ истраживања је научна дескрипција и оцена законске регулативе о социјалним услугама и партнерским социјалним услугама, испитивање ставова и предлога испитаника о партиципацији корисника у креирању, остваривању и евалуацији социјалних услуга и ПСУ, као и задовољства корисника социјалним и ПСУ.

Друштвени циљ истраживања је да се применом сазнања о партиципацији и задовољству корисника овим услугама предложи неопходне мере за њихово унапређивање и побољшање положаја корисника.

4.2. Хипотезе

Основна претпоставка овог истраживања је да ни концепт ни регулатива новог комбинованог модела социјалне политике нису до краја дефинисани, што успорава развој посебних и појединачних решења, пре свега у настајању услуга заснованих на индивидуалним приступима.

Учешће корисника у креирању услуга, њиховом организовању и евалуацији, а тиме и у мењању њиховог квалитета тек је у почетној фази, са бржим темпом напредовања када је реч о ПСУ.

Између ентитета и других облика организовања друштва постоје одређене разлике у организовању социјалних и партнерских социјалних услуга.

4.3. Методе истраживања, популација и узорак

У истраживању су коришћене три опште групе метода: основне научне методе, опште методе друштвених наука и посебне методе. Од посебних метода у истраживању је коришћена метода анализе садржаја и метода испитивања. Као техника испитивања коришћено је анкетање, а као инструмент – упитник, конципиран за потребе овог истраживања.

Истраживање се састојало из два дела: теоријског и емпиријског. У оквиру теоријског дела, популација је била доступна

литература релевантна за тему, за домаћу регулативу, као и основна одговарајућа акта ЕУ.

У емпиријском делу истраживања популацију су чиниле: јавне установе и институције социјалне заштите, приватне установе и НВО-е које делују у области социјалне заштите у БиХ, односно стручни и руководећи радници у јавним установама и институцијама, приватним и НВО-а. Популацију су чинили и корисници услуга јавних и приватних установа социјалне заштите и НВО-е.

У оквиру емпиријског дела истраживања, обухваћен је циљани стратификовани узорак, уз вођење рачуна о пропорционалној територијалној заступљености организација и испитаника. Узорак је био: 66 јавних установа социјалне заштите (ЦСР, установе и организације за смештај и оспособљавање деце и одраслих, општинске службе социјалне заштите); 50 локалних и међународних невладиних организација, удружења грађана и хуманитарних организација и осам приватних организација и установа које пружају социјалне услуге. У оквиру наведених установа и организација, узорак је чинило: 308 стручних и руководећих радника у јавним установама и институцијама, приватним и невладиним организацијама социјалне заштите и укупно 376 корисника социјалних и ПСУ-а јавних и приватних установа и НВО-а и то: 218 (57,98%) из ФБиХ, 158 (42,02%) испитаника из РС и 6 (3,72%) из БД.

4.4. Карактеристике узорка

Према варијабли „развијеност општине”, узорком су највише обухваћени испитаници из средње развијених општина (43,62%), развијених општина (30,05% $p=0,000$), неразвијених (15,16% $p=0,000$) и изузетно неразвијених општина (8,24% $p=0,000$). Одговор није дало 2,93% испитаника. Удео општина у истраживању према критеријуму њихове економске развијености углавном је подударно са њиховим општим уделом у БиХ.

Према варијабли „старосно доба”, утврђена је највиша заступљеност испитаника старосног доба од 19–55 (54,52%), где су већина испитаници средњег животног доба. Затим следи учесталост корисника старосног доба „преко 65” (17,29% $p=0,000$), која је значајно већа од учесталости корисника старосног доба „од 56 – 65” (14,63% $p=0,000$), „од 15 -18” (8,51% $p=0,000$) и од учесталости корисника старосног доба „од 0 -14” (4,79% $p=0,000$). На ово питање није дало одговор 0,27% ($p=0,000$) испитаника.

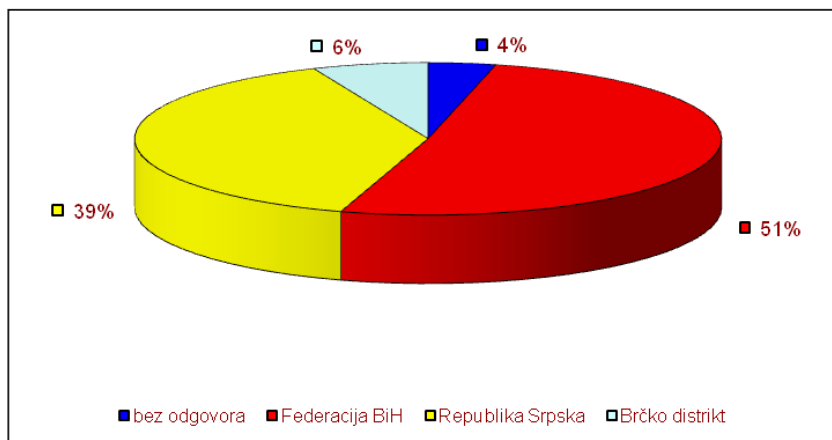
Према полној структури, узорак корисника, већином, чине испитанице женског пола (60,64%), што је статистички значајно веће од испитаника мушког пола (38,83% $p=0,000$).

Код анализе узорка према варијабли „стручна спрема”, утврђено је да је узорак чинило највише испитаника (41,76%), са средњом стручном спремом, а затим са високом стручном спремом (27,71%, $p=0,000$). Испитанице са нижом стручном спремом чинили су 26,33% ($p=0,000$), док је НК испитаника било 18,35% ($p=0,000$). Заступљеност испитаника са вишом стручном спремом била је најмања (2,13% $p=0,000$). Одговор није дало 3,72% ($p=0,000$) испитаника.

У узорку корисника услуга, највише испитаника је занимања „домаћица”, које је имало 36,44% испитаница, што је значајно веће од учесталости занимања „радник” (20,74% $p=0,000$) и од учесталости занимања „ученик” (17,02% $p=0,000$). Значајно мања је учесталост испитаника следећих занимања: „пољопривредник” (7,71% $p=0,000$), „службеник” (5,85% $p=0,000$) и „стручњак” (3,19% $p=0,000$). Одговор није дало 9,04% испитаника.

Узорком су највише обухваћени корисници услуга центара за социјални (52,13%), а затим корисници услуга НВО-а (25,27% $p=0,000$). Мање су заступљени корисници услуга других јавних установа социјалне заштите (10,64% $p=0,000$), корисници приватних организација (7,18% $p=0,000$) и корисници општинске службе социјалне заштите (3,46% $p=0,000$). Без одговора је 1,33% корисника. Број испитаника-корисника који чине узорак повезан је са структуром узорка установа и организација.

Графикон бр. 1: Подручје деловања установа

Узорак корисника чинило је 51,06% испитаника из ФБиХ, 38,83% ($p=0,001$) из РС и 6,38% ($p=0,000$) из БД, а 3,72% ($p=0,000$) испитаника није дало одговор (графикон бр. 2). Узорком корисника услуга обухваћени су испитаници-корисници услуга установа и организација, које су обухваћене испитивањем у узорку установа/организација. Пошто је број установа и организација социјалне заштите, обухваћених испитивањем, сразмерно популацији, већи из ФБиХ (72) него из РС (46) и БД (6) и број обухваћених корисника услуга је највећи из ФБиХ, мањи из РС и најмањи из БД.

У намери да се обухвати што више врста социјалних услуга које пружају јавне установе социјалне заштите, невладине и приватне организације и броја њихових корисника, урађена је класификација социјалних услуга у дванаест група и то: *саветодавно-едукативне услуге за појединце и породице; услуге за децу и младе; услуге за лица с инвалидитетом; услуге за старије особе; заштита и превенција од насиља у породици; превенција зависности и рехабилитација; услуге за сиромашне (хуманитарне социјалне услуге); побољшање квалитета живота становника у руралним заједницама; заштита и промоција људских права маргиналних група; едукација за незапослене, укључивање и запошљавање; додатне социјалне услуге за Роме; и остале социјалне услуге.* Код сваке од наведених 12 група социјалних услуга класификовано је три до пет врста социјалних услуга, а остављена је и могућност да се наведу и друге услуге, уколико се пружају. Укупно је идентификована 41 услуга.

4.5. Партиципација корисника у креирању и остваривању социјалних и ПСУ

Партиципација корисника испитана је са аспекта пружалаца услуга и са аспекта њихових корисника. Када је у питању давање могућности корисницима да учествују у креирању, остваривању и евалуацији социјалних услуга од стране пружалаца услуга, испитано је да ли они укључују кориснике у дефинисање њихових потреба, како прихватају предлоге корисника и да ли траже да корисник оцени услугу коју пружају. Са аспекта иницијативе корисника да се активно укључе у креирање, начин пружања и оцењивање услуга, испитано је да ли су корисници давали предлоге да пружалац побољша услуге и, ако јесу, шта су конкретно предлагали.

Табела бр. 1: Утврђивање потреба за услугама

	Без одговора	Често	Понекад	Не пита
н	4		142	21
%	1,06	55,59	37,77	5,59

Када је у питању учешће корисника у утврђивању потреба (табела бр. 4), уочава се да су испитаници већином укључени у утврђивање потреба за социјалним услугама и начин њиховог остваривања. Више од половине испитаника (55,59%) је „често”, а 37,77% је „понекад” укључено. Међутим, ближе информације о активном учешћу и доприносу корисника услуга њиховом креирању и развоју показују одговори на питањима која говоре о учешћу у побољшању услуга. Већина (55,32%) испитаника дала је одговор да није предлагала побољшање услуга, док је 43,09% ($p=0,001$) испитаника предлагало побољшање услуге.

Резултати испитивања одговора на питање „На шта се односио Ваш предлог за промене”, додатно говоре о активном доприносу и укључивању у побољшање услуга. Наиме, већина испитаника (55,59%) није конкретно навела шта треба променити. Анализом њихових одговора, о садржају предложених промена, утврђено је следеће: 14,63% испитаника је предложило промене везане за садржај услуге, 9,04% ($p=0,000$) је одговорило да треба увести промене у начину пружања услуге, 8,78% ($p=0,000$) је предложило промене времена одржавања и трајања услуге, затим су предложили промене техничких услова у 6,91% случајева ($p=0,000$), у начину комуникације (3,46% $p=0,000$) и нешто друго (1,60% $p=0,000$).

Предлози испитаника који су предлагали промене (43%), углавном су прихваћени и то „у измењеном облику” 19,68% ($p=0,000$) или су одмах прихваћени (16,49% $p=0,000$). Само мањи број испитаника није добио одговор (3,99% $p=0,000$), или је њихов предлог одбијен са образложењем (3,46% $p=0,000$).

Партиципација корисника у оцени социјалних услуга, такође, говори о томе колико они активно учествују у побољшању и развоју социјалних услуга.

Табела бр. 2: Учешће корисника у оцењивању социјалних услуга

	Без одговора	Да	Не
н	15	190	171
%	3,99	50,53	45,48

Више од половине (50,53%) испитаника дало је одговор да пружаоци услуга траже да корисници оцене услугу коју пружају (табела бр. 5). Резултати показују да скоро 50% испитаника не учествује у оцењивању услуга. Утврђена је разлика између ентитета у односу на учешће испитаника у оцењивању услуга. Испитаници из РС више учествују у оцењивању услуга, јер је одговор „да” више заступљен код испитаника у РС, а одговор „не” више код испитаника из ФБиХ.

Анализом одговора на питање „Да ли сте имали некада приговор на услуге?” утврђено је да је највише заступљен одговор „не”, који је дало 68,62% испитаника, што је, значајно више од учесталости одговора „да” (28,99% $p=0,000$). Одговор „не” више је заступљен у ФБиХ, а одговор „да” више у РС. Приговори на услуге су прихваћени од 22,34% испитаника, док од 11,17% испитаника нису прихваћени. У РС, више су прихваћени приговори него у ФБиХ, што је у корелацији са мањим бројем испитаника који су учествовали у оцењивању услуга, а који су изнели приговор на њих. Већина испитаника није уопште дала одговор на ово питање што је један од показатеља њихове неукључености у оцењивање услуга.

Наведени резултати испитивања потврђују да је већина пружалаца услуга, који траже њихово оцењивање (њих око 50%), спремна да прихвати приговоре корисника. Ово упућује на закључак да је пракса укључивања корисника у оцењивање услуга у процесу развоја и да је треба подржавати, афирмисати и ширити.

Код испитивања партиципације корисника у партнерским социјалним услугама, било је неопходно утврдити дали су испитаници користили ПСУ-е. Партиципација корисника испитана је са аспекта, учешћа у креирању и оцењивању услуга, начина на који пружалац врши оцењивање и колико често се то обавља. Анализирани су, такође, резултати одговора руководиоца и стручних радника на питање „Да ли корисници партиципирају у креирању и остваривању социјалних услуга у јавном, приватном и невладином сектору”?, али уз претходну презентацију резултата анализе података о коришћењу ПСУ-а, које садржи табела бр. 6.

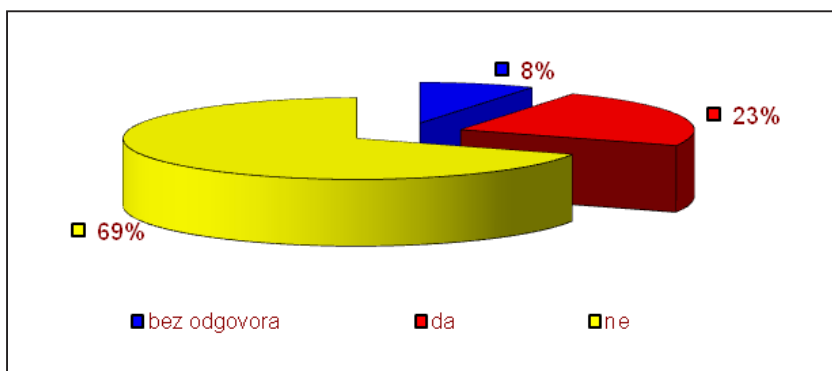
Табела бр. 3: Налази о коришћењу партнерских социјалних услуга

	Без одговора	Да	Не	Није ми познато
н	16	188	89	83
%	4,26	50,00	23,67	22,07

Добијени одговори показују да је половина испитаника користила или користи ПСУ-е (табела бр. 6). Наиме, на питање „Да ли сте користили или користите услуге које пружају, заједно јавне установе, НВО-е или приватне организације”, највише је заступљен одговор „да” и то у 50% случајева, док скоро 50% испитаника није користило ПСУ-е, или им то није познато. Овај податак је значајан за анализу учешћа испитаника у креирању и евалуацији ПСУ-а.

Већина испитаника (69%) дала је одговор да не учествује у креирању ПСУ-а, док 23% испитаника ($p=0,000$), који користе партнерске услуге, учествује у њиховом креирању (графикон бр. 3). Ако се узме у обзир податак да 50% корисника користи ПСУ-е, резултати испитивања о учешћу у њиховом креирању потврђују да мање од половине испитаника, који користе наведене услуге, учествује у њиховом креирању.

Графикон бр. 2: Учешће корисника у креирању услуга

Утврђено је да највећи број испитаника (48,40%) није укључен у оцењивање услуга, што су исказали одговором „не”, док је 34,04% ($p=0,000$) испитаника укључено, што су исказали одговором „да”, а остали испитаници нису дали одговор. Ако наведене резултате о учешћу у оцењивању компарирамо са резултатима о коришћењу ПСУ-а (50% испитаника користи партнерске социјалне услуге), онда се може закључити да је 34,04% ($p=0,000$) значајна процентуална заступљеност корисника, јер произлази да више од половине испитаника, који користе ПСУ учествује у њиховом оцењивању. Ова заступљеност је, такође, значајна у односу на учешће корисника у оцени социјалних услуга, јер половина њих учествује у оцењивању што је мања заступљеност у односу на укупан број испитаника који користе услуге.

Наведени резултати потврђују да већина корисника услуга није активно укључена у оцењивање и креирање услуга и да су они још увек само њихови пасивни корисници.

На питање „Колико често се врши оцењивање?”, највише је заступљен одговор „не могу проценити” (16,76% $p=0,000$), затим „једном месечно” (9,04% $p=0,000$), „једном годишње” (5,59% $p=0,000$), „два пута годишње” (3,46% $p=0,000$) и „дневно” (2,93% $p=0,000$). Остали испитаници, њих 62,23% нису одговорили на ово питање, па се може закључити да нису ни били укључени у процес креирања и оцењивања услуга.

Табела бр. 4: Мишљење руководиоца и стручних лица о партиципацији корисника

Ставови	н	%
Не - ни у једном сектору	66	21,43
Делимично у невладином сектору	59	19,16
Да - у невладином сектору	48	15,58
Да - у јавном сектору	43	13,96
Већа је код ПСУ-а у односу на остале моделе	41	13,31
Да- у приватном сектору	18	5,84
Без одговора	17	5,52
Не - у јавном сектору	16	5,19

На основу анализе одговора руководиоца и стручних лица о партиципацији корисника у креирању и остваривању социјалних услуга (табела бр. 7), утврђена је различита учесталост одговора, која је повезана са сектором који пружа услуге. Ипак, највише је заступљено мишљење да корисници услуга не партиципирају ни у једном сектору, јер одговор „не - ни у једном сектору” дао је највећи број испитаника (21,43%). Затим следи одговор „делимично у невладином сектору” (19,16% $p=0,483$) и „да - у невладином сектору” (15,58% $p=0,062$), што указује да највише испитаника сматра да НВО-е омогућавају партиципацију корисника. Да корисници партиципирају у креирању и остваривању социјалних услуга у јавном сектору, сматра 13,96% испитаника ($p=0,015$) и, скоро исто толико њих, 13,31% ($p=0,008$) сматра да је партиципација „већа код ПСУ-а у односу на остале моделе”. Мањи број испитаника, 5,84%, је одговорило „да - у приватном сектору” ($p=0,000$).

Из наведених одговора произлази да су врсте установа, односно, врсте и облици њихових услуга значајно утицали на наведене резултате. На основу тога највише испитаника сматра да је партиципација корисника заступљена у невладином сектору, а то

је резултат ванинституционалних облика услуга и различитих врста алтернативних услуга које оне пружају.

Утврђене су статистички значајне разлике између ентитета: ФБИХ на питање „Да ли корисници партиципирају у креирању и остваривању социјалних услуга у јавном, невладином и приватном сектору” има својство „не - ни у једном сектору”, а РС „да - у јавном сектору”* и „да - у приватном сектору”*.

4.6. Задовољство корисника социјалним и ПСУ-а

Задовољство корисника показује колико су услуге усклађене са индивидуалним потребама корисника, да ли је успешно урађена процена потреба, како је укључен корисник у избор и креирање услуге и да ли пружалац услуге испуњава просторне, кадровске, техничке и друге услове, неопходне за квалитетно пружање услуга.

Анализом одговора на питање „Да ли сте задовољни услугом?”, добијени су подаци о задовољству корисника социјалним услугама.

Табела бр. 5: Налази о задовољству социјалним услугама

	Без одговора	Веома	Задовољан сам	Неодлучан	Незадовољан
н	7	166	162	33	8
%	1,86	44,15	43,09	8,78	2,13

Према одговорима испитаника, већина корисника задовољна је услугама, јер су највише заступљени одговори испитаника „да веома” (44,15%) и „да задовољан/а сам” (43,09% $p=0,769$). Мањи број испитаника дао је одговоре „неодлучан” (8,78% $p=0,000$) и „незадовољан” (2,13% $p=0,000$), а одговор није дало 1,86% ($p=0,000$) испитаника (табела бр. 8).

Утврђене су статистички значајне разлике у задовољству услугама између ентитета и могуће је одредити њихова својства. Својство сваког ентитета највише дефинише управо ово питање о задовољству корисника услугом, јер је допринос разликама 27,64%. На питање о задовољству услугама, статистички значајан број корисника у РС дао је одговор „неодлучан”, а у ФБИХ „да, веома”*.

Квалитет и задовољство партнерским услугама испитано је анализом одговора корисника услуга на питања „Постоји ли разлика у квалитету социјалних и ПСУ-а?” и „Да ли сте задовољни ПСУ-а?”. Овде су, такође, приказани резултати анализе одговора руководиоца

и стручних лица на питање „Да ли је задовољство корисника социјалних услуга веће, ако се оне остварују у партнерству, него ако их пружа само један од сектора, било јавни, непрофитни или приватни сектор?”

Утврђено је да највише испитаника (45,21%) није дало одговор на питање „Постоји ли разлика у квалитету социјалних и ПСУ-а?”. Овај резултат је повезан са процентом испитаника који нису користили ПСУ-е, што значи да немају искуства у коришћењу наведених услуга и да нису у могућности да одговоре на ово питање. Значајан број испитаника (38,83% $p=0,077$) сматра да постоји разлика у квалитету социјалних и ПСУ-а. О квалитету ПСУ-а говоре и резултати испитивања задовољства корисника овим услугама.

Табела бр. 6: Задовољство испитаника партнерским социјалним услугама

	Без одговора	Да, веома	Да	Неодлучан	Незадовољан	Веома незадовољан
н	52	74	153	72	20	5
%	13,83	19,68	40,69	19,15	5,32	1,33

Резултати анализе задовољства корисника ПСУ-а потврђују да је већина испитаника задовољна услугама, јер је одговор 40,69% испитаника „да”, а 19,68% ($p=0,000$) испитаника је дало одговор „да, веома” (табела бр. 9). Наведени резултати испитивања показују да је преко 60% испитаника задовољно или веома задовољно ПСУ-а. Значајна је заступљеност испитаника који имају став „неодлучан” – скоро петина њих. Једно од могућих образложења неодлучности је недовољна информисаност о ПСУ-а. Ако се има у виду да је само 50% корисника користило партнерске услуге, може се закључити да су скоро сви корисници, који имају искуство у коришћењу ПСУ-а, задовољни њима.

Анализом разлика између ентитета утврђено је да је за РС карактеристично својство „веома сам незадовољан”, а у ФБиХ није јасно дефинисано својство по овом питању.

Увид у задовољство корисника, додатно, дају и резултати анализе одговора руководилица и стручних радника о разликама у задовољству корисника социјалним и ПСУ-а.

Табела бр. 7: Оцене руководиоца и стручних лица о задовољству корисника

	Без одговора	Да	Делимично	Не
n	18	153	101	36
%	5,84	49,68	32,79	11,69

Највећи број испитаника сматра да је задовољство корисника социјалних услуга веће, ако се оне пружају у партнерству. Највише испитаника (49,68%) је, на питање „Да ли је задовољство корисника социјалних услуга веће ако се оне остварују у партнерству него ако их пружа само јавни, непрофитни или приватни сектор?“ одговорило „да”. Затим следи учесталост одговора „делимично” (32,79% $p=0,000$) и одговора „не” (11,69% $p=0,000$).

Према резултатима испитивања, највише испитаника сматра да је задовољство корисника веће код ПСУ-а. Значајно је да више од 30% испитаника сматра да је задовољство корисника „делимично” веће код ПСУ-а.

У одговорима руководиоца и стручних радника, о задовољству корисника, утврђене су разлике између ентитета. У ФБиХ, већина испитаника (68,25%) сматра да је задовољство корисника ПСУ-а „делимично”* веће. У РС, већина испитаника (62,18%) је одговорила „да”, што значи да сматра да је задовољство корисника веће ПСУ-а.

Табела бр. 8: Разлике међу ентитетима у задовољству корисника услугама

	РС	ФБиХ	дпр %
Особље има професионалан и стручан однос	без одговора*, делимично се слажем*	слажем се*	32,96
Начин пружања услуга је усклађен са особеностима и потребама	не слажем се *	-	22,25
Атмосфера је веома позитивна	без одговора*	-	12,96
Процедуре за добијање услуга су јасне и једноставне	делимично се слажем*, не слажем се *	слажем се*	11,83
Садржај је усклађен са потребама	без одговора*	-	11,27
Термин је у складу са договором	делимично се слажем*, не слажем се *	слажем се*	8,73
хмг %	60,76	71,56	

хмг - хомогеност; дпр - допринос обележја карактеристикама

Разлике између ентитета највише дефинише став „особље има професионалан и стручан” однос, јер је допринос овог става разликама 32,96%, затим, „начин пружања услуга је усклађен са особеностима и потребама” (22,25%), „атмосфера је веома позитивна” (12,96%), „процедуре за добијање услуга су јасне и једноставне” (11,83%), „садржај је усклађен” (11,27%), „термин је у складу са договором” (8,73%). Хомогеност у РС је 60,76%, а у ФБиХ је 71,56% (табела бр. 12).

5. ЗАКЉУЧАК

Анализа законске регулативе и резултати емпиријског истраживања потврдили су да социјалне и ПСУ нису јасно ни адекватно дефинисане, нису одвојене од права на новчане накнаде, нити пропраћене подзаконским актима, што у пракси њиховог организовања ствара проблеме. Финансирање пружалаца социјалних услуга и ПСУ је различито и неједнако, с обзиром на сектор коме припадају. Фаворизован је јавни сектор. Позиција локалне самоуправе, у односу на социјалну заштиту, разликује се између ентитета, а у ФБиХ нису јасно разграничене надлежности између кантона и општина, не постоје механизми за „баланс” између економски неразвијених и развијених општина, као ни механизми за праћење и контролу стања, што има за последицу неједнак положај корисника.

Партиципација корисника је карактеристика новог приступа социјалној заштити и заснована је на поштовању људских права, оснаживању и активној улози корисника, при чему је сам корисник партнер, а не објект заштите. Резултати, емпиријског истраживања, упућују на закључак да је партиципација корисника у социјалним и ПСУ, тек започет процес, јер, иако је више од половине (55,59%) испитаника укључено у утврђивање потреба за социјалним услугама и начин њиховог остваривања, већина њих (55,32%) није предлагала побољшање, а и они који јесу, нису навели шта су конкретно желели променити. То значи да укључивање корисника у развој социјалних услуга још увек није довољно проактивно.

Резултати анализе ПСУ-а, показали су да само половина (50%) испитаника користи ПСУ-е, и да од њих, скоро половина (23%) учествује у њиховом креирању, предлагању побољшања и развоју. Такође, више од половине њих (34,04% $p=0,000$), учествује у оцењивању ПСУ-а, што потврђује да је, процентуално учешће корисника партнерских услуга, у њиховом оцењивању веће него код социјалних услуга. Утврђене су разлике у партиципацији корисника,

у односу на модел услуга, јер је изражен тренд већег укључивања корисника у развој и оцењивање партнерских услуга, нарочито кад један од партнера припада невладином сектору.

Утврђена је разлика у партиципацији корисника, социјалних и ПСУ-а, између ентитета, тако да ФБиХ има својство да партиципација није заступљена „ни у једном сектору”, а РС, да је партиципација заступљена „у јавном сектору”* и „у приватном сектору”*.

Налази истраживања показали су да је, већина (77%), корисника задовољна социјалним услугама. Више од трећине (38,83%, $p=0,077$) испитаника сматра да постоји разлика у квалитету социјалних и ПСУ-а, док, скоро половина њих, није дала одговор, што је повезано са процентом испитаника који нису користили ПСУ-е, па значи да и немају искуства са коришћењем тих услуга. Највећи број испитаника је задовољан, или веома задовољан ПСУ-а. Такође, скоро половина (49,68%) испитаника сматра да је задовољство корисника социјалних услуга веће, ако се оне остварују у партнерству, него ако их пружа само јавни, непрофитни или приватни сектор.

У целини посматрано, може се закључити да су потврђене хипотезе истраживања да развој социјалних и ПСУ-а у БиХ, има карактеристике појаве у настајању и да, у високом степену, зависи од реформских процеса у обликовању социјалне политике генерално, достигнутог нивоа развијености социјалних услуга и ресурса система социјалне заштите, невладиног и приватног социјалног сектора, као и теоријско-методолошке оријентације социјалне политике. У посебним и појединачним решењима везаним за услуге, скромни резултати до сада постигнути, нарочито у организовању ПСУ, могу бити додатни подстицај у оставривању суштинског циља промена – корисник треба да постане субјект у остваривању заштите и равноправни партнер у креирању и остваривању свих врста социјалних услуга.

ЛИТЕРАТУРА

- Жегарац Невенка, Бркић Мирослав, *Развој локалних услуга социјалне заштите*, UNDP, Београд, 2007.
- Закон о социјалној заштити Републике Српске, *Службени гласник Републике Српске*, бр. 37/2012, 90/16.
- Михајловић Бабић Сузана, „Трендови редистрибуције благостања у европским државама благостања”, *Српска политичка мисао*, vol. 55, број 1/2017, стр. 9-40.

- Павловић Душан, „Неолиберална заблуда 26 година касније: несавршеност тржишта и улога државе у транзицији у Источној Европи после 1989. године“, *Српска политичка мисао*, vol. 59, број 1/2018.
- Bežovan Gojko, „Civilno društvo i javna uprava kao dionici razvoja kombinirane socijalne politike u Hrvatskoj“, *Hrvatska i komparativna javna uprava*, број 2/2009, стр. 355-391.
- Bežovan, Gojko, „Socijalna politika i neprofitni sektor“, u: V. Puljiz, i dr., *Socijalna politika*, Pravni fakultet, Zagreb 2005, vol. 37, стр. 387– 424.
- Bežovan Gojko, Zrinščak Siniša, *Mogućnosti decentralizacije u socijalnoj politici i nove uloge lokalnih vlasti*, Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta, Sveučilište u Zagrebu, 3/2001, стр. 239-258.
- Evers Adalbert, “Wohlfahrtsmix im Bereich sozialer Dienste”, u Evers, i dr. (Hrsg), *Handbuch Soziale Dienste*, Wiesbaden: VS Verlag fuer Sozialwissenschaften, vol. 18, 2011, стр. 265-283.
- Gavrilović Ana (ur), *Socijalni izazovi i menadžment u socijalnoj zaštiti*, Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, 2010.
- Hegyesi Gabor, „Od socijalne države do socijalnoga društva, model partnerstva“, *Revija za socijalnu politiku*, vol. 17, број 2/2004, стр. 141-158.
- Lakićević Mira, Gavrilović Ana, *Socijalni razvoj i planiranje*, Univerzitet u Banjoj Luci, Fakultet političkih nauka, 2009.
- Stubbs Paul, John Warwick, „Socijalne usluge u reformiranom sustavu socijalne skrbi Hrvatske“, *Revija za socijalnu politiku* br. 3-4/2003, стр. 335-356.
- Zakon o hraniteljstvu Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije BiH*, br. 19/17.
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 36/99; 54/04; 39/06; 14/09; 45/16).
- Zakon o socijalnoj zaštiti Brčko Distrikta, Internet, <http://skupstinabd.ba/> број 3/2003, 18/5/ 2017.
- Zrinščak Siniša, *Socijalna država u 21. Stoljeću-privid ili stvarnost*, Pravni fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2006.

Ana Gavrilovic, Suada Selimovic

SOCIAL AND PARTNER SOCIAL SERVICES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA FROM PARTICIPATION AND BENEFICIARY SATISFACTION PERSPECTIVE

Resume

This paper represents the results of research on the participation and satisfaction of beneficiary of social and partner social services in Bosnia and Herzegovina. The development of these services is an expression of the achieved level and quality of the combined social policy model, which arises, most often, in countries in transition, but also as the outcome of the transformation of the countries of well-being in the economically developed countries of Western Europe. In a narrower sense, both types of social services are shown through the legal regulations, participation and satisfaction of their beneficiaries, as these are essential elements of the distinction between traditional and new services. Respondents involved in the research come from a targeted stratified sample which fulfills the criteria of proportional territorial representation of organizations and respondents. The sample consisted of: 66 public institutions of social protection (centers for social work, institutions and organizations for accommodation and training of children and adults, municipal social welfare services); 50 local and international non-governmental organizations, associations of citizens and humanitarian organizations and eight private organizations and institutions providing social services, i.e. 308 professional and managerial workers in these organizations and 376 beneficiaries of social and PSUs of public institutions, private and non-governmental organizations. The paper contains the introductory part, the theoretical and analytical framework of social and partner social services, then the presentation of research results and discussion of findings, and conclusions.

Keywords: mixed social policy, social protection, social services, social partnership, services, participation, satisfaction, beneficiaries.

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2019. године, а прихваћен на састанку Редакције 7. марта 2019. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

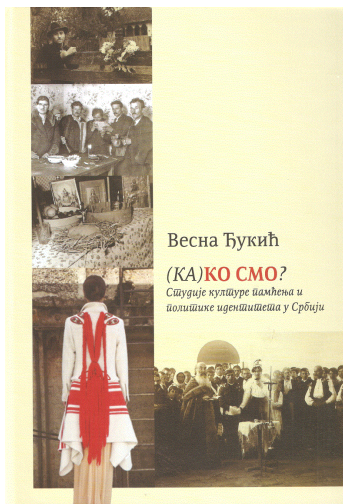
УДК 316.722:130.2(497.11)(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6312019.19>

Приказ

Александра Колаковић*

*Институт за политичке
студије*

„Весна Ђукић, (Ка)Ко смо? Студије културе памћења и политике идентитета у Србији, Институт за позориште, филм, радио и телевизију Факултет драмских уметности, Београд 2017, 357. стр.“

У српском друштву, а посебно научној заједници, питања идентитета су актуелне теме. Култура памћења, иако веома значајна, тек је у 21. веку ушла у фокус интересовања науке у Србији. Догађаји с краја 20. века, период транзиције, као и стогодишњица стварања модерне српске државе у Првом српском устанку, потом и Великог рата, пред проучаваоце различитих научних дисциплина наметнули су питања у чијој је суштини питање сећања и идентитета. Ернст Ренан у делу *Шта је нација* из 1882. године наглашава како је колективно памћење значајно за нацију. Користећи организационистичку реторику нација Ренан пише: „нација је душа, духовно начело“. Како Алаида Асман примећује Ренан се да би објаснио шта су „херојска прошлост“, „велики људи“ и „слава“ користи формулацијом *социјални капитал* (појам који се иначе везује за истраживања Пјера Бурдијеа сто година након Ренановог дела), што је идентично касније насталим појмовима: *идентитет, замишљена заједница и колективно памћење*. Сећање је увек селективно и

* Електронска адреса ауторке: aleksandra.kolakovic@ips.ac.rs

друштвено условљено, при чему се прошлост посматра из садашњице. Ако се историја посматра као бескрајни дијалог прошлости и садашњости, представе које су остале у свести појединаца и друштва, захтевају преиспитивања, истраживања и дискусију. Антони Смит пише да су нације „заједнице културе, чије су припаднике ујединили, ако не и хомогенизовали, заједничка историјска сећања, митови, симболи и традиције”. Данас, сећања, као део културних политика јесу и део државних политика, што утиче на важност проучавања повезаности памћења и идентитета.

Монографија др Весне Ђукић, редовног професора Факултета драмских уметности, као резултат дугогодишњих истраживања ауторке, на нов начин отвара тему релације између културе памћења и политике идентитета у Србији. Текстови који чине студију, од којих су неки коауторски (са Биљаном Ђукић, Данијелом Вићентијевић, Иваном Волић, Милицом Кочовић и Урошем Ђурићем) и најчешће емпиријског карактера, били су расути у часописима и зборницима радова публикованим у протеклих двадесет година. Интригантан наслов *(Ка)Ко смо? Студије културе памћења и политике идентитета у Србији* позива читаоца на разматрање тема широког спектра које су подељене

на пет целина: „Теоријско-емпиријски контекст“, „Култура и идентитет“, „Катастрофални ризици и култура памћења“, „Медији и идентитет“ и „Село и идентитет“.

Интердисциплинарни теоријски контекст на почетку књиге кроз стваралаштво најпознатијих теоретичара културе памћења, идентитета, државе, културе и медија (Асман, Бурдије, Брубејкер, Неш, Шпенглер, Милер, Фром, Требјешанин, Бојанин, Јанг, Квин, Драгићевић Шеших, Стојковић, Ђукић и др.) води читаоца у разматрање инструмената савремених јавних и културних политика. Након теоријско-емпиријског оквира, ауторка кроз неколико текстова о политици идентитета у Југославији и Србији кроз студије случаја – позориште, књижевност, језик, писмо, наслеђе православне културе – разматра питање „борбе за вредности“. Веома је значајно да у контексту расправе о принципу јединства у различитости на којем се заснива међународна културна сарадња, Весна Ђукић посматра и подељену одговорност у очувању поменутог принципа у светлу актуелног односа Европе и Балкана. Настоји да одговори на питања: да ли Европа познаје и разуме културне особености Балкана, да ли Балкан види себе као провинцију, да ли су познати начини на које

би Балкан представио своје културни идентитете и ко диже зид неразумевања и негативних предрасуда? Разматрајући однос према Балкану као културној провинцији Европе и аутентичном простору, ауторка даје потребан прилог питањима односа развоја културе, културних политика у региону и евроинтеграција. Истовремено, она детаљније анализира културну политику Србије и настоји да утврди релацију између страначких програма (политичких странака које су 2012. године учествовале на парламентарним изборима) у области културе и културне политике. Текстови који проучавају утицај јавних политика на елементе православне културе који су допринели (де)конструкцији националног идентитета Србије и истраживања могућности коришћења културних вредности православља након периода антирелигиозне пропаганде у Југославији након 1945. године, емпиријски, стручно и аргументовано осветљавају однос државе према православној култури и религији у Србији током 20. и 21. века.

Књига *(Ка)Ко смо? Студије културе памћења и политике идентитета у Србији* отвара једно од до сада недовољно видљивих питања у српској науци – однос катастрофалних ризика и културе

памћења. За друштво за које је карактеристика дисконтинуитет културе сећања, а које је током историје било изложено честим променама, кризама и ратовима, ова истраживања су од изузетног значаја. Ауторка разматра однос катастрофалних ризика и културе памћења на основу кључних догађаја с краја 20. и почетка 21. века као што су: НАТО бомбардовање 1999. године, ескалација насиља и тероризма на Косову и Метохији (1999–2004) и природних непогода 2014/2015. године. Реч је о догађајима који су утицали на делимично или потпуно уништавање културног наслеђа Србије, али су изазивали проблеме у односима Србије и других земаља. Стога један од радова расправља о хијерархијској култури, начелу Европске уније „јединство различитости“, одговорности за прекид и поновном успостављању комуникације која је битна за даљи развој идентитета. Значајан је и фокус на ограничења дипломатских настојања да се уништавање наслеђа спречи политичким средствима и могућност примене економије на област културе осигуравањем културног наслеђа. Студије случаја Весне Ђукић показују да сви катастрофални ризици (нестабилна политичка ситуација, тероризам или природне непогоде) воде ка самоуништавању државе, друштва, појединаца и посебних друштвених група, као и да

указују на континуирану потребу неговања културе сећања и бриге о идентитету.

Значајна улога медија као посредника у систему културе и примени културних политика утицала је и да један део књиге буде посвећен теми односа медија и културне политике. Весна Ђукић пажњу посвећује анализи начина на које медији посредују у остваривању функције културне политике као одговора на потребе и проблеме друштва и посебних друштвених група у области културе и уметности. Истовремено, не губи из вида и то да ли су медији чувари интереса грађана или власника капитала, односно, чије интересе медији заступају. У складу са поменути, извршена је квантитативна и квалитативна анализа медијских текстова публикованим у рубрици „Култура”, који показују недостатак односа према прошлости, односно указују на утицај медија у Србији на културу сећања и формирање идентитета. У време када се обележава стогодишњица стварања прве југословенске државе и последице њеног постојања, као и настанка и распада социјалистичке Југославије, Весна Ђукић разматра агитпроп треће Југославије. Настоји да кроз анализу национално-еманципаторског модела културне политике одговори на питање зашто је након рушења

Берлинског зида преко медија настављено неговање политике еманципације и неговања националног идентитета у изолацији од света. Такође, књига проблематизује и однос штампаних медија у Србији према догађајима на културно-уметничкој сцени (представе о Сарајевском атентату, филм *Бранио сам Младу Босну*, збирка прича *Гаврило Принцип*, изложба *Србија 1914* и др), који су повезани са стогодишњицом Великог рата (1914–1918).

Како о политици идентитета сеоских заједница у којима живи нешто мање од половине становника Србије нису вођене јавне дебате, нити су донети стратешки планови, део књиге посвећен овим питањима пружа занимљиве анализе и неутралише одсуство теме односа села и идентитета у српском јавном простору. Ауторка је кроз дубинска истраживања спроведена на територији града Панчева (Парк природе Поњавица и село Омољица – Југоисточни Банат), која се односе на политику преображаја села након 1945. године, сагледала питање маргинализације села у контексту савремених политика памћења и идентитета. Користећи интердисциплинарни приступ Ђукић је доказала да недостатак интерпретације сеоске баштине води ка забораву система вредности наслеђеног

из прошлости, као и ка некоришћењу сеоске природне и културне баштине у циљу ендогеног развоја села. Решење ауторка види у систему заштите и коришћења сеоске баштине који обухвата дијалог града и села, материјалног и нематеријалног културно-историјског наслеђа, а у складу са савременом културом села.

Негујући класичан академски стил изражавања, ауторка се поред идентитетских наратива упушта и у реконструкцију једног времена чиме успева да пружи синтезу односа памћење – идентитет. Иако су радови који чине књигу објављивани у различитим временским периодима, они чине логичну целину коју повезује потрага за истраживањем одрживости националног идентитета. Весна Ђукић не прати слепо актуелне теоријске моделе, већ се паралелно упушта у нову интерпретацију села и идентитета, бави медијском археологијом и религијом, као традиционално битном елементу културног идентитета. Посебно је значајно да ауторка своја истраживања измешта из досадашњих оквира интересовања и инсистира на недовољно проучаваној релацији између политике идентитета, културе памћења и кризе у друштву. Књига је и значајан и аргументован прилог историји културне политике Србије, као

и истраживањима политике идентитета. Транзициони преображаји који су још присутни у српском друштву књигу Весне Ђукић чини потребном не само научницима и радницима у култури, већ и креаторима јавних политика, као и појединцу који се (понекад) запита: *(Ка)Ко смо?*

УДК 1(091) Nietzsche+32.01(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.6312019.20>

Приказ

*Душан Достанић**

*Институт за политичке
студије, Београд*

НИЧЕ И КОНЗЕРВАТИВНА РЕВОЛУЦИЈА

Sebastian Kaufmann, Andreas Urs Sommer (Hrsg.), *Nietzsche und die Konservative Revolution*, Walter de Gruyter, Berlin, Boston, 2018, 646 стр.

Да „Ничеов лик стоји над целом конзервативном револуцијом“, тврдио је Армин

* Електронска адреса аутора:
dusan.dostanic@ips.ac.rs

Молер у свом стандардном делу о конзервативној револуцији. Наиме, Молер је сматрао да Ничеово име означава прекретницу, те да иако он сам не припада овој струји, све оно што се после њега дешавало може се разумети једино помоћу Ничеа. Конкретно, према Молеру је Ничеова слика вечног враћања истог била идеја водиља конзервативних револуционара, коју су сви представници овог правца – свесно или несвесно – прихватили, те су према томе на тај начин и одбацили представе о „линеарном свету“ и праволинијском прогресу. Иако су одмах по објављивању Молерове књиге неки бивши конзервативни револуционари (Вернер Бест, Ханс Церер) изразили своје неслагање са оваквим тумачењем, односно иако је (много година касније) Штефан Бројер покушао да доведе у питање ову Молерову тезу, ипак је Ничеов утицај на писце конзервативне револуције до сада важио као неспорна чињеница. Као што је познато, Ниче је утицао на ауторе који се обично убрајају међу представнике овог правца, а на њега су се мање или више експлицитно позивали Томас Ман, Освалд Шпенглер, Ернст Јингер, Артур Мелер ван ден Брук, Готфрид Бен, Ернст Никиш, Хуго Хофманштал, или Алфред Бојмлер. Уосталом, још давно пре Молера је сам Томас Ман поредећи Ничеа

са Мерешковским тврдио да је он „од почетка, већ од *Несавремених разматрања* био ништа друго до конзервативна револуција“. Тако је без обзира на чињеницу да се Ниче често посматра као аутор који није стварао сопствену политичку мисао, односно да је имао (и има) своје следбенике на разним странама и у свим идеолошким таборима, који су се са мање или више права позивали на њега и његову филозофију – или барем поједине његове идеје – и он сам у неким од најрелевантнијих приказа историје идеја сврставан међу десне мислиоце, иако не класичне конзервативце (Штраус и Кропси). Још за Ничеовог живота Георг Брандес је у Данској држао предавања о радикалном аристократизму Фридриха Ничеа, што је ознака која ни самом Ничеу није сметала. Може се рећи да везу између Ничеа и конзервативне револуције нису озбиљно доводили у питање ни пријатељи ни непријатељи ове струје.

Међутим, једна ствар је тврдити да је једна филозофија „утицала“ на одређени политички правац, а сасвим друга покушати утврдити каква је природа тог утицаја, у чему се он састоји, који су његови домети, да ли је реч о рецепцији целокупног дела или само појединих идеја, да ли су оне исправно схваћене или само плакатиране и избациване као пароле... Док је ово питање

„утицаја“ на политику нешто од чега није поштеђено дело ниједног битнијег филозофа па тако ни Ничеово, на овом месту је ствар компликованија јер и сама конзервативна револуција представља у себи хетерогену скупину. Зачудо, као што у уводу примећују и уредници (7) до сада није било много истраживања која су се бавила овом темом. На скупу првог *Османштетског ничеовог колегијума* одржаном од 12. до 15. јуна 2016. године на Виландовом имању (у Османштету) покушало се одговорити на ово питање. При томе се, међутим, није настојало одговорити на питање Ничеовог утицаја на конзервативну револуцију уопштено, него на главне представнике овог правца појединачно. Реч је о онима које Молер убраја у представнике ове струје и/или о онима који су се сами на један или на други начин афирмативно-програмски служили овом синтагмом. Када се ствар постави на такав начин, јасно је да је Зборник мора прећи временске границе постављене код Молера, а које се поклапају са периодом постојања Вајмарске републике, те обухвата и развој након 1945 (на пример у случају Никиша), односно данашње настављаче традиције конзервативне револуције и неке савремене десне ауторе. Резултат тог покушаја је Зборник који је пред нама, који већ својим обимом сведочи о озбиљности овог подухвата.

Наиме, у Зборнику је на преко 600 страница сабрано 25 прилога. Такође, када се овако постави задатак, а имајући у виду да су међу водеће људе конзервативне револуције спадали људи различитих занимања и различитог образовања (песници, писци, публицисти, теоретичари државе, правници, филозофи) само по себи се разуме да је у питању подухват који захтева интердисциплинарни приступ који захтева ангажовање историчара књижевности, политиколога, правника, филозофа...

Уредници су пажљиво приступили послу, па се први прилог бави утицајем Достојевског на Ничеа. Наравно, избор Достојевског није нимало случајан, будући да је реч о аутору који један од привих аутора који је захтевао револуционарни конзервативизам, односно који се поред Ничеа убраја у инспираторе немачке конзервативне револуције. Према мишљењу аутора Тимо Бекера, Достојевски није пресудно утицао на Ничеово дело, па се, упркос извесним паралелама, не може назвати ни његовим инспиратором, нити подстрекачем, како се то чинило Томасу Ману. Зборник затвара прилог Себастијана Кауфмана који пропитује везу између Ничеа и савремене нове деснице, при чему се закључује да је реч о конструкцији и да се

нова десница позива на Ничеа искључиво паролашки, без залажења у значење његових идеја. Између Достојевског на почетку, и нове деснице на крају Зборника, нашли су се и прилози о Јулијусу Лангбену, Стјуарт Хјустон Чембрлену, херојском реализму, кругу око Штефана Георга, Рајнер Марија Рилкеу, Артур Мелер ван ден Бруку, Рудолфу Борхарту, Шпенглеру, Ману, Хофманшталу, Биндеру и Хилдебранту, Карлу Шмиту, Плеснеру, Хајдегеру, Бојмлеру, Ернсту Јингеру, Фридриху Георгу Јингеру и Никишу. Посебна пажња посвећена је и Молеру, односно његовој књизи о конзервативној револуцији. Тиме је пропитана веза између Ничеа и најважнијих представника конзервативне револуције. Наравно, на овом месту нисмо у могућности да улазимо у детаље и да дужну пажњу посветимо сваком појединачном прилогу.

Упркос вредном и минуциозном раду, чини се да је овај Зборник писан под снажним утицајем духа времена, односно са жељом да се Ниче, ако је икако могуће, одбрани од конзервативне револуције, а посебно од онога што се данас назива новом десницом и што се често сматра легитимним наследником традиције конзервативних револуционара. Уредници већ у уводу помињу да нова десница у последње време добија на друштвеном

значају (7), па се у вези с тим појава овог Зборника може тумачити и као покушај да се тај процес заустави, тиме што би се новој десници ускратило филозофско утемељење – барем када је Ниче у питању. Дакле, идеја са којом је рађен Зборник је можда мање била испитивање Ничеовог утицаја на појединачан идејни правац, а више жеља да се докаже да Ниче нема ништа са десницом и да су његове идеје на десници истргнуте из целине, погрешно протумачене, буквално схваћене, искривљене и злоупотребљене... Међутим, и поред тога се уредницима мора одати признање да су остали на висини задатка и да нису упали у замку паушалног етикетирања и погрешних изједначавања према којима се свака десна интерпретација Ничеа сумњичи за фашизам, а мислиоци конзервативне револуције одбацују као претече нацизма. Ипак читалац ће остати зачуђен пред чињеницом да међу ауторима нема Карл-Хајнц Вајсмана, Молеровог наследника који је после смрти свог ментора прерадио његову књигу и који се сматра једним од најбољих познавалаца конзервативне револуције.

Па ипак, прилози садржани у Зборнику су неуједначеног квалитета, а стиче се утисак да поједини аутори превише пажње посвећују сасвим тривијалним питањима, као на пример

мајицама са Ничеовим ликом које се могу купити преко сајта иза кога стоји идентеријански покрет. Исто се може рећи и за поједине опаске упућене на рачун Марка Јонгена које циљају више на његову личност, а мање на његово дело. Са друге стране, у прилогу посвећеном Јулијусу Лангбену више се расправља о Лангбеновим личним и идејним слабостима него о томе колико је он био под Ничеовим утицајем. Осим тога, у неким прилозима инсистирало се на беспоговорном повлачењу границе између Ничеа и конзервативних револуционара, чиме се из вида испустило питање како је онда дошло до општег повезивања Ничеа и деснице, односно где је основа тезе о Ничеовом утицају, ако између њих нема додирних тачака? Чак и ако су конзервативни револуционари желели да употребе филозофово име у своје сврхе, зашто то нису покушали и са неким другим филозофом?

Са друге стране, мора се признати да је у неким прилозима задржан уравнотеженији приступ, па се показује да је Ниче значајан будући да помаже да се боље схвати интелектуални свет конзервативне револуције (а посебно њихов херојски поглед на свет), док се са друге стране истиче да мислиоци конзервативне револуције (ипак) заостају за Ничеовим увидима. Ниче можда није био отац

конзервативне револуције, али јој је својим херојским погледом на свет дао импулс (67), при чему се ипак подвлачи разлика између „херојског реализма“ и Ничеове „веселости“. Вредан пажње је и пролог који се тиче односа према Ничеу који је негован у кругу око Штефана Георга, где је тврди да је тај однос био далеко од једноставног и једнозначног. Такође се не може спорити ни значај који је Ничеово дело имало за Артур Мелер ван ден Брука, који се у више својих списа бавио Ничеом. Још је снажнија веза између Ничеа и Шпенглера, односно Ничеа и Јингера. У Шпенглеровом случају нема никакве сумње да је рецепција Ничеа кључни елемент Шпенглерове филозофије. Заправо, Ничеову утицај не избија толико јасно у његовој филозофији културе или филозофији повести, колико у Шпенглеровим политичким мислима (234). Његово политичко у великој мери почива на преузетим Ничеовим концептима декаденције, последњег човека, натчовека, воље за моћ, хијерархијског поретка те песимизма јаких. Шпенглерово политичко учење, при чему је његова припадност конзервативној револуцији не само неупитна, него се управо он може сматрати и једним од типичних представника ове струје – је у суштини политичко заоштравање, односно конкретизовање одређених

Ничеових мисли. Истовремено, се мора рећи да Шпенглер није желео да употребљава или злоупотребљава Ничеа, него је своје политичко заоштравање сматрао аутентичном интерпретацијом Ничеових мисли. Слично се може рећи и за Јингера, код кога је Ниче такође играо битну улогу.

Пада у очи да су чак два прилога посвећена Марину Хајдегеру који до сада углавном није довођен у везу са конзервативном револуцијом и сасвим сигурно не спада међу најважније представнике ове струје.

Без обзира на разлике у приступу па и у квалитету међу прилозима у овом Зборнику, мора се признати да је реч о књизи која ће уз студије Молера и Бројера, односно Клемперерову књигу о немачком конзервативизму у доба Вајмара постати један од незаобилазних извора свима онима који ће у будућности истраживати политичку мисао немачке конзервативне револуције.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа *Српска политичка мисао* прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include text-boxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднослови се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноге у форми напомена се дају на дну стране у којој се

налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносите командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту ***Times New Roman***, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

● **приликом навођења монографије/књиге фуснота мора садржати:**

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

● **приликом навођења чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.

- **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.

● **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.

● **приликом навођења извора са Интернета (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):**

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet,

● **приликом навођења архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

● **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

● **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчиллов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.

● **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**

- Исто, број стране

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55

● **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**

- Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по

правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су **1. фебруар, 1. мај, 1. август, 1. новембар.**

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа, <http://www.ips.ac.rs/magazines/srpska-politicka-misao/>

Текстове слаати у електронском облику на адресу:

spm@ips.ac.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и
одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1, br.
1/4 (1994) -. - Београд (Светозара Марковића
36): Институт за политичке студије,
1994 - (Београд: Sitoprint). 23 см

Тромесечно. - Има издање на другом
медијуму: Српска политичка мисао (CD-
ROM изд.) = ISSN 1452-3108. Има издање на
другом језику; Serbian Political Thought =
ISSN 1450-5460

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао
(Штампано изд.)
COBISS.SR ID 102782215